

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 5

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджієв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол № 5 від 30 листопада 2023 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**Куницький М. П., Чернобай О. В.**

Теоретичні підходи до демократії у сучасному контексті: порівняльна перспектива.....7

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ**Вовк С. О.**Створення альтернативної реальності:
стратегія російської пропаганди в контексті російсько-української війни.....14**Галіпчак В. Д.**Державно-правовий механізм інформаційної безпеки України
в умовах російської агресії.....19**Гербут Н. А.**Співробітництво ЄС та України в енергетичній сфері:
напрямки взаємодії, перспективи, проблеми.....25**Денищенко Д. В.**

Збройне насилля на пострадянському політичному просторі як атрибут ідеології росії.....31

Кобетяк А. Р.Європейський контекст впливу політики
на релігійні процеси розділення православ'я в Україні.....41**Кокорєв О. В., Ятвєцька Г. В., Кривошея Т. І.**Соціально-психологічний стан українських біженців
в умовах повномасштабних воєнних дій.....49**Кукуруз О. В., Батанова Н. М.**Енергетична політика ЄС: реформування та проблеми реалізації
в контексті геополітичних викликів.....55**Матвієнків С. М., Лушагіна Т. В.**

Інформаційна політика закладів вищої освіти в умовах російсько-української війни.....61

Моргунова Е. С.Енергетичне громадянство: зміст, важливість концептуальної імплементації
в енергетичну політику України.....69**Осадчук І. Ю.**Урядові кабінети в контексті функціонування атипової напівпрезидентської
системи правління в Азербайджанській Республіці (1996–2022 рр.).....76**Руцький С. В.**

Конфронтація взаємодії суб'єктів політики в інформаційному просторі.....82

Сергієнко Т. І.Особливості формування політики ідентичності в сучасному Європейському Союзі:
досвід для України.....87**Ситник С. В.**Адаптивні структурно-функціональні зміни органів виконавчої влади
в Україні в умовах воєнного стану.....92**Стойко О. М.**

Войовнича демократія: демократія та її вороги у політико-правовому контексті.....98

Чальцева О. М. Інституціоналізація політичної партії як актора публічного управління.....	103
---	------------

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Мілова М. І., Димова О. В. Етичні засади української самоідентифікації у дискурсі постмодерну.....	109
--	------------

Харитонюк О. Л. Панель громадян (panel obywatelski) як нова форма деліберативної демократії. Досвід Польщі.....	115
--	------------

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Войтович О. І. Американо-британські відносини (1981–1989 рр.).....	122
--	------------

Демчишак Р. Б. Друга карабаська війна у контексті реалізації інтересів головних регіональних акторів.....	129
---	------------

Козак Т. М. Сутність, історія й особливості міжнародних, світових або глобальних мов у політиці та міжнародних відносинах.....	136
---	------------

Корнат Л. Я., Сенчакевич Н. В. Роль засобів масової інформації у врегулюванні міжнародних конфліктів XXI ст.....	145
--	------------

Майстренко Ю. І. Роль популізму у зовнішній політиці Грузії.....	150
--	------------

Міненко Є. С. Сутність політичної стабільності в умовах інформаційного суспільства.....	155
---	------------

Сухорольський П. М., Ткач Я. В. Європейський Союз як втілення концепції космополітичної демократії.....	160
---	------------

Хома Н. М. Енергетична геополітика: трансформація в контексті нових викликів.....	167
---	------------

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Kunytskyi M. P., Chornobai O. V.

Theoretical approaches to democracy in the modern context: a comparative perspective.....7

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Vovk S. O.

Creating an alternative reality: Russian propaganda strategy
in the context of the Russian-Ukrainian war..... 14

Halipchak V. D.

State-legal mechanism of information security in Ukraine
in the context of Russian aggression.....19

Herbut N. A.

Cooperation between the EU and Ukraine in the energy sector:
directions of interaction, prospects, problems..... 25

Denyschenko D. V.

Armed violence in the post-Soviet political space
as an attribute of russia's ideology.....31

Kobetiak A. R.

The European context of the influence of policy on religious processes
of the split of orthodox in Ukraine.....41

Kokorev O. V., Yatvetska H. V., Kryvosheya T. I.

Social and psychological state of Ukrainian refugees
in the conditions of full-scale military actions..... 49

Kukuruz O. V., Batanova N. M.

The EU's energy policy: reform and implementation issues
in the context of geopolitical challenges.....55

Matviyenkiv S. M., Lushahina T. V.

Information policy of higher education institutions
in the context of the Russian-Ukrainian war.....61

Morhunova E. S.

Energy citizenship: content, importance of conceptual implementation
in the energy policy of Ukraine.....69

Osadchuk I. Yu.

Governmental cabinets in the context of functioning of atypical semi-presidential system
of government in the Republic of Azerbaijan (1996–2022).....76

Rutskyi S. V.

Confrontation of the interaction of political subjects in the information space.....82

Sergiienko T. I.

Features of the formation of identity policy in the modern European Union:
experience for Ukraine.....87

Sytnyk S. V.

Adaptive structural and functional changes of executive authorities
in Ukraine under martial law conditions.....92

Stoiko O. M. Militant democracy: democracy and its enemies in the political and legal context.....	98
Chaltseva O. M. Institutionalization of a political party as an actor of public administration.....	103

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Milova M. I., Dymova O. V. Ethical foundations of Ukrainian self-identification in the discourse of postmodernity.....	109
Kharytoniuk O. L. Citizens' assembly (panel obywatelski) as a new form of deliberative democracy. Polish experience.....	115

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Voytovych O. I. The American-British relations (1981–1989).....	122
Demchyshak R. B. The second Karabakh war in the context of realizing the interests of the main regional actors.....	129
Kozak T. M. The essence, history and features of international, world or global languages in politics and international relations.....	136
Kornat L. Ya., Senchakevych N. V. The role of the mass media in the settlement of international conflicts of the XXI century.....	145
Maystrenko Yu. I. The role of populism in the foreign policy of Georgia.....	150
Minenko Ye. S. The essence of political stability in the information society.....	155
Sukhorolskyi P. M., Tkach Ya. V. The European Union as embodiment of the concept of cosmopolitan democracy.....	160
Khoma N. M. Energy geopolitics: transformation and new challenges.....	167

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Куницький Микола Прокопович
Чорнобай Олександр Володимирович

Теоретичні підходи до демократії у сучасному контексті: порівняльна перспектива

УДК 323.22

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5-1>

Куницький Микола Прокопович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософських
і політичних наук
Черкаського державного
технологічного університету
бул. Шевченка, 460, Черкаси, Україна
ORCID: 0000-0003-0715-649X

Чорнобай Олександр Володимирович
старший судовий експерт сектору
досліджень зброї
Черкаського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
вул. Пастерівська, 104,
Черкаси, Україна
ORCID: 0009-0005-2190-7335

Політична модернізація, тобто якісне оновлення політичних структур, відносин, інститутів, практик – це процес, що забезпечує поступальний розвиток, який є особливо важливим для суспільств перехідного типу. В ідеальному варіанті вона вплетена в саму матерію політичної демократизації. У цьому випадку політичні інститути, політична діяльність та відносини, весь політичний процес на основі демократичних цінностей отримують орієнтацію на виявлення та своєчасне вирішення протиріч, на пошук сил і засобів, що забезпечують впровадження інновацій, які відповідають назрілим потребам життя суспільства. Існує досвід політичної модернізації в розвинених країнах, який в якості концептуальної моделі намагаються застосувати в себе інші сучасні держави, в тому числі й Україна.

В статті охарактеризовано закономірності еволюції сучасних теорій демократії, запропонований їх порівняльний аналіз. В сучасних теоріях демократії відмічаються як недоліки, так і значні плюси, які при їх врахуванні на практиці дозволяють просуватися вперед в демократичному розвитку. Демократичний розвиток – процес нелінійний та неоднозначний. Трансформація політичних інститутів демократії може йти як у бік формування нової якості зв'язків, що забезпечують дедалі більший розвиток «демократії участі», так і у бік відходу від норм демократії. Еволюція сучасних теорій демократії пов'язана з розумінням взаємозв'язку між ускладненням політичного простору, можливістю появи сучасних інституцій з нейтралізації «нових» викликів та загроз для мінімізації їх негативних наслідків і зростанням обсягу/розуміння прав і свобод, що в одних країнах веде до ситуації дедемократизації. А в низці інших країн до трансформації сучасного суспільства на суспільство «пост-демократії».

Важливо зазначити, що правильно налаштовані демократичні процеси можуть сприяти більш стабільному, справедливому та мирному вирішенню проблем в країні, зокрема в умовах сьогодення в Україні.

Ключові слова: демократія, влада народу, концепція демократії, пост демократія, політика.

Вступ. Закономірності еволюції демократії мають важливу роль для сучасного суспільства і політичного устрою. Розуміння того, як демократія розвивалася впродовж історії, допомагає нам більше цінувати і розуміти принципи та цінності, на яких базується сучасна демократія. Ми можемо навчитися наслідувати успішні аспекти минулих демократичних режимів та уникати помилок. Зрозуміння еволюції демократії допомагає адаптувати демократичні інституції і процеси до сучасних потреб та загроз. Знання історії демократії допомагають та сприяють активній участі громадян у демократичних процесах і захисту демократії від антидемократичних тенденцій. Зрозуміння еволюції демократії також є важливим для міжнародних відносин і співпраці між країнами, оскільки демократичні принципи і цінності впливають на міжнародні стосунки та співпрацю.

Загалом, розуміння еволюції демократії є ключовим для збереження і покращення демократичних інституцій і процесів у сучасному світі, а також для відповіді на складні виклики, які виникають в сучасному суспільстві.

Мета та завдання. Дослідити та розкрити основні поняття та принципи, які лежать в основі

різних теоретичних підходів до демократії, і на їх порівняння. Це допоможе уточнити різноманітність інтерпретацій демократії.

Методи дослідження. В ході наукового пошуку для формування загальної концепції викладення матеріалу та підготовки висновків поданої роботи були використані загальнологічні методи: аналіз літератури, компаративний аналіз, соціологічні дослідження, історичний аналіз.

Результати. Формування ідей демократії у її сучасному розумінні почалося під впливом ідей епохи Відродження та Реформації, буржуазних революцій та становлення капіталізму XVII–XIX ст. Класична доктрина демократії формувалася за умов руйнації станового розподілу нашого суспільства та появи юридично вільного громадянина, вона відображувала пошук форм народного волевиявлення, гармонійних відносин громадян і держави.

Так, згідно з концепцією Ж.-Ж. Руссо, у якій проблема демократії займає центральне місце, суверенітет народу може бути реалізований лише самим народом [3]. Тільки сам народ на загальних зборах вирішує усі питання. Лише завдяки безпосередній участі у прийнятті рішень громадянин

не відокремлюється від держави та виступає її частиною. Власне, передача суверенітету народу означає відчуження всіх прав людини на користь громади. Однак Руссо вірив, що, відчужуючи від себе всі права, людина отримує набагато більше, оскільки розвивається і духовно підноситься. Він також вважав, що уряд може привести людину до справжньої свободи. Для свого часу подібні постулати класичної теорії були утопією, оскільки безпосередня демократія навіть технічно була обмежена у застосуванні в масштабах держав. Досвід історії показав, що спроби ошчасливити когось насильно ведуть до деспотизму. Разом з тим, для сучасного та майбутнього розвитку демократії низка аспектів із зазначених роздумів має значущість.

Ближче до реалій знаходився Дж. Локк, який попереджав, що абсолютна деспотична влада загрожує безпеці та життю людини. Це виявилось справедливим не тільки відносно абсолютної монархії, а й відносно диктаторських і авторитарних режимів наступних епох.

Становлення ідеї демократії найтіснішим чином було пов'язано з формуванням ідеї прав людини, яка розвивалася за умов боротьби з феодалними, а потім вже й капіталістичними порядками. Своє оформлення ця ідея одержала у XVII–XVIII ст. у працях видатних мислителів лібералізму та Просвітництва. Вони обґрунтували розуміння прав людини на життя, свободу та власність, на опір гнобленню (а також деяких інших) як природних, невід'ємних (невідчужуваних) фундаментальних прав та як основи норм взаємовідносин між громадянами та владою.

Закономірно, що класична теорія демократії доповнюється обґрунтуванням системи представництва народу, за якої влада реально здійснюється тими, кому громадянами це довірено – тобто делеговано. На цій основі сформувалася концепція представницької демократії – такої форми народовладдя, за якої громадяни беруть участь у прийнятті рішень опосередковано, обираючи до органів влади своїх представників, покликаних висловлювати їхні інтереси та враховувати політичні уподобання.

Результатом поширення та прийняття ідеології представницької, демократії, як єдино розумної, стало вироблення критеріїв вільних виборів. Парламентаризм, наявність партій, що змагаються, свобода проведення виборчих кампаній, загальне виборче право, таємне голосування, рівність виборців і чесний підрахунок голосів стали організаційним кістяком сучасної західної демократії.

Велике значення в розвитку ідей демократії має ідеологія лібералізму, яка формувалася за умов боротьби нового класу власників з абсолютистськими порядками. Лібералізм вперше розмежував автономні сфери держави та громадянського суспільства; вказав на необхідність обмеження

конституційно та інституційно сфери дії та повноважень держави у її взаємодії з особистістю, наділивши її фундаментальними, невід'ємними правами та затвердивши в якості головного елементу політичної системи; захистив автономію та права меншості по відношенню до більшості; проголосив політичну рівність усіх громадян.

Водночас зауважимо, що ідеї та практика лібералізму тривалий час не співпадали з демократією як теорією та рухом. Ідеологи раннього лібералізму – Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є та інші – були стурбовані не забезпеченням всіх громадян рівними політичними правами, а прагненням захистити клас нових власників, а часто і аристократію, від свавілля монарха.

Під ліберальною демократією розуміється така модель народовладдя, в якій особистість виділяється з суспільства та держави, а основна увага звернена на створення інституційних та інших гарантій для індивідуальної свободи, що запобігають будь-якому придушенню особистості владою [3]. При цьому вона зовсім не була досконалою спочатку, а поступово коректувалася та розвивалася.

Практика показала, що потреби економічного та соціального розвитку спонукають до розширення державного регулювання. Сильна демократична держава неспроможна обмежуватися роллю «нічного сторожа» і має активно регулювати економічні та соціальні процеси, вирішувати соціальні конфлікти.

Деякі недоліки ліберальної теорії компенсує плебісцитарна теорія демократії. Вона розвиває ідею Руссо про те, що кожен громадянин повинен мати реальну можливість щонайменше схвалювати або відторгати закони, що впливають на його життя. Батьком-засновником цієї теорії по праву є М. Вебер, але формування моделі йшло під впливом теорії конкурентної елітистської демократії (Д. Дьюї, Г. Моска, В. Парето) та конкурентної демократії Й. Шумпетера [4].

Відповідно до плебісцитарної теорії демократії в сучасних державах з великою чисельністю населення і величезними в порівнянні з давньогрецькими полісами територіями антична модель народовладдя не може бути реалізована. Проте існують форми, які дозволяють усім громадянам висловити своє ставлення до найважливіших питань соціально-економічного та політичного розвитку держави. До таких форм належать референдуми, всенародні опитування тощо. Референдум і громадянську ініціативу, що збереглися в конституціях деяких країн (наприклад, у Швейцарії), які реалізуються практично, можна розглядати як елементи прямої демократії, успадковані представницькою демократією від минулого. Виходить, що плебісцитарна демократія – це форма народовладдя, за якої можливості політичного впливу

громадян обмежені порівняно з прямою демократією, проте ширші порівняно з типовою представницькою. Їм надається право за допомогою голосування схвалити чи відкинути той чи інший проект закону чи іншого рішення, який зазвичай готується урядом, партією чи ініціативною групою.

Певним різновидом плебісцитарної теорії демократії є плебісцитарна мандатна теорія партійної демократії. Ця теорія намагається зробити свій внесок у вирішення одного з кардинальних питань сучасної демократії – питання про масштаби політичної участі, форми впливу громадян на владу. Вона наголошує на ідеї, що через розробку різних партійних програм громадяни отримують можливість за допомогою виборів безпосередньо впливати на зміст державної політики. Програми складаються так, що являють собою отримані від громадян свого роду мандати, накази, які мають виконувати і депутати, і уряд. Пов'язаність депутатів не тільки партійними програмами, а й партійними структурами робить їх прямими виразниками волі виборців. Тим самим можна досягти ідентичності народу (виборців) та влади (уряду).

Однак, на думку критиків, ця теорія демократії є дуже недосконалою, оскільки багато в чому розходиться з історичною та сучасною реальністю.

Країни, які перебувають сьогодні у перехідному демократичному стані, орієнтуються на концепції та досвід сучасної демократії Заходу. Сучасна західна демократія виросла з ліберальної політичної системи і звідси успадковує її основні принципи: конституціоналізм, поділ влади та інше, а також такі цінності, як індивідуальна свобода, права людини тощо. Назви цієї моделі різні, але найчастіше її називають плюралістичною, оскільки вона базується на визнанні різноманітності форм та видів суспільних інтересів (економічних, соціальних, культурних, релігійних, групових, територіальних та ін.), а також організаційних форм їх вираження (політичних партій, асоціацій та об'єднань, громадських рухів).

Маючи принципову спорідненість із ліберальною демократією, сучасна плюралістична демократія істотно відрізняється від неї. Її головна відмінність полягає в тому, що вона будується на синтезі різних ідей, концепцій та форм організації, а це вже інший рівень розвиненості і теорії, і практики.

Плюралістична демократія – це така модель демократії, яка виходить із того, що не особистість, не народ, а група є головною рушійною силою політики у сучасному демократичному суспільстві. Передбачається, що призначення демократії – стимулювати плюралізм, різноманіття у суспільстві, надаючи можливість громадянам об'єднуватися, відкрито висловлювати свої інтереси, досягаючи шляхом компромісів їхнього балансу та висловлюючи його у політичних рішеннях. Плюралістична демократія займає якби проміжне становище між

індивідуалістичною (ліберальною) та колективістською моделлю народовладдя.

Найбільш видатними представниками плюралістичної концепції демократії є Г. Ласкі, Д. Трумен, Р. Даль [6; 11].

Плюралістична концепція досить реалістична, надаючи провідну роль групі і показуючи, що індивід без групи – нежива абстракція. Саме у групі (сімейній, професійній, етнічній, релігійній, регіональній, демографічній тощо), а також у міжгрупових відносинах формується особистість, визначаються її інтереси, ціннісні орієнтири та мотиви політичної діяльності.

Основні риси плюралістичної демократії, на думку вчених, полягають у наступному:

1) заінтересована група (група специфічних інтересів) є центральним елементом демократичної політичної системи;

2) загальна воля, формується як результат конфліктної взаємодії різних груп та їх компромісів;

3) суперництво та баланс групових інтересів є соціальною основою демократичної влади, її динаміки;

4) стримування і противаги поширюються не тільки на інституційну сферу (як і в ліберальній концепції демократії), а й на соціальну сферу, де ними одне одному є групи-суперники;

5) «розумний егоїзм» індивідів та особливо груп є генератором політики;

6) держава не «нічний сторож» (як у лібералів), а орган, який відповідає за нормальне функціонування всіх секторів суспільної системи та підтримує у суспільстві соціальну справедливість;

7) дифузія, розпилення влади між різними політичними інституціями;

8) наявність у суспільстві консенсусу у сфері системи цінностей, що передбачає визнання та повагу всіма учасниками політичного процесу основ існуючого державного устрою;

9) демократична організація самих базисних груп як умова адекватного представництва інтересів складових їх громадян.

Така модель багато в чому відповідає завданням розвитку демократичного процесу на всіх «поверхнях» та в усіх структурах суспільства. Теорія плюралістичної демократії знайшла визнання та застосування в більшості розвинених країн, проте вона не вільна від критики, що підкреслює властиві їй недоліки. До них відносяться, наприклад, такі:

- далеко не всі члени суспільства представлені у різних оформлених групах інтересів, тому через такі групи лише незначна частина суспільства (реально, як показують дослідження, не більше однієї третини дорослого населення) може брати участь в ухваленні та здійсненні політичних рішень;

- вплив окремих груп різний: одні з них мають потужні ресурси впливу (гроші, знання, авторитет,

доступ до ЗМІ та інше), інші таких важелів практично позбавлені (інваліди, пенсіонери, некваліфіковані наймані працівники).

- соціальна нерівність призводить до того, що не всі групи однаково здатні артикулювати свої інтереси.

Незважаючи на зазначені недоліки, практика політичного розвитку сучасних розвинених країн Заходу свідчить про те, що до кінця ХХ ст. вони зуміли значно просунутися вперед на шляху вирівнювання життєвих шансів, згладжування соціальних конфліктів та надання більшості громадян можливостей для політичної участі та захисту своїх інтересів.

Модель плюралістичної демократії, акцентуючи увагу переважно на складному груповому складі народу як суб'єкта влади, не може відобразити всі аспекти сучасних демократій. Її доповнює низка інших концепцій. Так, теоріями, які концентрують увагу на самому процесі здійснення влади, є репрезентативна (представницька) та партиципаторна (політичної участі) концепції демократії.

Концепція репрезентативної демократії виходить із необхідності компетентного та відповідального перед народом представницького правління. Наприклад, німецький вчений Ральф Дарендорф зазначає, що всупереч буквальному значенню слова, «демократія – не правління народу, такого на світі просто не буває. Демократія – це уряд, який обирається народом, а якщо необхідно, то народом і зміщується; крім того, демократія – це уряд зі своїм власним курсом» [11]. Важко обійти той факт що, що у цій моделі фактично затверджується принцип обмеження безпосередньої участі мас в управлінні.

Концепція партиципаторної демократії (від «participate» – брати участь), визнає необхідність участі широких верств населення не тільки у виборах своїх представників і навіть не тільки у прийнятті рішень на референдумах, зборах тощо, а й безпосередньо у політичному демократичному процесі – підготовці, прийнятті та здійсненні рішень, а також контролі за їх виконанням.

Ця теорія, з чим слід повністю погодитися, виходить із трактування демократії як універсального принципу організації всіх галузей життя. Демократія має бути скрізь – у сім'ї, школі, в університетах, на виробництві, у партіях, державі тощо. Тобто в суспільстві не існує таких областей, що знаходяться поза демократичною організацією та не допускають демократичної участі. Щоправда, слід визнати, що якщо сприймати ці принципи як політизацію суспільства, то можливі серйозні викривлення.

Головними цілями партиципації (участі), з погляду прихильників аналізованої моделі, є всебічна демократизація суспільства, соціальна емансипація та громадська самореалізація осо-

бистості. Заходами щодо максимального розширення участі громадян у прийнятті та реалізації рішень на всіх щаблях влади та у всіх сферах життєдіяльності людини досягаються максимальний облік у політиці різних інтересів, легітимація влади, а також подолання політичного відчуження громадян. Участь багатьох і багатьох громадян в управлінні збільшує інтелектуальний потенціал для прийняття оптимальних та збалансованих рішень, підвищує ймовірність їхнього подальшого виконання, отже забезпечує зростання ступеня стабільності політичної системи та ефективності політичного управління.

Як зазначають аналітики, у дослідженнях Д. Лернера та С. Ліпсета представлена ще одна, політико-модернізаційна модель демократії. Демократія в цій моделі виступає, перш за все, результатом розвитку низки соціальних та економічних умов (урбанізація, індустріалізація, освіта, комунікація), які призводять до формування певної диференціації суспільства та активності різних груп інтересів та еліт у сфері боротьби за державну владу [9].

Істотним доповненням сучасних концептуальних підходів виступила теорія розподілу владних ресурсів та моделі процесу демократизації Т. Ванханена, в якій обґрунтовано, що демократія залежить не так від наявності різних (економічних та інших) ресурсів, як від рівня рівномірності їх розподілу в суспільстві.

Разом з тим слід вказати на те, що все ж таки формування у світі демократичних держав – це процес нелінійний. Наприклад, С. Хантінгтон виділяє періоди у світовій історії, пов'язані з розвитком демократичних процесів («хвилі демократизації»), та своєрідні демократичні «відкати» [8]. Перший підйом такої «хвилі» датується ним 1828–1926 рр., перший спад – 1922–1942 рр., другий підйом – 1943–1962 рр., другий спад – 1958–1975 рр., початок третього підйому датується 1974 роком. Деякі автори, наприклад Р. Дікс, вказують на інші дати розвитку хвиль демократизації, ніж С. Хантінгтон [7]. Найчастіше події кінця 1989 – початку 1991 рр. у Східній Європі та інших регіонах виділяють в окрему «хвилю» демократизації, як це робить, наприклад Ф. Шміттер [10]. Так чи інакше в результаті хвилеподібних процесів до кінця другого тисячоліття ареал поширення демократії та демократизації, що здійснюється, охоплює багато країн як північної, так і південної півкулі.

Аналізуючи процеси демократизації, дослідники прагнуть виділити умови, необхідні для породження даного феномена як політичного процесу. Важливі умови, які визначив Д. Растроу [2], – національна ідентичність і державна єдність, що сформувалися. Ця умова потрібна, щоб у суспільстві не відбулося розколу. До економічних та соціальних передумов демократизації відносять такі:

просунути індустріалізацію, поширену урбанізацію, високу грамотність, певний рівень добробуту, достатній розвиток засобів масової інформації та комунікації. Однак успішний економічний та соціальний розвиток є лише передумовою, а не прямою гарантією демократії чи демократизації. Наприклад, ключовим для процесу демократизації є не рівень добробуту сам по собі, а можливість формування середнього класу як основна база соціальної підтримки демократії.

До інших передумов демократизації відносять і наявність певних культурних умов, насамперед щодо поширення цінностей, орієнтованих на особистість та індивідуальність, а також на раціональне та деміфологізоване світосприйняття.

Демократизація кінця XX століття дала, як відомо, підставу Ф. Фукуяме говорити про кінець історії в тому сенсі, що в історичному плані людство вже зробило свій вибір на користь загальної моделі демократії. І хоча його стаття неодноразово піддавалася критиці, проте саме теза про процес демократизації як загальної тенденції оспоровалася найменше. Більшою мірою спірним було розуміння розвитку як уніфікації за західним варіантом [2].

Слід підкреслити, що демократизація перестала бути якимось однозначним і лінійним поступальним процесом, тим паче простим за структурою. З особливою виразністю це виявилось внаслідок останньої «хвилі» демократизації, коли, на думку вчених, почали утворюватися «неліберальні» демократії, «гібридні» режими, «імітаційні» демократії, «віртуальні» демократії. Тобто утворилося багато образів перехідної демократії. Суть полягає в тому, що демократичні інститути та процедури в низці держав використовуються більшою мірою як зовнішня форма, що часом служить ще й для прикриття недемократичних за своєю суттю механізмів реалізації влади.

У новому столітті та тисячолітті особливий інтерес для дослідження становить такий конструкт як «електронна демократія». За ним стоїть багато реальних суттєвих змін. Аналізуючи еволюцію цього феномена, відзначають кілька ключових аспектів. Усі вони пов'язані з розширенням можливостей політичної участі завдяки розповсюдженню електронних засобів.

Що стосується безпосередньо самого терміна «електронна демократія» (electronic democracy, e-democracy), то він вперше з'явився в США та Великій Британії і досить швидко став загальноживаним у багатьох країнах світу. У широкому сенсі він, як правило, означає можливість залучення громадян до більш активної участі у справах суспільства за допомогою використання комп'ютерних, а також аналогічних пристроїв і мереж телекомунікацій. Як вважається, словосполучення «електронна демократія» найчастіше

використовується у тих випадках, коли йдеться про імплікації комп'ютерних технологій для організації політичного процесу. У вузькому сенсі термін має на увазі більш інструментальні можливості: використання громадянами інформаційних, а також телекомунікаційних технологій для участі в конституційно схвалених діях та управлінні справами держави та місцевих спільнот.

Можна розглядати впровадження елементів демократичного устрою з використанням передових Інтернет-технологій як чергову, причому загальну, хвилю демократизації. Технічні та соціальні нововведення на рівні окремих груп і структур можливі і вже застосовуються в багатьох країнах, причому більш менш синхронно. Висловлюється думка, що Інтернет як інструмент корінної модернізації суспільної та державної структури може дозволити «новим демократіям» здійснити ривок у процесі модернізації. Ця думка цілком обґрунтована. Політичні та економічні наслідки впровадження Інтернет-технологій та мереж у діючу модель демократії можуть значно змінити її у бік «демократії участі». Таким чином, загальна головна тенденція полягає в тому, що перехід до постіндустріального суспільства, для якого характерні різноманітність інтересів і цінностей різних соціальних груп та організацій, збільшення міжособистісної довіри, раціонального ставлення до влади, а також бурхливий розвиток інформаційних технологій ведуть до трансформації політичних інститутів демократії.

Інший, дуже близький до розглянутого, підхід, який отримав назву «постдемократія», обґрунтував професор соціології Уорікського університету (Великобританія) К. Крауч [1], який стверджує, що загальною тенденцією є загальна приватизація влади, використання держави на користь корпорацій і, як наслідок, завершення епохи представницької демократії. «Постдемократію» він визначив як систему, в якій політики все більше замикаються у своєму власному світі, підтримуючи зв'язок із суспільством за допомогою маніюлятивних технік, що базуються на рекламі та маркетингових дослідженнях. Це теж демократія, але демократія для корпорацій, що перетворюються на справжніх правителів, демократія для меншості.

Висновки. Таким чином, в умовах, коли сам поступальний розвиток суспільства здатний трансформувати його демократичні інститути у зазначених Ч. Тіллі та К. Краучем ймовірних напрямках, на наш погляд, ще більш важливим стає збереження та розвиток справжніх принципів демократії. Сучасна демократія та передове управління припускають наявність: високого рівня економічного розвитку; плюралістичних традицій політичної участі та управління; згода суспільства щодо таких базових цінностей, як права людини, права політичної меншини, право власності та ін.; орі-

ентація значної частини населення на активну політичну участь (починаючи з такої форми, як вибори); широке та ефективно використання політико-комунікативних технологій на користь розвитку демократичних інститутів.

Отже, сучасні демократії успадковують багато традицій реальних історичних демократій, а сучасні теорії демократії – багато ключових ідей класичних теорій демократії, однак і ті й інші вже мають значні відмінності від своїх попередників. Сучасні теорії мають як недоліки, так і значні плюси, які при їх обліку в практиці дозволяють просуватися вперед у демократичному розвитку.

Разом з тим сучасні теорії демократії (зокрема «плюралистическая», «партисипаторна» і навіть «електронна») опиняючись перед багатьма викликами, проходять перевірку і на спроможність. Демократичний розвиток – процес нелінійний та неоднозначний. Трансформація політичних інститутів демократії може йти як у бік формування нової якості зв'язків, що забезпечують дедалі більший розвиток дійсної «демократії участі», так і у бік відходу від демократії. Тому реальність така, що еволюція сучасних теорій демократії пов'язана з розумінням взаємозв'язку між ускладненням політичного простору (активний розвиток інформаційного, держфінансового та інших субполітичних просторів), можливістю появи та функціонування сучасних інститутів з нейтралізації «нових» викликів, загроз для мінімізації їх негативних наслідків та ростом обсягу/розуміння прав і свобод, що в одних країнах веде до ситуації дедемократизації, а в інших до трансформації сучасного суспільства в суспільство «пост-демократії».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Crouch C. Post-democracy. Cambridge: Polity Press. 2004. 144 p.
2. Rustow, D. A. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, vol. 2, no. 3, 1970, pp. 337-363.
3. Rousseau, J-J. A treatise on the social compact: or the principles of politic law. London: printed for T. Becket and P. A. de Hondt, 1764.
4. Schumpeter J. A. Capitalism, Socialism, and Democracy. New York: Harper and Brothers. 1942
5. Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties : with «The Resumption of History in the New Century». Cambridge: Harvard University Press, 2000. 540 p.

6. Dahl, R.A. Democracy and its critics. New Haven and London: Yale University Press, 1989. 397 p.

7. Huntington S. P. The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. *Comparative Modernization: A Reader* by C. Black. N.-Y.: Free Press, 1976. P. 25-61.

8. Huntington, S. The third wave: democratization in the Tate twentieth century. Norman: University of Oklahoma Press, 1991. 366 p.

9. Lipset, S. Political Man. Garden City. N.Y.: Doubleday. 1960.

10. Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives. Ed. by G. O'Donnell, P. Schmitter, and L. Whitehead. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 208 p.

11. Truman David B. The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion. NY: Knopf, 1971. 246 p.

REFERENCES:

1. Crouch C. (2004) Post-democracy. Cambridge: Polity Press. 144 p. [in English]
2. Rustow, D. A. (1970) Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, vol. 2, no. 3, pp. 337-363. [in English]
3. Rousseau, J-J. (1764) A treatise on the social compact: or the principles of politic law. London: printed for T. Becket and P. A. de Hondt. [in English]
4. Schumpeter J. A. (1942) Capitalism, Socialism, and Democracy. New York: Harper and Brothers. [in English]
5. Bell D. (2000) The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties : with «The Resumption of History in the New Century». Cambridge: Harvard University Press, 540 p. [in English]
6. Dahl, R.A. (1989) Democracy and its critics. New Haven and London: Yale University Press, 397 p. [in English]
7. Huntington S. P. (1976) The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. *Comparative Modernization: A Reader* by C. Black. N.-Y.: Free Press, P. 25-61. [in English]
8. Huntington, S. (1991) The third wave: democratization in the Tate twentieth century. Norman: University of Oklahoma Press, 366 p. [in English]
9. Lipset, S. (1960) Political Man. Garden City. N.Y.: Doubleday [in English]
10. Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives. Ed. by G. O'Donnell, P. Schmitter, and L. Whitehead. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 208 p. [in English]
11. Truman David B. (1971) The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion. NY: Knopf, 246 p. [in English]

Theoretical approaches to democracy in the modern context: a comparative perspective

Kunyskyi Mykola Prokopovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophical and Political Sciences
Cherkasy State University of Technology
Shevchenko Boulevard, 460,
Cherkasy, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0715-649X

Chornobai Oleksandr
Volodymyrovych

Cherkasy Research Expert
the Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs
of Ukraine
Pasterivska str., 104, Cherkasy, Ukraine
ORCID: 0009-0005-2190-7335

Political modernization, that is, a qualitative renewal of political structures, relations, institutions, and practices, is a process that ensures progressive development, which is especially important for transitional societies. Ideally, it is woven into the fabric of political democratization. In this case, political institutions, political activities and relations, the entire political process on the basis of democratic values receive an orientation to the identification and timely resolution of contradictions, to the search for forces and means that ensure the implementation of innovations that meet the pressing needs of society. There is experience of political modernization in developed countries, which other modern states, including Ukraine, are trying to apply as a conceptual model.

The article describes the patterns of evolution of modern theories of democracy, and offers a comparative analysis of them. In modern theories of democracy, both shortcomings and significant advantages are noted, which, if they are taken into account in practice, make it possible to move forward in democratic development. Democratic development is a non-linear and ambiguous process. The transformation of the political institutions of democracy can go both towards the formation of a new quality of connections that ensure the ever greater development of "participatory democracy", and towards a departure from the norms of democracy. The evolution of modern theories of democracy is connected with the understanding of the relationship between the complication of the political space, the possibility of the emergence of modern institutions to neutralize "new" challenges and threats to minimize their negative consequences, and the growth of the scope/ understanding of rights and freedoms, which in some countries leads to the situation dedemocratization And in a number of other countries, to the transformation of modern society into a "post-democracy" society.

It is important to note that properly configured democratic processes can contribute to a more stable, fair and peaceful solution to problems in the country, particularly in the current conditions in Ukraine.

Key words: *democracy, people's power, the concept of democracy, post-democracy, politics.*

Вовк Світлана Олександрівна

Створення альтернативної реальності: стратегія російської пропаганди в контексті російсько-української війни

УДК 323.2:316.485.26
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.2>

Вовк Світлана Олександрівна
доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
та правознавства
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
вул. Ковалюка, 3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0001-6818-4107

В умовах інформаційних конфліктів сучасності, велике значення приділяється розумінню та аналізу механізмів формування альтернативної реальності як інструменту впливу на суспільство та міжнаціональні відносини. У цьому контексті, російська пропаганда виявляється важливим дослідницьким об'єктом. Метою статті є розгляд альтернативної реальності ситуації в Україні як конструкту, створеного російською пропагандою для впливу на українських громадян та сприйнятті подій війни у ключі, вигідному росії. Мета зумовила завдання: 1) визначити поняття та ознаки альтернативної реальності як конструкту пропаганди; 2) окреслити аспекти альтернативної реальності; 3) визначити основні створення альтернативної реальності російською пропагандою в контексті російсько-української війни; 4) простежити та охарактеризувати процес побудови альтернативної реальності.

Альтернативна реальність як викривлена версія, що слугує інтересам тих, хто її конструює, – це складна соціокультурна конструкція, яка виникає внаслідок систематичного впливу інформації, орієнтованої на перекручення об'єктивної дійсності з метою формування специфічного світогляду та переконань у групі або індивідуума.

Альтернативну реальність можна розглядати в соціокультурному, політичному та психологічному контексті, оскільки вона формується в умовах певних соціально-культурних реалій, використовує спільноти для поширення свого впливу, слугує інструментом для досягнення певних політичних цілей засобами дезінформації та медійної маніпуляції, експлуатує емоційні компоненти для створення сприятливого підґрунтя для впливу на психологічний стан аудиторії.

Російська пропаганда використовує як стратегію створення альтернативної реальності, що відрізняється від загальноновизнаних фактів чи об'єктивної дійсності, будується за допомогою різноманітних засобів, включаючи масові медіа, політичну пропаганду, соціальні мережі та інші канали комунікації, і включає в себе перекручення фактів, вигадані історії, стереотипи та емоційно заряджені наративи, спрямовані на вплив на сприйняття і переконання аудиторії. Враховуючи ці аспекти, важливо визнати необхідність дотримання принципів інформаційної безпеки, критичного мислення громадян та зміцнення громадянського суспільства для протидії впливу альтернативної реальності, яку намагається створити російська пропаганда.

Ключові слова: російсько-українська війна, альтернативна реальність, російська пропаганда.

Вступ. У контексті російсько-української війни, інформаційна боротьба визначається не лише військовими діями на передовій, але й битвою за свідомість та переконання громадян через створення альтернативної реальності. Російська пропаганда з моменту анексії Криму в 2014 р. використовує різноманітні засоби для формування специфічного образу ситуації в Україні, так званої альтернативної реальності подій, що відбуваються. Російська пропаганда використовує цю альтернативну реальність для формування певних переконань серед своїх громадян, світової спільноти та українських громадян, що росія виступає як миролюбивий актор, який намагається врегулювати ситуацію в Україні, де за думкою агресора з 2014 р. була громадянська війна, країна постійно занурена в політичну кризу, економічну і політичну нестабільність, корупцію влади.

Метою статті є розгляд альтернативної реальності ситуації в Україні як конструкту, створеного

російською пропагандою для впливу на українських громадян та сприйнятті подій війни у ключі, вигідному росії. Мета зумовила завдання: 1) визначити поняття та ознаки альтернативної реальності як конструкту пропаганди; 2) окреслити аспекти альтернативної реальності; 3) визначити основні створення альтернативної реальності російською пропагандою в контексті російсько-української війни; 4) простежити та охарактеризувати процес побудови альтернативної реальності.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з подій на Революції Гідності, росія почала активно застосовувати різноманітні стратегії пропаганди, в тому числі й створення альтернативної реальності, яка віддзеркалює інтереси агресора в російсько-українській війні. На думку, українських дослідників «...пропаганда здійснювалася всіма можливими способами, застосовуючи при цьому маніпулятивні технології, перекручування фактів,

впливаючи на процеси соціалізації підростаючого покоління, здійснюючи демонізацію, навішуючи ярлики, демонструючи логічні помилки» [1].

З огляду на такі стратегії російської пропаганди, як: дезінформація та розповсюдження вигаданих наративів, використання стереотипів та образів ворога та маніпуляція емоційною сферою населення, – альтернативна реальність як викривлена версія реальності, яка слугує інтересам тих, хто її конструює, – це складна соціокультурна конструкція, яка виникає внаслідок систематичного впливу інформації, орієнтованої на перекручення об'єктивної дійсності з метою формування специфічного світогляду та переконань у групи або індивідуума.

Альтернативна реальність містить певний набір фактів та подій, значення яких перекручене або подане у специфічному контексті, що сприяє створенню певного світогляду. Однією з ключових ознак альтернативної реальності є мікс правдивої інформації та вигадків, перемішаних у вигідному співвідношенні для досягнення поставлених конкретних цілей з використанням емоційних компонентів, що спрямовані на зміцнення переконань та формування певного емоційного настрою серед аудиторії через експлуатацію стереотипів та упреждень, які панують в груповому чи/та індивідуальному сприйнятті дійсності

Альтернативна реальність формує певний лінгвістичний образ подій та явищ, створює ілюзію об'єктивності та нейтральності, навіть у випадках, коли інформація штучно відібрана та перекручена відповідно до інтересів виконавця. Засоби масової інформації, а також соціальні мережі стають ідеальними платформами для поширення альтернативної реальності, оскільки вони дозволяють швидко та ефективно дотримуватися стратегій пропаганди.

Отже, альтернативну реальність можна розглядати в соціокультурному, політичному та психологічному контексті, оскільки вона формується в умовах певних соціально-культурних реалій, використовує спільноти для поширення свого впливу, слугує інструментом для досягнення певних політичних цілей засобами дезінформації та медійної маніпуляції, експлуатує емоційні компоненти для створення сприятливого підґрунтя для впливу на психологічний стан аудиторії.

Загальна взаємодія цих аспектів визначає, як альтернативна реальність створюється, поширюється та впливає на індивідів та групи в суспільстві. Ця взаємодія є ключовим аспектом в дослідженні впливу альтернативної реальності в різних контекстах, включаючи сучасні конфлікти та політичні.

Враховуючи окреслені вище ознаки та контексти альтернативної реальності, є підстави визначити цілі, які ставить російська пропаганда під час побудови альтернативної реальності російсько-української війни:

1. Зменшити довіру українських громадян до власного уряду та інших владних інституцій шляхом фейкових новин про події, які фактично не відбувалися. Так, розповсюджувалася інформація, що дії В. Зеленського призвели до того, що ЄС скасовує безвіз для України. Тепер українці, які хочуть потрапити у Європу, мають отримати спеціальний дозвіл – ETIAS – утім і він не гарантуватиме, що в ЄС все-таки пустять [2]. У соціальних мережах поширено інформацію, що до Верховної Ради внесли законопроект № 9480, який обмежить виїзд українських підлітків віком від 16 до 18 років за кордон. Автори вказують, ніби це роблять, щоб відправити підлітків на фронт та повідомляють, мовляв, в Україні дедалі частіше не випускають за кордон 17-річних юнаків, вимагаючи в них документи з територіальних центрів комплектації [2].

2. Створити або поглибити політичні розмежування, розколи та конфлікти в українському суспільстві, спираючись на поділ останнього на групи за певними ознаками. І, відповідно, підштовхнути українських громадян до протистояння, ігноруючи конструктивний діалог та співпрацю. Так, у соціальних мережах набирало популярності відео, автор якого заявляє, що влада збирається підвищити пенсійний вік до 72 років. У своєму зверненні він не наводить жодних доказів та фактів, які свідчили б про правдивість цих слів [2].

3. Створити фальшиві ідентичності українців щодо власної культури та історії, і, відповідно, не допустити національної єдності, створюючи розкол на національному рівні. Так, російська пропаганда використовує низку стереотипів, як от: «... ототожнення Русі та росії, що б делегітимізувати існування українців, звести їх етнічність до рівня частини великої російської нації; історична єдність росіян та українців, що спрямоване на згладжування різниць між народами; снування «справжніх, правильних» українців, які прагнуть до союзу з росією, інші з «неонацисти...» [3].

4. Побудувати середовище страху, обурення громадян, використовуючи емоційні реакції, які дозволяють краще маніпулювати суспільним настроєм. І таким чином, знизити рівень активної участі населення у суспільному житті країни. Так, постійно в соціальних мережах з'являється інформація, що нібито саме ЗСУ завдають численних руйнувань цивільним будівлям. Наприклад, згадують Спасо-Преображенський собор в Одесі, який був атакований 23 липня 2023 р., житловий будинок у Запоріжжі, по якому був завданий удар 2 березня 2023 р., та житловий будинок у Дніпрі, який атакували 14 січня 2023 р. [2].

5. Сформувати світогляд українських громадян, який змусить останніх бути більш вразливими до сприйняття певних політичних або соціокультурних переконань. Наприклад, для досягнення цього завдання розповсюджувався фейк, що саме англо-

сакси та колективний Захід налаштували українців проти всіх російськомовних [2]. Цей наратив, постійно актуалізуються через соціальні мережі, у виступах офіційних осіб росії.

6. Підірвати інформаційну безпеку України засобами дезінформації та інформаційної плутанини за допомогою різноманітних механізмів окремих стратегій створення фейків, як от: «заговорювання», «обходу з флангів», «дублювання акаунтів», «підміни понять», використання так званих конспірологічних теорій.

Процес створення альтернативної реальності російською пропагандою є складним і продуманим процесом, який починається з чіткого визначення цілей, а саме формувати у представників цільової аудиторії в особі українських громадян та/чим міжнародної спільноти сукупності переконань або спотвореного враження про події російсько-української війни. Саме цілі на даному етапі визначають конфігурацію засобів і стратегій пропагандистської кампанії.

Відповідно до синергії обраних засобів і методів кампанії про пропагандисти здійснюють відбір фактів та інформації, які підходять для досягнення визначених цілей. Важливо відзначити, що ця інформація не завжди є об'єктивною або правдивою, і часто піддається перекрученню або вигадуванню з метою висвітлити події так, щоб створити конкретний образ чи стереотип. Таким чином, відбувається побудова призми сприйняття. Наприклад, визначення з російських воїнів «героїв», а з українських навпаки – «злочинців». Так, «... державна путінська політика створила з України та її громадян «неонацистського», «націоналістичного монстра», «фашистів», що спочатку захопити владу для безперешкодного вчинення грабунків, погромів та знищення російськомовного населення України, а потім стали реально загрожувати національній безпеці Росії» [3]. Або «...українські захисники – це карателі та нацисти, які вбивають мирне населення, страчують побратимів, розстрілюють колони з цивільними... ..українські солдати – це слабкі, смішні, ні на що не здатні вояки, які займаються пияцтвом і дезертирством» [4].

Наступним етапом процесу створення альтернативної реальності виступає створення вірогідного контексту для представленої інформації. Це може включати в себе змішування правдивих фактів з міфами, створення логічних послідовностей та вигадування подій для зміцнення створеної картини. Основними засобами цього етапу виступають: 1) представлення необ'єктивних чи вигаданих подій; 2) міксування правдивої інформації з хибною, суперечливих повідомлень з невідповідностями в інформаційних потоках; 3) ігнорування об'єктивних джерел; 4) створення конспірологічних сценаріїв; 5) побудова замкнутої системи інформації тощо. Як приклад, у соціальних мережах, російських ЗМІ поширено інформацію нібито у

зв'язку з підривом росіянами Каховської гідроелектростанції (ГЕС) країни ЄС надають матеріальну допомогу та забезпечують житлом усіх біженців з України. Автори додають посилання на телеграм-канали, у яких ніби розміщена покрокова інструкція як отримати допомогу у восьми європейських країнах: Румунії, Польщі, Іспанії, Чехії, Німеччині, Португалії, Італії та Австрії [2].

Також пропагандисти використовують в окремих випадках так званих агентів впливу, які подаються як незалежні джерела, щоб поширювати свої ідеї та впливати на громадську думку. Інфільтрація таких експертних висновків у різні сфери дозволяє збільшити ефективність впливу конкретної інформації. Так, в травні 2023 р. була розповсюджена інформація, що американський економіст Джефрі Сакс заявив, нібито США допомогли організувати Революцію Гідності у 2014 р. [2].

Створення альтернативної реальності не можливо без використання медійних платформ, які стають ефективними засобами для поширення відповідної інформації. Обрання таких каналів – наступний етап процесу. Російська пропаганда активно використовує різноманітні медійні платформи, включаючи телебачення, радіо, газети та особливо Інтернет і соціальні мережі. Це дозволяє ефективно доносити альтернативну реальність до широкої аудиторії. За допомогою цих каналів пропаганда забезпечує великий охоплення та взаємодію з аудиторією.

Невід'ємною частиною процесу створення альтернативної реальності є підбір для подачі інформації конкретних мовних технік таких як образи, евфемізми, апеляції до емоцій, завуальовані твердження та маніпуляції мовними конструкціями для створення бажаного контексту. Для підвищення ефективності пропаганди створюється, навіть, новомова (мова тоталітарної держави), коли словам надають інших значень відповідно до вимог російського режиму.

«Головне словосполучення новомови сучасної росії — «спеціальна воєнна операція», яким держава-агресорка замінила слово «війна». У Росії цього слова бояться і всляко запобігають його використанню, адже назвати речі своїми іменами означає визнати їх. Ігнорування терміна «війна» допомагає применшити серйозність ситуації та знизити градус напруги в суспільстві. До того ж, відкрито оголосити війну означає визнати себе агресоркою, а Росія стверджує, що першою напала не вона, а Україна, якою прикривається НАТО» [5]. До новомов рашизму відносяться такі вислови, як: «війни немає, є спецоперація», «росія воює проти НАТО», «все, що пишуть зарубіжні медіа – фейки», «русофоби», «все йде за планом», «іноагент», «хлопок», «недружні країни», «база Азова», «крейсер втратив рівновагу», «крок доброї волі», «дискредитація російської армії» тощо.

Кремлівські медіаплатформи за допомогою так званої «новомови» намагаються поширювати у вигляді системи ідеологічно орієнтованих поглядів певний дискурс, який спрямований на формування конкретного переконання або світогляду серед цільової аудиторії, а також на впливати на думку та уявлення відповідно до стратегічних цілей пропагандистської кампанії.

В процесі створення альтернативної реальності російські пропагандисти постійно стимулюють емоційні реакції, такі як обурення, страх або захоплення, щоб зміцнити свій вплив. Це допомагає поглибити враження та запам'ятовуваність представленої інформації. Створення емоційно заряджених сюжетів та виклик емоційних реакцій сприяє легшому прийняттю альтернативної реальності.

З викликом емоційних реакцій поєднується також інтенсивна робота над психологічним впливом, що забезпечує певний контекст подій і формує емоційне ставлення аудиторії до певних персонажів, ідей чи ситуацій. Останнє сприяє не лише створенню альтернативної реальності, але й змінює емоційний фон глядачів так, щоб вони сприймали інформацію в такому контексті, який вигідний для досягнення пропагандистських цілей.

Прикладом виклику емоційної реакції є застосування такого фейку: «УВАГА!!! МАКСИМАЛЬНИЙ РЕПОСТ!!! ЩОЙНО ЗСУ ОБСТРІЛЯЛИ З МІНОМЕТІВ ЛОЗОВУ. Є вбиті, маленька дитина поранена, Боже який це жах!!! Подивіться ці фото!!! Як можна було не перевірити, що в будинках є люди? Коли вже ця війна закінчиться? Хто віддав наказ стріляти по мирному населенню?!?!» [6].

Емоційно насичені сюжети дозволяють створити враження невідкладності та важливості певної інформації. Підсилюючи емоційний зв'язок із глядачами чи читачами, російські пропагандисти прагнуть зробити їх більш схильними прийняти запропоновану версію подій або інтерпретацію реальності. Такий підхід дозволяє вплинути на когнітивні процеси, адже емоції можуть витіснити раціональне мислення та сприйматися більш сильно та ефективно. Застосування емоційного впливу стає своєрідним мостом між реальністю та створеною альтернативною реальністю, сприяючи формуванню певного нарративу та утвердженню конкретних поглядів серед аудиторії.

Варто зауважити, що російська пропаганда враховує реакції аудиторії та активно взаємодіє з нею, використовуючи засоби комунікації та обміну інформацією для зміцнення прийнятої альтернативної реальності. Пропаганда адаптує свій підхід до особливостей конкретної цільової аудиторії. Це може включати в себе застосування культурно-специфічних контекстів, врахування психологічних особливостей та використання популярних міфів або легенд.

Наприклад, фейкова інформація може бути створена так, щоб виглядати так, ніби вона спеціально адресована конкретній групі людей чи їхнім інтересам, тобто автори фейку використовують мову, символи чи теми, які є знайомими та прийнятними для цієї групи чи спільноти, щоб зробити свою дезінформацію більш впливовою та переконливою. Коли фейк створюється під певну групу, він містить елементи, які відповідають переконанням або очікуванням представників групи, починаючи від специфічної або професійної мови, яка є типовою для цієї аудиторії, завершуючи обговорення тем, які важливі членам цієї групи. Наприклад, ООН допомагає насамперед молоді, а потім вже пенсіонерам, або влада збирається підвищити пенсійний вік до 72 років.

Процес створення альтернативної реальності завершується поширенням та утриманням впливу на тривалий час, що включає в себе постійне оновлення інформації, адаптацію до зміни обставин та пристосування до емоційних реакцій аудиторії. За часту російська пропаганда створює або підсилює конфліктні ситуації, використовуючи їх для підвищення впливу альтернативної реальності шляхом підкреслення розбіжностей, розпалювання соціальних конфліктів.

Висновки. Російська пропаганда використовує як стратегію створення альтернативної реальності, що відрізняється від загальноновизнаних фактів чи об'єктивної дійсності, будується за допомогою різноманітних засобів, включаючи масові медіа, політичну пропаганду, соціальні мережі та інші канали комунікації, і включає в себе перекручення фактів, вигадані історії, стереотипи та емоційно заряджені нарративи, спрямовані на вплив на сприйняття і переконання аудиторії. Враховуючи ці аспекти, важливо визнати необхідність дотримання принципів інформаційної безпеки, критичного мислення громадян та зміцнення громадянського суспільства для протидії впливу альтернативної реальності, яку намагається створити російська пропаганда.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевз Т. Українці та росіяни під прицілом російської пропаганди. *Наукові записки ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Випуск 1 (75). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Nziend_2015_1_17.
2. Команда «Вокс Україна. Аналітика. Суспільство. Огляд провокацій та дезінформацій рф. Частина 1. URL: <https://voxukraine.org/oglyad-provokatsiya-ta-dezinformatsiyi-uf>.
3. Вовк С., Курило В., Бадер А. Збройне насилля та формування образу ворога в контексті російської агресії. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. № 2 (68). 2023.

4. Антипенко І. Ілюзія мирного життя: як російська пропаганда творить альтернативну реальність на окупованих територіях. URL: <https://grnt.media/analytics/ilyuziya-myrnogo-zhyttya-yak-rosijska-propaganda-tvoryt-alternatyvnu-realist-na-okupovanyh-terytoriyah/>.

5. Кульженко В. Новомова: як російська пропаганда намагається конструювати реальність росіяні деморалізувати українців за допомогою слів. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31087/2023-01-30-novomova-yak-rosiyska-propaganda-namagaietsya-konstruyuvaty-realist-rosiyan-i-demoralizuvaty-ukraintsiv-za-dopomogoyu-sliv/>.

6. Центр протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/#>.

REFERENCES:

1. Bevez, T. (2020) Ukraini ta rosiiany pid prytilom rosiiskoi propahandy. [Ukrainians and Russians under the crosshairs of Russian propaganda]. *Naukovi zapysky IPIED im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vypusk 1 (75). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzipiend_2015_1_17. [in Ukrainian].

2. Komanda «Voks Ukraina. Analityka. Suspilstvo. Ohliad provokatsii ta dezinformatsii rf. Chastyna 1. [Vox Ukraine team. Analytics. Society. Review of provocation and disinformation of the Russian Federation.

Part 1.]. URL: <https://voxukraine.org/oglyad-provokatsij-ta-dezinformatsiyi-rf>. [in Ukrainian].

3. Vovk, S. & Kurylo, V. & Bader, A. (2023) Zbroine nasyllia ta formuvannia obrazu voroha v konteksti rosiiskoi ahressii. [Armed violence and formation of the image of the enemy in the context of Russian aggression]. *Naukovi pratsi MAUP. Politychni naukyta publichne upravlinnia*. № 2 (68). 2023. [in Ukrainian].

4. Antypenko, I. (2023) Iliuziia myrnogo zhyttia: yak rosiiska propahanda tvoryt alternatyvnu realist na okupovanykh terytoriiakh. [The Illusion of a Peaceful Life: How Russian Propaganda Creates an Alternative Reality in the Occupied Territories]. URL: <https://grnt.media/analytics/ilyuziya-myrnogo-zhyttya-yak-rosijska-propaganda-tvoryt-alternatyvnu-realist-na-okupovanyh-terytoriyah/>. [in Ukrainian].

5. Kulzhenko, V. (2023) Novomova: yak rosiiska propahanda namahaietsia konstruiuvaty realist rosiian i demoralizuvaty ukraintsiv za dopomohoiu sliv. [New language: how Russian propaganda tries to construct the reality of Russians and demoralize Ukrainians with the help of word]. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31087/2023-01-30-novomova-yak-rosiyska-propaganda-namagaietsya-konstruyuvaty-realist-rosiyan-i-demoralizuvaty-ukraintsiv-za-dopomogoyu-sliv/>. [in Ukrainian].

6. Tsentr protydii dezinformatsii. [Counter disinformation center]. URL: <https://cpd.gov.ua/#>. [in Ukrainian].

Creating an alternative reality: Russian propaganda strategy in the context of the Russian-Ukrainian war

Vovk Svitlana Oleksandrivna

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department
of Political Science and Law
Luhansk Taras Shevchenko
National University
Koval str., 3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6171-4782

In the context of contemporary information conflicts, significant attention is given to understanding and analyzing the mechanisms of creating alternative reality as a tool of influence on civil society and international relations. In this context, Russian propaganda emerges as an important research object. The aim of the article is to examine the alternative reality situation in Ukraine as a construct created by Russian propaganda to influence Ukrainian citizens and shape the perception of war in a way that is advantageous to Russia. The goal has led to the following tasks: 1) define the concept and characteristics of alternative reality as a propaganda construct; 2) outline aspects of alternative reality; 3) identify the main components of alternative reality created by Russian propaganda in the context of the Russian-Ukrainian war; 4) trace and characterize the process of constructing alternative reality.

Alternative reality, as a distorted version of reality serving the interests of its constructors, is a complex sociocultural construction arising from the systematic influence of information aimed at distorting objective reality to shape a specific worldview and beliefs in groups or individuals.

Alternative reality can be examined in sociocultural, political, and psychological contexts, as it forms under specific social and cultural conditions, utilizes communities to spread its influence, serves as a tool to achieve political goals through disinformation and media manipulation, and exploits emotional components to create a favorable ground for influencing the audience's psychological state.

Russian propaganda employs the strategy of creating alternative reality, differing from universally accepted facts or objective reality. It is constructed through various means, including mass media, political propaganda, social networks, and other communication channels. It involves the distortion of facts, fabricated stories, stereotypes, and emotionally charged narratives aimed at influencing the audience's perception and beliefs. Recognizing these aspects underscores the importance of adhering to information security principles, fostering citizens' critical thinking, and strengthening civil society to counteract the influence of alternative reality created by Russian propaganda.

Key words: Russian-Ukrainian war, alternative reality, russian propaganda.

Галіпчак Володимир Дмитрович

Державно-правовий механізм інформаційної безпеки України в умовах російської агресії

УДК 355.01:004.056.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.3>

Галіпчак Володимир Дмитрович
аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0009-0006-2501-0290

У статті розглядається система заходів, призначених для захисту інформаційної сфери України у відповідь на російську агресію. Стаття глибоко аналізує сучасний стан інформаційної безпеки України, фокусуючись на викликах, що виникають в умовах російської агресії та гібридної війни. Автор детально розглядає державно-правові аспекти цього механізму. Здійснюється детальний аналіз правових та організаційних аспектів цього механізму, зокрема, створення спеціалізованих органів та регулювання кібербезпеки. Стаття розпочинається аналізом поточного стану інформаційної безпеки, ідентифікуючи актуальні проблеми та виклики. Далі вона фокусується на державно-правовому регулюванні, розглядаючи створення спеціалізованих органів та нормативно-правовий базис. Особлива увага приділяється кібербезпеці, зокрема заходам щодо захисту від кібератак та впровадженню новітніх технологій у цю сферу. Робиться аналіз ситуацій, коли інформаційна безпека була порушена через російську агресію. У заключній частині статті автор намагається визначити перспективи подальшого розвитку державно-правового механізму в умовах гібридної війни та непередбачуваних кіберзагроз. В основі статті лежить комплексна методологія дослідження, яка висвітлює не тільки стан інформаційної безпеки України, але й ретельно аналізує дієвість державно-правового механізму в умовах російської агресії та гібридної війни, включаючи в себе як державно-правовий аспект так і відображення конкретних прикладів. Актуальність роботи визначається нагострим впливом російської агресії на інформаційну безпеку України та необхідністю адаптації державно-правового механізму до нових викликів. Автор аналізує вплив російсько-української війни на сферу інформаційної безпеки та пропонує шляхи подальшого розвитку та удосконалення заходів у цьому напрямку. Стаття слугує важливим джерелом для фахівців у галузі інформаційної безпеки, а також для владних структур, які цікавляться зміцненням захисту інформаційного простору в умовах гібридної війни та кіберзагроз.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, інформаційна загроза, кібербезпека, державно-правовий механізм, російська агресія.

Вступ. У сучасному світі інформаційної вразливості та нестабільної політичної ситуації, питання забезпечення інформаційної безпеки стає визначальним елементом національного суверенітету. Особливо актуальним воно стає для України, яка, знаходячись в умовах російсько-української війни, стикається з високим рівнем інформаційних загроз і агресії. У даному контексті важливо дослідити, як державно-правовий механізм інформаційної безпеки України відповідає на виклики, що виникають у зв'язку із російською агресією. Розуміння цього механізму та його ефективності є ключовим для розбудови стійкого та надійного захисту інформаційного простору країни. У цій статті ми спробуємо розглянути не лише сам механізм захисту, а й його реальний вплив на ситуацію в умовах військового конфлікту. Аналіз законодавства, дій владних структур, а також вивчення практичних кроків, вжитих для забезпечення інформаційної безпеки, дозволить нам краще розуміти виклики, перед якими стоїть Україна, та шляхи вдосконалення її захисту в умовах реальної загрози російської агресії. Це дослідження надасть можливість краще вникнути в те, як владні структури та правові механізми реагують на постійну та розмаїту інформаційну небезпеку в умовах військового конфлікту. Російська агресія виявляється не лише на військовому

полі, а й у кіберпросторі, в сфері дезінформації та маніпуляції громадською думкою. Саме тому, особливо важливо – розкрити взаємозв'язок між політично-правовими заходами та реальною інформаційною обстановкою. Наприклад, які законодавчі акти були прийняті для посилення захисту інформаційної сфери, як вони впроваджуються на практиці, та чи вистачає цього для ефективного протидії російській агресії. Дослідження спрямоване не лише на виявлення вразливостей української системи захисту інформації, але й на визначення конкретних шляхів її удосконалення. Розуміння механізму інформаційної безпеки є важливою передумовою для будь-якої держави, особливо тієї, яка зазнає впливу та повномасштабної агресії з боку сусіда-ворога, і її результати можуть мати велике значення для подальшого розвитку і стійкості у цій боротьбі.

Мета статті. Мета цієї статті – детально розглянути та проаналізувати державно-правовий механізм інформаційної безпеки України в контексті російсько-української війни. Наша мета полягає в розкритті ефективності цього механізму, виявленні його сильних та слабких сторін, а також визначенні можливих шляхів вдосконалення для більш ефективного протидії інформаційним загрозам та агресії з боку Росії.

Завдання статті:

- Дослідити поняття державно-правового механізму: ретельний огляд законодавчих актів та структур, регулюючих інформаційну безпеку в Україні в умовах російсько-української війни.

- Проаналізувати роль державних інститутів: провести детальне дослідження ролі державних інститутів у виконанні завдань інформаційної безпеки в умовах війни.

- Визначити ефективність заходів: визначити, наскільки ефективно впроваджені заходи забезпечують інформаційну безпеку країни.

- Виявити вразливості та загрози: виявити потенційні вразливості і ідентифікувати конкретні загрози для інформаційної безпеки.

- Запропонувати заходи для вдосконалення: визначити конкретні рекомендації та заходи для вдосконалення системи інформаційної безпеки України.

- Підняти свідомість громадськості: провести аналіз ефективності інформаційних кампаній та заходів для підвищення розуміння громадськості щодо інформаційної безпеки та її важливості в умовах військового конфлікту.

Ці завдання спрямовані на глибоке вивчення та оцінку державно-правового механізму інформаційної безпеки України в контексті російсько-української війни. Їх виконання передбачає виявлення ефективності існуючих заходів, визначення слабких сторін та пропозиції конкретних заходів для підвищення рівня захисту інформаційного простору країни.

Методи дослідження. Здійсненню та реалізації дослідження сприяє застосування чіткої структурованої методології. Ця методологія дозволяє здійснити комплексний та систематичний аналіз державно-правового механізму інформаційної безпеки, зокрема в контексті російсько-української війни, та виявити шляхи для подальшого вдосконалення цього механізму. До основних методів дослідження можемо віднести: аналіз законодавства та нормативних актів (оцінка ключових правових документів, що регулюють інформаційну безпеку в Україні. Акцент на вивченні конкретних положень, які стосуються захисту інформаційного простору в умовах російсько-української війни), державно-правовий аналіз інституціональної діяльності (глибокий аналіз ролі та дії державних структур у контексті інформаційної безпеки, орієнтований на розкриття особливостей функціонування та ефективності в умовах військового конфлікту), оцінка ефективності заходів інформаційної безпеки (використання методів аналізу та вивчення практичної реалізації заходів забезпечення інформаційної безпеки для визначення їхньої ефективності в умовах воєнного конфлікту), аналіз вразливостей та загроз (використання методів виявлення і системного аналізу для ідентифікації потенційних

вразливостей і загроз системи інформаційної безпеки), стратегічний аналіз реакції на інформаційні загрози (застосування стратегічного підходу для аналізу реакції влади на конкретні інформаційні загрози та визначення перспективних напрямків вдосконалення системи захисту), аналіз інформаційних кампаній та громадської свідомості (вивчення інформаційних кампаній з точки зору їх впливу на свідомість громадськості та рівень їхньої інформованості щодо інформаційної безпеки в умовах військового стану та війни зокрема). Дана методологія дозволяє здійснити високоспеціалізований аналіз державно-правового механізму інформаційної безпеки, враховуючи особливості його функціонування в умовах геополітичної напруженості

Результати. В сфері державно-правового механізму інформаційної безпеки в Україні та за кордоном існують численні наукові досягнення відомих дослідників. Зокрема, слід згадати про О. Волкова (видатний український юрист та дослідник, який активно працює в галузі інформаційної безпеки [1]. Автор праць «Правові аспекти забезпечення кібербезпеки в Україні», де розглядається правове регулювання сфери кібербезпеки в контексті української дійсності. Його наукові статті та монографії висвітлюють питання правового забезпечення інформаційної безпеки та впливу цього на сучасну державну політику), М. Літинську (вчений-юрист, спеціалізується на проблемах інформаційної безпеки та кіберправа. Її дослідження зорієнтовані на аналіз правового врегулювання в галузі кібербезпеки та правової відповідальності за кіберзлочини. Авторка праці «Кіберправо: правові аспекти захисту інформаційної безпеки», де розглядаються актуальні питання юридичного регулювання у сфері кібербезпеки та кіберзахисту) та ін. [3]. Говорячи, про коло зарубіжних вчених, слід згадати Р.Кларка («Кібервійна», де розглядаються актуальні питання юридичного регулювання у сфері кібербезпеки та кіберзахисту) [9], Дж. Нує (автор концепції «М'яка сила» та «Сила майбутнього», де він розглядає вплив інформаційного простору на владу та визначає роль кібербезпеки у сучасних міжнародних відносинах), К. Зеттера («Зворотній відлік до нуля: Стакснет та запуск першої цифрової зборі» [10], де детально розглядається історія створення та вплив комп'ютерного вірусу Стакснет на кібербезпеку та геополітику) [11]. Ці та інші вчені внесли значний вклад у розуміння та розвиток сфери інформаційної безпеки. Усі вони сприяють вдосконаленню стратегій інформаційної безпеки, а їхні наукові висновки та рекомендації відіграють важливу роль у формуванні політики та заходів для захисту від кіберзагроз.

У світлі сучасних геополітичних турбулентностей, поняття «інформаційна безпека» стає

не лише актуальним, але й критично важливим для забезпечення стабільності та суверенітету країни. Україна, яка зазнає впливу російської агресії, стикається з непередбачуваними викликами та загрозами в інформаційному просторі. У цьому контексті, дослідження державно-правового механізму інформаційної безпеки набуває особливої важливості. Визначення ключових термінів у нашому дослідженні є першоважним кроком для розкриття сутності державно-правового механізму та інформаційної безпеки в умовах російської агресії. «Державно-правовий механізм» визначається як система законів та інституцій, спрямована на забезпечення функціонування держави та захист її інтересів. «Інформаційна безпека» охоплює комплекс заходів, спрямованих на захист інформаційного простору від загроз та агресії [4].

Актуальність цієї теми визначається не лише концептуально, але й практично. Сучасна реальність, в якій держава опиняється під впливом російської агресії, вимагає перегляду та вдосконалення механізмів захисту від інформаційних загроз. Відновлення та зміцнення національної безпеки України неможливе без системного аналізу та вдосконалення державно-правового механізму інформаційної безпеки. У цьому контексті наше дослідження є не лише актуальним, але й необхідним для формування ефективних стратегій захисту від інформаційних загроз в умовах геополітичних напружень.

Аналізуючи державно-правовий механізм інформаційно безпеки України, слід перш за все зупинитися на огляді основних законодавчих актів та структур, що регулюють інформаційну безпеку в Україні. Це свідчить про наявність комплексного підходу до захисту інформаційного простору. Законодавча база та відповідні структури забезпечують ефективність заходів інформаційної безпеки в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз. Сюди перш за все відносять:

1. Закон «Про інформацію» (він визначає основні принципи обробки, зберігання та передачі інформації, а також встановлює вимоги до захисту конфіденційної інформації та протидії її незаконному використанню).

2. Закон «Про кібербезпеку» (визначає основні напрями та завдання в галузі захисту кіберпростору. Він встановлює відповідальність за кіберзлочини, а також регулює взаємодію державних інститутів, підприємств та громадян у сфері кібербезпеки).

3. Закон «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (визначає правила та вимоги до захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах. Він встановлює стандарти кіберзахисту, обов'язкові для впровадження суб'єктами інформаційно-телекомунікаційних систем) [7].

4. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації (відіграє ключову роль у координації та реалізації заходів з захисту інформації в Україні. Вона надає консультації суб'єктам інформаційної діяльності, а також бере на себе функцію розслідування інцидентів у сфері інформаційної безпеки).

Роль державних інститутів у здійсненні державно-правового механізму інформаційної безпеки в Україні полягає в координації заходів, визначенні стратегічних напрямків, розслідуванні та запобіганні інцидентам. Однією з ключових ролей в забезпеченні інформаційної безпеки в Україні відіграє Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації. Їй доручено розробку та впровадження заходів з кіберзахисту, контроль за дотриманням стандартів безпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах, а також розслідування інцидентів у сфері інформаційної безпеки. Міністерство внутрішніх справ відіграє важливу роль у боротьбі з кіберзлочинністю. Воно веде розслідування та приймає превентивні заходи щодо протидії кіберзлочинності, здійснює взаємодію із зовнішніми та внутрішніми партнерами з метою забезпечення безпеки в інформаційному просторі. Рада національної безпеки та оборони України є вищим органом державного управління у сфері безпеки та оборони. Вона визначає стратегічні напрями розвитку інформаційної безпеки, враховуючи загальнодержавні інтереси та виклики, що впливають із геополітичних та технологічних тенденцій. Комітет з питань національної безпеки та оборони Верховної Ради грає роль законодавчого органу, що формує та вдосконалює законодавство у сфері інформаційної безпеки. Ці органи взаємодіють для забезпечення суверенітету країни в інформаційному просторі та впровадження ефективних заходів безпеки [5].

В умовах сучасної глобалізації та інформаційних технологій російська агресія стає багатогранною загрозою, виявляючи свої впливові та дестабілізуючі наслідки в інформаційному просторі. Зупинимось на аналізі специфічних загроз, що виникають внаслідок російської агресії в інформаційному просторі.

– Дезінформація та пропаганда (однією з основних загроз є системна дезінформація та пропаганда, спрямована на спотворення образу України в світовому інформаційному просторі. Російська агресія виявляється у виробленні та розповсюдженні фейкових новин, які мають на меті підірвати довіру до української влади та викликати міжнародні конфлікти).

– Кібератаки та кібершпигунство (російська агресія в інформаційному просторі супроводжується активними кібератаками та кібершпигунством. Вони спрямовані на різноманітні об'єкти, включаючи державні установи, критичну інфра-

структуру та приватні компанії. Атаки цільовані на отримання конфіденційної інформації та порушення роботи важливих систем).

– Маніпулювання громадською думкою (російська агресія активно використовує соціальні мережі та інші онлайн-платформи для маніпулювання громадською думкою. За допомогою ботів, фейкових акаунтів та агресивної інформаційної кампанії, створюються штучні обставини, що впливають на громадську думку та політичний ландшафт).

– Порушення кібергігієни та кіберзагрози громадянам (включає в себе спроби впливати на кібергігієну громадян, щоб отримати доступ до їх особистої інформації. Фішингові атаки та використання шкідливих програм призводять до порушення конфіденційності та безпеки особистих даних) [6].

Наводячи конкретні приклади, коли інформаційна безпека була порушена внаслідок російської втручання, слід сказати, про кібератаки на енергетичну інфраструктуру, розповсюдження фейкових новин через медіа: російські агенти активно використовують медіа для поширення неправдивої інформації, щоб спотворити події та викликати негативне ставлення до української влади; спроба втручання в політичні процеси через соціальні мережі.

Україна, зіштовхуючись з постійною інформаційною агресією, активно вдосконалює свій державно-правовий механізм для забезпечення інформаційної безпеки. Деякі приклади успішних заходів та проєктів свідчать про високий рівень адаптації та реагування на виклики, а саме:

1. Створення Національного центру кібербезпеки: у 2018 році Україна створила Національний центр кібербезпеки, який відповідає за аналіз, координацію та реагування на кіберзагрози. Цей центр є ключовим елементом в системі захисту від кібератак та впроваджує заходи щодо підвищення кібербезпеки в усіх сферах.

2. Закон «Про заборону пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів»: в Україні прийнято закон, що забороняє публічне поширення символіки комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів. Цей крок спрямований на запобігання маніпуляціям та спробам переписати історію через використання відповідної пропаганди.

3. Активна робота в інформаційних мережах: Україна активно використовує свою інформаційну присутність для протидії агресивній пропаганді. Зокрема, створено англомовний медіацентр «Україна Today», який поширює об'єктивну інформацію про події в Україні, збиваючи міфи та фейки.

4. Закон «Про кібербезпеку»: прийнятий в 2017 році закон «Про кібербезпеку» встановлює правила та заходи для захисту кіберпростору. Він

визначає обов'язки операторів критичної інфраструктури, регулює взаємодію з іншими країнами у сфері кібербезпеки та встановлює порядок реагування на інциденти [8].

5. Проєкт «Стопфейк»: ініційований громадськими активістами, проєкт «Стопфейк» працює на виявленні та розкритті фейкової інформації. Цей інструмент дозволяє швидко реагувати на дезінформацію та надає можливість громадянам отримувати достовірну інформацію.

Ці приклади та низка інших заходів на державному, правовому та громадських рівнях, свідчать про те, що Україна активно впроваджує інноваційні та комплексні заходи для протидії інформаційній агресії. Реалізація цих заходів вимагає взаємодії різних секторів суспільства та поглиблення розуміння суті інформаційних викликів. Вивчення реакції українського уряду та громадськості на інформаційну агресію виявляється комплексним та взаємодійним підходом. Реакція українського уряду на інформаційну агресію виявляється системною та спрямованою на захист національної безпеки. Національний центр кібербезпеки забезпечує аналіз та реагування на кіберзагрози, а прийняття законів щодо інформаційної безпеки встановлює правовий фреймворк для боротьби з дезінформацією.

Громадськість активно включена в процес виявлення та протидії інформаційній агресії. Ініціативи громадян, такі як розробка онлайн-платформ для перевірки інформації та ангажованість у соцмережах, грають ключову роль у формуванні оповіщеної та інформованої громадськості. Підвищення інформаційної грамотності серед населення виступає як стратегічний напрямок [2]. Проєкти та освітні заходи ставлять за мету формування навичок критичного мислення та розуміння особливостей інформаційного середовища. Головною рисою реакції українського уряду та громадськості є взаємодія та співпраця. Міжнародна співпраця у сфері інформаційної безпеки покликана забезпечити обмін досвідом та ресурсами для ефективного протидії глобальним інформаційним викликам. Засоби масової інформації в Україні акцентують на дотриманні етичних стандартів та високої журналістської доброчесності, надаючи громадянам якісні та достовірні інформаційні джерела.

Цей глибокий та об'єднаний підхід свідчить про готовність українського суспільства та його лідерів реагувати на інформаційні загрози, зберігаючи високий рівень інформаційної безпеки та відповідальності перед громадянами.

Висновки. Таким чином, слід підсумувати, що механізм державно-правового інформаційного захисту України складає цілу систему законодавчих та урядових заходів, спрямованих на захист національної інформаційної сфери в умовах сучасних загроз та викликів, зокрема,

в умовах російської агресії. Він спрямований на підвищення стійкості країни до кіберзагроз, забезпечення конфіденційності та цілісності інформації, а також формування інформаційної оборони як ключового компонента національної безпеки. Висновки стосовно державно-правового механізму інформаційної безпеки України в умовах російської агресії вказують на важливість та необхідність комплексного та динамічного підходу до забезпечення національної безпеки в цифровому столітті. Державні ініціативи, такі як створення Національного центру кібербезпеки та прийняття законодавства про кібербезпеку, свідчать про готовність уряду реагувати на високотехнологічні загрози. Громадська активність та ініціативи, спрямовані на виявлення та опроверження дезінформації, відображають важливу роль громадян у формуванні інформаційної оборони. Підсумовуючи, варто зазначити, що ефективне забезпечення інформаційної безпеки потребує поєднання зусиль уряду, громадян та міжнародних партнерів. Постійна готовність до інновацій та удосконалення механізмів боротьби стає стратегічним завданням для збереження національної безпеки в умовах сучасних викликів та ризиків, зумовлених повномасштабним вторгненням на територію нашої країни, задля збереження свого суверенітету та розвитку держави і нації як такої.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біленчук П. Д., Борисова Л. В., Неклонський І. М., Собина В. О. (2018). *Правові засади інформаційної безпеки України: монографія* / за ред. П.Д.Біленчука. Харків, 289 с.
2. Герасимов, І. (2018). *Інформаційна війна ізоляції: російська агресія проти України в медійному просторі*. Інститут медіафорсайт. Вінниця, 22-24 с.
3. Іванов, О. (2019). *Інформаційна безпека України: сучасний стан та виклики*. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 124 с.
4. Кормич Б. (2003). *Інформаційна безпека України: організаційно-правові основи: Навч. посібник*. Київ, Кондор, 384 с.
5. Лісовський, О. (2021). *Кібербезпека та інформаційна війна: виклики та загрози*. Львів: Магнолія, 16-23 с.
6. Тарасюк А. (2020). *Кібербезпека України на сучасному етапі державотворення: теоретико-правові основи: монографія*. Фенікс, Київ, 400 с.
7. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної

безпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>.

8. *Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. No 964-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. No 39. Ст. 351.7.*
9. Clarke, R. A., & Knake, R. K. (2019). *The Fifth Domain: Defending Our Country, Our Companies, and Ourselves in the Age of Cyber Threats*. Penguin Press, 162 p.
10. Friedman, A., & Singer, P. W. (2014). *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press, 43-46 p.
11. Singer, P. W., & Friedman, A. (2014). *Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon*. Crown, 124 p.

REFERENCES:

1. Bilenchuk P. D., Borisova L. V., Neklonsky I. M., Sobina V. O. (2018). *Pravovi zasady informatsiynoi bezpeky Ukrainy: monohrafiya / za red. P.D. Bilenchuka*. Kharkiv, 289 s.
2. Herasymov, I. (2018). *Informatsiyna viyna izolyatsii: rosiyska ahresiya proty Ukrainy v mediynomu prostori*. Instytut mediaforsayt. Vinnytsia, 22-24 s.
3. Ivanov, O. (2019). *Informatsiyna bezpeka Ukrainy: suchasnyi stan ta vyklyky*. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Kyiv, 124 s.
4. Kormych B. (2003). *Informatsiyna bezpeka Ukrainy: orhanizatsiyno-pravovi osnovy: Navch. posibnyk*. Kyiv, Kondor, 384 s.
5. Lisovskyi, O. (2021). *Kiberbezpeka ta informatsiyna viyna: vyklyky ta zahrozy*. Lviv: Magnoliia, 16-23 s.
6. Tarasiuk A. (2020). *Kiberbezpeka Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennia: teoretyko-pravovi osnovy: monohrafiya*. Feniks, Kyiv, 400 s.
7. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiu informatsiynoi bezpeky». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>.
8. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 p. No 964-IV / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. No 39. St. 351.7.*
9. Clarke, R. A., & Knake, R. K. (2019). *The Fifth Domain: Defending Our Country, Our Companies, and Ourselves in the Age of Cyber Threats*. Penguin Press, 162 s.
10. Friedman, A., & Singer, P. W. (2014). *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press, 43-46 s.
11. Singer, P. W., & Friedman, A. (2014). *Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon*. Crown, 124 s.

State-legal mechanism of information security in Ukraine in the context of Russian aggression

Halipchak Volodymyr Dmytrovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Institutions and Processes
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University
Shevchenka str., 57, Ivano-Frankivsk,
Ukraine
ORCID: 0009-0006-2501-0290

The article examines the system of measures designed to protect the information sphere of Ukraine in response to Russian aggression. The article deeply analyzes the current state of information security in Ukraine, focusing on the challenges that arise in the conditions of Russian aggression and hybrid warfare. The author examines in detail the state-legal mechanism aimed at protecting the information space and defines the key aspects of this mechanism. A detailed analysis of the legal and organizational aspects of this mechanism is carried out, in particular, the creation of specialized bodies and regulation of cyber security. The article begins with an analysis of the current state of information security, identifying current problems and challenges. Next, it focuses on state-legal regulation, considering the creation of specialized bodies and the normative-legal basis. Special attention is paid to cyber security, in particular measures to protect against cyber attacks and the introduction of the latest technologies in this area. An analysis is made of situations when information security was violated due to Russian aggression. In the final part of the article, the author tries to determine the prospects for the further development of the state-legal mechanism in the conditions of hybrid warfare and unpredictable cyber threats. The article is based on a comprehensive research methodology, which highlights not only the state of information security in Ukraine, but also carefully analyzes the effectiveness of the state-legal mechanism in the conditions of Russian aggression and hybrid war, including both the state-legal aspect and the reflection of specific examples. The urgency of the work is determined by the heightened impact of Russian aggression on Ukraine's information security and the need to adapt the state-legal mechanism to new challenges. The author analyzes the impact of the Russian-Ukrainian war on the field of information security and suggests ways of further development and improvement of measures in this direction. The article serves as an important resource for specialists in the field of information security, as well as for authorities interested in strengthening the protection of the information space in the conditions of hybrid warfare and cyber threats.

Key words: information security, information space, information threat, cyber security, state-legal mechanism, Russian aggression.

Гербут Надія Анатоліївна

Співробітництво ЄС та України в енергетичній сфері: напрямки взаємодії, перспективи, проблеми

УДК 327:620.9(4+477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.4>

Гербут Надія Анатоліївна
кандидат політичних наук, доцент
кафедри політичних наук і права
Київського національного університету
будівництва і архітектури
просп. Повітрофлотський, 31,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9776-3386

Метою статті є дослідження співробітництва ЄС та України в енергетичній сфері під кутом зору з'ясування напрямків взаємодії, перспектив, проблем. Завданнями дослідження визначено з'ясувати: 1) напрямки співпраці ЄС та України в енергетичній сфері; 2) перспективи співпраці ЄС та України в енергетичній сфері; 3) проблеми, які ускладнюють співпрацю в енергетичній сфері між ЄС та Україною. Для дослідження використано методологію неінституціоналізму, за допомогою якої проаналізовані рішення інституцій ЄС та України щодо енергетичного сектора. Акцентовано на питаннях: приєднання України до енергетичної системи ENTSO-E; перспективи видобутку газу в Україні та використання її сховищ для зберігання газу держав ЄС; співпраці щодо видобутку в Україні металів і мінералів, необхідних для впровадження «чистих» технологій; виробництва в Україні водню, у т. ч. й «зеленого», біометану і їх експорту до ЄС; відбудови деокупованих територій України з урахуванням стандартів ЄС щодо енергоефективності. ЄС позиційований як провідний партнер України у протидії російському енергетичному шантажу та тероризму. Спрогнозовано, що на етапі повоєнної відбудови роль ЄС буде основною з огляду на євроінтеграційну перспективу України та вже зроблені кроки до зближення енергосистем. Наголошено, що ефективність співпраці України та ЄС в енергетичній сфері узалежнена не лише від інституційних реформ енергетичного сектора України, а й від послідовної антикорупційної політики, прозорості владних рішень, безумовного верховенства права, лібералізації енергетичного сектора України для залучення іноземних інвестицій відповідно до правової системи ЄС.

Ключові слова: енергетична політика, енергетична безпека, ЄС, Україна, повоєнна відбудова України, відновлювальні джерела енергії.

Вступ. ЄС та Україна співпрацюють в енергетичній сфері від 2005 року, коли було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва у сфері енергетики. У квітні 2008 року було підписано Дорожню карту з енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та заходів щодо подолання зміни клімату. У листопаді 2008 року розпочалися переговори між урядом України та Європейською Комісією щодо набуття Україною членства в Енергетичному Співтоваристві. 01.02.2011 року набрав чинності Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства і, відповідно, Україна стала членом Енергетичного Співтовариства. Угода про асоціацію між Україною та ЄС заклала якісно нову правову основу для подальших взаємин, зокрема й в енергетичній сфері; було розпочато процедуру імплементації директив ЄС у сфері енергоефективності в законодавство України.

Нині пріоритетним завданням співпраці ЄС та України в енергетичній сфері є підвищення енергетичної безпеки, диверсифікація джерел і шляхів постачання енергоресурсів, спільне протистояння російському тероризму в частині захисту та відновлення об'єктів української інфраструктури. При цьому не втрачають актуальності інші питання, як-от: сприяння енергоефективності та енергозбереженню, розвиток та підтримка відновлювальної енергетики, подальша гармонізація законодавства України з нормативно-правовою базою ЄС, долучення України до ініціативи «Європейський

зелений курс», співпраця у сферах енергоефективності, розвитку відновлюваних джерел енергії та ядерної безпеки і т. ін.

На тлі використання Росією енергії як виду зброї проблеми функціонування енергетичного сектора є пріоритетними, життєво важливими і для ЄС, і для України. Попри те, що воєнні дії на території України тривають, уже актуальними є питання повоєнної відбудови, а також підготовки до співпраці у низці напрямків.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження співробітництва ЄС та України в енергетичній сфері під кутом зору з'ясування напрямків взаємодії, перспектив та проблемних аспектів. Завданнями дослідження визначено з'ясувати: 1) напрямки співпраці ЄС та України в енергетичній сфері; 2) перспективи співпраці ЄС та України в енергетичній сфері; 3) проблеми, які ускладнюють співпрацю в енергетичній сфері між ЄС та Україною.

Методи дослідження. Для дослідження використано методологію неінституціоналізму, за допомогою якої проаналізовані рішення інституцій ЄС та України щодо енергетичного сектора. Проаналізовано питання: 1) приєднання України до європейської енергетичної системи ENTSO-E; 2) видобутку газу в Україні та використання її сховищ для зберігання газу держав ЄС; 3) співпраці України для ЄС щодо видобутку в Україні металів і мінералів, необхідних для впровадження «чистих» технологій; 4) виробництва в Україні водню, у т. ч. й «зеленого»; 5) виробництва біометану та його експорту до держав ЄС; 6) відбудови део-

купованих територій України з урахуванням стандартів ЄС щодо ресурсо- та енергоефективності, зі застосуванням природо-орієнтованих рішень.

Результати. Ще до повномасштабного вторгнення Україна запланувала та реалізовувала різні заходи з декарбонізації економіки, щоб забезпечити енергетичну безпеку та сприяти кліматичній нейтральності європейського континенту відповідно до цілей ініціативи ЄС «Європейський зелений курс». Ключові проекти-каталізатори, визначені для цього процесу, включали: інтеграцію України в європейську електромережу ENTSO-E; посилення заходів безпеки атомних електростанцій; розробка понад 30 ГВт вітрової та сонячної енергії; введення в експлуатацію близько ГЕС та ГАЕС потужністю 3,5 ГВт; сприяння виробництву біопалива, зокрема біоетанолу, біодизелю, біогазу та біометану; налагодження експорту біометану до держав-членів ЄС; створення регіонального газового хабу з використанням українських підземних сховищ, які є одними з найбільших у Європі; модернізація та перепрофілювання інфраструктури газотранспортної мережі і т. д. Російська агресія прискорила одні процеси й сповільнила інші.

Російська агресія вплинула на українську енергосистему, так і на енергосистему ЄС. Відтак сучасна енергетична політика ЄС спрямована на обмеження споживання викопних джерел, прискорену відмову від російського викопного палива, намагання прискорення цілей енергоефективності, інвестиції у відновлювану енергетику та стале управління ресурсами, підтримку енергетичної безпеки та пом'якшення зміни клімату [8; 9; 10; 11].

16 березня 2022 року Україна приєдналася до європейської енергетичної системи ENTSO-E. Підготовка до цього велася з 2017 року. Через повномасштабне вторгнення Росії приєднання до ENTSO-E відбулося майже на рік швидше запланованого. Це дозволяє Україні постачати електроенергію до Європи, а за потреби – імпортувати її. До жовтня 2022 року, поки в енергосистемі був профіцит електроенергії, Україна експортувала свою електроенергію до держав ЄС. З початку січня 2023 року Україна більшою мірою імпортує європейську електроенергію (зі Словаччини, Польщі та Молдови). У періоди дефіциту електроенергії в Україні цей імпорт допомагає вирівняти ситуацію. Для ЄС така синхронізація української енергосистеми з європейською зменшує вплив Росії на центральні і західні країни Європи в енергетичному секторі, а також підвищує рівень енергетичної безпеки у кожній з держав, які охоплені системою ENTSO-E.

Окрім того, доступ до інфраструктурних та виробничих потужностей енергосистеми ENTSO-E сприятиме пришвидшенню розвитку відновлювальної енергетики України, що буде вкрай важливо на етапі повоєнного відновлення. При-

кладом є українська ініціатива «30 до 2030», представлена на Всесвітньому економічному форумі 2022 року в Давосі. Мета ініціативи – мати 30 ГВт потужностей відновлюваних джерел енергії до 2030 року, що дозволило б досягти 50% частки відновлювальних джерел енергії в структурі потужностей. За реалізації такого плану 15 ГВт «чистої» української енергії можна було б експортувати до ЄС у вигляді електроенергії та екологічно чистого водню. У такий спосіб Україна на повоєнному етапі потенційно може стати головним експортером «чистої» енергії до ЄС і посилити європейську енергетичну безпеку.

Енергетичний сектор України має потенціал для зміцнення не лише своєї безпеки, а й європейської енергетичної безпеки, досягнення цілей декарбонізації. Україна може реформувати свій енергетичний сектор, щоб залучити інвестиції, створити нові джерела доходів, нові робочі місця тощо. Наявний потенціал перетворення України на європейський енергетичний хаб. «Простою відновлення енергетичної системи України до довоєнного стану буде недостатньо для реалізації потенціалу країни; його необхідно оновити, щоб забезпечити довгострокову енергетичну незалежність, досягти цілей декарбонізації та взяти на себе більш широку роль у європейській енергетичній безпеці як експортер енергії» [7].

Також потрібно враховувати, що угода про транзит газу з Росії закінчується наприкінці у 2024 році (або й раніше, якщо будуть запроваджені відповідні санкції); газ через Україну наразі надходить передусім до Словаччини, Австрії та Італії. Найімовірніше, угода не буде продовжена, що спричиняє нові проблеми щодо задіяння української газо-транспортної системи. Україні потрібні будуть нові джерела доходу, щоб замінити російські збори за транзит газу Україною. У цьому контексті видається, що розширення видобутку природного газу в Україні може швидко зміцнити енергетичну безпеку Європи, одночасно забезпечивши Україні збільшення доходів. Потенціал для цього є, адже Україна є третьою (після Росії та Норвегії) у Європі країною за запасами природного газу. Для прискорення такого видобутку газу потрібні значні закордонні інвестиції.

Окрім видобутку газу, в ЄС обговорюють можливість використання для зберігання запасів газу тих українських сховищ, які знаходяться далеко від лінії фронту. Україна має можливості зберігання до 10 млрд кубометрів газу з держав ЄС. Перспектива використання українських сховищ має й багато противників через ризики, пов'язані з неодноразовими ракетними ударами російської армії по енергетичній інфраструктурі України. Оскільки міжнародні страхові компанії під час війни не страхують ризики, які стосуються території України, ступінь готовності трейдерів накопичувати запаси

газу саме Україні залежить від цін і від того, чи готовий ЄС надати підтримку.

З переходом на «зелений» курс глобальна боротьба за рідкісні метали та критично-важливі мінерали стає щораз гострішою. Україна володіє 117 із 120 найпоширеніших у світі корисних копалин [6], а відтак може стати значним постачальником металів, необхідних для «чистих» технологій, які впроваджує ЄС. До 2030 року в глобальному масштабі попит на критичні мінерали зросте в 3,5 рази [4]. З 30 т. зв. критично-важливих мінералів, які є основою нової промислової революції та «зеленої» трансформації, в Україні є резерви 21 мінералу. Найперше, це титан, ільменіт, рутил, циркон та ін. За підтримки ЄС, який дуже зацікавлений у формуванні стабільної системи поставок і надійної ресурсної бази на довгостроковий часовий горизонт, Україна може реалізувати масштабні проекти, які включають усі стадії – від видобування та вилучення з породи критично-важливих елементів до їх переробки та утилізації. Це дуже витратні проекти, які потребують кількох років попередньої підготовки для запуску у промислову експлуатацію об'єкта з видобутку та збагачення рідкісних металів, критично важливих мінералів.

Український уряд у 2023 році затвердив [2] перелік ділянок надр (родовищ корисних копалин), які можуть бути номіновані інвесторами на конкурси з укладання угод про розподіл продукції. Власне окремі проекти можуть претендувати на отримання статусу стратегічних в Європі в рамках Партнерства між Україною та ЄС. Втім, очевидно, що для того, аби європейські інвестори зайшли на український ринок передусім потрібна прозорість усіх процесів, відсутність корупції, стабільна правова система тощо. Інтерес до таких проектів наявний, адже ЄС хоче не допустити нових залежностей від держав, які володіють такими ресурсами, найперше – Китаю.

Також ЄС зацікавлений у інтеграції України до водневого ринку ЄС. У 2020 році ЄС визначив Україну пріоритетним партнером у реалізації Європейської водневої стратегії та постачання водню як новітнього енергетичного ресурсу на свій ринок. Свідченням серйозності намірів ЄС щодо співпраці з Україною став підписаний 02.02.2023 р. Меморандум про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо стратегічного партнерства у сфері біометану, водню та інших синтетичних газів [5]. Наразі ЄС розглядає можливість фінансової підтримки України у впровадженні двох «водневих долин» – у Закарпатській та Одеській областях. Україна також може бути залучена до реалізації цілі ініціативи «Європейським зелений курс» «2x40 ГВт нових потужностей з виробництва водню». Розглядається перспектива будівництва в Україні 10 ГВт електролізерів для випуску «зеленого» водню.

Для України розвивати водневу енергетику важливо задля здобуття енергетичної незалежності та досягнення кліматичної нейтральності. Про це Україна наголошувала ще до повномасштабного вторгнення Росії. І тоді ж була озвучена готовність стати постачальником водневої енергії до країн ЄС. Наприкінці 2021 році було представлено проєкт Водневої стратегії України [1]; ця стратегія активно обговорюється і ще не є затверджена. Наразі очевидно, що Україна має потенціал стати виробничим та транспортним хабом водню в Європі.

У 2010–2020 роках в Україні стрімко зростала біоенергетика. Розвиток вітчизняної біоенергетики уповні узгоджується з планами ЄС (REPowerEU). Виробництво біометану може забезпечувати як внутрішнє споживання, так і експортуватися до ЄС. Україна має добре розвинену систему газових мереж, а саме газотранспортну та газорозподільну системи, які повністю сумісні з транспортуванням біометану. Маючи велику площу сільськогосподарських угідь у Європі (навіть в умовах війни, замінування територій і т. ін.), Україна зберігає значний потенціал сільськогосподарської сировини та побічних продуктів, що уможливорює виробництво біометану. У виробництві біометану Україна може конкурувати з будь-якими країнами, а окрім цього може запропонувати найдешевшу сировину для його виробництва. ЄС підтримує Україну в цьому питанні. 03.02.2023 р. Кабінет Міністрів України та Європейська Комісія уклали Меморандум щодо стратегічного партнерства у сферах біометану, водню та інших синтетичних газів. Однак наявні й проблеми, які здатні сповільнити перетворення України на європейського лідера з виробництва біометану. Зокрема, уряд має дозволити експорт українського біометану до держав-учасниць ЄС.

Ще один аспект взаємодії України та ЄС в енергетичній сфері стосується масштабної проблеми відновлення української інфраструктури після війни. Важливо, щоб ця відбудова проходила вже на нових засадах та принципах. Пріоритетом мають стати нові стандарти, впровадження «зелених» технологій. У ЄС відбувається прискорений перехід на стандарти будівництва виключно енергоефективних будівель. Принцип «трьох нулів» (Triple Zero) – нуль енергоспоживання, нуль шкідливих викидів, нуль відходів – в державах ЄС вже є обов'язковим для всіх будівельних проектів. Цього, зокрема, вимагає директива ЄС з енергоефективності будівель. Завдяки поновлюваним джерелам новітні будівлі будуть генерувати енергії не менше, ніж витратити. У світовій практиці вже наявні кейси, коли авторам архітектурних проектів вдалося домогтися не тільки відповідності стандартам Triple Zero, а й домогтися, щоб будинки генерували енергії відчутно більше, ніж потрібно їм самим, а відтак продавали надлишок. Передові

технології будівництва дозволяють досягти майже нульового рівня енергоспоживання. Йдеться про каркаси з легких металокопункцій, енергозберігаючі сендвіч-панелі, сонячні панелі, сонячний колектор, геотермальна система, променисте опалення та кондиціювання, світлопрозорі полікарбонатні фасади і технологія «розумний дім». Будинки такого типу можуть бути енергонезалежними від зовнішніх мереж та експлуатуватися повністю автономно.

Ще до повномасштабного вторгнення, у 2020–2021 роках, Міністерство розвитку громад та територій України розробило проєкт вимог до будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії та винесло його на громадське обговорення. В Україні діє Закон України «Про енергетичну ефективність будівель», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України Концепція реалізації державної політики у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель у частині збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії (29.01.2020 р.), затверджений Національний план збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії та ін. документи. Коли розпочнеться масова відбудова деокупованих територій впровадження нових стандартів будівництва може бути великою проблемою. В Україні працюватимуть різноманітні компанії, зокрема й не з ЄС. Підготовка до цього процесу необхідна уже зараз. Має бути випрацювана чітка політика, відповідно до якої відбудова має відбуватися з урахуванням ресурсо- та енергоефективності та застосуванням природоорієнтованих рішень [3].

Однак досягнення означених цілей можливе лише завдяки проведенню Україною реформ не лише в енергетичному секторі. Важливою складовою успіху будь-яких проєктів в Україні наразі залишається ефективність боротьби з корупцією, прозорість владних рішень, безумовне верховенство права і т. ін. Від цього узалежнена фінансова підтримка енергетичних проєктів, довіра іноземних інвесторів. Численні виявлені українськими правоохоронними органами зловживання особами, залученими до відновлення енергетичної інфраструктури України після російських обстрілів, є прикладами таких дій, які демотивують європейських інвесторів у реалізації енергетичних проєктів. Показово, що від початку роботи Національного антикорупційного бюро України паливно-енергетичний комплекс був і залишається одним з основних напрямків діяльності детективів.

Україна має лібералізувати енергетичний сектор для залучення іноземних інвестицій. Лібералізація має відбуватися відповідно до найвищих стандартів корпоративного управління та здійснюватися у повній відповідності до встановленого правової системи ЄС (*acquis communautaire*), від-

повідність якій є необхідною умовою приєднання до ЄС. Лібералізація є життєво необхідною для залучення приватного капіталу для фінансування реконструкції енергетичного сектора України у відповідності з цілями ЄС щодо декарбонізації, досягнення вуглецевої нейтральності і т. ін.

Висновки. ЄС є найважливішим партнером України у протидії російському енергетичному шантажу та тероризму. На етапі повоєнного відновлення роль ЄС прогнозовано буде основною з огляду на євроінтеграційну перспективу України та вже зроблені кроки до зближення енергосистем (приєднання України до енергетичної системи ENTSO-E, досягнення домовленості щодо стратегічного партнерства у сфері біометану, водню, інших синтетичних газів і т. ін.).

Водночас і для ЄС важлива співпраця з Україною. Зокрема, ЄС зацікавлений у розширенні видобутку українського природного газу, а також розглядає можливості використання українських сховищ для зберігання своїх запасів газу. Сферами інтересу є виробництво в Україні водню та біометану, які можуть як забезпечувати потреби України, так і експортуватися до ЄС. В умовах переходу на «зелений» курс глобальна боротьба за рідкісні метали та критично-важливі мінерали стає щораз гострішою і роль України для ЄС може бути стратегічно важливою з огляду на наявні запаси природних ресурсів та намір не допустити нових залежностей від Китаю та інших недемократичних держав, які володіють такими ресурсами. Відтак, такі взаємодії посилюватимуть енергетичну безпеку і ЄС, і держав-кандидатів.

Ефективність співпраці України та ЄС в енергетичній сфері узалежнена не лише від інституційних реформ енергетичного сектора України, а й від послідовної антикорупційної політики, прозорості владних рішень, безумовного верховенства права і т. ін. Також Україна має лібералізувати енергетичний сектор для залучення іноземних інвестицій відповідно до правової системи ЄС. Лібералізація є життєво необхідною для залучення приватного капіталу для фінансування реконструкції енергетичного сектора України відповідно до цілей ЄС щодо декарбонізації, досягнення вуглецевої нейтральності і т. ін. За таких умов у довгостроковій перспективі Україна має потенціал стати важливим актором у процесах диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів, досягнення цілей вуглецевої нейтральності і т. ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воднева стратегія України: проєкт. Київ: Інститут відновлювальної енергетики НАН України, 2021. 91 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України. Про затвердження переліку ділянок надр (родовищ корисних копалин), які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздат-

ності держави, що надаватимуться у користування шляхом проведення конкурсів на укладення угод про розподіл продукції. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pereliku-dilianok-nadr-rodovyshch-korysnykh-kopalyn-iaki-maiut-stratehichne-t140223> (дата звернення: 05.09.2023).

3. Рябика М., Гусакова О., Зозуля А. та ін. Каталог природоорієнтованих рішень. Львів: Українська кліматична мережа, 2021. 116 с.

4. Critical Minerals Market Review 2023. Paris: International Energy Agency, 2023.

5. European Commission. Memorandum of understanding between the European Union and Ukraine on a Strategic Partnership on Biomethane, Hydrogen and other Synthetic Gases. URL: https://energy.ec.europa.eu/publications/memorandum-understanding-between-european-union-and-ukraine-strategic-partnership-biomethane_en

6. Faiola A., Bennett D. In the Ukraine War, a Battle for the Nation's Mineral and Energy Wealth. *Washington Post*. 2022. 10 Aug.

7. Morningstar R. L., Simonyi A., Khakova O., Paddy R. Transforming Ukraine into a European energy hub. Issue Brief. Washington: Atlantic Council, Global Energy Center, 2023.

8. Christou O. Energy security in turbulent times towards the European Green Deal. *Politics and Governance*. 2021. Vol. 9. Is. 3. P. 360–369.

9. Hainsch K., Göke L., Kemfert C. et al. European green deal: using ambitious climate targets and renewable energy to climb out of the economic crisis. *DIW Weekly Report*. 2020. Vol. 10. Is. 28/29. P. 303–310.

10. Schoenefeld J. J. The European green deal: what prospects for governing climate change with policy monitoring? *Politics and Governance*. 2021. Vol. 9. Is. 3. P. 370–379.

11. Simionescu M., Păuna C. B., Diaconescu T. Renewable energy and economic performance in the context of the European green deal. *Energies*. 2020. Vol. 13. Is. 23, article 6440.

REFERENCES:

1. Vodneva stratehiia Ukrainy: proiekt (2021). [Hydrogen Strategy of Ukraine: Project]. Kyiv: Institute of Renewable energy of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2023). Pro zatverdzhennia pereliku dilianok nadr (rodovyshch korysnykh kopalyn), yaki maiut stratehichne znachennia

dlia staloho rozvytku ekonomiky ta oboronozdatnosti derzhavy, shcho nadavatymutsia u korystuvannia shliakhom provedennia konkursiv na ukladennia uhod pro rozpodil produktsii [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. On the approval of the list of subsoil areas (mineral deposits) that are of strategic importance for the sustainable development of the economy and defense capability of the state, which will be made available for use through tenders for the conclusion of production sharing agreements]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pereliku-dilianok-nadr-rodovyshch-korysnykh-kopalyn-iaki-maiut-stratehichne-t140223> [in Ukrainian].

3. Riabyka, M., Husakova, O., Zozulia, A. et al. (2021). Katalog pryrodooriientovanykh rishen [Catalog of nature-oriented solutions]. Lviv: Ukrainian Climate Network [in Ukrainian].

4. Critical Minerals Market Review 2023. (2023). Paris: International Energy Agency [in English].

5. Christou, O. (2021). Energy security in turbulent times towards the European Green Deal. *Politics and Governance*, vol. 9, no 3, pp. 360–369 [in English].

6. European Commission (2023). Memorandum of understanding between the European Union and Ukraine on a Strategic Partnership on Biomethane, Hydrogen and other Synthetic Gases. URL: https://energy.ec.europa.eu/publications/memorandum-understanding-between-european-union-and-ukraine-strategic-partnership-biomethane_en [in English].

7. Faiola, A., Bennett, D. (2022). In the Ukraine War, a Battle for the Nation's Mineral and Energy Wealth. *Washington Post*. 10 Aug. [in English].

8. Hainsch, K., Göke, L., Kemfert, C. et al. (2020). European green deal: using ambitious climate targets and renewable energy to climb out of the economic crisis. *DIW Weekly Report*, vol. 10, no 28/29, pp. 303–310 [in English].

9. Morningstar, R. L., Simonyi, A., Khakova O. & Paddy, R. (2023). Transforming Ukraine into a European energy hub. Issue Brief. Washington: Atlantic Council, Global Energy Center [in English].

10. Schoenefeld, J. J. (2021). The European green deal: what prospects for governing climate change with policy monitoring? *Politics and Governance*, vol. 9, no. 3, pp. 370–379 [in English].

11. Simionescu, M., Păuna, C. B. & Diaconescu T. (2020). Renewable energy and economic performance in the context of the European green deal. *Energies*, vol. 13, no 23, article 6440 [in English].

Cooperation between the EU and Ukraine in the energy sector: directions of interaction, prospects, problems

Herbut Nadiia Anatoliivna

PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Sciences and Law
Kyiv National University of Construction
and Architecture
Povitroflotskyi Ave., 31, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9776-3386

The purpose of the article is to study the cooperation between the EU and Ukraine in the energy sector from the perspective of clarifying directions of interaction, prospects and problems. The objectives of the study are to determine: 1) areas of cooperation between the EU and Ukraine in the energy sector; 2) prospects for cooperation between the EU and Ukraine in the energy sector; 3) problems complicating energy cooperation between the EU and Ukraine. The study used the methodology of neo-institutionalism, which was used to analyze the decisions of the institutions of the EU and Ukraine in the energy sector. Emphasis is placed on the following issues: joining Ukraine to the ENTSO-E energy system; the prospects of gas production in Ukraine and the use of its storage facilities for gas storage of EU countries; cooperation regarding the extraction of metals and minerals in Ukraine, necessary for the implementation of "clean" technologies; production of hydrogen in Ukraine, including "green", biomethane and their export to the EU; reconstruction of the de-occupied territories of Ukraine in light of EU energy efficiency standards. The EU is positioned as a leading partner of Ukraine in countering Russian energy blackmail and terrorism. It is predicted that at the stage of post-war reconstruction, the role of the EU will be fundamental, taking into account Ukraine's European integration prospects, and steps have already been taken towards bringing energy systems closer together. It is noted that the effectiveness of cooperation between Ukraine and the EU in the energy sector depends not only on institutional reforms of the energy sector of Ukraine, but also on consistent anti-corruption policies, transparency of government decisions, unconditional rule of law, liberalization of the energy sector of Ukraine to attract foreign investment in accordance with the EU legal system.

Key words: energy policy, energy security, EU, Ukraine, post-war reconstruction of Ukraine, renewable energy sources.

Денищенко Денис Вікторович

Збройне насилля на пострадянському політичному просторі як атрибут ідеології росії

УДК 323.2:316.624.3

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.5>Денищенко Денис Вікторович
аспірантДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
вул. Ковалів, 3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0002-0826-7231

В статті висвітлено проблему співвідношення ідеології росії та збройного насилля на пострадянському просторі. Зокрема, проаналізовано засади сучасної російської ідеології та залежність від неї зовнішньої політики росії; з'ясовано місце збройного насилля в ідеології російської федерації.

Аргументовано, що ядром державницької ідеології росії після розпаду СРСР до сьогодні є шовіністський «великоросійський» світогляд давно померлої російської імперії, ностальгія за Радянським Союзом, ставлення під сумнів традиційних західних ідеологій, формування власних, відмінних від західних стандартів, цінностей. Російська ідеологія ґрунтується на пропагуванні ксенофобії, культурі насилля проти іногородців і зрадників, застосуванні сили для придушення внутрішніх та зовнішніх опонентів.

Доведено, що експансіоністська спрямованість росії є, так званою, необхідністю у відновленні контролю над колишніми республіками. На підставі теоретико-емпіричних досліджень встановлено, що збройне насилля стало своєрідним атрибутом російської ідеології, інструментом повернення та/чи утримання нових незалежних держав в орбіті впливу російської федерації.

Доведено, що всі збройні конфлікти на пострадянському просторі за участі росії мають своє ідеологічне оформлення, своєрідну ідеологічну мотивацію, котра відображається у офіційних визначеннях причин застосування збройного насилля вищими політичними та ідеологічними інститутами, в безпосередніх гаслах що використовуються в інформаційному просторі.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця збройного насилля в ідеологічній компоненті зовнішньої та внутрішньої державної політики росії на території країн пострадянського простору. З огляду на мету постають наступні завдання: проаналізувати факти втручання росії в політичне життя країн пострадянського простору; проаналізувати ідеологічні аспекти росії, які впливають на зовнішні відносини росії з країнами пострадянського простору, визначити яким чином збройне насилля просувається на ідеологічних підставах та які елементи політичної ідеології використовуються росією для підтримки або обґрунтування своєї зовнішньої і внутрішньої політики в контексті збройного насилля.

Для досягнення поставленої мети було застосовано комплекс методологічних підходів та методів, таких як структурно-функціональний, конфліктологічний, компаративістський, емпіричний підходи, історичний, статистичний, політичний аналіз та порівняння. Через поєднання цих підходів стаття пропонує комплексне розуміння питання ідеологічної атрибутивності застосування збройного насилля на пострадянському просторі.

Зроблено висновок, що збройне насилля пов'язане з політичною ідеологією впливає на сучасний політичний простір і має серйозні наслідки для міжнародної безпеки та стабільності.

Ключові слова: збройне насилля, пострадянський політичний простір, ідеологія, рашизм, війна, збройний конфлікт, агресія, окупація, анексія.

Вступ. Російсько-українська війна, яка почалася в 2014 році та повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року із відкритим використанням збройних сил, недержавних збройних формувань та летальної зброї, стало новим етапом збройної агресії пов'язаної з політичною доктриною та ідеологією росії. Але на експертну думку аналітиків НАЦ УССД – російсько-українська війна стала частиною глобального зіткнення «тихої третьої світової війни» [16]. На порядок денний постало питання визначення причин, які призводять до збройних протистоянь на пострадянському просторі і з'ясування місця збройного насилля в ідеологічній компоненті зовнішньої та внутрішньої державної політики росії.

Науковці звертають увагу на ідеологічний чинник, який є відображенням інтересів певних політичних сил, відображенням та складовою культури певного державного утворення, певної цивіліза-

ційної приналежності та місце збройного насилля в ідеологічній компоненті. Так, проблемі ідеологічного обґрунтування збройних конфліктів та воєн присвячено безліч публікацій. Зокрема у роботах сучасних західних дослідників Ф. Воткінса, Є. Гідденса, Н. Лумана, Дж. Сатторі звертається увага та те, що одним із головних завдань ідеології є обґрунтування офіційної мотивації застосування насилля, війни або збройного вторгнення.

Серед вітчизняних авторів, які переймаються різними аспектами збройного насилля можна виділити: С. Вовк, А. Бадера, О. Балацьку, О. Меженську.

Збройнка агресія російської федерації проти України та збройне насилля на пострадянському просторі слали об'єктами наукових пошуків українських дослідників Г. Перепелиці, О. Маначинського, К. Поліщука, В. Горбуліна, Є. Магди, Р. Додонова, які зробили значний внесок у розуміння вито-

ків, перебігу та наслідків збройних конфліктів за участю росії, а також можливих напрямків/способів/механізмів їх врегулювання. Варто виділити колективні монографії науковців НІСД – «Режим Путіна: перебалансування-2018» [15], «Онтологія війни та миру: безпека, стратегія, смисл» [9] та «Донбас і Крим: ціна повернення» [2] в яких розкривається справжня роль та цілі російської федерації у збройних конфліктах на території колишнього Радянського Союзу.

Визначена мета окреслила наступні завдання: проаналізувати факти втручання росії в політичне життя країн пострадянського простору; проаналізувати ідеологічні аспекти росії, які впливають на зовнішні відносини росії з країнами пострадянського простору, визначити яким чином збройне насилля просувається на ідеологічних підставах та які елементи політичної ідеології використовуються росією для підтримки або обґрунтування своєї зовнішньої і внутрішньої політики в контексті збройного насилля. Відтак, актуальність співвідношення ідеології та застосування збройного насилля полягає саме у з'ясуванні місця і ролі цих феноменів у пострадянському політичному просторі та особливостей їх взаємовпливу.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс методологічних підходів та методів, таких як структурно-функціональний, конфліктологічний, компаративіський, емпіричний підходи, історичний, статистичний, політичний аналіз та порівняння. Через поєднання цих підходів стаття пропонує комплексне розуміння питання ідеологічної атрибутивності застосування збройного насилля на пострадянському просторі.

Виклад основного матеріалу. Сферою політики, політичного життя суспільства, межами поширення безпосередніх дій політиків, діяльності політичних інститутів та організацій, сферою впливу політичних ідей є політичний простір. На сьогодні дослідниками визначається низка критеріїв для визначення політичного простору але, в межах нашого дослідження ми будемо відштовхуватися від суб'єктивних та об'єктивних його детермінант. До об'єктивних детермінант політичного простору належать: політичні цінності, владні регулятиви, політичні норми, політичний час, політичний порядок та політичні зміни, суспільні потреби та інтереси політичних структур, соціальних груп та окремих індивідів, характер та особливості політичних, правових, економічних і соціальних відносин між ними. До суб'єктивних детермінант політичного простору відносять політичну свідомість, політичне буття, практично-творчу активність, політичні інститути, політичну культуру, політичну свідомість суб'єктів політичного процесу. Зважаючи на те, що політичний простір держави обумовлюється універсальністю, всеохоплюючим характером, здатністю впливати на всі сфери життя, елементи

суспільства, відносини, події; характеризується виключністю, тобто можливістю безмежного проникнення в усі сфери життя і здатністю поєднуватися з неполітичними суспільними явищами, відносинами та сферами [5] то, відповідно, ідеологія, як система ідей, теорій та поглядів, що відбивають інтереси певних соціальних сил (держави, націй) дає можливість виявити сутність, причини, характер та наслідки будь-якого збройного конфлікту, війни, збройної агресії і т. д.

Поняття «ідеологія» носить полісемантичний характер. Підсумовуючи найбільш уживані значення, автори «Універсального словника-енциклопедії» вважають, що поняттям «ідеологія» позначаються: як «система понять і позицій, що характеризують суспільство у певну епоху; як система поглядів, що виражають інтереси певного класу; як комплекс символів, міфів, інтелектуальних схем, мовних структур, що відбивають політичну і культурну ситуацію» [17, с. 545].

Сутність ідеології державотворення, на думку вітчизняного дослідника О. В. Краснокутського полягає в «сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів, що виражають ставлення до існуючої системи державного устрою та її можливих змін, що сприйняті у якості правильних і потрібних співгромадянами конкретного суспільства, утвореними ними соціальними групами, які приймають участь у їх практичній реалізації» [6]. Саме державна (політична) ідеологія лежить в основі формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики, є ознакою ідентифікації, що перетворює населення території на політичну націю, формує саму ідею історичної державницької традиції та закріплюється у масовій свідомості громадян та використовується для оцінки існуючої політичної системи та політичних відносин.

Але все більше дослідників різних концепцій поняттям «ідеологія» позначають перекожену, спотворену, ілюзорну свідомість. Коли ідеологія використовується для легітимації політичного устрою, політичних дій; коли використовуються ідеологічні терміни, поняття для того щоб через «сфабриковані ідеї» приховати справжні мотиви чи реальні цілі політичних груп або лідерів. Це може включати в себе своєрідне виправдання або завуальованих справжніх мотивів під зовнішні ідеологічні принципи з метою отримання підтримки або легітимації певних політичних дій. Така псевдоідеологія є нічим іншим, як засобом маніпуляції суспільством, переконування супротивників, а також для створення враження солідності і легітимності. Саме під таким кутом останні три десятиліття західними та вітчизняними науковцями, аналітиками, експертами розглядається ідеологія російської федерації.

До 24 лютого 2022 року ідеологію російської федерації, яка утворилася після розпаду СРСР

часто описували як «російський консерватизм» або ж «неотрадиціоналізм» – такий собі пострадянський світогляд з аурую православ'я та традиційних псевдо цінностей. «Піднявшись з колін», росія вважала, що встановлення регіональної гегемонії в межах колишнього Радянського Союзу – необхідна умова завоювання світового престижу та статусу Великої держави [22].

Саме тому, після розпаду СРСР Кремль створив «руській мир» [13], як ідеологію руйнації цивілізацій вищих за російську, нав'язування свого варварства в нищівній війні: відбираючи землі, вбиваючи людей, руйнуючи економіку, залишаючи за собою знищені спустошені населені пункти та людей. В «руській мір» російські ідеологи вкладають не тільки історію Київською Русі, хоча московії на той час не існувало, а й територію російської імперії початку двадцятого століття і «велич» СРСР та ідею імперії і велике бажання нових земель. З 2014 р. росія відверто демонструє наміри свавільного захоплення та поділу території України. Проте повномасштабне вторгнення росії в Україну показало, що реальні погляди путіна, які він прищепив і мільйонам росіян, значно жорстокіші й небезпечніші, ніж політична ностальгія за СРСР під православними іконами. Ідеологічна, інформаційно-пропагандистська агресія росії щодо України переросла у військову та призвела до незаконної військової окупації частини України. «Надумані, брехливі підстави, котрі побудовані на хибному трактуванні історії, питань щодо походження росіян та українців, їх держави, мови, культури, релігії є грубим ідеологічним та військовим тиском, який має спільні риси з ідеологією гітлерівського фашизму» [14].

Публічні пояснення цілей російського збройного конфлікту в Україні викладені у Військовій Доктрині російської федерації, яку вона затвердила у 2021 році. Дана доктрина є важливим документальним підтвердженням своєрідного офіційного дозволу на скоєння воєнних злочинів, в тому числі, на території України. Вкрай ідеологізовані положення якої пояснюють мотиви та стимули злочинних дій в яких підозрюються військовослужбовці збройних сил російської федерації, адже це збірка офіційних поглядів держави щодо допустимих та бажаних методів та засобів ведення бойових дій. «Основою військової доктрини російської федерації є перелік чинників, які можуть стати причиною до початку нею збройного конфлікту, зокрема: намагання змінити ціннісні орієнтири й моделі розвитку країни, дискредитація культур, релігій й цивілізацій, фальсифікація історії, сприяння порушенню духовно-моральних зв'язків споріднених народів» [20].

В своєму виступі президент російської федерації додатково роз'яснив, що метою для проведення «спеціальної операції» є демілітаризація та дена-

цифікація України. В своїй промові президент російської федерації не пояснив, що мається на увазі під цими термінами, однак повністю підконтрольні уряду ЗМІ опублікувало статтю під назвою «Что Россия должна сделать с Украиной», в якій журналіст Тимофій Сергєйцев наступним чином проінтерпретував інтенції вищого керівництва Росії: «...денацифікація буде одночасно й деукраїнізацією... Воєнні злочинці та активні нацисти повинні бути зразково та показово покарані. Також потрібно провести «тотальну люстрацію». Більшість населення України підтримує українську владу, тому «справедливе покарання» повинно понести «значна частина народної маси», яка є пасивними нацистами, пособниками нацизму». Подальша денацифікація цієї маси населення полягає в перевихованні, яке досягається ідеологічними репресіями (подавлення) нацистських установок і жорстокої цензури: не тільки в політичній сфері, але обов'язково також в сфері культури та освіти...» [20]. З цього слідує, що росія наділила себе, як заведено у фашистів, правом карати та знищувати нації. «Русській мір», як основа «рашизму» – оновленої версії фашизму став синонімом звірств російських окупантів в Україні. А політичний режим та радикальна авторитарна політична ідеологія характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм призначений для об'єднання земель через проведення гібридних війн або повної руйнації набула визначення як «рашизм».

«Рашизм» – ідея «руського міра», що полягає у знищенні інших цивілізацій з високорозвинутою культурою. Професор Колумбійського університету Марк Липовецький характеризує «рашизм», як «дивну постмодерністську суміш, куди увійшли шовіністський «великоросійський» світогляд давно померлої російської імперії, ностальгія за Радянським Союзом, реваншистські настрої пострадянських силовиків, псевдоісторичні екскурси путіна, а також православ'я з одночасним вшануванням Миколи II і Сталіна, і на додачу – цитати з фільму «Брат-2», нанесені на шеврони російських військових. «Рашизм» виникає тоді, коли російська «ідеологія порядку» переходить в агресивну імперську фазу, коли вона стає тим, що нав'язується світу: «час навести порядок у світі» [12]. Пояснюючи ідеологію «рашизму» вітчизняний історик, науковець та політик О. Сич проводить певну паралель між фашизмом, нацизмом і вказує на деяку їх спорідненість яка полягає тоталітарних методах організації внутрішнього державного життя та агресивну експансію проти інших народів. Однак попри схожість, науковець вказує на своєрідні, притаманні лише рашизму риси: «...головна різниця між рашизмом, нацизмом та фашизмом лежить в ідеологічній сфері. Кожна ідеологія, як система ідей, має світоглядне ядро, що лучить ці ідеї до одної

цілісності. Таким ядром для ідеологічної системи нацизму була ідея расової вищості німецької нації. Для ідеології фашизму центральним елементом ідеології був етатизм – виняткова роль держави у відродженні слави древнього Риму. Обидві ідеології стали продуктом націй із високо розвинутою культурою. Водночас культурно відстала, варварська московщина історично завжди здійснювала агресивну експансію щодо країн, які в культурному розвитку стояли значно вище за неї. Сьогоднішня ідеологія рашизму базується на цьому історичному досвіді московщини. А тому ядром ідеології рашизму є консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій» [3].

Після розпаду СРСР росія дуже болісно сприйняла той факт, що більшість держав проголосили незалежність. За роки свого існування російська федерація постійно веде активні воєнні дії, окупує чужі території та постійно нарощує загарбницькі апетити. Придністровський регіон Молдови, Абхазія, Південна Осетія і Нагірний Карабах, Південний Кавказ, Україна втягуються у збройні конфлікти пов'язані з ідеологічними чинниками та характеризуються застосуванням збройного насилля та донині залишаються неврегульованими і представляють загрозу регіональній та міжнародній безпеці.

Конфлікт в Нагірному Карабасі (1988–1994 і подальші інциденти). Нагірний Карабах – спірна територія Азербайджану і Вірменії. Де-юре регіон на Південному Кавказі є частиною Азербайджану, а де-факто – контролюється вірменами. Цей конфлікт між Армією Вірменії та Збройними Силами Азербайджану призвів до масових збройних столкнень та окупації території.

Друга карабаська війна (з 11.2020). Протести в Казахстані (01.2022) Восени 2020 року між цими двома країнами спалахнула війна. Фактично вона завершилася перемогою Азербайджану, але припинення вогню було зафіксоване за посередництва росії. Після війни країни уклали тристоронню угоду, згідно з якою вірмени передали Азербайджану території, які вони контролювали протягом десятиліть, а рф розмістила в анклаві своїх військових. Але в ніч з 24 на 25 березня 2022 року конфлікт поновився. Азербайджанські військові захопили село Парух. У відповідь на це росія заявила, що порушена зона російських «миротворців». Натомість Азербайджан вважає, що жодних порушень немає [18]. Для Вірменії ці події стали остаточним підтвердженням того, яку стратегічну помилку вчинила країна свого часу, довірившись гарантіям безпеки від рф.

Під час Другої карабаської війни за 44 дні азербайджанська армія зайняла значну частину територій, які були під контролем вірменських сил з 1994 року. Загинули близько 7 семи тисяч військових і понад 160 цивільних, сотні людей були

поранені. Бої припинилися за посередництва москви, коли лідери Азербайджану та Вірменії підписали угоду, складену путіним. Відповідно до неї, аби «стежити за перемир'ям» росія надіслала на територію Нагірного Карабаху близько двох тисяч військових, 90 бронетранспортерів і 370 одиниць військової техніки. Попри те, що в угоді прописана точна кількість солдатів і військової техніки, в регіоні були зафіксовані ніде не вказані російські танки, бойові гелікоптери і навіть ракетні установки «Град». На прохання президента Казахстану в січні 2022 року росія направила 1480 військовослужбовців Повітряно-десантних військ у Казахстан для придушення протестів. Фактично це була публічна демонстрація усьому світу готовності російських силовиків до вторгнення в Україну та швидкого загарбання чи знищення центрів прийняття рішень.

Придністровський конфлікт. Агресія росії в Молдові. Окупація Придністров'я росією (11.1990–07.1992). Даний конфлікт – протиріччя між придністровською елітою, яка орієнтувалась на збереження СРСР, радянської системи та економічних зв'язків з росією та Україною, і молдовськими національними силами, які прагнули незалежності Молдови та зближення з Румунією. Підставою для конфлікту стало так зване «мовне питання», але причини полягали також у виборі напрямку розвитку регіону та в певних економічних інтересах (переважно російського істеблшменту). Спочатку російську мову не визнали державною а потім промислове російськомовне Придністров'я, спираючись на військову підтримку розташованої тут 14-ї радянської (пізніше російської) армії, в результаті «повзучого путчу» захопили владу на лівому березі річки Дністер та встановивши керований російським генералом Лебедем режим й фактично відокремившись від Молдови, яка 27 серпня 1991 р. проголосила незалежність. У відповідь збройні сили Молдови здійснили спробу розгромити військові формування в Придністров'ї і встановити суверенітет Молдови над цією територією що призвело до війни в яку відразу втрутилась росія. Однак молдовські війська не могли протидіяти придністровській армії, посиленій російськими танками і молдовська влада була змушена піти на перемир'я, відповідно до якого на територію Придністров'я зайшли російські «миротворці». Наразі Придністров'я — це сіра зона, яку нещодавно Парламентська асамблея Ради Європи визнала окупованою рф [8]. В результаті воєнного конфлікту Придністров'я перетворилося на сіру зону, не визнану ніким, зі зруйнованою економікою та міжнародною ізоляцією. За оцінками експертів, загалом у конфлікті загинуло близько тисячі людей, кількість поранених наближена до трьох тисяч [7].

Громадянська війна в Грузії, також відома як Південноосетинська війна (12.1991–01.1993).

Міжетнічний конфлікт грузинів і осетинів загострився в останні роки існування Радянського Союзу. У 1989 році Південноосетинська обласна рада (ПОР) вирішила стати автономною республікою у складі Грузії, але грузинський парламент не підтримав цього рішення. Наступного року ПОР спробувала визнати регіон незалежним від Грузії суб'єктом радянської федерації. Це спровокувало військове протистояння. В цій війні російські військові не лише воювали в Абхазії і Грузії, а ще й постачали зброю в ці країни незадовго до конфлікту. До початку громадянської війни РФ озброїла грузинські, осетинські та абхазькі ополчення, тобто надала зброю всім сторонам, щоб посилити конфлікт.

В бойових зіткненнях загинули понад 2 тисячі добровольців з різних кавказьких республік, ще 2,5 тисячі отримали поранення. Грузинська сторона втратила близько 169 військових, поранено 947. Росія втратила 46 з 500 своїх солдатів. Серед цивільного населення Грузії вбили 224 мирні жителі, 15 зникли безвісти, 547 було поранено [7].

Втручання РФ призвело до політичної нестабільності в регіоні, періодичних фінансових, економічних та соціальних криз, що тривають донині.

Війна в Абхазії (08.1992–09.1993), де Росія спровокувала війну між абхазькими сепаратистами та урядом Грузії, підтримавши перших. Російська зброя опинилася в руках абхазців: літаки бомбили цивільні об'єкти на території, контрольованій Грузією; військові судна держави-агресора були надані для обстрілу Сухумі. Війна закінчилася відокремленням Абхазії від Грузії, чого і хотіла РФ [7].

У 1990 році на території колишньої Чечено-Інгушської АРСР з'явилася Чеченська Республіка Ічкерія (ЧРІ). Проте, Росія не припинила намагання приєднати Чеченську республіку до РФ.

Перша чеченська війна (1994–1996 рр.). Будучи однією із 21 республік, що входять до складу РФ, Чечня все ж таки проголосила незалежність від Росії. У республіці Ічкерія утвердився режим на чолі з генералом Джохаром Дудаєвим. Проте, Росія не визнала незалежність і висунула ультиматум з вимогою роззброїти «нелегальні збройні формування». Звісно, влада республіки не виконала умови і 10 грудня 1994 р. російські війська розпочали штурм м. Грозного, що супроводжувався руйнуваннями і жертвами серед мирного населення. Воєнні дії тривали до осені 1996 р. Нове керівництво самопроголошеної Республіки Ічкерія (Д. Дудаєв загинув у квітні 1996 р.) пішло на укладення угоди про мир (Хасав'юртські угоди), яка передбачала припинення бойових дій, виведення російських військ з території республіки і вибори президента Чечні. Фактично це було перемогою чеченського народу, який відстояв свій вибір у боротьбі проти могутньої імперії. На виборах 1997 р. президентом Республіки Ічке-

рія обрано Аслана Масхадова (він був прем'єр-міністром Чечні, міністром оборони і начальником штабу чеченської армії).

Після фактичної поразки Росії в першій російсько-чеченській війні російські політичні кола та військові висловлювали невдоволення результатами Хасав'юртських угод. Лунали небезпідставні побоювання, що приклад Чечні наслідують й інші національні автономії та народи, які були історично приєднані до Росії силоміць. Крім цього російському керівництву була потрібна «невелика та переможна війна», яка могла б виправдати в Росії стан військової диктатури, загальмувати демократичні процеси і до того ж війна була величезним ресурсом для збагачення чиновників. Тому, звинувативши у терактах чеченські воєнні угруповання, які продовжували відстоювати свій суверенітет, Росія вирішила розпочати «антитерористичну операцію», що поступово перетворилася на війну.

Друга чеченська війна (та 1999–2009). Для відновлення своєї влади в республіці російське керівництво вирішило сформувати на її території тимчасову адміністрацію. У червні 2000 р. указом президента РФ главою нового органу влади призначено А. Кадірова. Розпочалося формування тимчасових адміністрацій у містах і районах Чечні. Війна набула затяжного характеру, витрати на неї зростали, збільшувалися людські втрати. У квітні 2000 р. російське командування оголосило про завершення воєнної кампанії в Чечні. 23 січня 2001 р. В. Путін вирішив частково вивести війська з республіки. Але в Чечні та в інших районах Кавказу продовжували гинути люди. Проти військових формувань республіки Ічкерія, які вели партизанську боротьбу, воювали як російські підрозділи, так і прокремлівські чеченські сили – кадірівці.

Ця війна включала в себе великі військові операції, які призвели до великої кількості жертв і руйнування інфраструктури. Внаслідок бойових дій велика кількість чеченських населених пунктів була знищена, під час Першої російсько-чеченської війни загинуло близько 120 тисяч чеченців, значна частина з яких – діти. Близько 200 тисяч отримали поранення. Результат другої чеченської війни – повна окупація Ічкерії, загибель 15–24 тис. мирних жителів Чечні, понад 300 тисяч населення Чечні стала біженцями [7]. З 2000-го року Чечнею володарює ставленик Путіна Рамзан Кадіров. Станом на кінець 2001 року в Чечні діяли понад 800 фільтраційних таборів та фільтраційних пунктів, у яких до мешканців Чечні застосовувались найстрашніші катування [19]. Схожі воєнні злочини російські військові скоюють зараз в Україні, зокрема, в Маріуполі, на Київщині, Харківщині, у Херсоні та інших містах.

Чеченська війна була спрямована на вирішення головної проблеми – безпеки територіального розпаду російської федерації та надати урок усім

охочим повторити досвід «відокремлення». Світова спільнота, колишні республіки СРСР – сусіди росії практично не реагували на війну та воєнні злочини в Ічкерії, що дало політичному та військовому керівництву росії підстави та можливість продовжити політику сили й агресії. Загалом свою участь у бойових діях в Чечні російська федерація позначала «проведенням контртерористичної операції».

Ще один збройний конфлікт за участю РФ мав місце на території Грузії. *Російсько-грузинська війна (2008)*. Активне збройне протистояння між силами росії, Абхазії та Південної Осетії з однієї сторони та Грузії з іншої. На початку 2008 року Грузія прагнула вступити в НАТО. На саміті у Бухаресті Альянс пообіцяв, що дозволить приєднатися Грузії, якщо країна виконає певні вимоги. До речі, зелене світло від НАТО було й для України. Але путін виступив проти такого курсу і 7 серпня 2008 року російські війська, як завжди, під приводом «захисту населення» розпочали вторгнення до Грузії з територій сепаратистських республік Північної Осетії та Абхазії. Росія «офіційно» втруtilась у конфлікт на боці південноосетинських сепаратистів та ввела війська, зокрема танкові бригади, на територію Грузії, бомбардувала грузинські міста, порти та військові об'єкти. Воєнні дії поширилися далеко за межі Південної Осетії на інші міста Грузії та Абхазію, де з'єднання абхазських загонів і російських «добровольців» атакували позиції грузинських військ та захопили Кодорську ущелину [23; 24]. Після окупації частини Грузії російськими військами та етнічних чисток грузинських сіл навколо Південної Осетії за участі міжнародних посередників було досягнуто припинення вогню. Унаслідок відкритої воєнної агресії росії сотні людей загинули, тисячі зазнали поранень, з'явилася проблема біженців. Відтоді Південна Осетія є невизнаною республікою під контролем РФ. Міжнародним спостерігачам було відмовлено в доступі на території Абхазії та Південної Осетії, а уже 26 серпня РФ визнала «незалежність» цих двох республік та залишила там свій військовий контингент.

За даними Південної Осетії, загинуло 365 осіб їхніх цивільних. Грузія стверджує про 224 загиблих мирних, 15 зниклих безвісти, а також зазначає, що 547 громадян отримали поранення. Різні джерела говорять, що внаслідок російсько-грузинської війни 192–230 тисяч осіб стали біженцями [7].

У 2021 році Європейський суд з прав людини визнав російську окупацію, а також звинуватив країну у тортурах, жорстокому поводженні і затриманні цивільних осіб, розграбуванні і підпалах будинків, етнічних чистках, позбавленні права вимушено переселених осіб на повернення у свої будинки [8].

Наступним черговим пунктом російської федерації на шляху «зростання величчя росії» засобами агресії стала Україна.

Україна. Анексія Криму. Війна в Донецькій та Луганській областях України (з 2014 року до тепер): Україна не засвоїла грузинський досвід, коли у 2010 році за президентства В. Януковича наша країна відмовилася від вступу в НАТО і закрила за собою позаблоковий статус. Крім цього, у тому ж році В. Янукович підписав Харківські угоди, які продовжили перебування російського флоту в Криму до 2042 року. Проявом спротиву проросійському курсу і відстоюванням курсу інтеграції в ЄС стала Революція Гідності 2013 року. Розстріл Небесної сотні силовиками проросійської влади Януковича та його втеча продемонстрували безвладдя, що дало російській федерації підстави розпочати окупацію Криму та під виглядом «руху за незалежність» захопити владу в Донецьку та, в Луганську створеними сепаратистськими угрупованнями за підтримки збройних формувань агресора. Але зіштовхнувшись з потужним супротивом українських військових і народу, після важких боїв у 2014 та 2015 роках російський план по узурпації Донецької та Луганської області та непроголошена війна на перейшли у стан «замороженого конфлікту». За цей час (2015–2021 рр.) бойові дії велися з різною інтенсивністю, а риторика росії змінилась від «нас там нет» до визнання незалежності так званих ДНР і ЛНР (2022 р.) [8].

24 лютого 2022 року росія офіційно напала на Україну аргументувавши її «спеціальною воєнною операцією», превентивним заходом, запобігання потенційній загрозі яку вони вбачають у майбутньому. Проте, сьогодні світова спільнота чітко розуміє, що головною метою кремля залишається руйнація України, як незалежної держави, знищення її військової та цивільної інфраструктури, а також довільне розчленування її території шляхом анексії окремих районів та створення псевдодержавних маріонеткових утворень, як це їй вдавалося на інших територіях.

На сьогодні говорити про наслідки російсько-української вони досить складно. Ці дані постійно змінюються та уточнюються. Але ми та світова спільнота веде моніторинг даних про:

- жертви серед цивільного населення та військових, які залучені до бойових дій, оскільки надходження інформації з місць, де ведуться інтенсивні бойові дії, затримується;
- дані по депортації цивільного населення і дітей зокрема;
- екологічні наслідки спричинені, військовими діями та які потребують заходів з розмінування; забруднення територій побічними продуктами бойових дій, відходами зруйнованої інфраструктури; нафтопродуктами та іншими небезпечними хімічними речовинами; неорганізованими викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря; знищення лісів;
- наслідки вибуху на Каховській ГЕС;

- наслідки для аграрного, сільськогосподарського, промислового секторів;
- збитки енергетичного сектору;
- наслідки для освітньо-культурного середовища. Знищення, пошкодження навчальних закладів, об'єктів культурної спадщини та культурної інфраструктури, тощо. Фіксування й осмислення наслідків війни в Україні дає можливість отримати дані як для подальших досліджень українського суспільства після війни, так і для планування трансформаційних змін у світовому політичному просторі.

Однозначно, повномасштабна війна РФ проти України різко змінила сприйняття російської загрози щодо української державності, оголивши екзистенціальний характер складного та багатоаспектного російсько-українського конфлікту та ознаменувало початок першої великої війни в умовах багатополлярної міжнародної системи.

Агресивні дії Росії змусили багатьох західних дослідників по-новому поглянути на збройні конфлікти в країнах, які утворилися на території колишнього Радянського Союзу. Зокрема, ними зроблено висновок, що ключовим чинником, який впливав і впливає на ситуацію в цих «гарячих точках», є позиція та політика російської федерації, яка агресивними експансіоністськими діями намагається відновити втрачений вплив.

Результати. Проаналізувавши факти втручання Росії в політичне життя країн пострадянського простору можемо сформулювати висновок, що розглянуті нами конфлікти мають конкретний зміст та певну форму. На думку приходить твердження римських юристів, що *forma dat esse rei* (форма надає існування речі). Слідуючи даній логіці основною формою і закономірністю зазначених звище конфліктів розв'язаних Росією є насилля, як метод політичної дії, крайній засіб примусу із застосуванням або загрозою застосування зброї.

За своєю суттю вони є гібридними, та воєнно-політичними, тобто спрямованими на досягнення політичних цілей Росії, зокрема: домінування в певному регіоні, як пріоритет реалізації інтересів російської федерації; створення залежних/лояльних політичних режимів, які здійснюватимуть вигідну для Росії політику (передусім – зовнішню); силовий вплив на характер та орієнтацію зовнішньої політики країн, які в зоні імперських інтересів Росії, в разі неможливості створення проросійських режимів; стримування економічного і культурного розвитку певної держави, породження нестабільності всередині суспільства та залежності від Росії.

Розглянуті у дослідженні збройні конфлікти мають різні хронологічні та географічні рамки, різні формальні і фактичні причини та приводи для їх початку, тривалість, масштаб, наслідки. Виявлено і спільні риси: всі вони відбулися у країнах, які є вихідцями із СРСР; активне, пряме або прихо-

ване втручання Росії під прикриттям «миротворчої місії», «спецоперації», що де-факто є військовим втручанням у конфлікт на боці однієї з ворогуючих сторін (зазвичай такою стороною є «сепаратисти»/інсургенти – певні збройні угруповання, які виступають проти законного центрального уряду під гаслами самовизначення та відокремлення) або відкритим збройним втручанням та окупацією частин територій.

Доведено, що збройне насилля на пострадянському просторі є складною та багатогранною проблемою, воно пов'язане з політичною ідеологією російської федерації, яка ґрунтується на тоталітарних методах організації внутрішнього державного життя, агресивну експансію проти інших народів, консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій. Серед напрямів російської ідеології, перш за все слід виділити той, що вона в формі політичної свідомості формулює цілі війни а також ідейно обґрунтовує підготовку суспільства до війни, «виправдовує» застосування збройного та інших форм насилля. Політичні цілі російського збройного втручання – це пряме відображення інтересів та прагнень політичних сил, які впливають із відповідних ідеологічних та державних доктрин та впливають на сучасний світ і мають серйозні наслідки для міжнародної безпеки та стабільності.

Отже, збройне насилля стало атрибутом ідеології російської федерації у відношенні до країн пострадянського простору. Тоді як відношення до насильницької, імперської ідеології Росії у світовому політичному просторі може варіювати в залежності від конкретного політичного контексту. Проте, розуміння природи та джерел цього насилля є важливим завданням для політичних лідерів, політичних блоків, політичних груп, політичних організацій та науковців які шукають шляхи зменшення конфліктів та підвищення миру в світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Додонов Р.О. Закономірності розгортання збройних конфліктів у XXI столітті. *Вісник Донецького національного університету. Серія: філософські науки.* 2017. Травень. С. 85-94.
2. Донбас і Крим: ціна повернення/ред. Кол: В.П.Горбулін(гол.ред) К., 2015. 474 с.
3. Ідеологія рашизму має бути засуджена світом, як нацизм і фашизм – історик URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3424149-ideologia-rasizmu-mae-buti-zasudzena-svitom-ak-nacizm-i-fasizm-istorik.html> (Дата звернення 18.10.2023)
4. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія. К.: ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України», 2020. 560 с. (Дата звернення 17.10.2023)
5. Коврига С. Детермінанти політичного простору. *Соціокультурні проблеми людини* № 4, 2010. стр.164-171. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27420/16.Kovryha.pdf?> (Дата звернення 17.10.2023)

6. Краснокурський О.В. Стан і основні детермінанти оптимізації розвитку ідеології державотворення в Українському суспільстві на етапі його трансформації. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії* 2012. № 50 стр 36-44/ URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2012_50_5 (Дата звернення 17.10.2023)

7. Маліка Ель Анссарі. Які війни ініціювала росія за останні 30 років: стаття-дослідження. URL: <https://smila.city/cards/294247/yaki-vijni-rozprochala-rosiya-za-ostanni-30-rokiv-stattya-doslidzhennya> (Дата звернення 17.10.2023)

8. Окупвані росією території: Who will be the next? URL: <https://ti-ukraine.org/news/okupovani-rosiyeyu-terytoriyi-who-will-be-the-next/>

9. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни та миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. К., 2019. – 560 с.

10. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К., 2003. 254 с.

11. Поліщук К. Чинники конфліктогенності та передумови виникнення і ескалації конфліктів на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2015. №37. Ч. 3. С.100-107.

12. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорії Дугіна до ідеології «Брата-2». Сергій Морфінов для BBC News Україна. 1 жовтня 2022 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100>. (Дата звернення 19.10.2023)

13. Рашизм як прояв тваринності проти людства і людяності. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/09/rashyzm-yak-proyav-tvarynnosti-proty-lyudstva-i-lyudyanosti/> (Дата звернення 19.10.2023)

14. Рибаків Д. У чому путінська Росія 2014 наслідує кайзерівську Німеччину 1914: ідеологічні тенети милітаризму. URL: <http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/53651>. (Дата звернення 10.10.2023)

15. Режим Путіна: переважанення-2018. Київ: НІСД, 2018. 480 с.

16. Тиха третя світова: прогноз розвитку війни в Україні та інших конфліктів у світі (назва з екрану) <https://armyinform.com.ua/2023/02/03/tyha-tretya-svitova-prognoz-rozvytku-vijny-v-ukrayini-ta-inshyh-konfliktiv-u-sviti/> (Дата звернення 20.10.2023)

17. УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія // Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. К.: «Ірина», 1999. 1551 с.

18. Удар по амбіціях РФ: як війна в Україні дала Азербайджану шанс для наступу в Карабаху. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/28/7136747/> (Дата звернення 10 жовтня 2023)

19. Центр Політичного Колсантингу. Рада визнала окупацію Ічкерії. Що потрібно знати про цю державу? URL: <https://cpc.com.ua/articles/rada-viznala-okupaciyu-ichkerii-scho-potribno-znati-pro-cyu-derzhavu> (Дата звернення 18 жовтня 2023)

20. Як історія збройних конфліктів Російської Федерації та її політико-правові рішення допомагають висновувати про порушення нею міжнародного права в Україні URL: <https://www.iphronline.org/wp-content/uploads/2022/05/Vii-skovi-operatsii-RF.pdf> (Дата звернення 19 жовтня 2023)

21. International armed conflict in Ukraine. URL: <http://www.rulac.org/browse/conflicts/international-armed-conflict-in-ukraine#collapse2accord> (Дата звернення 19 жовтня 2023)

22. The post-soviet space as the sphere of influence of Russia: «Compelling to friendship» mission. URL: <https://www.geopolitica.info/the-post-soviet-space> (Дата звернення 19 жовтня 2023)

23. Declaration by the High Representative on behalf of the EU on the 10 years anniversary of the conflict between Russia and Georgia – Consilium. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/08/07/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-the-10-years-anniversary-of-the-conflict-between-russia-and-georgia> (Дата звернення 17 жовтня 2023)

24. Russia should pull back forces from Georgia, say Estonia, six other countries. URL: <https://bnn-news.com/russia-should-pull-back-forces-from-georgia-say-estonia-six-othercountries-204148> (Дата звернення 17 жовтня 2023)

REFERENCES:

1. Dodonov R.O.(2017). Zakonomirnosti rozhortannia zbroinykh konfliktiv u XX stolitti [Patterns of unfolding armed conflicts in the 21st century]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia filosofski nauky* [Bulletin of Donetsk National University. Series: Philosophical Sciences]. May. P. 85-94.

2. Donbas i Krym tsina povnennia/red. kol.:V.P. Horbulin [Donbas and Crimea: the price of return / Ed. by V.P. Horbulin (Chief Editor)] Kyiv. 2015. 474 p.

3. Ideologia rashizmu maie buty zasudzhena svitom, yak natsyzm i fashyzm – istoryk [The ideology of racism should be condemned by the world, like nazism and fascism – historian] URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3424149-ideologia-rasizmu-maie-buti-zasudzhena-svitom-ak-nacizm-i-fasizm-istorik.html> (Accessed on 18th October 2023)

4. Intehratsiyni vymiry transformatsii postradianskoho prostoru: monohrafiia [Integrative dimensions of the transformation of the post-Soviet space: A monograph – Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» [DU “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”], 2020. 560 p. (Accessed on 17th October 2023)

5. Kovryha S.(2010) Determinanty politychnoho prostoru [Determinants of the political space]. *Sotsiohumanitarni problem liudyny* [Sociopolitical issues of the individual] №4, 2010. p.164-171. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27420/16.Kovryha.pdf>? (Accessed on 17th October 2023)

6. Krasnorutskyy O.V.(2012) Stan i osnovni determinant optymizatsii rozvytku ideologii derzhavotvorennia v ukraiinskomu suspilstvi na etapi iho transformatsii [State and main determinants of the optimization of the development of statehood ideology in Ukrainian society at the stage of its transformation]. *Humanitarnyy visnyk Zaporizkoi derzhavnoi akademii* [Humanitarian bulletin of the state institution “Zaporizhzhia Institute of the State Administration”] № 50 p/ 36-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2012_50_5 (дата звернення 17.10.2023)

7. Malika El Anssari Yaki viyny initsiiuvava rosiia za ostanni 30 rokiv: stattia doslidzhennia [Which wars did Russia initiate in the last 30 years: Research article]. URL: <https://smila.city/cards/294247/yaki-vijni-rozpochala-rosiya-za-ostanni-30-rokiv-stattya-doslidzhennya> (Accessed on 17th October 2023)

8. Okupovani rosiieiu terytorii: Who will be the next? [Territories occupied by Russia: Who will be the next?] URL: <https://ti-ukraine.org/news/okupovani-rosiyeyu-terytoriyi-who-will-be-the-next/> (Accessed on 17th October 2023)

9. Parakhonskyy B.O., Yavorska H.M. [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning: monograph.. Ontologia viyny ta myru: bezpeka, stratehiia, smysl: monohrafia. Kyiv, 2019. 560 p.

10. Perepekysia H.M. [Genesis of conflicts in the post-Soviet space of Europe.] Henezys konfliktiv na postkomunistychnomu prostori Yevrohy. Kyiv. 2003. 254 p.

11. Polishshuk K. (2015) [Factors of conflict potential and preconditions for the emergence and escalation of conflicts in the post-Soviet space in the 1990s 20th century]. Chynnyky konfliktovnosti ta peredumovy vyneknennia i ekskakatsii konfliktiv na postradianskomu prostori u 90-kh rokakh XX stolittia. [Lviv University Bulletin. Series "International Relations,"]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny»* № 37(3), 100-107. P.100-107.

12. «Rahyzm»:istoriia «rosiyskoho fashyzmu»vid teorii Duhina do ideolohii «Brata-2» Serhiy Morfinov dlia BBC News Ukraina.1zhovtnia 2022 Racism: History of "Russian fascism" from Dugin's theories to "Brother-2" Ideology. Serhiy Morfinov for BBC News Ukraine. October 1, 2022] URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100>. (Accessed on 19th October 2023)

13. Rahyzm yak proiav tvarynnosti proty liudstva i liudianosti [Racism as a manifestation of brutality against humanity and humaneness.] URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/09/rashyzm-yak-proyav-tvarynnosti-proty-liudstva-i-lyudyannosti/>. (Accessed on 19th October 2023)

14. Rybakov D. U chomu putinska Rosiia 2014 naskiduie kayzerivsku Nimtchchynu 1914: ideolohichni teneta militarizmu[In what ways does Putin's Russia in 2014 imitate Kaiser's Germany in 1914: the ideological trap of militarism.] URL: <http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/53651>. (Accessed on 10th October 2023)

15. Rezhym Putina: perezavantzahennia-2018 [Putin's Regime: Reboot-2018.] Kyiv: NISS, 480 c. Pp. 246-247(Accessed on 10th October 2023)

16. Tykha tretia svitova : prohnoz rozvytku viyny v Ukraini ta inshykh konfliktiv u sviti (nazva z ekranu) [Silent third world war: forecast of the war development

in Ukraine and other conflicts in the world. (title from the screen)] <https://armyinform.com.ua/2023/02/03/tyha-tretya-svitova-prohnoz-rozvytku-vijny-v-ukrayini-ta-inshykh-konfliktiv-u-sviti/> (дата Accessed on 20th October 2023)

17. USE: universalnyy slovnyk-etsyklopediia [UDE: Universal Dictionary-Encyclopedia]//Hol.red.rady chl.-kor/NANU M.Popovych [/ Editor-in-Chief of the Council of the Corresponding Members of the National Academy of Sciences of Ukraine M. Popovych]K.: Kyiv: Iryna, 1999. 1551 p.

18. Udar po ambitsiakh RF: yak viyna v Ukraini dala Azeybardzhanu shans dlia nastupu v Karabakhu [Strike on RF's ambitions: how the war in Ukraine gave Azerbaijan a chance to attack in Karabakh.] URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/28/7136747/> (Accessed on 10th October 2023)

19. Tsentr Politychnoho Kolsantynhu . Rada vyznala okupatsiiu Ichkerii. Shcho potribno znaty pro tsiu derzhabu? [Center for political consulting. Rada recognized the occupation of Ichkeria. What you need to know about this state? URL: <https://cpc.com.ua/articles/rada-viznala-okupatsiyu-ichkerii-scho-potribno-znati-pro-cyu-derzhavu/> (Accessed on 18th October 2023)

20. Yiak istoriia zbroynykh konfliktiv Rosiyskoi Federatsii ta ii polityko-pravovi rishennia dopomahaiut vysnovuvaty pro porushennia neiu mizhnarodnoho prava v Ukraini [How the history of armed conflicts of the Russian federation and its political-legal decisions help to conclude violations of international law in Ukraine] URL: <https://www.iphronline.org/wp-content/uploads/2022/05/Vii-skovi-operatsii-RF.pdf> (Accessed on 19th October 2023)

21. International armed conflict in Ukraine. URL: <http://www.rulac.org/browse/conflicts/international-armed-conflict-in-ukraine#collapse2accord> (Accessed on 19th October 2023)

22. The post-soviet space as the sphere of influence of Russia: «Compelling to friendship» mission. URL: <https://www.geopolitica.info/the-post-soviet-space> (Accessed on 19th October 2023)

23. Declaration by the High Representative on behalf of the EU on the 10 years anniversary of the conflict between Russia and Georgia – Consilium. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/08/07/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-the-10-years-anniversary-of-the-conflict-between-russia-and-georgia/> (Accessed on 17th October 2023)

24. Russia should pull back forces from Georgia, say Estonia, six other countries. URL: <https://bnn-news.com/russia-should-pull-back-forces-from-georgia-say-estonia-six-othercountries-204148> (Accessed on 17th October 2023)

Armed violence in the post-Soviet political space as an attribute of russia's ideology

Denyschenko Denys Viktorovych

Postgraduate Student
Luhansk National Taras Shevchenko
University
Kovalia str., 3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0826-7231

The article highlights the problem of the correlation between russian ideology and armed violence in the post-Soviet space. The author analyzes the foundations of modern russian ideology and the dependence of russia's foreign policy on it; the place of armed violence in russian ideology is clarified.

It is proved that the core of russia's state ideology after the collapse of the USSR is still the chauvinistic "Great russian" worldview of the long-dead russian Empire, nostalgia for the Soviet Union, questioning of traditional Western ideologies, and the formation of its own values that differ from Western standards. It is demonstrated that russian ideology is grounded in the promotion of xenophobia, the cult of violence against foreigners and traitors, and the use of force to suppress internal and external opponents.

It is determined that armed conflicts in the post-Soviet space involving russia have their own ideological design, ideological motivation which is reflected in the official definitions of the reasons for the use of armed violence by high-level political and ideological institutions and is used in the information space.

It is established that russia's expansionist orientation is a kind of necessity to regain control over the former republics. And armed violence has become a peculiar attribute of russian ideology, a tool for returning and/or keeping newly independent states in the orbit of influence of the russian federation.

The purpose of the article is to clarify the place of armed violence in the ideological component of russia's foreign and domestic state policy in the post-Soviet countries. Considering the purpose, the following tasks arise: to analyze instances of russia's interference in the political life of post-Soviet countries; to investigate the ideological aspects of russia that influence its foreign relations with post-Soviet countries; to determine how armed violence is advanced on ideological grounds and what elements of political ideology russia uses to support or justify its foreign and domestic policies in the context of armed violence.

To achieve the set goal, a combination of methodological approaches and methods was applied, such as the structural-functional, conflictological, comparative, empirical approaches, historical analysis, statistical analysis, and political analysis. This article offers a comprehensive understanding of the issue of ideological attribution of armed violence in the post-soviet space.

The conclusion is drawn that armed violence, linked to political ideology, has a significant impact on the contemporary political landscape and has serious implications for international security and stability.

Key words: armed violence, post-soviet political space, ideology, racism, war, armed conflict, aggression, occupation, annexation.

Кобетяк Андрій Романович

Європейський контекст впливу політики на релігійні процеси розділення православ'я в Україні

УДК 322:2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.6>

Кобетяк Андрій Романович
доктор політичних наук,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
та політології
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40,
Житомир, Україна
ORCID: 0000-0001-6899-0571

Актуальність теми полягає у необхідності дослідження державно-церковних та міжконфесійних відносин в Україні за період незалежності в контексті політичних процесів у сучасній Європі. Проаналізовано сучасні вектори політики державної влади у релігійній сфері. Встановлено, що у політичній системі України, одним із видів політичних інститутів, який впливає на сферу державно-релігійних відносин є інститути Президента та Верховної Ради України, які відіграли ключову роль у формуванні автокефальної Української церкви. Вказано, що сучасна політична ситуація в Україні свідчить про глибоку кризу у відносинах у багатьох сферах суспільного життя, в тому числі і в міжконфесійних відносинах. Мета статті – висвітлити проблеми політичного впливу на сучасне православ'я в Україні, яке перебуває у стані розділеності. Методологічними засадами дослідження стали історичний та порівняльний методи, компаративний підхід, традиціоналізм, герменевтика, релігійна антропологія, філософський символізм, методи аналізу та синтезу. Результати дослідження. Православна церква є домінуючою конфесією в Україні, однак сьогодні перебуває у стадії розділення на різні юрисдикції. Доведено, що об'єднання розділених гілок українського православ'я сприятиме консолідації українського суспільства, особливо в умовах наявності відкритої агресії Росії. Встановлено, що саме інститути президентства та парламентаризму активно брали участь у процесі формування незалежної Української православної церкви. Формування Єдиної церкви має відбуватися на базі конструктивного діалогу між владою, конфесіями та суспільством. Доведено, гілки розділеного українського православ'я перебувають під активним політичним впливом геополітичного протистояння Європейського масштабу.

У дослідження стверджується, що проблема формування Єдиної православної церкви в Україні сьогодні є нагальною та стоїть надзвичайно гостро. Встановлено, що статус Єдиної незалежної церкви впливає на питання національної безпеки, міжнародного визнання, геополітичного впливу, консолідації українського суспільства, уніфікації самоідентифікації українських громадян та важливий конфліктогенний чинник. Отже, важливим фактором консолідації розділеного українського суспільства є церква, тому державна політика у цій сфері повинна бути направлена на підтримку проєкту Помісної церкви. Самостійно церквам не вдалося об'єднатися за тридцять років незалежності. Відтак необхідне жорстке державне регулювання процесу налагодження міжконфесійного діалогу та взаємодії на шляху до повного об'єднання.

Ключові слова: політичний інститут, церква, Президент, закон, політичний вплив, міжнародні відносини, війна.

Вступ. Питання вироблення механізму правового регулювання утворення нової помісної автокефальної церкви систематично поставало перед європейською православною спільнотою. Особливо актуальним воно було в другій половині XIX – XX ст., коли більшість визнаних православних церков у Європі отримали власну незалежність. Через геополітичні, військові та державницькі трансформації XX ст. на європейській арені з'явилася низка держав, які прагнули мати власну незалежну церкву. Політичні процеси, які відбувалися у балканських країнах не могли оминати церковного життя. Незважаючи на закріплені принципи відокремлення церкви від держави та взаємне невтручання у внутрішні справи одна одної, кожна із новопроголошених держав порушила питання про церковну автокефалію.

Однак, процес набуття церковної незалежності набув автоматичного характеру. Після 1991 р. Україна не набула незалежності церковної. Багатовіковий вплив Російської церковної імперії наклав відбиток на релігійне життя несформованого українського суспільства. Проблема релігійної само-

ідентифікації гостро відобразилася на розбудові нової демократичної України. За роки державної незалежності Україна так і не здобула міжконфесійного миру та припинення конфліктів на релігійному підґрунті. Наша країна одна з найбільших православних держав світу, тому надання довгоочікуваного Томосу українській церкві – історична та канонічна справедливість. Тому питання проголошення автокефалії було стратегічним завданням усієї української нації. Нині це одна з найактуальніших проблем європейського співтовариства. Всі державницькі інституції України долучилися до формування законодавства і державної ідеології у релігійній сфері з метою проголошення та майбутнього утвердження власної незалежної церкви. В тій чи іншій мірі всі православні церкви, і навіть Ватикан, долучилися до обговорення української церковної ситуації.

Мета статті полягає у вивченні політичних процесів у релігійній сфері у сучасній Європі та фокусуванні державно-церковної взаємодії на українських реаліях. Знакові процеси у релігійній сфері початку XXI ст. (Всеукраїнський Собор на Криті,

утворення 2 нових автокефальних церков, Арабська весна, перетворення Святої Софії на мечеть) проходили в залежності від відповідних геополітичних та політичних процесів. Останні військові і політичні події в Україні значною мірою зумовлені відкритою військовою агресією Росії. Релігійна складова виявилась важливим елементом пропаганди/виправдання цієї війни. Поділ українського православ'я на різні юрисдикції сьогодні є значним конфліктогенним фактором в українському суспільстві. Наявність кількох християнських церков які ідентифікують себе з древньою Київською митрополією не сприяє консолідації і так розділеного війною суспільства. Отже, оскільки релігійні процеси в сучасній Україні перебувають під впливом політики та геополітичних процесів сучасної Європи, тому метою дослідження є вивчення залежності релігійних процесів від політичних.

Методи дослідження. Відсутність напрацьованої методології та значний науковий і політичний інтерес призводить до появи нових теорій та систем державно-церковної взаємодії. Напрацювання новаторських підходів у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі щодо потенційних напрямків гармонізації та толерантизації взаємовідносин між державними та релігійними інститутами. Це стимулює необхідність вивчення та систематизації наявних та напрацювання нових методологічних напрацювань. Характерним, на наш погляд, є розмежування методів з досліджуваної тематики на групи які дозволять скласти цілісне розуміння предмету державної релігійної політики та автокефальної проблематики: загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки обраної теми сьогодні неоднозначний. З одного боку наявна значна кількість публічних заяв, виступів та офіційних листів ієрархів та богословів від різних Помісних церков, однак більшість з них мають полемічний або політичний характер. З іншого – значно активізувався інтерес громадськості до питання не/єдності православних церков при умовах цивілізаційних викликів. Такий сплеск інтересу до проблеми автокефалії безумовно пов'язаний із проголошенням 15 у диптиху автокефальної церкви, а саме ПЦУ.

Актуальною сьогодні є праця відомого борця за незалежність української церкви митрополита Олександра (Драбинко) «Українська церква: шлях до автокефалії», в якій автор поглиблено розкриває спосіб реалізації різних концепцій автокефалії Української церкви у ХХ ст. [5]. Необхідно згадати напрацювання В. Бутинського про юрисдикцію українського православ'я та можливості канонічного становлення Помісної церкви та М. Гергелюка про канонічні й еклезіологічні основи автокефального устрою церков в Вселенського православ'я [1]. Необхідною для дослідження є робота керів-

ника ДЕСС Віктора Єленського «Релігія після комунізму», в якій розкривається саме європейський контекст міжконфесійних відносин в Україні.

До проблеми розділення українського православ'я і політичного впливу на ці процеси зверталися відомі вітчизняні філософи-релігієзнавці В. Єленський, С. Здіорук, А. Колодний, П. Кралюк, О. Саган, Л. Филипович, Ю. Чорноморець та інші. Всі вони одноставно відстоюють ідею необхідності надання незалежності українській церкві. Крім того, вчені вважають, що становлення молодого української держави, розбудова громадянського суспільства та припинення війни неможливе без автокефальної церковної організації. Важливими є публікації, заяви та інтерв'ю провідних українських ієрархів. Окремо варто згадати патріарха Філарета, митрополитів Епіфанія, Онуфрія та Макарія, блаженнішого Святослава (Шевчука). Завжди актуальними є праці митрополита Олександра (Драбинко), архієпископа Євстратія (Зорі), та інших ієрархів різних церковних юрисдикцій, які постійно виступають із заявами та офіційними документами в різних мас-медіа. Що стосується ієрархів Помісних церков, то більшість предстоятелів та відомих богословів вже висловились стосовно українського питання. Перш за все, це стосується патріарха Варфоломія, патріарха Кирила, митрополита Іларіона (Алфеева), архієпископа Даниїла (екзарха в Україні) та інших церковних лідерів світу.

Результати. За період існування Православної церкви України сформувалося два протилежні табори Помісних церков, які мають протилежні погляди на українське питання. Крім того, одним із важливих завдань нашого дослідження є політичний аналіз основних положень формування ідеї незалежної Української церкви у ХХІ ст. та прогнозування варіантів світової взаємодії на Всеправославній нараді.

Перші роки незалежності України визначаються «процесом релігійного відродження», який супроводжувався відновленням релігійної традиції та її подальшим розвитком і набуттям нових особливостей та характеристик. Конфігурація релігійної мережі України сьогодні пов'язана з політичними процесами Європи, яка була розділена на два релігійні макрорегіони: «Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо її центром ось уже декілька століть» [8, с. 226].

У 1991 р. за нормами церковного права сформувалися усі необхідні умови для проголошення незалежності Української церкви в межах існування давньої Київської митрополії. Церква отримала значні перспективи для інституціалізації та подальшого розвитку.

За роки державної незалежності українське суспільство періодично порушувало питання авто-

кефалії. І 6 січня 2019 р. Українська церква офіційно отримала історичний документ, що заклав підвалини до формування нового громадянського суспільства. До того ж, це один із невід'ємних елементів утвердження державності та підняття авторитету самої України на міжнародній арені. Особливо актуальним це стало в часи військового протистояння з Росією та анексії Криму, після чого всі три гілки православ'я, особливо УПЦ МП, мали неабиякий поштовх для відокремлення від Москви, але не скористалася цим [2, с. 166]. Сьогодні, незалежність нової української церкви – уже сформований елемент українського буття й історична об'єктивність. Водночас, юрисдикційне розділення у світовому православ'ї продовжується. Тривалий час в Україні функціонувало декілька православних церков, які були схожими сутнісно, але різними за формою. Тому дослідження історії поділу православних церков в Україні на різні юрисдикції допоможе зрозуміти політичну складову такого становища, що сприятиме об'єднанню усіх православних вірян і гілок навколо визнаної Православної церкви України. Безперечно, надзвичайно важливим чинником було отримання Томосу й декларація її існування, але досягти повного визнання без уходження до нової церковної структури більшості українських парафій буде складно.

Для глибшого розуміння проблеми юрисдикційного розділення сучасного православ'я в Україні необхідно проаналізувати політичний контекст утворення кожної із трьох основних церков. Принагідно зауважимо, що в Україні існують й інші, менш численні православні утворення, наприклад Українська дійсна автокефальна православна церква, Українська незалежна апостольська церква, Українська православна церква патріарха Кулика та ще низка інших, однак усі вони разом не становлять навіть 0,1% від загальної чисельності українських парафій або ж існують номінально у вигляді парафії-приходу її засновника. Тож далі в дослідженні йтиметься лише про УАПЦ, УПЦ МП і УПЦ КП.

Першою православною конфесією в Україні була Українська автокефальна православна церква, яка утворилася на Всеукраїнському православному соборі в Києві 1921 р. [6]. Основною проблемою, з якою зіткнулися учасники установчого Собору, було рукопокладення перших ієрархів новоутвореної церкви. Новообраного митрополита Київського і всієї України, відомого релігійно-громадського діяча та борця за незалежність протоієрея Василя Липківського, РПЦ відмовилася благословляти на це служіння. Тому Собор ухвалює рішення самостійно, без єпископату, посилаючись на практику Олександрійської церкви перших століть, висвятити свого першоїєрарха [4, с. 287]. Наступні хіротонії духовенства звершувалися традиційно (два-три єпископи рукопокладають нового).

Сам Собор утвердив і визнав факт, що особливості першої хіротонії зумовлені політичними обставинами. Однак це стало основною перешкодою на шляху до визнання УАПЦ світовим православ'ям. Крім того, шалений супротив новоутвореній церковній структурі створював митрополит Михайло (Єрмаков), екзарх Московського патріарха в Україні [4, с. 639]. Загалом УАПЦ у ХХ ст. пройшла складний шлях свого становлення, так і не здобувши визнання у православному світі. У часи радянщини влада жорстко контролювала її діяльність. Період церковних розділень 20–30-х рр. не сприяв її становленню та інституалізації, частина духовенства відійшла та повернулася до РПЦ. Не отримавши світового визнання, багато священнослужителів виїздило за кордон. Тому УАПЦ у ХХ ст. так і не сформувалася як монолітна структура. У 1936 р. після арешту митрополита Івана Павловського та кількох єпископів УАПЦ припиняє свою діяльність [4, с. 289].

Своє відродження УАПЦ пов'язує вже з 1989 р., коли 16 лютого було створено відповідний Комітет у Києві. На Соборах у Львові та Києві було обрано нового патріарха Київського і всієї України Мстислава (Скрипника) [7, с. 701]. Радянська влада противилася відродженню УАПЦ, вважаючи цей процес частиною ідейно-політичної боротьби українського народу за незалежність. Після здобуття Україною незалежності тиск на УАПЦ значно зменшився і відроджена структура розпочала власну широкомасштабну інституалізацію по всій території України. Однак боротьба цієї церкви за православне визнання не увінчалась успіхом. Москва всіяко чинила опір відокремленню незалежної церкви, оскільки кількість парафій в Україні становить половину загальної кількості приходів усієї РПЦ. Крім того, імперські амбіції Росії, утілені в ідеях «Третього Риму» та «Русского мира», не могли дозволити відділення жодної з колишніх республік навіть у духовному плані. Це могло б спричинити ланцюгову реакцію, адже Молдова, Естонія та Білорусь постійно порушували питання про утворення незалежних церковних юрисдикцій саме на хвилях національного відродження і державної незалежності. Офіційно церква зареєстрована відповідними державними органами 1995 р. Станом на 1 січня 2018 р. в Україні було зареєстровано 1167 парафій УАПЦ, 101 з яких уже не діяла [13, р. 114].

Найчисельнішою православною структурою в Україні є Українська православна церква, яка перебуває в єдності з Московським патріархатом. Її історичний шлях розпочинається із Всеросійського православного собору 1918 р., коли їй було надано автономію в канонічному єднанні із РПЦ. Згодом, у 1922 р. патріарх Московський Тихон підтвердив цей статус. Але в радянський період керівництво РПЦ робило вигляд, що ніякої автоно-

мії не існує [7, с. 700]. Церква в Україні існувала як екзархат РПЦ, причому впродовж 60 років не збирали собор українських єпископів, який повинен був обрати свого першоієрарха. Екзархи призначалися в Москві з числа етнічних росіян. Уперше у 1968 р. цю посаду обійняв українець – митрополит Філарет (Денисенко).

Український екзархат Московського патріархату канонічно включав у себе єпархії з парафіями та монастирями, які розташовані на території Української РСР. «Українська православна церква» – офіційна назва, а титул екзарха звучав як митрополит Київський і Галицький, патріарший екзарх всієї України. Так уперше з'являється назва «Українська православна церква», яка має Синод екзархату – найвищий законодавчий, виконавчий і судовий орган влади в межах визначених канонами і Статутом РПЦ. Синод екзархату був повністю незалежний на території України, хоча й був підзвітний Священному Синоду РПЦ [12].

На позачерговому Архієрейському соборі РПЦ 25–27 жовтня 1990 р., обговорювалося питання про розширення самостійності й самоуправління УПЦ. Українську церковну ситуацію досліджувала спеціальна комісія під головуванням митрополита Крутицького та Коломенського Ювеналія. Було ухвалено рішення про надання УПЦ статусу автономії із широкими правами. Собор сформував «Визначення про УПЦ»: «УПЦ надається незалежність і самостійність в її управлінні, предстоятель УПЦ обирається українським єпископатом і благословляється Московським патріархом, митрополит Київський і всієї України, як предстоятель УПЦ, є постійним членом Священного Синоду РПЦ». Того ж року патріарх Московський Алексій II вручив митрополиту Філарету Грамоту про незалежність. Крім того, Алексій II направив офіційний лист міністрові юстиції України В. Онопенку. У документі йшлося, що УПЦ незалежна й самостійна в управлінні, а РПЦ не претендує на все рухоме і нерухоме церковне майно на території незалежної України, адже воно автоматично переходить до УПЦ. Немає ніякої адміністративно-фінансової підзвітності Московській патріархії [12].

На момент надання статусу автономії УПЦ володіла 20 єпархіями, 29 монастирями (включно з Києво-Печерською і Почаївською лаврами), Одеською семінарією (згодом відкрилися Київська і Волинська, а в 1992 р. – і Київська духовна академія) та 5031 релігійними громадами [Бондаренко В. *Інституалізована православна релігійність*, с. 116]. Кількість архієреїв Української православної церкви становила 20 правлячих, один вікарний та один заштатний архіпастир [11, р. 108]. Така потужна мережа парафій, найбільша для України, сформувалася й була реєстрована тому, що в «доперебудовні» часи в країні легально діяли лише Український екзархат РПЦ (УПЦ стала його

правонаступницею) та об'єднання євангельських християн-баптистів України – складова частина ВРЄХБ.

За роки незалежності України УПЦ Московського патріархату декілька разів мала змогу здобути власну автокефалію, але проросійська частина архієреїв завжди блокувала це питання, тому собори українських архієреїв, ухвалювали рішення про «недоцільність постановки питання про досягнення автокефалії найближчим часом». Схоже рішення схвалили на Соборі 28 липня 2000 р. Так і не здобувши повної незалежності, станом на 1 січня 2018 р. УПЦ була найбільшою релігійною організацією в Україні. Кількість чинних парафій – 12064 [13, р. 211].

Після надання Томосу для ПЦУ та її структурного оформлення, масових переходів з Московського патріархату, як це анонсувалося, не відбулось. Державний реєстраційний орган у новому статистичному звіті на початок 2021 р. вказує, що УПЦ МП залишається панівною православною конфесією: сьогодні зареєстровано 12406 її парафій, тоді як ПЦУ після об'єднання має 7188 громад.

Наймолодшою з-поміж православних конфесій в Україні є Українська православна церква Київського патріархату. Її ідейним лідером був патріарх Філарет (Денисенко). Після проголошення державної незалежності України автокефальні настрої активно поширюються в православному середовищі. Тоді митрополит Київський і всієї України Філарет (УПЦ МП) виступив за повну автокефалію Київської митрополії. Однак Росія всіляко намагалася втримати у власному силовому полі церковний Київ. Створювався шалений тиск на проукраїнську ієрархію. Архієрейський собор РПЦ змушує Філарета дати обіцянку про зречення митрополичої кафедри. Харківський собор проходив без участі митрополита Філарета, що призвело до обрання нового предстоятеля УПЦ МП – митрополита Володимира (Сабодана). У відповідь на такі дії 25–26 червня 1992 р. у Києві відбувся об'єднавчий собор УАПЦ та частини УПЦ МП, яка залишилася вірною митрополиту Філарету. Нова церковна структура отримала назву УПЦ КП.

Незвичною є ситуація, коли більшість автохтонного єпископату залишаються в «чужій» кіріархальній церкві, а незначна частина утворює нову автокефальну структуру. Саме так відбулося в 1992 р., коли на Соборі українські єпископи просили не визнати вже проголошену в РПЦ автокефалію, а лише проголосити її. Напевно це була основна стратегічна помилка в історичному русі та боротьбі за церковну незалежність [9, с. 6].

Предстоятелем був обраний Патріарх Мстислав (Скрипник), який очолював недавно відроджену УАПЦ [7, с. 706]. Після смерті Мстислава в 1993 р. УАПЦ знову відділяється, а її очільником

стає патріарх Димитрій (Ярема). У 1993–1995 рр. УПЦ КП очолював патріарх Володимир (Романюк). Саме він відродив ідею Києвоцентричності слов'янських земель, наголосивши, що «Київ – другий Єрусалим». З 1995 р. УПЦ КП очолює патріарх Філарет. Важливим моментом новаторства у світовому православ'ї є започаткування Філаретом так званого «паралельного диптиха». Завдяки власним контактам зі світовими православними лідерами новообраний Київський патріарх започатковує євхаристичне спілкування з іншими світовими церквами, які не мають світового визнання, наприклад з, опозиційною церквою Болгарії, Македонською ПЦ, церквою Чорногорії та іншими церковними утвореннями, які прагнули незалежності та світового визнання. Станом на 1 січня 2018 р. чинними є 4807 громад [7, с. 710].

Отже, із 1995 р. офіційно зареєстрованими, сформованими та чинними на території всієї України є три конфесії: УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ. УАПЦ та УПЦ КП ідейно близькі, оскільки в основі їхнього служіння лежить ідея Києвоцентризму та загально православного визнання. Водночас численні об'єднавчі собори та комісії цих двох церков, які постійно «діяли», до моменту створення ПЦУ так і не відбулися. Варто зазначити, що й УПЦ МП за період незалежності декілька разів створювала відповідну комісію для діалогу з УАПЦ та УПЦ КП, але далі паперу справа не рухалась.

Важливою ознакою поліконфесійності релігійних організацій в Україні є їхня консолідація в інституційні об'єднання міжрелігійного і міжконфесійного характеру. Такі об'єднання утворюються в Україні з 1991 по 2015 рр., і їх було близько десяти. До них належні православні церкви різних юрисдикцій, а також всі християнські конфесії. Зазначені об'єднання утворюються з метою відображення консолідованої позиції та відстоювання спільних інтересів їхніх членів у сфері міжрелігійних і міжконфесійних відносин, а також у відносинах між державою і релігійними організаціями [1, с. 266].

Багаторічний шлях об'єднання пройшли й проукраїнські УАПЦ та УПЦ КП. Численні об'єднавчі собори та засідання давали надію на подальше утвердження єдності. Один із останніх прикладів – документ про утворення Помісної Української православної церкви влітку 2015 р. Цей документ так і не був втіленим у життя, але він свідчив про регулярне обговорення процесу об'єднання церковної структури.

Тому утворення Православної церкви України завжди було основним вектором руху згуртування гілок українського православ'я навколо ідеї автокефалії та злиття заради проголошення Помісної церкви. Тому Вселенське визнання цього процесу – логічне завершення важливої справи становлення незалежності України загалом.

Що стосується новоутвореної Православної церкви в Україні, то її інституційне оформлення наразі триває. Процес її становлення як юридичної особи лише розпочато. Не визначено остаточно єдиної назви конфесії, адже самі очільники називають її «Православною церквою України» або ж допускається «ПЦ в Україні». У Томосі, підписаному Вселенським патріархом Варфоломієм, ужито назву «Святіша церква України». Крім того, на місцях єпархій УПЦ КП та УАПЦ не відбувається об'єднавчих зборів духовенства, спільних богослужінь священства неіснуючих церков.

Важливим кроком до примирення і водночас свідченням відкритості до діалогу є утворення Православною церквою України на засідання Священного Синоду від 5 грудня 2019 р. Комісії з міжхристиянських відносин [3]. Відзначимо, що схожі комісії у свого часу створювалися під егідою УПЦ МП, УАПЦ та УПЦ КП, але конструктивної діяльності вони не продемонстрували. Тому надзвичайно важливо, щоб новоутворена інституція працювала на благо примирення українських церков. Це можливо виключно на основі толерантності та діалогу. Якщо діяльність Комісії вийде за межі формального існування, тоді можна буде говорити про реальні результати, які необхідні українській спільноті заради досягнення миру й консолідації нашого суспільства.

Сьогодні, провідні науковці, зокрема Ю. Чорноморець, стверджують, що релігійний чинник стане важливою ланкою об'єднання усього українського суспільства. Націоналістичні гасла часто подобаються одним і дратують інших, адже територія України велика й тривалий час була розділена між різними, інколи ворогуючими імперіями. Тому релігійні слова молитви, звернені до Всевишнього Бога, який не має партійної належності, не викликають людського супротиву [2, с. 165]. Крім того, саме Церква користується сьогодні найвищим ступенем довіри в населення, повною мірою присутня в усіх містах та селах України й виконує переважно конструктивну та миротворчу функцію. Усунення політичного протистояння між україно-орієнтованими церквами якраз і стане основою помісності новоутвореної української церкви. Більшість науковців, громадських діячів та керівництво держави переконані в майбутніх серйозних трансформаціях і в УПЦ Московського патріархату. Сьогодні спостерігаємо перші переходи та перереєстрації статутів громад. Цей процес у найближчому майбутньому набуватиме все більших обертів. Це сприятиме швидкому утвердженню новоствореної ПЦУ на світовій арені.

Нова Помісна Українська церква постала через низку об'єктивних історичних обставин. Однією з них є відновлення історичної справедливості, якої український народ прагнув ще з часів Богдана Хмельницького. Нового дихання ця ідея набула

після 1991 р. на хвилях національного відродження. Шлях до самоутвердження та релігійної самоідентифікації української нації, як світового православного народу неминуче лежить через утвердження власної церкви. Фундаментальну роль у створенні ПЦУ відіграла й нинішня українська влада та особисто Президент П. Порошенко. Крім того, головним ідеологом процесу був Вселенський патріарх.

Ключову роль у становленні нової автокефальної церкви в Україні відіграла держава. У попередніх розділах ми зверталися до питання державно-церковних відносин та політичного впливу на процес автокефалізації. Україна не стала винятком. Активна позиція керівництва країни та особисто президента П. Порошенка зумовили ініціювання Вселенським патріархом надання Томосу Українській церкві. Одним із перших офіційних документів стало Звернення Верховної Ради України від 16 червня 2016 р. до Вселенського Патріарха Константинопольського з проханням визнати автокефалію Української Православної Церкви, сприяти подоланню внутрішніх розділень серед українських православних, визнати нечинним акт 1686 р., за яким Київська православна митрополія фактично переходила під владу Московського патріарха [3].

Упродовж 2016–2019 р.р. було проведено низку зустрічей та ухвалено кілька офіційних документів – «Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні», «Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні». Без участі держави на міжнародній політичній арені підписання Томосу могло б відтермінуватися на невизначений період. Крім того, влада й надалі сприяє зміцненню авторитету нової церкви. Про це свідчать офіційні делегації й візити українських посадовців до очільників Помісних церков. Одним із останніх відбувся візит Прем'єр-міністра Д. Шмигала до Грузинського патріарха Іллі II, який відбувся 3 червня 2021 р. у резиденції ієрарха. На цій та подібних зустрічах порушується головне питання – найшвидше визнання Помісними церквами Православної церкви України та внесення її до загального диптиху. Насамперед це питання утвердження самобутності української нації, її повної незалежності і, врешті-решт, міжнародного престижу. Отже, сьогодні Українська держава відіграла значну роль у становленні незалежної української церкви, що прямо впливає на національну безпеку та цілісність нашої території.

Події на сході України лише загострили «протистояння патріархатів». Російська православна

церква, яка представлена в країні Українською православною церквою, формує світоглядні погляди мільйонів українців. Ідеї «руського мира» та «триєдиної Русі» відкрито пропагуються з амвона. Провідні вітчизняні науковці (В. Єленський, А. Колондний, Л. Филипович, Ю. Чорноморець) однозначно стверджують, що війні на сході країни сприяла присутність РПЦ в Україні. Часто діяльність священнослужителів східного регіону несе відверто деструктивний елемент і гальмує припинення конфлікту.

Насправді гібридна війна РФ проти України розпочалася ще до 2014 р. Свою історію вона бере ще з 1991 р., коли Москва активно розпочала протидіяти Собору Української православної церкви, який проголосив про необхідність автокефалії [5, с. 11]. За роки незалежності, які збіглися зі служінням митрополита Володимира (Сабодана) українська церква неодноразово висловлювала бажання бути незалежною, але всі ці пориви відразу ж присікалися. Це вже прихована війна, протидія всьому українському та національному. Відкритою військова агресія стала вже під час анексії Криму, але свідомо частина української ієрархії в складі УПЦ МП відчувала тиск набагато раніше.

Сьогодні, в оновленій Україні, відбувається активний процес формування громадянського суспільства. Велика роль у цьому процесі належить Церкві. В умовах нових реалій Церква активно сприяє процесу духовного й національного відродження, розширює сферу свого соціального служіння. Неупереджений аналіз релігійної ситуації в Україні свідчить, що за наявності доброї волі церков і політичної волі державної влади негативні тенденції церковно-релігійних процесів можна подолати, і Церква в Україні буде відігравати притаманну їй роль потужної інституції громадянського суспільства. На новому етапі суспільного розвитку, пов'язаному з формуванням громадянського суспільства та правової держави, постає потреба розробки та впровадження нових концептуальних засад державно-церковних відносин.

Підсумовуючи сказано відзначимо, що формування догматично-канонічного ладу християнства відбувалось в умовах жорсткої боротьби за лідерство (очевидно і за вплив) між древніми кафедрами – римською, олександрійською, антиохійською та константинопольською. Однак, сьогодні геополітичний вимір та світова кон'юнктура змінила вектор протистояння на Москва-Константинополь. Поступово сформувалось два протилежні табори Помісних церков, які провадять власну церковну політику.

З огляду на вищезазначене, новопроголошена і вже незалежна Українська церква має значний потенціал. Це історичний виклик: чи зможе вона згуртувати суспільство, чи буде привабливою для молоді, чи відійдуть на другий план внутрішні

ієрархічні міжусобиці та «боротьба за сфери впливу», що вже століттями не дозволяють бути єдиними і незалежними. Час допоможе розсудити, але сьогодні як ніколи Київська церква отримала великий кредит довіри в очах Вселенського патріарха. Сьогодні необхідно об'єднатися заради майбутнього визнання українського статусу іншими Помісними церквами. Консолідована Київська митрополія може стати найбільшою національною православною церквою світу, що значно змінить баланс у структурі Вселенського православ'я. Це є основною причиною супротиву РПЦ та окремих Помісних церков українському об'єднанню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гергельюк М. Канонічні та еклезіологічні засади автокефального устрою церков у структурі Вселенського православ'я: історичний контекст : дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук спец. 09.00.11. Чернівці, 2014. 199 с.

2. Горкуша О., Филипович Л. Громадянська Церква України : нове явище в суспільно-релігійних відносинах. *Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства* : Матеріали 184 Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. 28-29 травня 2014 р. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. С. 161–171.

3. Горевој Д. (2019). Не створи собі кумира або що відбувається навколо УПЦ КП. URL: https://lb.ua/society/2019/05/11/426568_sotvori_kumira.html.

4. Історія релігії в Україні : Навчальний посібник. А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. Київ: Т-во «Знання», КОО, 1999. 735 с.

5. Олександр (Драбинко), митрополит. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 684 с.

6. Перший Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]*. 2007. Вип. 33. С. 154–171.

7. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ Знань, 2004. 912 с.

8. Хантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Переклад з англійської Н. Климончук. Львів, 2006. 474 с.

9. Це загроза для світового православ'я – Член Синоду Болгарської Церкви здійснив аналіз томосу українським розкольникам (2019). *Православне Полісся*. № 1 (206). 2019. С. 6.

10. Balakireva O. Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. *Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science, 2013. P. 219–250.

11. Meyendorff J. (1989). *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1989. 228 p.

12. Commission interorthodoxe préparatoire. Décembre 2019. Communiqué, Ecumenical Patriarchate

of Constantinople. – Access mode : <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=1141&tla=fr>.

13. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.

REFERENCES:

1. Herheliyuk M. (2014). *Kanonichni ta ekleziolohichni zasady avtokefal'noho ustroyu tserkvy u strukturі Vselens'koho pravoslav'ya: istorychnyy kontekst*. [Canonical and ecclesiological foundations of the autocephalous organization of churches in the structure of Universal Orthodoxy: historical context]. (PhD dissertation). Chernivtsi. 199 s.

2. Horkusha O., Fylypovych L. (2014) *Hromadyans'ka Tserkva Ukrayiny : nove yavyshe v suspil'no-relihiynnykh vidnosynakh. Derzhava i Tserkva: formy vzayemodiyi v umovakh transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva* [Civil Church of Ukraine: a new phenomenon in socio-religious relations. The State and the Church: forms of interaction in the conditions of the transformation of Ukrainian society] : Materialy 184 Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. internetkonf. 28-29 travnya 2014 r. Chernivtsi. S. 161–171.

3. Gorevoy D. (2019). *Ne stvory sobi kumyra abo shcho vidbuvayet'sya navkolo UPTS KP* [Do not create an idol for yourself or what is happening around the UOC-KP]. URL: https://lb.ua/society/2019/05/11/426568_sotvori_kumira.html. [in Ukrainian].

4. *Istoriya relihiyi v Ukrayini : Navchal'nyy posibnyk* (1999) [History of religion in Ukraine: Study guide]. A. M. Kolodnyy, P. L. Yarots'kyy, B. O. Lobovyk ta in. Kyiv: T-vo «Znannya». 735 s.

5. Oleksandr (Drabynko), mytropolyt. (2018). *Ukrayins'ka Tserkva: shlyakh do avtokefaliyi. Do dyskusiyi navkolo kanonichnoho statusu, bohosluzhbovoyi movy ta istoriyi ukrayins'koyi Tserkvy* [Ukrainian Church: the path to autocephaly]. – Kiev. DUKH I LITERA. 684 s.

6. Pershyy Vseukrayins'kyy pravoslavnyy tserkovnyy Sobor UAPTS 14-30 zhovtnya 1921. (2007). [The First All-Ukrainian Orthodox Church Council of the UAPC, October 14-30, 1921] *Naukovi zapysky* [Institute of political and ethnonational studies in the name of IF Kurasa NAN Ukraine]. 2007. Vyp. 33. S. 154–171.

7. Sahan O. (2004). *Vselens'ke pravoslav'ya: sut', istoriya, suchasnyy stan* [Ecumenical Orthodoxy: essence, history, current state]. Kyiv. 912 s.

8. Khantinton S. (2006). *Protystoyannya tsyvilizatsiy ta zmina svitovoho poriyadku* [Clash of civilizations and change of world order]. Pereklad z anhliys'koi N. Klymonchuk. L'viv. 474 s.

9. *Tse zahroza dlya svitovoho pravoslav'ya – Chlen Synodu Bolhars'koyi Tserkvy zdiysnyv analiz tomosu ukrayins'kym rozkol'nykam* (2019). [This is a threat to world Orthodoxy – a member of the Synod of the Bulgarian Church analyzed the Tomos to Ukrainian schismatics]. *Pravoslavne Polissya*. № 1 (206). S. 6.

10. Balakireva O. (2013). *Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science. P. 219–250.

11. Meyendorff J. (1989). *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 228 p.

12. Commission interorthodoxe préparatoire. (2019). *Communiqué, Ecumenical Patriarchate of Constantinople*. Access mode :

<http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=1141&tla=fr>.

13. Sanderson S. W. (2005). *Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church*. University of Maryland, College Park. 196 p.

The European context of the influence of policy on religious processes of the split of orthodox in Ukraine

Kobetiak Andrii Romanovych

Doctor of Political Sciences,
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Political Science
Zhytomyr State University
named after Ivan Franko
Velika Berdychivska str., 40,
Zhytomyr, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6899-0571

The relevance of the topic lies in the need to study state-church and inter-religious relations in Ukraine during the period of independence in the context of political processes in modern Europe. Modern vectors of the state government's policy in the religious sphere are analyzed. It has been established that in the political system of Ukraine, one of the types of political institutions that affects the sphere of state-religious relations are the institutions of the President and the Verkhovna Rada of Ukraine, which played a key role in the formation of the autocephalous Ukrainian Church. It is indicated that the current political situation in Ukraine shows a deep crisis in relations in many spheres of social life, including inter-religious relations.

The purpose of the article is to highlight the problems of political influence on modern Orthodoxy in Ukraine, which is in a state of division. The methodological bases of the research were historical and comparative methods, comparative approach, traditionalism, hermeneutics, religious anthropology, philosophical symbolism, methods of analysis and synthesis. Research results. The Orthodox Church is the dominant denomination in Ukraine, but today it is in the stage of division into different jurisdictions. It has been proven that the unification of the divided branches of Ukrainian Orthodoxy will contribute to the consolidation of Ukrainian society, especially in the presence of Russia's open aggression. It was established that the institutions of the presidency and parliamentarianism actively participated in the process of formation of the independent Ukrainian Orthodox Church. The formation of the United Church should take place on the basis of a constructive dialogue between the authorities, denominations and society. It has been proven that the branches of the divided Ukrainian Orthodoxy are under the active political influence of the geopolitical confrontation of the European scale.

The study claims that the problem of the formation of the United Orthodox Church in Ukraine today is urgent and extremely acute. It was established that the status of the United Independent Church affects issues of national security, international recognition, geopolitical influence, consolidation of Ukrainian society, unification of self-identification of Ukrainian citizens and is an important conflict-causing factor.

Therefore, the church is an important factor in the consolidation of the divided Ukrainian society, so the state policy in this area should be directed to support the project of the Local Church. On their own, the churches failed to unite during thirty years of independence. Therefore, strict state regulation of the process of interfaith dialogue and interaction on the way to full unification is necessary.

Key words: political institution, church, President, law, political influence, international relations, war.

Кокорев Олексій Вікторович
Ятвецька Ганна Володимирівна
Кривошея Тетяна Іванівна

Соціально-психологічний стан українських біженців в умовах повномасштабних воєнних дій

УДК 323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.7>

Кокорев Олексій Вікторович
доктор політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-7391-2498

Ятвецька Ганна Володимирівна
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин,
суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-1277-3636

Кривошея Тетяна Іванівна
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-2978-0445

Вступ. В сучасному світі міграційні процеси стають неабияким викликом для суспільства, визначаючи його соціальну та психологічну динаміку. Однією з найбільш актуальних проблем у цьому контексті є стан українських біженців, які змушені були покинути свою батьківщину та вирушити за кордон у зв'язку з низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

У цьому дослідженні ми спробуємо розкрити соціально-психологічний стан українських біженців, аналізуючи не лише їхні особисті переживання та адаптаційні стратегії, але й взаємодію з приймаючим суспільством. Зрозуміти та висвітлити цей аспект є ключовим завданням, оскільки він сприяє формуванню глибокого розуміння проблеми та можливого пошуку рішень.

Світова ситуація з біженцями вимагає комплексного наукового підходу, а український контекст надає цьому дослідженню особливу важливість. Вивчення соціально-психологічного стану україн-

У статті відзначається положення та соціально-психологічний стан біженців з України у зв'язку з початком агресії РФ проти нашої країни. Як відомо, ця цифра сягає 7 мільйонів 900 тисяч. Але це тільки офіційно. Впевнені, що понад 10 млн. українців покинули країну, шукаючи притулку за кордоном. Згідно офіційних даних, які надав уповноважений Верховної Ради України з прав людини, це складає майже 20% від фактичного населення всієї нашої держави.

Найбільшим побоюванням політиків та політологів, а також демографів є те, що більшість біженців не повернуться додому: чим довше триває війна, тим більше вони влаштовують життя в іншій країні, а декому просто нема куди повертатися. Згідно із дослідженням Центру економічної стратегії, назавжди залишитися за кордоном можуть до 3,3 мільйонів наших громадян, що значно вплине на ВВП країни. Незважаючи на таку оцінку, за даними соціологічних опитувань, більшість українців все ж таки планують повернутися додому [1].

Особлива увага звертається на проблеми, що полягають у глибокому аналізі соціально-психологічних аспектів життя українських біженців, які змушені були покинути свої домівки через військові події. Стаття спрямована на вивчення впливу воєнних конфліктів на психічне і соціальне здоров'я біженців, а також розгляд адаптаційних стратегій, які вони використовують для подолання стресу та відновлення свого життя.

Визначені способи реагування на такі спричинені війною виклики, як потреба актуалізації національної групової ідентичності; тенденції суспільної згуртованості; завищені суспільні очікування; наслідки колективної психотравматизації. На частину цих викликів суспільство вже дало гідну відповідь. В обґрунтуванні інших відповідей провідну роль має взяти на себе фахове співтовариство українських політологів та психологів.

В статті проведений теоретичний аналіз проблеми біженців на основі досвіду інших країн. Доводиться актуальність та своєчасність означеної проблематики, оскільки сучасний світ змінився у результаті того, що багато людей постраждали від наслідків війни, і, відповідно, змінився їх психологічний, фізичний стан, соціальний статус і матеріальні умови життя. Все це потребує розробки та застосування певних мір для надання таким людям своєчасної допомоги.

Потребує детального вивчення наступні проблеми: високий рівень тривожності, депресія, посттравматичний синдром, травма через втрату близьких та дому. Війна стала важким випробуванням для всього українського суспільства і кожного громадянина зокрема.

Ключові слова: війна, інформація, ЗМІ, держава, соціальне здоров'я, біженці, тимчасовий захист, соціальний статус.

ських біженців допоможе виявити та висвітлити особливості їхнього досвіду, а також сприятиме розробці ефективних стратегій супроводу та підтримки для тих, хто опинився у важкій ситуації переслідувань та вимушеного переміщення.

Проведення такого дослідження має не тільки теоретичне, але й практичне значення, сприяючи розвитку наукових основ соціальної роботи та психології в умовах міграційних викликів. Результати цього аналізу можуть бути використані для вдосконалення політики прийому біженців та створення умов для їхньої успішної адаптації в новому суспільстві.

Мета статті полягає в виявленні соціально-психологічного стану українських біженців та оцінці їх настрою щодо повернення в Україну в політико-правовому аспекті.

Методи дослідження. У дослідженні використовувались методи аналізу, синтезу, узагальнення, вторинного соціологічного аналізу, а також систем-

ний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані такі спеціально-наукові методи як контент-аналіз та метод деконструкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання українських біженців за кордоном та внутрішньо переміщених осіб вивчають багато українських науково-дослідних установ: Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут соціології НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України та інші. Також вивченням даної проблематики займаються міжнародні організації (Міжнародна організація з міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та інші) та різні закордонні інституції (Opinion Research Business (ORB), Норвезький інститут міських та регіональних досліджень (NIBR), Університет Осло Метрополітен (OsloMet), польська агенція EWL тощо).

Опитування проводилося авторами цієї статті за підтримкою асоціації психологів України «Крила» та БФ «Cherry-T» серед українців, які виїхали за кордон після 24.02.2022 р. Вибірка охоплювала понад 500 респондентів з різних країн (Країни Європейського Союзу: Німеччина – 18,8%, Швеція – 13,5%, Франція – 12,2%, Польща – 9%, Румунія – 5,5%, Болгарія – 2%, Португалія – 2%, інші країни: Грузія – 17%, Швейцарія – 14,6%, Сполучені Штати Америки – 3,3%, Туреччина – 2,3%, Норвегія – 1%). Опитування проводилось з 14 по 25 грудня 2022 року. Анкетування проводилося за допомогою сервісу Google Forms, головний метод опитування – «снігова куля» та розміщення звернень стосовно участі в опитуванні у Facebook-групах, що об'єднують представників української спільноти та біженців в різних країнах (методом «self selected sample»), посилання на анкету із запрошенням взяти участь у дослідженні

було розміщене у локальних групах та відповідних Telegram/ Viber/WhatsApp-чатах.

Частки опитаних респондентів за географією охоплення країн представлені на рис. 1.

Типовий портрет опитаних респондентів має наступні характеристики. Серед них 91% складають жінки; у віці 18–29 років – 14,8%, 30–39 років – 53,4%, 40–49 років – 21,6%, 50–59 років – 5,7%, старше 60 років – 4,5% (рис. 2).

Результати. Встановлено, що українські біженці переживають значний рівень стресу та тривожності через втрату дому та переїзд у невідому обстановку. Також визначено ключові чинники, що впливають на успішну адаптацію біженців, такі як наявність мережі підтримки, доступ до освіти та роботи, а також індивідуальні адаптаційні стратегії. Цілеспрямоване втручання у розвиток підтримуючих міжособистісних стосунків для біженців є повністю виправданим [Див. детал.: 2].

Найбільша частка опитаних респондентів виїхали з Одеської області – 36,4%, м. Київ – 15,9%, Київської області – 12,5%, Донецької області – 10,2%, Херсонської області – 8%, Запорізької області – 7%, Харківської області – 5%.

Відповідаючи на запитання, чи залишився в Україні хтось з близьких родичів, 62% респондентів називають батька чи матір, 31,4% чоловіка (дружину), 11,6% – дітей. Переважна більшість респондентів виїхали з України в березні 2022 року – 36,4%, в квітні – 22,7%, в лютому – 15,9%.

79% респондентів при анкетуванні відповіли «так» на запитання: «Чи є у вас діти/дитина?». Зрозуміло, що саме цей фактор стримує українських біженців від повернення додому зараз/до закінчення бойових дій. Вік дітей респондентів становить: До 7 років – 32,9%; 7–10 років – 38,6%;

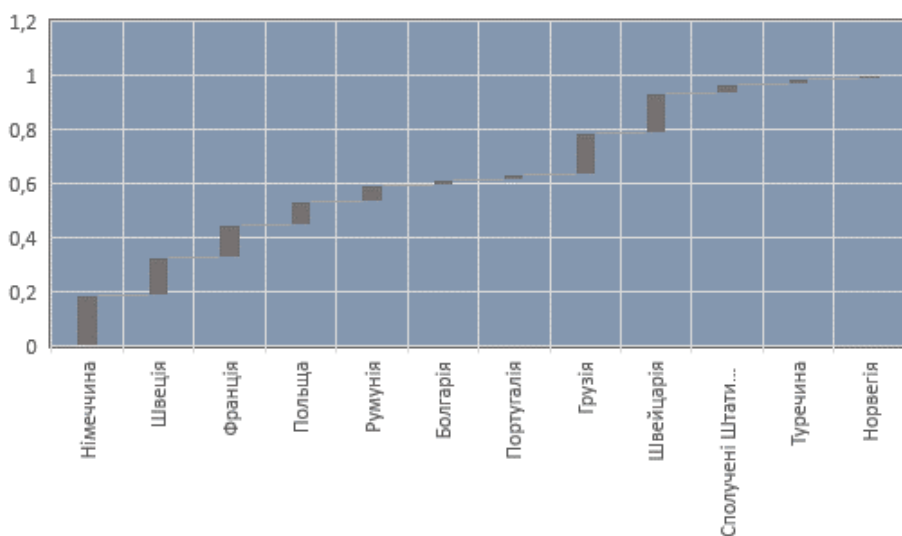

Рис. 1. Частки опитаних респондентів за географією охоплення

11–15 років – 40%; 16 і більше – 22,9%. 52% опитаних надали позитивну відповідь на запитання «Чи отримують Ваші діти/дитина освіту в Україні зараз, відповідно 47,9% – відповіли негативно.

Бажаний спосіб навчання дітей у майбутньому в репрезентаціях українських біженців виглядає таким чином:

Оцінка біженцями свого становища в країні перебування. 73,9% респондентів відповіли, що в країні перебування отримали статус тимчасового захисту, 2,3% – що отримали статус біженця, 2,3% подали чи зараз подають документи на отримання статусу тимчасового захисту, 21,5% не мають статусу тимчасового захисту чи біженця і не подавали документи (рис. 5).

Говорячи про основне джерело засобів існування, 45% респондентів називають матеріальну допомогу з різних джерел, 24% – попередні грошові заощадження, 16% – тимчасову роботу (чи підробітки) в країні перебування, дистанційну роботу в Україні – 9%, 7% – постійну роботу в країні перебування, 3,4% – доходи від бізнесу в Україні, 3% – пенсію.

Основні проблеми, з якими стикаються біженці з України за кордоном, в країнах перебування представлені в таблиці 1. Серед головних проблем, які їх турбують під час перебування за кордоном, найчастіше біженці називають тривогу за те, що відбувається в Україні (76,1%), тривогу за родичів, близьких людей, що залишилися в Україні (69,3%), тугу за Батьківщиною (64,1%).

Поширеність емоційного стресу, тривоги та депресії становила приблизно 50% серед учасників, 31% мали ризик посттравматичного стресового розладу.

Незнання мови країни перебування як головну проблему називають 47,7% біженців. Ще 32% респондентів назвали серед проблем труднощі в комунікації з місцевим населенням через незнання мови. Більша частина опитаних біженців не знають місцевої мови (86%) або знають її на низькому рівні (9%). Добрий і дуже добрий рівень володіння мовою мають лише 5% опитаних респондентів.

Щодо рівня володіння англійською мовою, то розподіл виглядає наступним чином: більшість –

Бажаний спосіб навчання дітей у майбутньому (%)

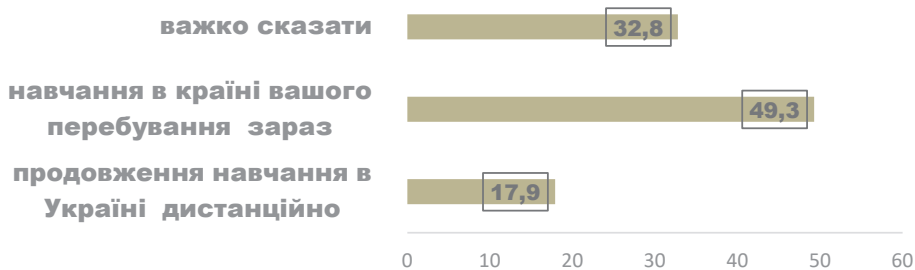

Рис. 2. Розподіл думок респондентів щодо бажаного способу навчання дітей у майбутньому (в %)

Статус українців в країні перебування (%)

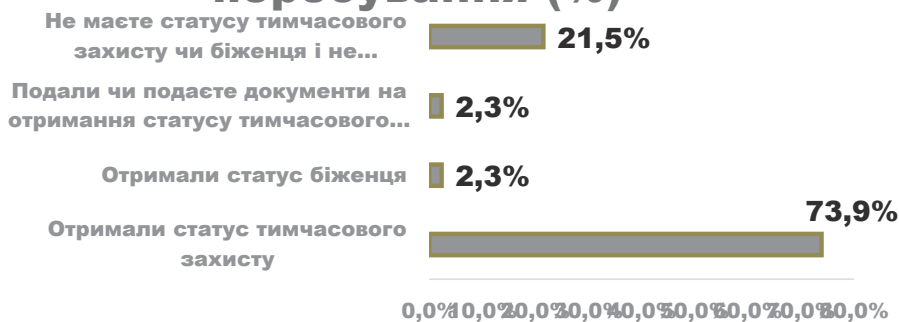

Рис. 3. Оцінка біженцями свого становища в країні перебування

Головні проблеми під час перебування закордоном

Проблеми	%	ранг
Матеріальні проблеми, нестача грошей	44,3	5
Бюрократичні проблеми з оформленням матеріальної допомоги, отриманням статусу тимчасового захисту чи біженця	10,2	
Проблеми із влаштуванням на роботу	31,8	
Незнання мови країни перебування	47,7	4
Відсутність житла	13,6	
Проблема з винайму житла в оренду	18,2	
Некомфортне житло	7	
Проблеми з лікуванням, медичним забезпеченням	27,3	
Труднощі в комунікації з місцевим населенням через незнання мови	32	
Негативне ставлення з боку місцевих жителів	1	
Проблеми з організацією навчання дітей	6	
Проблеми з організацією дозвілля дітей	11,5	
Туга за Батьківщиною	64,1	3
Тривога за родичів, близьких людей, що залишилися в Україні	69,3	2
Тривога за те, що відбувається в Україні	76,1	1

44% зовсім не володіють англійською мовою, 37% – знають на низькому рівні. Лише 19% – оцінюють себе, такими, що володіють англійською мовою добре або вільно.

Серед головних проблем, що їх турбують, 44,3% біженців також назвали матеріальні проблеми, нестачу грошей. 31,8% респондентів серед проблем, що їх турбують під час перебування за кордоном, назвали проблеми із влаштуванням на роботу; 27,3% – проблеми з лікуванням, медичним забезпеченням; 18,2% – проблему з винайму житла в оренду; 13,6% – відсутність житла, 7% – некомфортне житло; 10,2% – бюрократичні проблеми з оформленням матеріальної допомоги, отриманням статусу тимчасового захисту чи біженця; 6% – проблеми з організацією навчання дітей; 11,5% – проблеми з організацією дозвілля дітей. Найрідше як проблему українські біженці називають негативне ставлення з боку місцевих жителів (таку відповідь дають 1% опитаних).

Відповідаючи на запитання, чи отримували вони будь-яку допомогу під час перебування за

кордоном, 65,9% респондентів відповіли, що отримували допомогу від державних органів країни перебування; 27,3% отримували допомогу від волонтерських організацій; 21,6% – від громадян країни перебування, з якими раніше не були знайомі; 20% – від родичів, знайомих, друзів; 9,2% – від закордонних фондів, установ, підприємств; 16% – від релігійних організацій; 2,3% – від Української держави; 13% опитаних відповіли, що не отримували жодної допомоги.

Отримання психологічної допомоги: 73,9% опитаних респондента стверджують, що вони не отримали психологічну допомогу; 17% відповіли, що відвідували індивідуальні консультації, 4,5% – візитували групові.

На запитання «Чи відчуваєте Ви потребу в отриманні послуг психологічної підтримки зараз?» було отримано наступні відповіді (рис. 9).

Як видно з рис. 7, 42% опитаних респондента потребують психологічної підтримки. І не тільки.

Даючи відповідь стосовно намірів повернення в Україну, 40,9% виявили намір повернутися від-

Таблиця 2

Джерела допомоги під час перебування закордоном

Вид допомоги	%	ранг
Так, отримували допомогу від державних органів країни перебування	65,9	1
Так, отримували допомогу від Української держави	2,3	
Так, отримували допомогу від волонтерських організацій	27,3	2
Так, отримували допомогу від релігійних організацій	16,3	5
Так, отримували допомогу від закордонних фондів, установ, підприємств	9,2	
Так, отримували допомогу від родичів, знайомих, друзів	20	4
Так, отримували допомогу від підприємства, на якому Ви працюєте (працювали)	0	
Так, отримували допомогу від громадян країни перебування, з якими Ви раніше не були знайомі	21,6	3
Ні, не отримували жодної допомоги	13	

Рис. 4. Потреба в отриманні психологічної підтримки (%)

разу після того, як закінчиться війна 37,5% – після того, як переконаються, що в місцевості, де вони жили, безпечно перебувати, 17% – через рік або через кілька років після закінчення війни, 13,6% – після того, як відновить роботу підприємство, на якому вони працювали або будуть впевнені, що знайдуть іншу роботу у себе вдома, 6,8% планують повернутися найближчим часом, а 5,7% взагалі не планують повертатися в Україну. І ці дані, отримані у результаті нашого дослідження, майже повністю співпадають з іншими міжнародними дослідженнями війни для мирного населення країн [Див., напр.: 3; 4].

При цьому, наразі половина опитаних респондентів (50%) мають можливість повернутися до міста перебування до закінчення війни (так – 22,7%, скоріше, так – 23,9%); відповідно інша половина зазначили, що не мають зараз такої можливості (скоріше, ні – 26,1%, ні – 27,3%).

Проведене дослідження дозволило виявити групи респондентів за рівнем їх соціально-психологічного статусу та ступенем їх задоволення від переїзду за кордон. Визначено, що головними проблемами, з якими стикаються українські біженці, під час перебування за кордоном, є не матеріальні проблеми та незнання мови країни перебування, але, безумовно, туга за Батьківщиною; тривога за родичів, близьких людей, що залишилися в Україні; тривога за те, що відбувається в Україні. Тому, варто підкреслити, що це проблеми не тільки психологічного стану людини, але й її громадянської позиції, любов до Батьківщини, побажання жити у своїй країні.

Відтак, врахування психологічних та соціально-політичних аспектів є важливим кроком у розробці ефективних програм та стратегій допомоги українським громадянам під час повномасштабної війни з РФ.

Подальший розвиток нашого дослідження ми бачимо у розробці та вдосконаленні методів психологічної та соціальної допомоги людям, постраждалим від воєнного конфлікту, проведенні групових сесій підтримки, які можуть допомогти біженцям упоратися з емоційними проблемами та соціальною ізоляцією, залучення іноземних

спеціалістів держав, які прийняли біженців, задля забезпечення адаптації до нової культури та інших традиційних цінностей.

Висновки. У світлі сучасних воєнно-політичних подій, проблема біженців стала актуальною та невідкладною. Специфічні умови, пов'язані із військовими діями, суттєво впливають на соціально-психологічний стан тих, хто змушений залишити свої домівки у пошуках безпеки та притулку.

Сучасна війна в Україні створює серйозний емоційний та психологічний тиск на біженців. Страх, тривога та втрата рідного оточення викликають серйозний стрес, який може мати довготривалий вплив на психічне здоров'я та громадянську позицію, пов'язану з соціальною адаптацією (чи її відсутністю) та втратою ідентичності (у результаті військових конфліктів біженці втрачають не лише свої домівки, але і часто ідентичність та зв'язки). Соціальна адаптація в новому середовищі може бути важливим викликом, особливо в умовах культурного різноманіття.

Дуже важливим аспектом є і міжнародна співпраця: співпраця між урядами, громадськими організаціями та міжнародними установами є ключовою для забезпечення адекватної підтримки українським біженцям. Важливо реагувати на їхні потреби не лише фізично і психологічно, забезпечуючи їм можливість відновлення і стабільності в новому оточенні, але й у політико-правовому аспекті, створюючи умови для прояву їх громадянських позицій та укріплюючи їх бажання повернутися на Батьківщину після закінчення бойових дій на території їх мешкання.

Загалом, враховуючи розмір та складність викликів, які постають перед українськими біженцями під час військових дій, необхідно вживати комплексних заходів для покращення їхнього соціально-психологічного стану та сприяння подальшій адаптації та інтеграції.

Хоча для багатьох найвагомим фактором для повернення буде кінець війни, український уряд може сприяти цьому вже зараз – від розбудови можливостей для навчання школярів вдома офлайн, до стратегічного підходу у комунікації з українцями за кордоном.

Кукуруз Оксана Володимирівна
Батанова Наталія Миколаївна

Енергетична політика ЄС: реформування та проблеми реалізації в контексті геополітичних викликів

УДК 32:620.9)ЄС
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.8>

Кукуруз Оксана Володимирівна
доктор політичних наук,
старший науковий співробітник відділу
правових проблем політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-1863-3028

Батанова Наталія Миколаївна
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу
правових проблем політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-1828-6708

У статті вивчаються реформи в енергетичній сфері ЄС, проблеми, які виникають в ході їх реалізації. Проаналізовано основні інституційні зміни, які є підґрунтям спільної енергетичної політики ЄС. Наголошено, що енергетика є сферою спільної відповідальності держав-членів ЄС від початку євроінтеграції, але держави-члени й нині зберігають право визначати умови використання своїх енергоресурсів, обрання джерел енергії, структури енергопостачання і т. ін. З'ясовано зміни в енергетичній політиці ЄС у відповідь на вторгнення Росії в Україну та вепонізацію державою-агресором енергоресурсів. Досліджено проблеми, які виникають у процесі реалізації інституціями ЄС спільної енергетичної політики через недостатню солідарність держав-учасниць. Звернено увагу на процеси активного реформування ЄС ринку електроенергії задля захисту громадян від раптових цінових змін, прискорення «зеленого» переходу, досягнення енергонезалежності за ситуації, коли енергетична політика сильно узалежнена від геополітики. Відзначено досягнення державами ЄС згоди щодо унікальшого припинення залежності від імпорту російських енергоносіїв (Версальська декларація), реалізацію Плану REPowerEU, створення єдиної платформи для закупівлі скрапленого газу та водню, запуск механізму спільних закупівель газу AggregateEU та ін. Зауважено, що хоч ЄС і позбувається поступово енергозалежності від Росії, однак не виключені нові ризики в частині постачання від третіх держав, з якими лише налагоджується експорт енергоресурсів. Підкреслено, що частка імпорту ЄС енергії все ще залишається дуже високою. Вказано, що окремі держави ЄС ставлять національні інтереси вище за інтереси європейської спільноти. Аргументовано, що нині ЄС проходить випробування на енергетичну солідарність, позаяк держави-члени мають істотні відмінності характеристик національної енергетики.

Ключові слова: спільна енергетична політика держав-членів ЄС, енергетична безпека, вепонізація енергоресурсів, енергетична незалежність, енергетичний перехід.

Вступ. Дослідження енергетичної політики ЄС важливе в контексті європейської інтеграції України та об'єднання у березні 2022 року європейської та української енергосистем. Оскільки Україна стала членом «енергетичного Євросоюзу», приєднавшись до європейської енергетичної системи ENTSO-E, то широкий спектр питань функціонування енергосистеми ЄС становить практичний інтерес для України. Допомога істотно зруйнованій енергосистемі України від ЄС є критично важливою і в дні війни, і на наступному етапі повоєнної відбудови.

Водночас енергетичний сектор ЄС у 2022–2023 роках зазнає болісних трансформацій, які зумовлені не лише радикальними кроками, пов'язаними з поступовою відмовою від російських енергоносіїв, а й часто – відсутністю солідарності держав-членів ЄС у проведенні тих чи інших енергетичних реформ. ЄС є складний за конфігурацією, адже держави-члени подекуди національні інтереси ставлять вище загальноєвропейських. Історія, географія, ідентичність є цьому основними причинами. ЄС постійно стикається зі завданням, як поєднати 27 національних інтересів у єдиний загальноєвропейський інтерес. Енергетика, як одна з найбільш життєво важливих сфер й дже-

рело економічного зростання, гостро це відчуває, особливо після початку повномасштабної російської агресії щодо України. Відтак широке коло питань, пов'язане з масштабними енергетичними трансформаціями глобального та регіонального масштабів нині є у центрі уваги дослідників.

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз змісту реформ в енергетичній сфері ЄС та проблем, які виникають з їх реалізацією. Завданнями дослідження є: 1) проаналізувати правову основу проведення ЄС спільної енергетичної політики; 2) з'ясувати, як змінилася енергетична політика ЄС у відповідь на вторгнення Росії в Україну та вепонізацію державою-агресором енергоресурсів; 3) дослідити проблеми, які виникають у процесі реалізації інституціями ЄС завдань гарантування колективної енергетичної безпеки з огляду на відсутність солідарності держав-учасниць щодо окремих питань спільної енергетичної політики.

Методи дослідження. Для вивчення особливостей реформування енергетичної сфери ЄС застосована методологія неонституціоналізму. За її допомогою досліджено нормативно-правові ініціативи ЄС, а також проблеми, які виникають з їх реалізацією.

Результати. Правовою першоосновою для реалізації ЄС спільної енергетичної політики є Договір про функціонування ЄС (TFEU), зокрема – стаття 194. У ній зазначено, що енергетика є спільною відповідальністю держав-членів. Багато питань енергетичної політики віднесені до спільної компетенції, що свідчило про наміри реалізовувати державами-членами ЄС спільну енергетичну політику. Водночас кожна держава зберегла за собою право визначати умови використання своїх енергетичних ресурсів, вибір між різними джерелами енергії, загальну структуру свого енергопостачання тощо [2].

Відповідно до Стратегії Енергетичного союзу (2015) [3] ЄС має п'ять основних цілей енергетичної політики: 1) диверсифікувати європейські джерела енергії, забезпечуючи енергетичну безпеку через солідарність і співпрацю між державами ЄС; 2) забезпечити функціонування повністю інтегрованого внутрішнього енергетичного ринку, уможливаючи вільний потік енергії через ЄС завдяки належній інфраструктурі та без технічних чи регуляторних бар'єрів; 3) підвищити енергоефективність та зменшити залежності від імпорту енергоресурсів, скоротити викидів та сприяти створенню робочих місць і зростанню; 4) декарбонізувати економіку та рухатися до низьковуглецевої економіки відповідно до Паризької кліматичної угоди (2015); 5) сприяти дослідженням у сфері технологій з низьким вмістом вуглецю та екологічно чистих енергетичних технологій, а також віддавати пріоритет науковим дослідженням та інноваціям для стимулювання енергетичного переходу та підвищення конкурентоспроможності.

У жовтні 2014 року держави ЄС узгодили, а у жовтні 2018 року переглянули поточні енергетичні цілі. На цей момент актуально було: 1) збільшити до 32% частку відновлюваних джерел енергії в енергоспоживанні; 2) покращити енергоефективність на 32,5%; 3) досягти взаємозв'язку щонайменше 15% електроенергетичних систем ЄС. Тут мається на увазі фізична інтегрованість енергетичної інфраструктури між державами-членами ЄС, коли кожна держава повинна мати електричні кабелі, які дозволять транспортувати принаймні 15% електроенергії, виробленої на її території, через кордони до сусідніх держав ЄС.

Поточна енергетична криза може зробити досягнення стратегічної енергетичної автономії ЄС ще важчим завданням, аніж до 2022 року. Фактично кинута виклик усім чотирьом цілям ст. 194 Договору про функціонування ЄС: 1) забезпечити функціонування енергетичного ринку; 2) забезпечити безпеку енергопостачання в ЄС; 3) сприяти енергоефективності та енергозбереженню та розвитку нових і відновлюваних видів енергії; 4) сприяти взаємозв'язку енергетичних мереж. Ці цілі були сформульовані тоді, коли першочерговою пробле-

мою була трансформація національних енергетичних ринків з високим ступенем державної власності на європейський енергетичний ринок. Нині цілі дещо змінилися під впливом геополітичних викликів. Наприклад, пов'язана з війною в Україні енергетична криза змусила країни ЄС відновити роботу вугільних електростанцій, перезапустити резервні електростанції, що працюють на вугіллі. Це зумовило низку нових проблем в частині обов'язкового скорочення викидів CO₂. Однак при цьому держави ЄС все ж мають плани поступово припинити виробництво електроенергії на вугіллі.

У липні 2021 року Європейською Комісією було запропоновано пакет ЄС «Готові до 55» («Fit for 55»). Це набір нормативно-правових пропозицій щодо перегляду та оновлення законодавства ЄС і впровадження нових ініціатив задля забезпечення відповідності енергетичної політики ЄС кліматичним цілям. «Fit for 55» спрямований на узгодження всіх кліматичних та енергетичних цілей. Він складався з перегляду всіх актів ЄС щодо клімату та енергетики. ЄС взяв на себе юридичні зобов'язання: 1) скоротити до 2030 року викиди парникових газів щонайменше на 55% порівняно з рівнем 1990 року; 2) скоротити до 2050 року викиди парникових газів до нуля. Такий план поклав на держави ЄС зобов'язання удосконалити національне законодавство, щоб зробити європейський континент кліматично нейтральним до 2050 року. «Fit for 55» охоплює законопроекти щодо: системи торгівлі викидами; регулювання розподілу зусиль щодо скорочення викидів; землекористування та лісового господарства; інфраструктури альтернативних видів палива; механізму коригування на кордоні викидів вуглецю; фонду соціального клімату; екологічного авіаційного палива та більш екологічного палива в судноплавстві; зменшення викидів метану; стандартів викидів CO₂ для легкових автомобілів і мікроавтобусів; оподаткування енергоносіїв; відновлюваних джерел енергії; енергоефективності; енергоефективності будівель [4].

У лютому 2022 року російське вторгнення в Україну змусило інституції ЄС переглянути графік реформ в енергетичному секторі. Вепонізація Росією енергоресурсів прискорила перехід до відновлюваних джерел енергії, активізувала питання енергоощадності. ЄС не відреагував на ультиматум російської влади (березень 2022 р.) щодо оплати за газ у рублях, позаяк це допомогло б Росії частково обійти накладені на неї санкції. Важливо, що реакція інституцій ЄС була дуже швидкою. Зокрема Версальська декларація (10–11.03.2023 р.) [8] присвятила окремий розділ питанню зменшення енергозалежності, позаяк поточна ситуація вимагає ретельної переоцінки того, як забезпечити енергетичну безпеку. Держави ЄС дійшли згоди щодо якнайшвидшого припинення залежності від імпорту російського газу, нафти та вугілля шляхом:

прискорення зменшення залежності від викопного палива; диверсифікації постачання і маршрутів, у т. ч. завдяки використанню зрідженого природного газу та розробки біогазу; подальшого розвитку європейського ринку водню; прискорення розвитку відновлюваних джерел енергії; повної синхронізації електромереж у межах ЄС; підвищення енергоефективності та управління споживанням енергії і т. ін.

Фактично Версальська декларація вивела енергетичну політику в центр політики ЄС, наголошуючи на необхідності розбудови європейського енергетичного суверенітету. На виконання задекларованого у Версальській Декларації Європейська Комісія прийняла низку актів та рішень. Їх кількість є доволі значна, тому вкажемо на основні.

1. 08.03.2022 р. Європейська Комісія оприлюднила повідомлення, адресоване інституціям ЄС «REPowerEU: Спільні європейські дії для більш доступної, безпечної та стійкої енергії» [6]. Аргументовано потребу пришвидшення переходу на чисту енергію задля зміцнення енергетичної незалежності Європи. Подолання залежності від російського викопного палива було позиційоване як спосіб прискорити зміну енергетичного балансу в державах-членах, що має відобразитися на функціонуванні усього ринку електроенергії ЄС. Саме тут була задекларована готовність Європейської Комісії розробити план REPowerEU у співпраці з державами-членами, щоб підтримати диверсифікацію енергопостачання, прискорити перехід до відновлюваної енергії та підвищити енергоефективність.

Досягнуто домовленості між державами ЄС щодо істотного скорочення енергоспоживання. До кінця десятиліття споживання енергії заплановано скоротити ще на 11,7%, аніж планувалося раніше. З 2024 по 2030 роки держави ЄС повинні щорічно скорочувати кінцеве енергоспоживання в середньому на 1,49% і поступово вийти на показник 1,9% до кінця 2030 року. Також досягнуто домовленості збільшити частку відновлюваних джерел енергії в енергоспоживанні вже до 42,5%, а у 2030 році – досягти 45%. Така динаміка зумовлена саме агресивною політикою Росії, яка запустила дуже багато процесів в межах ЄС.

2. 18.05.2022 р. прийнято план REPowerEU [5], який спрямований на забезпечення енергетичної незалежності і розрахований до 2030 року. В основі цього плану – енергоефективність, збільшення споживання енергії з відновлюваних джерел, перехід з газу на електрику, посилення заходів щодо диверсифікації джерел постачання газу. Заходи з енергоефективності та пошуку альтернативних джерел імпорту природного газу поєднуються зі збільшенням споживання біометану та водню. План передбачає відмову від російського газу, пришвидшений перехід на «зелені» джерела енергії,

створення єдиної платформи закупівлі ресурсів та вирішення кліматичної кризи і т. ін. У результаті реалізації плану очікується прискорений перехід на відновлювальні джерела енергії у промисловості, побуті, що вимагає значного фінансування (на реалізацію плану виділено 300 млрд євро).

3. 25.04.2023 р. введено в дію механізм спільних закупівель газу ЄС AggregateEU, який спрямований допомогти заповнити європейські сховища до зими та запобігти конкуренції між державами ЄС на світових ринках за паливо. В межах AggregateEU агрегується попит та здійснюються спільні закупівлі. AggregateEU організовує тендерні раунди кожні два місяці починаючи від квітня 2023 року. 25 постачальників газу долучилися до першого раунду у травні 2023 року, з пропозицій яких були обрані найбільш привабливі.

Виникає питання про те, наскільки реалізуються всі плани європейських інституцій щодо енергетичного переходу, відмови від російських енергоносіїв і под. Важливо зрозуміти, з якими труднощами постає нині ЄС у процесі гарантування колективної енергетичної безпеки. Під час зими 2022–2023 років ЄС вдалося обмежити вплив енергетичної кризи завдяки диверсифікації постачання, заповненню газосховищ і відносно м'якій зимі [7]. Однак багато очевидних проблем зберігаються, наприклад:

1) енергетична політика дедалі більше визнається геополітикою; пом'якшення впливу геополітики на енергетичний сектор – надважливе завдання;

2) хоча диверсифікація імпорту газу з Росії й зменшила залежність від одного великого постачальника, однак залежність від кількох інших третіх країн може створити нові ризики постачання;

3) той факт, що ЄС імпортує майже 60% своєї енергії, свідчить, що справжня стратегічна автономія ЄС в енергетиці ще далека від досягнення;

4) хоч високі ціни на викопне паливо можуть прискорити перехід до відновлюваних джерел енергії, короткострокові інвестиції в альтернативні викопні види палива та обмеження цін на енергоносії ризикують послабити стимули для «зеленого» переходу;

5) покращене транскордонне підключення до енергетичних мереж чутливе до ще неперевіреного ризику відсутності повної солідарності між державами-членами ЄС у випадку структурної кризи постачання.

Щоб посилити стратегічну енергетичну автономію, ЄС має впоратися з усіма викликами, зумовленими поточною енергетичною кризою, навчитися прогнозувати нові можливі ризики й оперативно реагувати на них. У цих питаннях солідарність держав-членів ЄС є критично важливою. А проблеми зі солідарністю є і вони зумовлені багатьма чинниками. До прикладу, відмінності у структурі енер-

госпоживання між державами ЄС: якщо Франція активно використовує атомну енергію (42% в енергобалансі), то Польща й Естонія узалежнені від викопного палива (47% і 72% відповідно). Такого типу відмінності ускладнюють реалізацію плану єдиної енергетичної політики.

Наведемо кілька прикладів, які засвідчують, що попри амбітні плани, ЄС стикається з викликами у гарантуванні енергетичної безпеки саме через нестачу солідарності між державами, все ще превалювання національних інтересів над національними.

1. В той час як ЄС спрямований на звільнення від енергетичної залежності від Росії, Угорщина навпаки поглиблює її. Ця держава не підтримала посилення обмежень проти російського нафтогазового сектора на тлі війни в Україні. Також дії Угорщини часто вступають у суперечність зі «зеленим» курсом ЄС. Уряд В. Орбана активізував видобуток вугілля (з 1,5 до 2 млрд кубометрів), заборонив експорт енергоресурсів. У квітні 2023 року було укладено домовленість з Росією про збільшення постачання газу (80–85% природного газу в Угорщину надходить з Росії) та оновлено угоду про фінансування і будівництво атомної електростанції «Пакш». Угорський уряд вважає підвищення енергетичної безпеки своєї держави нині важливішим, ніж досягнення кліматичних цілей ЄС, звільнення спільноти європейських держав від енергетичної залежності від Росії. Навіть програми ЄС щодо реконструкції будівель задля суттєвого скорочення споживання енергії Угорщина не виконує належно. Попри таку антисолідарну поведінку, ЄС продовжує інвестувати в енергетичну сферу Угорщини, наприклад, у червні 2023 року Європейська Комісія схвалила допомогу розміром 1,1 млрд євро на потужні накопичувачі енергії.

2. У червні 2023 року держави ЄС не змогли узгодити нові правила для реформи ринку електроенергії, що покликане унеможливити повторення енергетичної кризи 2022 року та стрімке зростання цін на енергію. Конфлікт був спричинений продовженням субсидії для вугільних електростанцій [1], функціонування яких важливе для багатьох держав ЄС. Наприклад, Польща отримує близько 70% електроенергії саме з вугілля, і зацікавлена у тривалій підтримці (до 2028 р.) таких електростанцій. Аргументом за продовження субсидій став і той факт, що стабільне виробництво електроенергії в Польщі дозволить за потреби підтримати Україну резервною енергією. Натомість низка держав (як от Австрія, Бельгія, Німеччина, Люксембург) виступили проти продовження субсидій для вугільних електростанцій, позаяк це суперечить цілям ЄС щодо боротьби зі зміною клімату.

3. Держави ЄС розходяться в позиціях через питання підтримки атомної енергетики. Найго-

стріше щодо цього дебатує Німеччина та Франція. Німеччина 15.04.2023 р. закрила останню свою атомну електростанцію, відмовившись від такої енергетики, хоч нині й змушена імпортувати енергію з огляду на її дефіцит. Відтак ця держава відкидає всі енергетичні ініціативи ЄС, які визнають цінність ядерної енергії як джерела енергії з низьким вмістом вуглецю. Натомість Франція розглядає ядерну енергію як стійке джерело енергії, отримує більшу частину енергії саме від атомних електростанцій.

Висновки. Енергетика визначена сферою спільної відповідальності держав-членів ЄС ще від початку євроінтеграційних процесів. Багато питань енергетичної політики були віднесені до спільної компетенції. Однак держави-члени ЄС й нині зберігають право визначати умови використання своїх енергетичних ресурсів, право вибору джерел енергії, загальну структуру енергопостачання і т. ін. Нині серед цілей енергетичної політики ЄС є: диверсифікація джерел енергії; забезпечення функціонування повністю інтегрованого внутрішнього енергетичного ринку з належною інфраструктурою та без технічних, регуляторних бар'єрів; підвищення енергоефективності; зменшення залежності від імпорту енергоресурсів; скорочення викидів; декарбонізація економіки та рух до низьковуглецевої економіки; сприяння дослідженням та інноваціям для стимулювання енергетичного переходу та ін.

ЄС активно реформує свій ринок електроенергії, щоб захистити громадян від раптових стрибків цін, прискорити «зелений» перехід, досягти енергонезалежності. Російське вторгнення в Україну спонукало переглянути графік реформ в енергетичному секторі. Вепонізація Росією енергоресурсів прискорила перехід до відновлюваних джерел енергії, активізувала питання енергоощадності. Держави ЄС дійшли згоди щодо якнайшвидшого припинення залежності від імпорту російського газу, нафти та вугілля, принаймні формально це задекларували усі держави, навіть Угорщина, у Версальській декларації. План REPowerEU охопив питання гарантування енергетичної незалежності ЄС на період до 2030 року. Серед уже втілених ініціатив, спрямованих на енергетичну безпеку є створення єдиної платформи закупівлі скрапленого газу та водню, введення в дію механізму спільних закупівель газу AggregateEU та ін.

Проблемою залишається те, що енергетична політика ЄС дуже залежить від геополітики. Хоч ЄС і позбувається поступово енергозалежності від Росії, однак не виключені нові ризики постачання від третіх держав, з якими лише налагоджується експорт енергоресурсів. Частка імпорту ЄС енергії все ще залишається дуже високою. Наразі не до кінця зрозуміло, наскільки солідарними будуть усі

держави ЄС у випадку масштабного енергодефіциту.

Дисбаланс у плани ЄС з реалізації єдиної енергетичної політики вносить те, що окремі держави ставлять національні інтереси вище за інтереси європейської спільноти, а відтак своїми діями суперечать «зеленому» курсу ЄС, не достатньо підтримують посилення обмежень проти російського нафто-газового сектора, розходяться в позиціях щодо підтримки атомної енергетики й т. ін. Не всі держави ЄС були однаково узалеженні від російських енергоресурсів. Різними є темпи їх переходу до «зеленої» енергетики й т. д. Вони мають дуже відмінний енергобаланс, різною мірою узалеженні від викопного палива та атомної енергії, мають неоднаковий ринок відновлювальних джерел енергії та под. Фактично нині ЄС проходить випробування на енергетичну солідарність, позаяк держави-члени мають істотні відмінності (технологічні, ресурсні, фінансові та ін.).

ЄС намагається оптимізувати свою відповідь на енергетичну кризу за будь-яких сценаріїв, але очікує від кожної держави-члена певних поступок задля припинення залежності від російської енергії та прискорення «зеленого» переходу. Наразі саме національні уряди держав ЄС визначатимуть перспективу успішної реалізації плану REPowerEU та низки інших енергетичних ініціатив. Більшість запропонованих заходів потребують або національного впровадження, або координації між державами ЄС. При цьому не менш важливою є політична воля керівних органів ЄС, послідовність у реалізації запланованого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Abnett K. *EU countries fail to agree energy reforms after coal subsidy clash*. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/late-push-coal-subsidies-upsets-eu-deal-energy-reforms-2023-06-19/> (дата доступу: 23.06.2023).
2. *Consolidated Version of Treaty on the Functioning of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> (дата звернення: 14.06.2023).
3. European Commission. *A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy*. URL: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 15.06.2023).
4. European Commission. *'Fit for 55': delivering the EU's 2030 Climate Target on the way to climate neutrality*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021D0550> (дата звернення: 16.07.2023).
5. European Commission. *REPowerEU Plan*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN> (дата звернення: 14.07.2023).
6. European Commission. *REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:108:FIN> (дата звернення: 04.06.2023).
7. European Parliament. *Four challenges of the energy crisis for the EU's strategic autonomy*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)747099](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)747099)
8. *Versailles Declaration*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

The EU's energy policy: reform and implementation issues in the context of geopolitical challenges

Kukuruz Oksana Volodymyrivna

Doctor of Political Sciences,
Senior Researcher at the Department
of Legal Problems of Political Science
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences
of Ukraine
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1863-3028

Batanova Nataliia Mykolaivna

PhD in Law,
Senior Researcher at the Department
of Legal Problems of Political Science
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences
of Ukraine
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1828-6708

The article examines the reforms in the energy sector of the EU, and the problems that arise in the course of their implementation. The main institutional changes that are the basis of the common energy policy of the EU are analyzed. It was emphasized that energy is the area of joint responsibility of the EU member states since the beginning of European integration, but the member states still retain the right to determine the conditions for the use of their energy resources, the choice of energy sources, the structure of energy supply, etc. The changes in the energy policy of the EU in response to Russia's invasion of Ukraine and the weaponization of energy resources by the aggressor state have been clarified. The problems that arise in the process of implementation of the common energy policy by the EU institutions due to the insufficient solidarity of the participating states are studied. Attention is drawn to the processes of active reform of the EU electricity market in order to protect citizens from sudden price changes, accelerate the "green" transition, and achieve energy independence in situations where energy policy is strongly dependent on geopolitics. It was noted that the EU states reached an agreement on ending dependence on Russian energy imports as soon as possible (Versailles Declaration), the implementation of the REPowerEU Plan, the creation of a single platform for the purchase of liquefied gas and hydrogen, the launch of the AggregateEU joint gas procurement mechanism, etc. It was noted that although the EU is gradually reducing energy dependence on Russia, new risks in terms of supplies from third countries, with which the export of energy resources is only being established, are not excluded. It is emphasized that the share of EU energy imports still remains very high. It is indicated that individual EU states put national interests above the interests of the European community. It is argued that the EU is currently undergoing a test of energy solidarity, since the member states have significant differences in the characteristics of national energy.

Key words: joint energy policy of EU member states, energy security, weaponization of energy resources, energy independence, energy transition.

Матвієнків Світлана Миколаївна
Лушагіна Тетяна Вікторівна

Інформаційна політика закладів вищої освіти в умовах російсько-української війни

УДК 378.4:355.4
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.9>

Матвієнків Світлана Миколаївна
кандидат політичних наук,
доцентка кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0002-7719-7791

Лушагіна Тетяна Вікторівна
кандидат політичних наук,
доцентка кафедри соціології та політології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10,
Миколаїв, Україна
ORCID: 0000-0001-8599-2923

У цьому дослідженні розкриваються основні актуальні питання щодо реалізації інформаційної політики закладів вищої освіти в умовах російсько-української війни. Основна мета дослідження – розкрити особливості інформаційної політики закладів вищої освіти в умовах російсько-української війни та показати основні проблемні моменти у реалізації такої інформаційної політики. Під час дослідження використувалися наступні методи: загальнонаукові методи, наприклад, аналіз та синтез, а також спеціальні – інституціональний та нормативний методи при наведенні основних дефініцій дослідження; компаративний при порівнянні ЗВО; а також метод аналізу веб-сайту та соціальних мереж ЗВО. У результаті дослідження зроблено висновки, що під час війни заклади вищої освіти продовжують активну інформаційну політику, що включає і маркетингові заходи, постійну комунікацію із студентами та педагогічно-науковим колективом, адаптація до нових умов ведення навчального процесу та інформування його учасників щодо безпекових факторів. Новим викликом для ЗВО стало питання інформаційної безпеки навчального закладу, що включає захист інформації обмеженого доступу (персональні дані, комерційна таємниця тощо) і захист інтелектуальної власності; розробка та наявність кризових планів дій та алгоритмів для реагування на екстрені ситуації, що можуть передбачати евакуацію, переключення на дистанційний навчальний процес, забезпечення безпеки персоналу та студентів; комунікаційний процес, що передбачає забезпечення відкритості та достовірної інформації для громадськості, студентів, батьків, партнерів та ЗМІ щодо ситуації в університеті, заходів безпеки, змін у режимі роботи тощо; забезпечення соціально-психологічної підтримки як для студентів, так і для співробітників під час кризових ситуацій. Тому, інформаційна політика сучасного ЗВО має бути спрямована не тільки на популяризацію університету серед громадськості та конкурентоздатність, а й на створення інформаційного безпекового середовища для всіх учасників навчального процесу.

Ключові слова: війна, інформаційна політика, освітній процес.

Вступ. Covid-2019 та російсько-українська війна поставила перед українськими закладами вищої освіти (далі – ЗВО) нові виклики щодо інформаційної політики. Зокрема, виникла потреба нових методів, підходів та комунікаційних технологій щодо інформування усіх зацікавлених сторін про діяльність ЗВО, створенні сприятливого і безпекового середовища для розвитку навчальних закладів. Крім глобальних викликів, ЗВО України переживають період адаптації не тільки щодо об'єктивних процесів інформаційного суспільства, а й щодо нових соціально-політичних умов із різноманітними проявами конкурентної боротьби [15]. Крім того, поряд із зовнішніми кризовими факторами, існують і внутрішні, що передбачають зміни в організації діяльності ЗВО, перехід від радянської системи освіти до європейської, що передбачає низку реформ.

Основними викликами для освіти сфери освіти під час воєнного стану стали: загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб людини; масштабні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів освіти, навчальної матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики; вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до значних

втрат контингенту здобувачів освіти, педагогічного й викладацького складу; загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам та студентам, порушення безперервності освітнього процесу; втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій; насильницька переорієнтація українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники, примусовий перехід на російську мову навчання; зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту; забезпечення розвитку приватної освіти на рівнях дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти [17].

Усі вищезазначені аспекти обумовлюють предмет наукового дослідження щодо інформаційної політики закладів вищої освіти в умовах російсько-української війни.

Питання, дотичні до визначеного предмету дослідження, викликають певні дискусії як у науковій, так і практичній площині. Зокрема, проблему сталого розвитку ЗВО досліджує О. Ляшенко [10], а правове забезпечення інформаційної безпеки в закладах вищої освіти України розглядає А. Нашинець-Наумова [15]. Питання маркетингової складової у сучасному управлінні ЗВО розглядають М. Зацерківна [6-7], О. Козак [8], К. Осипенко

та Л. Лаврентьєва [18], Н. Савицька [11], Т. Ящук [30] та ін. Проте, як має вести ЗВО свою інформаційну політику під час глобальних криз – питання залишається відкритим і потребує детального аналізу фактичного матеріалу.

Отже, основна мета цього дослідження – розкрити особливості інформаційної політики закладів вищої освіти в умовах російсько-української війни та показати основні проблемні моменти у реалізації такої інформаційної політики. Уперше в цьому дослідженні зроблено спробу порівняти інформаційну політику двох ЗВО – Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Чорноморського національного університету імені Петра Могили. При чому Чорноморський національний університет імені Петра Могили знаходиться в безпосередній близькості до прифронтової зони.

Основними методами дослідження стали як загальнонаукові методи, наприклад, аналіз та синтез, а також спеціальні – інституціональний та нормативний методи при наведенні основних дефініцій дослідження; компаративний при порівнянні ЗВО; а також метод аналізу веб-сайту та соціальних мереж ЗВО.

Основна частина. Інформаційна політика закладу вищої освіти є не тільки важливою складовою формування комунікативної політики ЗВО та його позитивного іміджу, а й є надважливим інструментом інформаційної безпеки ЗВО. Російсько-українська війна ще раз доводить, що сфера освіти є одним із різновидів зброї, яку використовує російська пропаганда, особливо на окупованих територіях. Тому, інформаційна політика ЗВО, поряд із широким спектром функцій, є необхідним інструментом у протидії ворожій пропаганді.

У широкому розумінні інформаційна політика – це функціонування інформації в суспільстві, визначення законів і принципів функціонування інформаційної сфери і комунікаційного середовища [16]. Також поняття «інформаційна політика» окреслюють як спосіб генерування, формування, використання інформаційних потоків і ресурсів із боку різних суб'єктів (окремих організацій, підприємств чи установ, які можуть мати свої інтереси в роботі з інформацією) [5].

На нашу думку, інформаційна політика ЗВО – це певний комплекс заходів і дій, що спрямовані на забезпечення ефективного поширення, обробки і використання інформації з метою створення у ЗВО сприятливого комунікаційного середовища для вирішення поставлених завдань.

І. Ощипок та Н. Петришин вважають, що управління вищим навчальним закладом (ВНЗ) в сучасних умовах повинне розв'язувати наступні завдання: організацію доступу до освіти, яка здатна задовольнити освітні потреби населення;

забезпечення рівності доступу до освіти для всіх громадян на всіх рівнях й ступенях освіти; підвищення якості освіти й встановлення відповідності згідно вимог суспільства; підвищення ефективності освітньої системи; забезпечення безперервності освіти; забезпечення інтеграції навчальних закладів різноманітних типів в єдині комплекси; розвиток конкурентного освітнього середовища [19].

Одним із інструментів для розв'язання означених завдань є інформаційна політика ЗВО. У свою чергу, нормативно-правове регулювання інформаційної політики ЗВО має здійснюватися відповідно до Конституції України, Закону України «Про освіту», «Про вищу освіту», Закону України «Про інформацію», «Про медіа», «Про авторське право та суміжні права», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про електронні комунікації», «Про рекламу», «Про видавничу справу», «Про кінематографію».

М. Зацерківна у своєму дослідженні розглядає питання інформаційної політики ЗВО в контексті PR-технологій у формуванні іміджу закладів вищої освіти та приходиться до висновків, що підтримання ЗВО зв'язків з громадськістю передбачає проведення інформаційної політики, формування позитивної суспільної думки про ЗВО, організацію зв'язків з громадськістю з використанням комунікативного менеджменту [6].

Інформаційна політика ЗВО направлена в основному на споживачів освітніх послуг. О. Козак визначає п'ять груп факторів щодо поведінки споживачів освітніх послуг при виборі ВНЗ: можливості споживача (зокрема фінансові); фактори соціального середовища, які впливають на формування як загальних життєвих цінностей, так і орієнтацій в освітній сфері; психологічні фактори, що визначають сферу реалізації отриманих знань; інформаційна повнота впливає на рівень обізнаності споживача з ситуацією на освітньому ринку; маркетингові фактори, які сприяють диференціації освітніх пропозицій [8].

Розглядаючи інформаційну політику ЗВО, варто визначити її основних адресатів (об'єктів):

- внутрішні – адміністрація ЗВО, науково-педагогічний колектив, провідні фахівці, здобувачі освіти;

- зовнішні – абітурієнти та їх батьки, місцева влада, Міністерство освіти і науки України, стейкхолдери, роботодавці, грантодавці, засоби масової інформації громадські організації.

Крім адресатів інформаційної політики ЗВО, варто визначити і її структурні складові. Зокрема, це – технологічна інфраструктура, управління даними, комунікаційна політика, інформаційна безпека, дистанційне навчання (мал. 1).

Мал. 1. Складові інформаційної політики ЗВО (складено авторами)

Під час військового стану інформаційна політика ЗВО повинна вирішувати низку питань. Зокрема, питання що стосуються організації захищеного доступу до освітніх матеріалів і систем ЗВО з будь-якої точки світу; захисту інформації обмеженого доступу (персональні дані, комерційна таємниця тощо) і захисту інтелектуальної власності; виконання вимог законодавства в галузі інформаційної безпеки (захист персональних даних, захист прав на інтелектуальну власність) [15].

При виборі засобів «донесення» потрібної інформації до потенційних клієнтів ВНЗ, в першу чергу, необхідно внести деякі корективи і доповнення в організаційну структуру закладу. З цією метою доцільним є формування в структурі управління ЗВО «Служби маркетингу та управління комунікаціями» або «Відділу зв'язків з громадськістю». У межах цієї структурної одиниці доцільним є створення відділу маркетингових досліджень, пресслужби, PR-агенства, рекламної служби і Call-центра [2].

Розглянемо досвід інформаційної політики ЗВО під час війни на прикладі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ) та Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

У Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника реалізацію інформаційної політики ЗВО забезпечує Відділ інформації та комунікації (пресслужба). Як зазначалося у попередніх дослідженнях, працівниками відділу у взаємодії з керівництвом університету, професорсько-викладацьким складом, органами студентського самоврядування, навчально-науковими підрозділами постійно проводиться робота щодо реалізації іміджевої кампанії, спрямованої

на підтримку та посилення лідерських позицій університету в інформаційному просторі, а також щодо популяризації діяльності університету серед громадськості, його пропаганду як закладу вищої освіти, який має багаторічні традиції та є конкурентоспроможним на ринку праці. Одним із важливих напрямків інформаційно-комунікаційної діяльності є забезпечення функціонування офіційної сторінки сайту університету та сторінок в соціальних мережах. Інформація про наукові структури подана на вебсайті закладу здебільшого в текстовій формі та містить фото. Інформаційне представлення кожного з науково-дослідницьких підрозділів побудоване з огляду на композиційні принципи [12].

У Чорноморському національному університеті імені Петра Могили реалізацію інформаційної політики ЗВО здійснює Медіацентр, який взаємодіє із адміністрацією університету, професорсько-викладацьким складом, студентами та студентською профспілкою, студентським самоврядуванням, навчально-науковими підрозділами щодо створення позитивного іміджу університету, а з 24 лютого 2022 року ще й забезпечення безпекового інформаційного середовища для внутрішніх та зовнішніх адресатів. Серед основних каналів реалізації інформаційної політики університету є офіційний веб-сайт університету, що містить інформацію про новини, події, актуальну інформацію про навчальні програми, факультети, дослідження тощо [27]. Крім офіційної інформації, сайт містить сторінку «Наші традиції», де вказано основні звичаї та традиції університету. Також на сайті функціонує «Сторінка пам'яті», де розміщено дописи в пам'ять про загиблих здобувачів вищої освіти, випускників ЧНУ імені Петра Могили. Крім того, на сайті можна знайти статті, присвячені патріотичному вихованню студентства. А у роз-

ділі «Культура» висвітлюється інформація щодо персональних виставок миколаївських художників у Галереї мистецтв університету.

Таке наповнення сайту орієнтовано на інформування учасників навчального процесу та зацікавлених осіб не тільки щодо офіційної інформації стосовно навчання, але й можливими варіантами духовно-культурного розвитку студентів.

Також значна увага у реалізації інформаційної політики здійснюється за допомогою соціальних мереж. Найбільша увага приділяється офіційній сторінці університету у соціальній мережі Facebook [28], а також в Інстаграмі [29]. Крім того важливе місце посідає ведення YouTube сторінки університету [1], де розміщена інформація про сам університет, факультети, дні відкритих дверей, а також відео-програми психологічної підтримки студентів та викладачів. Крім того, інформація щодо діяльності університету розміщена у соціальній мережі Facebook на офіційних сторінках кафедр, факультетів, навчально-наукових інститутів, приймальної комісії університету [21], а також навчально-методичного кабінету соціально-психологічної підтримки, професійного розвитку та сприяння працевлаштуванню [13].

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника має офіційну сторінку в соціальних мережах, а також сторінки структурних підрозділів. Наприклад, у Facebook функціонують такі сторінки: «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» [22], «Цікаві події з ПНУ для учнів і студентів, педагогів шкіл і коледжів» [25], «Тільки ПНУ» [23], «Консультативна рада ПНУ» [9], «Центр інноваційних освітніх технологій «PNU-EcoSystem»» [24], «Наукова бібліотека ПНУ ім. В. Стефаника» [14], «ПНУ life» [20], «Відділ аспірантури і докторантури ПНУ» [4]. Крім зазначених сторінок, факультети, інститути, кафедри мають свої сторінки в соціальних мережах, де висвітлюється інформаційна політика ЗВО та отримується зворотній зв'язок від студентів у вигляді коментарів. Для максимального інформування та консультування туристів, які здійснюють походи та сходження в межах Чорногірського хребта Українських Карпат ведеться сторінка у Facebook «Білий Слон Міжнародний науковий центр «Обсерваторія»» [3].

Також на офіційній сторінці сайту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника активно ведуться рубрики про видатних науковців «Знакові постаті ПНУ» та кращих студентів «Історії успіху». Матеріали, які готують працівники відділу інформації та комунікацій університету, поширюють також на сторінках регіональних та місцевих інтернет-ресурсів. Пресслужба ПНУ співпрацює із представниками міських, обласних та центральних мас-медіа: проводяться брифінги для місцевих журналістів, проходять пресконференції з основних питань діяль-

ності, реалізації міжнародних проєктів, освітніх та наукових програм. Також поширюються інформаційні матеріали про діяльність Прикарпатського університету та його структурних підрозділів на сторінках регіональних інтернет-ресурсів та відеосюжети на каналах місцевих ТБ. Журналісти регіональних мас-медіа готують тематичні програми за участі фахівців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: ОТБ «Галичина» – «Про головне в деталях»; Суспільне Івано-Франківськ – «Тема дня»; ТРК «Вежа» – «Європейський вектор», ТРК «РАІ» – «Новий погляд» [13].

У Чорноморському національному університеті імені Петра Могили за 2022 рік діяльність медіа-центру була зосереджена в таких напрямках, як відредаговано, написано та опубліковано понад 590 новин на офіційний сайт університету, зокрема впроваджено написання циклових статей про викладачів та студентів Могилянки на різну тематику; створено та опубліковано статті про волонтерську та громадську діяльність представників ЧНУ імені Петра Могили за десять місяців війни; написано циклові тематичні статті з української мови – «Уроки української мови: сучасний аспект»; знято 83 відеосюжети про події, які відбувалися в університеті, а також про місцеві заходи, у яких брали участь студенти і викладачі ЧНУ імені Петра Могили, їх розміщено на ютуб-каналі Petro Mohyla TV та на сайті університету; виготовлено декілька циклових телепрограм (телепрограми присвячені історичним аналогіям минулого та сьогодення української держави «Український історичний щит»); створено програми розважального жанру для студентів «Книга VS Екранізація» (12 випусків), із яких випущено 2 відеоматеріали; випущено програму для тих, хто цікавиться походженням власних назв населених пунктів Миколаївської області – «Історія топонімів Миколаївщини»; знято інформативні відео для майбутніх абітурієнтів «День відкритих дверей», «Марафон твоїх перспектив», а також майстер-класи від кращих представників та випускників ЧНУ імені Петра Могили.

Так, як Чорноморський національний університет імені Петра Могили майже протягом року знаходився у прифронтовій зоні і фізично постраждав від обстрілів країни-агресора, то значна частина інформаційної політики ЗВО були присвячені саме питанням функціонування університету в умовах війни. Тому, у червні 2022 року, було знято та опубліковано міні-фільм про реалії існування Могилянки в 2022 році – «Могилянка в умовах воєнного стану: реальність сьогодення». Також до 303-ого дня війни змонтовано фільм про реалії існування Миколаєва та його значення – «Миколаїв. 303-й день війни. Спогади історика про недавнє теперішнє».

Крім власних університетських інформаційних ресурсів, медіацентр ЧНУ імені Петра Могили

щомісяця виготовляв спеціальні матеріали про університет, які розміщувались на сайтах та телеграм-каналах провідних видань м. Миколаєва – «Преступности.Нет» та «НикВести».

17 та 19 серпня студії медіацентру зазнали пошкоджень у наслідок влучення російських ракет. Наразі триває робота з відновлення медійного майданчика. Проте, протягом 2023 року медіацентр взяв участь у виставці фоторобіт в музеї Дербі, Велика Британія. Тематика: «Українська освіта на фронті», з темою робіт: «Україна живе» [26].

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника видає власні періодичні друковані видання та збірники студентських наукових праць, а окремі структурні підрозділи – власну періодику. Наприклад, юридичний інститут випускає у паперовому та електронному варіантах щомісяця газету для студентів «ЮрФакти Плюс». На факультеті філології студенти-журналісти видають газету «Об'єктив-ІФ» та журнали «Ferias», «ALIUM» [12].

Висновки. Отже, сучасні соціально-політичні виклики ставлять перед ЗВО нові вимоги щодо ведення процесу навчання, функціонування навчального закладу, комунікації між різними об'єктами комунікаційного процесу, а також створення безпекового інформаційного середовища.

На прикладі двох університетів різних регіонів України – Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Чорноморського національного університету імені Петра Могили – у цьому дослідженні було показано особливості реалізації інформаційної політики ЗВО в умовах російсько-української війни. В результаті означення основних напрямків інформаційної політики обох закладів вищої освіти, можемо зробити висновок, що під час війни обидва університети продовжували проводити активну інформаційну політику щодо своєї діяльності. Проте у Чорноморському національному університеті імені Петра Могили значна частина інформаційних повідомлень протягом 2022 року була присвячена саме проблемам функціонування університету в умовах постійних обстрілів та відновлення його після руйнування. Це пов'язано в першу чергу з тим що для закладів вищої освіти, які знаходяться в зоні постійних обстрілів чи під окупацією, першочергове значення у реалізації інформаційної політики має наступних факторів: безпека та захист інформації – створення умов та засобів захисту конфіденційної інформації, особистих даних колективу та студентів, дослідницьких результатів від несанкціонованого доступу або втрати через обстріли, хакерські атаки або інші загрози; управління в умовах кризи – розробка та наявність кризових планів дій та алгоритмів для реагування на екстрені ситуації, що можуть передбачати евакуацію, переключення на дистанційний навчальний процес, забезпечення безпеки персоналу та студентів;

комунікаційний процес, що передбачає забезпечення відкритої та достовірної інформації для громадськості, студентів, батьків, партнерів та ЗМІ щодо ситуації в університеті, заходів безпеки, змін у режимі роботи тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Petro Mohyla TV. Чесно, ново, усебічно. URL: https://www.youtube.com/@PetroMohylaTV_1
2. Бачинська О. Місце інформаційної політики у системі забезпечення конкурентоспроможності вищої школи / О. Бачинська // Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс] : збірник тез I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 9 листопада 2018 р) / Чернігів. нац. технол. ун-т. – Текст. і граф. дані. – Чернігів, 2018. – 779 с. – Режим доступу : <https://www.stu.cn.ua> 20-22.
3. Білий Слон Міжнародний науковий центр «Обсерваторія». URL: <https://www.facebook.com/БІЛИЙ-СЛОН-Міжнародний-науковий-центр-Обсерваторія-1691084830957625>
4. Відділ аспірантури і докторантури ПНУ. URL: <https://www.facebook.com/vad.pnu>
5. Гудзь О. Концептуальні основи формування інформаційної політики підприємств / О. Гудзь, В. Маковій // *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* – 2019. – № 23. – С. 65-69.
6. Зацерківна М. О. PR-технології у формуванні іміджу закладів вищої освіти сфери культури: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології. Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство культури України. – Київ, 2019, 22 с.
7. Зацерківна М. Особливості застосування PR-технологій у закладах вищої освіти сфери культури / М. Зацерківна // *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері.* – 2022. – № 5(1). <https://doi.org/10.31866/2617-796X.5.1.2022.261284>
8. Козак О. Стратегічне управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу / О. Козак // *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2012. № 2 (7), С. 89-97. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12komvnz.pdf>.
9. Консультативна рада ПНУ. URL: <https://www.facebook.com/groups/3344501445776669>
10. Ляшенко О. М. Сталий розвиток закладів вищої освіти: локальні інформаційно-комунікативні аспекти / О. Ляшенко // *Вчені записки Університету «КРОК».* – 2020. – № (2 (58)). – URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-97-102>
11. Маркетингова політика закладу вищої освіти : колективна монографія / за заг. ред. Н. Л. Савицької. – Х.: ХДУХТ, 2018. – 163 с.
12. Матвієнків С. Інформаційна діяльність як невід'ємна складова формування іміджу сучасного закладу вищої освіти / С. Матвієнків // *Social Communications: Theory and Practise* – 2022. – № 14(1). – С. 208–219.

13. Навчально-методичний кабінет соціально-психологічної підтримки, професійного розвитку та сприяння працевлаштуванню. URL: <https://www.facebook.com/groups/centerchnu>

14. Наукова бібліотека ПНУ ім. В. Стефаника. URL: <https://www.facebook.com/lib.pu.if.ua>

15. Нашинець-Наумова А.Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в закладах вищої освіти України / А. Нашинець-Наумова // Collective monograph: Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law. – Wloclawek, Poland. – 2020. – №2. – S. 376-389.

16. Нестеряк Ю. Аналіз моделей інформаційної політики та державного регулювання засобів масової інформації / Ю. Нестеряк // Публічне управління та митне адміністрування. – 2016. – № 2 (15). – С. 65-70.

17. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. – К., 2022. – 358 с.

18. Осипенко К. В., Лаврентьєва Л. В. Чинники успіху закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг / К. В. Осипенко, Л. В. Лаврентьєва // Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи : матер. II міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 18-19 квітня 2018 р. – Маріуполь : МДУ, 2018. – С. 78-80.

19. Ощипок І. Інформаційні технології в нових умовах освітнього процесу і управління ним / І. Ощипок, Н.Петришин//Граальнауки.–2023.–№30.–С.280-287.

20. ПНУ life. URL: <https://www.facebook.com/groups/pnulife>

21. Приймальна комісія ЧНУ імені Петра Могили. URL: <https://www.facebook.com/groups/303717809838845>

22. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. URL: <https://www.facebook.com/PNUVSV>

23. Тільки ПНУ. URL: <https://www.facebook.com/PNUonly>

24. Центр інноваційних освітніх технологій «PNU-EcoSystem». URL: <https://www.facebook.com/groups/435468347328313>

25. Цікаві події з ПНУ для учнів і студентів, педагогів шкіл і коледжів. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100076001724572>

26. ЧНУ імені Петра Могили на виставці FORMAT23 в Дербі (Велика Британія): фотороботи керівниці медіацентру Анни Синякової "Розбите серденько". URL: <https://chmnu.edu.ua/chnu-imeni-petra-mogili-na-vistavtsi-format23-v-derbi-velika-britaniya-fotoroboti-kerivnitsi-mediatsentru-anninyakovoyi-rozbite-serdenko/>

27. Чорноморський національний університет імені Петра Могили. URL: <https://chmnu.edu.ua/>

28. Чорноморський національний університет імені Петра Могили. URL: <https://www.facebook.com/chmnpres/about>

29. Чорноморський національний університет імені Петра Могили. URL: <https://www.instagram.com/mogilyanka/>

30. Ящук Т. А. Особливості маркетингу освітніх послуг закладу вищої освіти / Т. Ящук // Економіка, управління та адміністрування. – 2020. – № 4(90). [https://doi.org/10.26642/ema-2019-4\(90\)-100-104](https://doi.org/10.26642/ema-2019-4(90)-100-104)

REFERENCES:

1. Petro Mohyla TV. Honest, new, comprehensive. URL: https://www.youtube.com/@PetroMohylaTV_1 [in Ukrainian]

2. Bachynska, O. (2018). Mistse informatsiinoi polityky u systemi zabezpechennia konkurentospromozhnosti vyshchoi shkoly. [The place of information policy in the system of ensuring the competitiveness of higher education]. Konkurentospromozhnist vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh informatsiinoho suspilstva [Elektronnyi resurs] : zbirnyk tez I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Chernihiv, 9 lystopada 2018 r) / Chernihiv. nats. tekhnol. un-t. – Tekst. i hraf. dani. Chernihiv. 779 s. [in Ukrainian]

3. Bilyi Slon Mizhnarodnyi naukovyi tsentr «Observatoriia». [White Elephant International Scientific Center "Observatory"]. URL: <https://www.facebook.com/BILYI-SLON-Mizhnarodnyi-naukovyi-tsent-Observatoriia-1691084830957625>. [in Ukrainian]

4. Vidil aspirantury i doktorantury PNU. [Department of Postgraduate and Doctoral Studies of PNU]. URL: <https://www.facebook.com/vad.pnu>. [in Ukrainian]

5. Hudz, O., Makovii, V. (2019). Kontseptualni osnovy formuvannia informatsiinoi polityky pidpriemstv. [Conceptual bases of formation of information policy of enterprises]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, № 23, S. 65-69. [in Ukrainian]

6. Zatserkivna, M. O. (2019). PR-tekhnohii u formuvanni imidzhu zakladiv vyshchoi osvity sfery kultury [PR-technologies in shaping the image of higher education institutions in the cultural sector]: avtoref. dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii za spetsialnistiu 27.00.06 – prykladni sotsialno-komunikatsiini tekhnolohii. Kyivskiy natsionalnyi universytet kultury i mystetstv, Ministerstvo kultury Ukrainy. Kyiv, 22 s. [in Ukrainian]

7. Zatserkivna, M. (2022). Osoblyvosti zastosuvannia PR-tekhnohii u zakladakh vyshchoi osvity sfery kultury. [Peculiarities of PR-technologies application in higher education institutions of the cultural sphere]. Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi, № 5(1). <https://doi.org/10.31866/2617-796X.5.1.2022.261284>. [in Ukrainian]

8. Kozak, O. (2012). Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu vyshchoho navchalnogo zakladu. [Strategic management of competitiveness of a higher education institution]. Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava, № 2 (7), S. 89-97. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12komvnz.pdf>. [in Ukrainian]

9. Konsultatyvna rada PNU. [Advisory Council of the PNU] URL: <https://www.facebook.com/groups/3344501445776669>. [in Ukrainian]

10. Liashenko, O. M. (2020). Stalyi rozvytok zakladiv vyshchoi osvity: lokalni informatsiino-komunikatyvni aspekty. [Sustainable development of higher education institutions: local information and communication aspects]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK», № (2 (58)). <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-97-102>. [in Ukrainian]

11. Marketynhova polityka zakladu vyshchoi osvity : kolektyvna monohrafiia.(2018). [Marketing policy of a higher education institution: a collective monograph] / za zah. red. N. L. Savytskoi. Kh.: KhDUKhT, 163 s. [in Ukrainian]
12. Matviienkiv, S. (2022) Informatsiina diialnist yak nevidiemna skladova formuvannia imidzhu suchasnoho zakladu vyshchoi osvity. [Information activity as an integral part of the formation of the image of a modern higher education institution]. *Social Communications: Theory and Practice*, № 14(1), s. 208–219. [in Ukrainian]
13. Navchalno-metodychnyi kabinet sotsialno-psykholohichnoi pidtrymky, profesiinoho rozvytku ta spriannia pratsevlashtuvanniu. [Educational and methodological office of social and psychological support, professional development and employment promotion]. URL: <https://www.facebook.com/groups/centerchnu>. [in Ukrainian]
14. Naukova biblioteka PNU im. V. Stefanyka. [Scientific Library of V. Stefanyk National University]. URL: <https://www.facebook.com/lib.pu.if.ua>. [in Ukrainian]
15. Nashynets-Naumova, A.Iu. (2020). Pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. [Legal support of information security in higher education institutions of Ukraine]. *Collective monograph: Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law*. Wloclawek, Poland, №2, s. 376-389. [in Ukrainian]
16. Nesteriak, Yu. (2016). Analiz modelei informatsiinoi polityky ta derzhavnoho rehuliuвання zasobiv masovoi informatsii. [Analysis of models of information policy and state regulation of mass media]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*. 2016. № 2 (15), s. 65-70. [in Ukrainian]
17. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: informatsiino-analitychnyi zbirnyk. (2022). [Education of Ukraine under martial law: information and analytical collection]. K., 358 s. [in Ukrainian]
18. Osypenko, K. V., Lavrentieva, L. V. (2018). Chynnyky uspiokhu zakladiv vyshchoi osvity na rynku osvitnikh posluh. [Factors of success of higher education institutions in the market of educational services]. *Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh polikulturnoho svitovoho prostoru: stan, problemy, perspektyvy : mater. II mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 18-19 kvitnia 2018 r.* Mariupol : MDU, S. 78-80. [in Ukrainian]
19. Oshchypok, I., Petryshyn, N. (2023). Informatsiini tekhnolohii v novykh umovakh osvitnoho protsesu i upravlinnia nym. [Information technologies in the new conditions of the educational process and its management]. *Hraal nauky*, № 30, s. 280-287. [in Ukrainian]
20. PNU life. URL: <https://www.facebook.com/groups/pnulife>. [in Ukrainian]
21. Pryimalna komisiia ChNU imeni Petra Mohyly. [Admission Committee of Petro Mohyla National University]. URL: <https://www.facebook.com/groups/303717809838845>. [in Ukrainian]
22. Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka. [V. Stefanyk Precarpathian National University]. URL: <https://www.facebook.com/PNUVS>. [in Ukrainian]
23. Tilky PNU. URL: <https://www.facebook.com/PNUonly>. [in Ukrainian]
24. Tsentr innovatsiinykh osvitnikh tekhnolohii «PNU-EcoSystem». URL: <https://www.facebook.com/groups/435468347328313>. [in Ukrainian]
25. Tsikavi podii z PNU dlia uchniv i studentiv, pedahohiv shkil i koledzhiv. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100076001724572>. [in Ukrainian]
26. ChNU imeni Petra Mohyly na vystavtsi FORMAT23 v Derbi (Velyka Brytaniia): fotoroboty kerivnytsi mediatsentru Anny Syniakovoi "Rozbyte serdenko". URL: <https://chmnu.edu.ua/chnu-imeni-petra-mogili-na-vistavtsi-format23-v-derbi-velika-britaniya-fotoroboti-kerivnitsi-mediatsentru-anni-sinyakovoyi-rozbite-serdenko/>. [in Ukrainian]
27. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. URL: <https://chmnu.edu.ua/>. [in Ukrainian]
28. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. URL: <https://www.facebook.com/chmnpres/about>. [in Ukrainian]
29. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. URL: <https://www.instagram.com/mogilyanka/>. [in Ukrainian]
30. Iashchuk, T. A. (2020). Osoblyvosti marketynhu osvitnikh posluh zakladu vyshchoi osvity. [Features of marketing of educational services of a higher education institution]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, № 4(90). [https://doi.org/10.26642/ema-2019-4\(90\)-100-104](https://doi.org/10.26642/ema-2019-4(90)-100-104). [in Ukrainian]

Information policy of higher education institutions in the context of the Russian-Ukrainian war

Matviyenkiv Svitlana Mykolaivna

PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Institutions and Processes
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University
Shevchenko str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7719-7791

Lushahina Tetiana Viktorivna

PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department
of Sociology and Political Science
Petro Mohyla Black Sea
National University
68 Desantrykiv, 10, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8599-2923

This study addresses the key current issues regarding the implementation of information policy by higher education institutions in the context of the Russian-Ukrainian war. The main goal of the research is to uncover the specifics of the information policy of higher education institutions in the context of the Russian-Ukrainian war and to highlight the key problematic aspects in implementing such information policy. The following methods were used during the research: general scientific methods, such as analysis and synthesis, as well as specific methods – institutional and normative methods when providing the main definitions of the study; comparative method in comparing higher education institutions; also the method of analyzing websites and social media of higher education institutions. Based on the results of the research, it was concluded that in the conditions of war, higher education institutions continue an active information policy, which includes marketing measures, constant communication with students and the academic community, adaptation to new conditions of the educational process, and informing its participants about security factors. A new challenge for higher education institutions has become the issue of informational security of the educational institution, which includes protecting restricted access information (personal information, commercial secrets, etc.) and safeguarding intellectual property; the development and availability of crisis action plans and algorithms for responding to emergency situations that may involve evacuation, transitioning to remote learning processes, ensuring the safety of staff and students; a communication process that includes providing open and reliable information to the public, students, parents, partners, and the media regarding the university's situation, safety measures, changes in operating procedures, etc.; providing social and psychological support for both students and employees during crisis situations. Therefore, the information policy of a modern higher education institution should be directed not only towards promoting the university among the public and competitiveness but also towards creating an information security environment for all participants of the educational process.

Key words: war, information policy, educational process.

Моргунова Еліна Сергіївна

Енергетичне громадянство: зміст, важливість концептуальної імплементації в енергетичну політику України

УДК 32:620.9

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.10>

Моргунова Еліна Сергіївна
аспірантка відділу правових проблем
політології
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0003-0552-0630

Метою дослідження визначено аналіз концепції енергетичного громадянства як інструмента для розуміння каталогу ролей громадян в енергетичній політиці держави, аргументації важливості урахування положень концепції в енергетичній стратегії України. Поставлено завдання: 1) з'ясувати зміст концепції енергетичного громадянства; 2) дослідити основні ролі суб'єктів енергетичного громадянства в процесі енергетичного переходу, а також з'ясувати, що перешкоджає реалізації таких ролей; 3) розглянути, як концепція енергетичного громадянства імплементується в енергетичну стратегію ЄС в контексті зорієнтованості на «зелений» курс; 4) дослідити значущість для України цієї концепції нині, а особливо – на етапі повоєнного відновлення енергетичного сектора та руху до набуття членства в ЄС. За результатами дослідження зроблено висновок, що за концепцією енергетичного громадянства громадськість позиціюється як активна, зацікавлена сторона енергетичної політики, а не її пасивний об'єкт. Енергетичне громадянство включає вимоги щодо поінформованості, обізнаності, навичок, відповідальної поведінки, небайдужості та под. Зміст енергетичного громадянства полягає у широкому спектрі дій/бездіяльності задля підтримки енергетичного переходу або реагування та ті чи інші аспекти енергетичної політики держави. Цей тип «громадянства» означає свідомий вибір діяти в напрямку підтримки «чистих» джерел енергії, енергоощадності, енергоефективності та под., тобто енергетично безпечної моделі поведінки. Ця концепція розкриває можливості окремих осіб, місцевих громад, бізнесу, неурядових організацій та ін. сприяти більш стійкій, безпечній енергетичній системі. Проаналізовано ролі суб'єктів енергетичного громадянства (споживачів енергетичних послуг; просумерів та просумагерів; учасників протестів та рухів; політиків; суб'єктів господарювання; енергетичну спільноту). Наголошено, що залучення широкого спектра суб'єктів до розробки та реалізації енергетичної політики має стати частиною вітчизняної стратегії енергетичної політики.

Ключові слова: концепція енергетичного громадянства, енергетична політика, енергетичний перехід, енергетична безпека, суб'єкти енергетичного громадянства.

Вступ. Відповідно до дорожньої карти заходів «Європейський зелений курс», досягнення енергетичного переходу, метою якого є формування стійкої та низьковуглецевої енергетичної системи, вимагає активної участі широкого кола індивідуальних та колективних суб'єктів. У вітчизняному політико-правовому дискурсі концепт «енергетичне громадянство» не використовувався, наскільки показав наш моніторинг історіографії, однак закордонна наука вже понад два десятиліття оперує ним (англ. energy citizenship). Це актуалізує вивчення енергетичного громадянства як концепції, практичне впровадження якої вбачається важливим в частині мети здійснити енергетичний перехід. Особливої значущості це набуває в контексті перспективи повоєнного відновлення енергетичного сектора України, позаяк відбудова має узгоджуватися зі сучасною енергетичною стратегією ЄС. У новій моделі енергетичної системи має, за нашою оцінкою, істотно зрости роль широкого спектра недержавних індивідуальних та колективних акторів енергетичної політики.

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз концепції енергетичного громадянства як інструмента для розуміння каталогу ролей індивідуальних та колективних суб'єктів у енергетичній

політиці держави, аргументації важливості урахування положень концепції в енергетичній стратегії України. Ставимо завдання: 1) з'ясувати зміст концепції енергетичного громадянства; 2) розглянути, як концепція енергетичного громадянства імплементується в енергетичну стратегію ЄС в контексті зорієнтованості на «зелений» курс; 3) дослідити основні ролі суб'єктів енергетичного громадянства в процесі енергетичного переходу, а також проблеми, які перешкоджають реалізації таких ролей; 4) дослідити значущість для України цієї концепції, особливо на етапі повоєнного відновлення енергетичного сектора та руху до набуття членства в ЄС.

Методи дослідження. До вивчення проблеми енергетичного громадянства було застосовано неінституційний та аксіологічний методи. Неінституційний аналіз дозволив з'ясувати коло суб'єктів енергетичного громадянства, їх взаємодію з державою в частині реалізації цілей та завдань енергетичної політики. Аксіологічний аналіз уможливив з'ясування, як панівні в тій чи іншій спільноті цінності сприяють розширенню мережі суб'єктів енергетичного громадянства, їх активності.

Результати. Найперше, уточнимо: категорія «громадянство» не має тут усталеного розуміння

в значенні стійкого політико-правового зв'язку між особою та державою. У найпростішому тлумаченні «енергетичне громадянство» означає, що громадяни є активними учасниками процесів функціонування енергетичних систем, сприяють своїми діями енергетичному переходу. Енергетичне громадянство передбачає усвідомлення недержавними індивідуальними та колективними акторами своєї важливої ролі в енергетичному переході. Енергетичне громадянство означає свідомий вибір діяти в напрямку підтримки «чистих» джерел енергії, енергоощадності, енергоефективності та под. Ключовими характеристика енергетичного громадянства є відповідальна та активна позиція щодо енергетичних проблем.

Енергетичне громадянство означає активну участь окремих осіб і колективних суб'єктів в енергетичній системі в межах певної географічної території [30]. Активна участь може проявлятися у встановленні сонячних панелей, участі у громадських проєктах з відновлюваної енергетики, підтримці політики, що сприяє «чистій» енергетиці, переходу до енергоефективних технологій тощо. Концепція енергетичного громадянства розглядається як спосіб розширення можливостей окремих осіб і громад у тому, щоб взяти під контроль своє енергетичне майбутнє та сприяти екологічності енергетичної системи.

Ролі суб'єктів енергетичного громадянства в процесі енергетичного переходу дуже різняться. Це і громадяни як відповідальні споживачі енергії, члени неурядових організацій екологічно-енергетичного спрямування, учасники протестів, просьюмери (виробники й водночас споживачі «чистої» енергії), суб'єкти господарювання на енергетичному ринку, політики та ін. Це доволі широкий спектр ролей в енергетичному переході. Відтак державна політика, спрямована на енергетичний перехід, повинна враховувати позиції, інтереси всіх типів «енергетичних громадян». Щоб ефективно підтримувати інклюзивний і справедливий енергетичний перехід, політичні заходи та інструменти втручання повинні враховувати різноманітні перешкоди, рушійні сили, мотивацію, а також соціально-економічний контекст різноманітних зацікавлених сторін.

Залучення громадян, їх спільнот та широкого кола інших акторів до розробки та реалізації політики розглядається демократичними державами та наддержавними організаціями як основа для підвищення легітимності та ефективності енергетичної політики [7]. Уважаємо, що це має стати важливою частиною вітчизняної стратегії енергетичної політики. Для держави та громадян важливо розвинути ті цінності, навички, уміння, знання, які притаманні суб'єктам енергетичного громадянства. Це актуалізує розгляд нами цього питання.

Громадяни повинні розглядатися як «важливі учасники інноваційного процесу, які формують

нові процедури та впроваджують системні зміни» [31]. Залучення громадян є надважливим чинником для переходу на «чисту» енергетику [1]. Інтегрування громадян до процесів прийняття рішень, пов'язаних з енергетикою, позитивно впливатиме на розуміння владою настроїв, проблем домогосподарств та громад, а відтак – і на прийняття рішень щодо декарбонізації за ситуації, коли енергетичний перехід наштовхується на проблеми, зумовлені соціальними нерівностями [32]. Досягнення чесного, інклюзивного та справедливого енергетичного переходу вимагає відповідної політики, належної співпраці між зацікавленими сторонами, реалістичних бізнес-моделей, активних і небайдужих громадян [34].

Власне у результаті розуміння важливості урахування неоднорідності поведінки людей в ході енергетичного переходу, у західному науковому дискурсі й з'явилася концепція енергетичного громадянства. Вона нині є підґрунтям енергетичних реформ, позаяк містить нове визначення громадян в енергетичній системі. У рамках цієї концепції громадськість розглядається як активна, зацікавлена сторона в еволюції енергетичної системи [3; 4], а не пасивний об'єкт енергетичної політики. В межах такого підходу громадяни, їх спільноти не сприймаються як звичайні користувачі енергосистеми, а позиціюються як важливі актори енергетичної системи [3].

Важливо прийняти факт різноманітності людської поведінки під час розробки політики щодо взаємодії людини та довкілля, зокрема в площині енергокористування, енергозбереження [28]. Розгляд ключових факторів, які сприяють/перешкоджають сталій енергетичній поведінці, має вирішальне значення для досягнення ефективної політики та системних змін [33].

Енергетичне громадянство включає різноманітні характеристики, як-от: інформованість, обізнаність, навички, відповідальна поведінка, небайдужість і т. ін. Перехід від енергетичної системи, що базується на викопному паливі, до «чистої» енергетики потребує перегляду соціальних ролей, обов'язків [21]. Енергетичне громадянство передбачає, що громадськість сприймається як активний, а не пасивний суб'єкт процесів перебудови енергетичної системи. Потенціал для дій об'єднаний поняттями прав і обов'язків всього суспільства щодо боротьби з наслідками споживання викопних джерел енергії, зокрема зміною клімату [3, с. 71]. Як обізнаність, так і дія, є частиною енергетичного громадянства [3, с. 72]; воно передбачає усвідомлення кожним відповідальності за подальші зміни клімату, енергетичну бідність тощо.

Низка проведених закордонними ученими досліджень засвідчила доволі широкий спектр дій громадяни, які цікавляться питаннями енергетичної політики. Вони діють як окремі особи, впрова-

джуючи заходи з енергоефективності у своїх домогосподарствах, або як частина більших груп, як-от групи кліматичних активістів [25], місцевих енергетичних груп, які виступають за впровадження проєктів відновлювальної енергетики [12], долучаються до різноманітних низових ініціатив [19] і т. ін.

Загалом впровадження концепції енергетичного громадянства створює простір для ініціатив неурядових акторів (як НУО, так і приватних осіб), наприклад: створення громадських проєктів з впровадження об'єктів відновлюваної енергетики; організацій кампаній з проблем енергозбереження; перехід окремих домогосподарств на «зелені» джерела енергії; відмова від звичних технологій на користь енергоощадних, як-от заміна традиційних ламп розжарювання на світлодіодні; правильне утеплення помешкання задля мінімізації використання електрообігрівачів тощо. Концепція енергетичного громадянства розглядає громадян як соціально активних акторів, мотивованих залучатися до сталого енергетичного переходу, зацікавлених в енергоощадності.

За нашими оцінками, енергетичне громадянство характеризує не лише дія, а й бездіяльність як модель поведінки. Наприклад, свідоме утримання від користування певними побутовими електроприладами в години пікового навантаження на електромережі; відмова від вмикання одночасно кількох потужних електроприладів, які різко збільшують навантаження на мережу; утримання від використання приватного автотранспорту і т. ін. Отже, зміст енергетичного громадянства полягає у широкому спектрі дій та бездіяльності задля підтримки енергетичного переходу або реагування на ті чи інші питання енергетичної політики держави. Ці дії проявляються по-різному в різних типах «енергетичних громадян»: споживачі, просьюмери, члени НУО енергетично-екологічного спрямування та ін. [30]. Відтак очевидно, що ролі конкретного типу «енергетичних громадян» різняться. Вочевидь, у межах державної енергетичної політики важливо розуміти особливості кожного з таких акторів та як їх можна залучити до реалізації або ж критичного обговорення енергетичного курсу держави.

Детальніше схарактеризуємо ролі кожного з основних типів «енергетичних громадян»: споживачів енергетичних послуг; просьюмерів та просумагерів; учасників протестів та рухів; політиків; суб'єктів господарювання; енергетичної спільноти.

1. *Споживачі*. Чисельно це основний тип у спектрі можливих «енергетичних громадян». Очевидно, що їх поведінка дуже відмінна і не може бути представлена як якась єдина модель. Щоб зрозуміти роль споживачів та мати змогу в межах державної енергетичної політики впливати на їх поведінку, важливо враховувати, що споживачі – це не просто користувачі енергетичних послуг. Споживач

може бути інвестором (дії, пов'язані з придбанням нового обладнання, як є енергоощадним). Споживач здійснює технічне обслуговування, наприклад, встановлює технології енергозбереження в системах опалення та гарячого водопостачання, утеплює фасад будинку, реставрує покрівлю з впровадженням новітніх технологій тощо.

Власне тут для держави дуже важливо розуміти, як можна стимулювати споживачів електроенергії інвестувати в енергозбереження. Це особливо значимо за ситуації, коли доходи громадян є низькими, а держава може/не може надати підтримку для збільшення енергоефективності домогосподарств. На рівні держави, місцевих громад мають проводитися роз'яснювальні кампанії, де доступно пояснювалася б суть тої чи іншої технології, вартість її придбання, потенційні фінансові переваги впровадження технологічних новацій і т. ін. Для того, щоб формувалася енергозберігаюча поведінка громадян та відбувалося інвестування в енергоефективні прилади та утеплення будинків, держава не має займати позицію пасивного спостерігача, а повинна активно формувати енергетичну культуру населення за не менш активної ролі органів місцевого самоврядування, неурядових організацій. Очевидно, що апелювання до аргументів про глобальні кліматичні зміни та енергетичну бідність буде менш ефективним сценарієм інформаційних кампаній для населення, аніж демонстрація на конкретних цифрах, якими є затрати на впровадження певної технології та якою може бути конкретна вигода для бюджету домогосподарства. Окрім цього важливо, щоб державою реалізовувалися ініціативи, які б мотивували громадян інвестувати в енергоощадні технології: зниження податків, субсидії, позики на вигідних умовах тощо.

Однак окрім інвестиційної поведінки, потрібно формувати ще й технологічну грамотність споживачів. Мають заповнюватися прогалини у знаннях про різні технологічні новації та їх корисність. Важливо формувати культуру енергоспоживання, однак ті цінності, які поширює держава, мають синхронізуватися з відповідними інфраструктурними чи іншими інвестиціями. До прикладу, популяризація велотранспорту як альтернативи приватному автотранспорту має синхронізуватися з прокладанням велодоріжок, облаштуванням велопарковок, інформуванням велосипедистів про нові веломаршрути або ділянки, на яких ускладнений рух тощо. Так само популяризація електромобілів має синхронізуватися зі збільшенням чисельності станцій заряджання таких транспортних засобів.

2. *Просьюмери та просумагери*. Просьюмер по різному визначається у наукових дослідженнях. Одні учені визначають просьюмера як «споживача енергії, який і споживає, і генерує енергію» [26, с. 483]. Інші дослідники, характеризуючи про-

сьюмерів, додають фінансовий компонент: вони виробляють, споживають енергію та продають її надлишок [16].

Також дослідниками [2] було виокремлено в межах просьюмерів такий їх різновид, як просумаґер (англ. prosumer). Цей тип «енергетичного громадянина» не тільки споживає та виробляє електроенергію, але й накопичує її.

Наразі кількість закордонних досліджень про просьюмерів і просумаґерів, їх місце у реалізації енергетичної політики є незначна, що не дозволяє уповні оцінити їх значущість [11; 29; 30]. Попри недостатнє вивчення проблеми, наявні світові кейси засвідчують: формуванню таких ролей «енергетичних громадян», як просьюмер та просумаґер, сприяє державна підтримка, підтверджені фінансові переваги їх діяльності, а перешкодами є відсутність відповідної політики (законодавства), висока вартість технологій, недовіра громадян щодо рентабельності таких технологій тощо [17]. Чинниками, які впливають на просьюмеризм, є екологічна свідомість громадян [14], усталені соціальні норми [27], наявність фінансової та інституційної підтримки з боку держави [24] та ін. Відтак держава, якщо зацікавлена у таких новітніх «енергетичних» ролях своїх громадян, має звертати увагу на матеріально-технічні, законотворчі, інформаційно-комунікаційні та ін. способи активізації громадян.

3. *Учасники протестів та рухів* [13]. Такі громадяни взаємодіють з енергетичною системою, беручи участь в протестах і рухах за чи навіть проти енергетичного переходу. Їх дії можуть мати характер політичного активізму (голосування, активність у політичній партії екологічного спрямування) або громадського активізму (демонстрації, пікети, підписання петицій тощо).

Сучасна масштабність екологічних рухів, природоохоронного сегмента в структурі об'єднань громадян позитивно сприяє рухам за енергетичний перехід. Чинниками, які сприяють згуртуванню прихильників енергетичного переходу є віра в силу громадськості, усвідомлення масштабності екологічних загроз від викопних джерел енергії, відчуття свого роду провини за шкоду, заподіяну довкіллю тощо [10]. Однак потрібно врахувати, що є й акції противників «зеленого» переходу і мотиви участі в них зовсім інші. При цьому ці причини можуть бути як матеріалістичного, так і нематеріалістичного характеру. Наприклад, у Південноафриканській Республіці причиною протестів (березень 2017 р.) проти «зеленої» енергетики були побоювання вивільнення великої кількості працівників з сектора вугільної енергетики, а відтак – зростання безробіття [15]. Натомість у Норвегії протести (лютий 2023 р.) проти вітрових турбін на півострові Фосен були спрямовані на захист оленярства, позаяк землі традиційного випасу стали непридатними через шум, що відлякує тварин [23].

4. *Політики*. Вони відіграють унікальну роль в енергетичній системі, оскільки зазнають різних форм тиску, відповідають за представлення інтересів уряду чи політичної партії, лобіюють ті чи інші питання. Політики, передусім депутати законотворчого органу держави, відповідальні за прийняття рішень щодо нових стратегій, прийняття нормативних актів, які унормовують функціонування енергетичного сектора.

5. *Суб'єкти господарювання*. Йдеться про юридичних осіб з різними організаційно-правовими формами підприємницької діяльності. Вони відіграють роль в енергосистемі через свою передусім господарську, а також благодійну діяльність. Нині імідж компаній визначає зокрема й те, чи інвестують вони в енергоефективність. Найважливішим проявом їх активності є впровадження новітніх енергозберігаючих технологій.

Наприклад, авіакомпанії переходять більш екологічне паливо (змішування стійкого авіаційного палива з гасом у щораз більших пропорціях), а до 2050 року найбільші з них зобов'язалися скоротити викиди двоокису вуглецю до нульового рівня. Також близько 40 авіакомпаній у світі (Delta Air Lines, British Airways, Lufthansa, KLM, Ryanair, Wizzair та ін.) реалізують програми, за якими пасажирів та корпорації, які хочуть компенсувати викиди від своїх авіаперельотів, можуть зробити це за допомогою добровільних програм компенсації викидів вуглецю. Відтак вартість перельоту дещо зростає завдяки добровільному бажанню пасажира долучитися до фінансування проєктів, які компенсують викиди CO₂. На цьому прикладі показані ролі і споживача (пасажирів), і суб'єктів господарювання (авіакомпаній).

Можна виділити чотири основні мотиви для суб'єктів господарювання інвестувати, наприклад, в інфраструктуру для виробництва енергії: 1) захист довкілля; 2) фінансова вигода; 3) покращення іміджу на ринку як соціально відповідального бізнесу; 4) можливість стати енергетично самодостатнім й не бути залежним від нестабільних цін на енергоносії, енергодефіциту тощо. Дослідники [35] вказують, що основними факторами інвестування в інфраструктуру виробництва енергії суб'єктами господарювання є доступність технічних і адміністративних знань, механізмів фінансової підтримки.

На готовність компаній впроваджувати нові технології впливає їхнє ставлення до інновацій, наявні соціальні норми, здатність ефективно контролювати впровадження інновації [8; 22]. Ставлення до інновацій формується оцінкою екологічних та економічних ризиків. Соціальні норми узалежнені від спільноти, а також ринкового та регуляторного тиску. Контроль над інноваціями визначається технологічними та організаційними можливостями. Інші важливі фактори, які слід враховувати,

включають стратегічні альянси бізнесу та мережі співпраці, які впливають на впровадження нових технологій. Зауважимо, що в цих процесах великою є роль держави в частині надання підтримки тим суб'єктам господарювання, які бажають технологічно модернізуватися в частині енергозберігаючих технологій або переходу на «чисті» джерела енергії.

6. *Енергетична спільнота*. Мова про спільноту споживачів енергії, які «розділяють спільні інтереси та/або ставлення до послуг, що надаються енергетичними спільнотами (наприклад, діяльність з виробництва, зберігання, споживання та продажу енергії) [...] [і] унормовані правовою базою або є юридичною особою» [18, с. 27]. До прикладу, у ЄС енергетичні спільноти унормовані законодавством. Зокрема, термін енергетичне співтовариство використовується в контексті: 1) «громадське енергетичне співтовариство» (англ. citizen energy community, CEC) у Директиві Європейського парламенту про електроенергетику 2019/944 [6]; 2) «спільнота відновлюваної енергії» (англ. renewable energy community, REC) у Директиві про відновлювані джерела енергії 2018/2001 [5]. Обидва типи спільнот створюються як юридичні особи, головною метою яких є забезпечення переваг для громад – екологічних, соціальних, економічних. Також під «енергетичною спільнотою» розуміють і місцеві енергетичні спільноти (англ. local energy communities, LEC), і віртуальні енергетичні спільноти. LEC – це групи споживачів енергії або споживачів, які живуть у певних географічних межах, тоді як віртуальні енергетичні спільноти – це групи, які об'єднуються на основі певних критеріїв, наприклад, зацікавленість купувати «зелену» енергію.

Чинниками, які стимулюють створення та функціонування різних енергетичних спільнот, є їх здатність впливати на місцеву енергетичну політику, зниження витрат на енергію, надійне постачання, зменшення залежності від централізованого електропостачання, підвищення енергетичної безпеки, фінансова вигода та ін.

Отже, на прикладі ЄС ми вказали на основні типи «енергетичних громадян». Такі їх типи наявні в усіх державах, які переходять від викопних до відновлювальних джерел енергії. Очевидно, що цей перелік неповний. До прикладу, науковці та експерти мають потенціал відігравати важливу роль у енергетичному переході, позаяк здатні діяти як посередники між споживачами та політиками [20]. Саме ЄС є світовим лідером з просування тези про центральну роль громадян у енергетичному переході, а нині вдосконалює політику, яка сприяє залученню громадян до цього процесу.

Висновки. Концепція енергетичного громадянства є інструментом для розуміння ролі різного типу індивідуальних та колективних акторів у про-

цесі переходу до стійкої низьковуглецевої енергетичної системи. За цією концепцією не лише держава, а й інші суб'єкти є мотивовані, активні у реалізації енергетичної політики. Енергетичне громадянство включає вимоги щодо поінформованості, обізнаності, навичок, відповідальної поведінки, небайдужості й т. ін. Зміст енергетичного громадянства полягає у широкому спектрі дій/бездіяльності задля підтримки енергетичного переходу, реагування та ті чи інші аспекти енергетичної політики держави. Цей тип «громадянства» передбачає підтримку «зеленої» енергетики, енергоощадності, енергоефективності і под., тобто енергетично безпечної моделі поведінки. Отже, енергетичне громадянство – це концепція, що закликає бути відповідальними споживачами та суб'єктами використання та виробництва енергії. Це означає усвідомлене використання енергії з метою зменшення власного руйнівного впливу на довкілля та енергетичну систему.

Каталог ролей суб'єктів енергетичного громадянства включає: споживачів енергетичних послуг; просьюмерів та просумаґерів; учасників протестів та рухів; політиків; суб'єктів господарювання; енергетичну спільноту та ін. Енергетичне громадянство передбачає усвідомлення індивідуальними та колективними акторами своєї важливої ролі в енергетичному переході, розуміння того, як їх моделі поведінки узгоджуються з метою переходу від викопних до «чистих» джерел енергії.

Метою енергетичного громадянства є забезпечення стійкого, ефективного та екологічно чистого енергетичного розвитку шляхом зміни цінностей та поведінки усіх суб'єктів енергоспоживання. Культура енергетичного громадянства спрямована на створення сталого та енергоефективного суспільства, де громадяни активно долучаються до раціонального використання ресурсів та захисту довкілля. Вона формує відповідальність та усвідомлення наслідків власних дій/бездіяльності у сфері енергетики, спонукає до прийняття енергоефективних рішень на рівні індивіда, територіальної громади та держави.

Основними принципами енергетичного громадянства є: 1) енергоефективність: зменшення споживання енергії шляхом впровадження енергоощадних технологій і практик у повсякденній діяльності; 2) використання відновлюваних джерел енергії: поступовий перехід від використання вуглеводневих джерел енергії до відновлюваних (сонячна, вітрова, гідро- та геотермальна енергія); 3) участь у розвитку енергетичної інфраструктури: активний вплив громадян на прийняття рішень щодо будівництва та розвитку енергетичних систем у своєму регіоні, підтримка альтернативних проєктів та ініціатив; 4) освіта та свідоме споживання: підвищення інформованості громадян щодо енергії; формування культури її споживання

з урахуванням впливу на довкілля; активна участь у програмах та заходах, спрямованих на підвищення енергетичної ефективності і под.

Сьогодні залучення широкого спектра індивідуальних і колективних акторів до розробки та реалізації енергетичної політики розглядається в демократичних державах та наддержавних організаціях основою підвищення легітимності та ефективності енергетичної політики. За сучасних політичних, екологічних та інших викликів громадськість, соціально відповідальний бізнес та інші суб'єкти енергетичного громадянства не можуть залишатися пасивними спостерігачами процесів зміни архітектури енергетичної системи.

Уважаємо, що залучення широкого спектра суб'єктів до розробки та реалізації енергетичної політики має стати частиною й вітчизняної стратегії енергетичної політики. Для України це новий виклик, однак урахування цієї прогресивної тенденції необхідне з огляду на євроінтеграційний курс нашої держави. У розробці справді дієвої енергетичної стратегії нашої держави, на основі якої буде здійснюватися повоєнна відбудова енергетичного сектора, важливо враховувати широкий спектр суб'єктів енергетичної політики та інтересів, завдяки яким уможливиться складний перехід до «зеленої» енергетики. Важливо створити можливості для широкої участі громадян, їх об'єднань, соціально відповідального бізнесу та інших суб'єктів у процесах визначення конфігурації та реалізації енергетичної політики. Найпершим завданням у цьому процесі є формування культури енергетичного громадянства через поширення знань, навичок і цінностей, які сприяють раціональному та відповідальному використанню енергії, зменшенню негативного впливу людини на довкілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Campos I., Marín-González E. People in transitions: energy citizenship, prosumerism and social movements in Europe. *Energy Research & Social Science*. 2020. Vol. 69, article 101718.
2. Consumer, Prosumer, Prosumager: How Service Innovations Will Disrupt the Utility Business Model (1st ed.) / F. Sioshansi (Ed.). Cambridge: Academic Press, 2019. 550 p.
3. Devine-Wright P. Energy citizenship: psychological aspects of evolution in sustainable energy technologies. In: *Governing Technology for Sustainability* / J. Murphy (Eds.). Oxford: Routledge, 2007. P. 63–86.
4. Devine-Wright P. Towards zero-carbon: citizenship, responsibility and the public acceptability of sustainable energy technologies. In: *Proceedings of the Conference C81 of the Solar Energy Society, UK section of the International Solar Energy Society*. 2004. Vol. 21. P. 51–62.
5. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast). *Official Journal of the European Union*. 2018. 12 Dec. L 328/82.
6. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market in electricity (recast). *Official Journal of the European Union*. 2019. 14 Jun. L 158/125.
7. European Commission. *Communication from the commission: the European green deal. COM(2019) 640 final, 1-24*. URL: https://commission.europa.eu/publications/communication-european-green-deal_en (дата звернення: 30.07.2023).
8. Freire P. A. Enhancing innovation through behavioral stimulation: the use of behavioral determinants of innovation in the implementation of eco-innovation processes in industrial sectors and companies. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 170. P. 1677–1687.
9. Fritsche I., Barth M., Jugert P. et al. A social identity model of pro-environmental action (SIMPEA). *Psychological Review*. 2018. Vol. 125 (2). P. 245–269.
10. Furlong C., Vignoles V. L. Social identification in collective climate activism: predicting participation in the environmental movement, extinction rebellion. *Identity*. 2021. Vol. 21 (1). P. 20–35.
11. Green R., Staffell I. “Prosumage” and the British electricity market. *Economics of Energy & Environmental Policy*. 2017. Vol. 6 (1). P. 33–50.
12. Hasanov M., Zuidema C. The transformative power of self-organization: towards a conceptual framework for understanding local energy initiatives in The Netherlands. *Energy Research & Social Science*. 2018. Vol. 37. P. 85–93.
13. Hoppe T., Graf A., Warbroek W. D. B. et al. Local governments supporting local energy initiatives: lessons from the best practices of saerbeek (Germany) and lochem (The Netherlands). *Sustainability*. 2015. Vol. 7 (2). P. 1900–1931.
14. Inderberg T. H. J., Tews K., Turner B. Is there a prosumer pathway? Exploring household solar energy development in Germany, Norway, and the United Kingdom. *Energy Research & Social Science*. 2018. Vol. 42. P. 258–269.
15. Isilow H. S. Africa's coal truck drivers protest renewable energy. URL: <https://www.aa.com.tr/en/energy/electricity/s-africas-coal-truck-drivers-protest-renewable-energy/3422> (дата звернення: 21.03.2022).
16. Karnouskos S. Future smart grid prosumer services. In: *2nd IEEE PES International Conference and Exhibition on Innovative Smart Grid Technologies*. Manchester, 2011. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/xpl/conhome/6151917/proceeding> (дата звернення: 31.07.2022).
17. Khan I. Drivers, enablers, and barriers to prosumerism in Bangladesh: a sustainable solution to energy poverty? *Energy Research & Social Science*. 2019. Vol. 55. P. 82–92.
18. Koirala B., de Koning N., Kort J. et al. *Deliverable D3.1 Overview of barriers and drivers for consumer engagement in demand response*. URL: https://www.brightproject.eu/wp-content/uploads/2021/12/BRIGHT_D3.1_TNO.pdf (дата звернення: 30.03.2022).
19. Kooij H. J., Oteman M., Veenman S. et al. Between grassroots and treetops: community power and institutional dependence in the renewable energy sector

in Denmark, Sweden and The Netherlands. *Energy Research & Social Science*. 2018. Vol. 37. P. 52–64.

20. Kythreotis A. P., Mantyka-Pringle C., Mercer T. G. et al. Citizen social science for more integrative and effective climate action: a science-policy perspective. *Frontiers in Environmental Science*. 2019. Vol. 7, article 10.

21. Lennon B., Dunphy N., Gaffney C. et al. Citizen or consumer? Reconsidering energy citizenship. *Journal of Environmental Policy & Planning*. 2020. Vol. 22 (2). P. 184–197.

22. Montalvo C. C. *Environmental Policy and Technological Innovation: Why Firms Do Adopt or Reject New Technologies?* Cheltenham: Edward Elgar, 2002. 320 p.

23. Nugent C. Why Greta Thunberg and Other Climate Activists Are Protesting Wind Farms in Norway. *Time*. 2023. 28 Feb.

24. Nygrén N. A., Kontio P., Lyytimäki J. et al. Early adopters boosting the diffusion of sustainable small-scale energy solutions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2015. Vol. 46. P. 79–87.

25. Radtke J. A closer look inside collaborative action: civic engagement and participation in community energy initiatives. *People, Place and Policy*. 2014. Vol. 8 (3). P. 235–248.

26. Rathnayaka A. D., Potdar V., Ou M. H. Prosumer management in socio-technical smart grid. *Proceedings of the CUBE International Information Technology Conference*. Pune, 2012. P. 483–489.

27. Rode J., Weber A. Does localized imitation drive technology adoption? A case study on rooftop photovoltaic systems in Germany. *Journal of Environmental Economics and Management*. 2016. Vol. 78. P. 38–48.

28. Schill C., Anderies J. M., Lindahl T. et al. A more dynamic understanding of human behaviour for the Anthropocene. *Nature Sustainability*. 2019. Vol. 2 (12). P. 1075–1082.

29. Schill W. P., Zerrahn A., Kunz F. Prosumage of solar electricity: pros, cons, and the system perspective. *Economics of Energy & Environmental Policy*. 2017. Vol. 6 (1). P. 7–32.

30. Schindwein L. F., Montalvo C. Energy citizenship: Accounting for the heterogeneity of human behaviours within energy transition. *Energy Policy*. 2023. Vol. 180, article 113662.

31. Schot J., Kanger L., Verbong G. The roles of users in shaping transitions to new energy systems. *Nature Energy*. 2016. Vol. 1 (5). P. 1–7. URL: 10.1038/nenergy.2016.54 (дата звернення: 19.03.2023).

32. Sovacool B. K., Turnheim B., Martiskainen M. et al. Guides or gatekeepers? Incumbent-oriented transition intermediaries in a low-carbon era. *Energy Research & Social Science*. 2020. Vol. 66, article 101490.

33. Steg L., Perlaviciute G., Sovacool B. K. et al. A research agenda to better understand the human dimensions of energy transitions. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.672776/full> (дата звернення: 29.12.2022).

34. Wees M. van, Revilla B. P., Fitzgerald H. et al. Energy citizenship in positive energy districts – towards a transdisciplinary approach to impact assessment. *Buildings*. 2022. Vol. 12 (2). URL: 10.3390/buildings12020186 (дата звернення: 29.07.2023).

35. Wesche J. P., Dütschke E. Organisations as electricity agents: identifying success factors to become a prosumer. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 315, article 127888.

Energy citizenship: content, importance of conceptual implementation in the energy policy of Ukraine

Morhunova Elina Serhiivna

Postgraduate Student

V. M. Koresky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0552-0630

The purpose of the study is to analyze the concept of energy citizenship as a tool for understanding the catalog of roles of citizens in the energy policy of the state, arguing the importance of taking into account the provisions of the concept in the energy strategy of Ukraine. The task was set: 1) to determine the meaning of the concept of energy citizenship; 2) to investigate the main roles of subjects of energy citizenship in the process of energy transition, as well as to find out what prevents the implementation of such roles; 3) consider how the concept of energy citizenship is implemented in the energy strategy of the EU in the context of orientation towards the “green” course; 4) to investigate the significance of this concept for Ukraine today, and especially at the stage of the post-war recovery of the energy sector and the movement towards EU membership. According to the results of the research, it was concluded that the public is positioned as an active, interested party of energy policy, and not its passive object, according to the concept of energy citizenship. Energy citizenship includes requirements for awareness, consciousness, skills, responsible behavior, consideration, etc. The content of energy citizenship consists in a wide range of actions / inactions to support the energy transition or response and certain aspects of the energy policy of the state. This type of “citizenship” means a conscious choice to act in the direction of supporting “clean” energy sources, energy saving, energy efficiency, etc., that is, an energy-safe behavior model. This concept reveals the possibilities of individuals, local communities, businesses, non-governmental organizations, etc. contribute to a more sustainable, secure energy system. The roles of subjects of energy citizenship (consumers of energy services; prosumers and prosumagers; participants in protests and movements; politicians; business entities; energy community) were analyzed. It was emphasized that the involvement of a wide range of subjects in the development and implementation of energy policy should become part of the domestic energy policy strategy.

Key words: concept of energy citizenship, energy policy, energy transition, energy security, subjects of energy citizenship.

Осадчук Ігор Юрійович

Урядові кабінети в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці (1996–2022 рр.)

УДК 328.1(479.24)»1996/2022»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.11>

Осадчук Ігор Юрійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-2666-1478

В рамках республіканської форми державного правління дослідники виділяють як типові, так і атипові напівпрезидентські системи правління. Актуальним напрямом у сфері аналізу атипових напівпрезидентських систем правління є дослідження урядових кабінетів. У цьому зрізі метою статті є визначити типи урядових кабінетів у контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити типове напівпрезидентську систему правління; 2) розкрити особливості інституту вотуму недовіри урядам в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. як атрибута атипової напівпрезидентської системи правління; 3) на основі певних критеріїв з'ясувати типи урядових кабінетів в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. Теоретико-методологічною основою дослідження вибрано неоінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу. Особливості інституту вотуму недовіри урядам в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. демонструють атиповість напівпрезидентської (конституційної) системи правління в цій країні. Виділено критерії типології урядових кабінетів: спосіб формування, тип композиції/складу, тип партійних чи непартійних урядів, парламентська підтримка. Урядові кабінети в Азербайджанській Республіці впродовж 1996–2022 рр. типологізовано за: 1) способом формування – як ті, що сформовані президентом і парламентом; 2) типом композиції/складу – непартійні; 3) типом непартійних урядів – технократичні; 4) парламентською підтримкою – коаліційні меншості, доповнені непартійними депутатами (перший (26.11.1996–11.10.1998) і другий (11.10.1998–07.01.2001) кабінети А. Расізаде); однопартійні більшості, доповнені непартійними депутатами (другий (07.01.2001–04.08.2003), третій (04.11.2003–06.11.2005), четвертий (07.11.2010–22.10.2013) і п'ятий (22.10.2013–21.04.2018) кабінети А. Расізаде, кабінети І. Алієва (04.08.2003–04.11.2003), Н. Мамедова (21.04.2018–08.10.2019), А. Асадова (08.10.2019 – діючий); коаліційні більшості, доповнені непартійними депутатами (третій (06.11.2005–04.11.2008) і четвертий (04.11.2008–07.11.2010) кабінети А. Расізаде).

Ключові слова: система державного правління, напівпрезиденталізм, атиповий напівпрезиденталізм, президент, парламент, урядовий кабінет, Азербайджанська Республіка.

Вступ. В політичній науці актуальним напрямом у сфері аналізу конституційних (і/чи політичних) систем правління є вивчення атипових напівпрезидентських систем правління та їх інституційних атрибутів, зокрема урядових кабінетів.

Атипові напівпрезидентські системи правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на атиповість напівпрезидентських систем правління у рамках республіканської форми державного правління в країнах Східної Європи проаналізовано у працях таких авторів як: М. Гулалієв [11], Дж. Лапорт [12], І. Осадчук [13], В. Литвин [13] тощо. Особливості урядових кабінетів в Азербайджанській Республіці досліджено в роботах З. Бялблочної [1; 2] тощо.

Мета та завдання. Метою статті є визначити типи урядових кабінетів у контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити типове напівпрези-

дентську систему правління; 2) розкрити особливості інституту вотуму недовіри урядам в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. як атрибута атипової напівпрезидентської системи правління; 3) на основі певних критеріїв з'ясувати типи урядових кабінетів в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження обрано неоінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Їх поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про типове чи атипове формату напівпрезиденталізму на підставі такого індикатора, як інститут вотуму недовіри урядам. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу.

Результати. В сучасній політичній науці одним з найапробованіших визначень типового напівпрезиденталізму (типової напівпрезидентської системи правління) у рамках республіканської форми державного правління є визначення Р. Елгі [9; 10].

У представленому дослідженні ми використовуємо модифікацію дефініції Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає *типовий напівпрезиденталізм (типову напівпрезидентську систему правління)* – як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом з цим, прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [3, с. 5; 4, с. 7].

Незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду і/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською позиціонується та система державного правління, в якій існує «безперервна» обов'язкова колективна відповідальність уряду та прем'єр-міністра перед легіслатурою, чи, інакше кажучи, в якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість усі інші/додаткові уточнення та атрибути є тільки допоміжними правилами класифікації систем правління, які варто застосовувати тільки у типологізації напівпрезиденталізму [3, с. 80].

В Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. президент обирався на всенародних (прямих) виборах. Міллі Меджліс (парламент) надавав згоду на призначення прем'єр-міністра за поданням президента (п. 9 ст. 95 Конституції) [8]. Парламент мав право висловлювати вотум довіри Кабінету Міністрів (п. 14 ст. 95 Конституції) [8]. Міллі Меджліс мав лише один тиждень, щоб розглянути кандидатуру президента на посаду прем'єр-міністра. У випадку, якщо парламент порушив запропонований строк чи тричі відхилив кандидатуру президента, то глава держави отримував конституційне право призначити прем'єр-міністра без згоди парламенту (ч. 3 ст. 118 Конституції) [8]. Як зазначає З. Бялблоцький, проблема з цією процедурою полягає в тому, що ч. 3 ст. 118 Конституції не передбачає, чи президент має право послідовно призначати одного й того самого кандидата тричі поспіль. Попри це, як свідчить досвід, парламент висловлював згоду на формування урядів на чолі

з кандидатурами в прем'єр-міністри, які пропонував президент [1, с. 88]. В Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводило до відставки уряду, оскільки це право належало президенту. Таким чином, вотум недовіри уряду, що не призводив до його відставки зумовив атиповість напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. Щодо призначення й звільнення міністрів, то конституція повністю покладає це на президента, не зобов'язуючи проводити консультації з парламентом (п. 5 ст. 109 Конституції) [8]. Кабінет Міністрів – вищий орган виконавчої влади президента. Порядок діяльності Кабінету Міністрів визначається президентом (ч. 2, 4 ст. 114 Конституції) [8]. Президент має право скасовувати постанови й розпорядження уряду, а також головувати на засіданнях уряду (п. 5, 8 ст. 109 Конституції) [8].

Р. Бадалов і Н. Мегді зазначають, що виконавчу владу в Азербайджанській Республіці уособлюють президент та його команда, але при цьому Кабінет Міністрів залишається в тіні. Ця надмірність, по-перше, цілковито знецінює позицію прем'єр-міністра, якого громадськість не вважає відповідальним за ті чи інші політичні процеси. По-друге, міністри усвідомлюють свою залежність від президента і його адміністрації, та, замість того, щоб робити свою роботу, вони повинні бути гнучкими до номенклатурних ігор, інтриг тощо [7, с. 149]. Кабінет Міністрів подає у відставку в день вступу на посаду і початку виконання своїх повноважень новообраним президентом (ст. 116 Конституції) [8].

Урядові кабінети в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1996–2022 рр. типологізуємо за певними критеріями. Перший критерій типології – *спосіб формування урядового кабінету*. У країнах з парламентськими системами правління застосовують парламентський спосіб формування урядових кабінетів, за якого парламент безпосередньо здійснює відповідні процедури щодо їх призначення або формування; президентський спосіб формування урядів застосовують у президентських системах правління, де уряд формується президентом [2, с. 222]; поєднання парламентського і президентського способів характерно для напівпрезидентських систем правління.

Другий критерій типології – *тип композиції/складу урядового кабінету*. Партійні уряди – це такі виконавчі структури, кабінети яких складаються із представників партій та формуються на підставі партійної належності. Іманентна ознака формування партійного уряду – використання композиції/складу парламенту (чи нижньої палати парламенту) у процесі формування уряду. Партійні уряди вважають базовим конструктором у парламентських демократіях. Непартійні кабінети фор-

мують, коли партії у парламенті не можуть домогтись з приводу утворення однопартійного уряду/коаліції, а розпуск парламенту (нижньої палати парламенту) вважається небажаним. Проте таке визначення наближене лише до парламентського способу формування урядів [2, с. 229]. У політичній науці прийнято декілька способів означення непартійних урядів залежно від цілей, які ставлять перед урядами: технократичні, чиновницькі, перехідні, технічні й службові. Специфікою непартійних (технократичних) кабінетів є той момент, що вони включають фахівців, які можуть не належати або належати до тієї чи іншої партії, але їхня партійна належність у цьому випадку не має ніякого значення [2, с. 294]. Технократичні уряди мають тенденцію бути сформованими і в країнах, де превають президентські кабінети (уряди, сформовані президентами). Традиційно виділяють такі види непартійних урядів – повністю технократичні та частково технократичні, які можуть бути напівтехнократичними та напівпартійними залежно від конфігурації партійних і непартійних преференцій міністрів [2, с. 315]. Напівтехнократичні/напівпартійні уряди розташовують в категорії непартійних урядових кабінетів. При визначенні типів урядових кабінетів до уваги беремо кількісне співвідношення непартійних і партійних міністрів. З цього приводу, як зазначає З. Бялоблоцький, відбувається означення таких лінійних категорій урядів: 1) якщо кількість непартійних міністрів значно перевищує кількість партійних міністрів, то варто говорити про непартійний (технократичний) тип кабінетів; 2) якщо кількість партійних міністрів значно перевищує кількість непартійних міністрів і посада глави урядового кабінету також є партійною – доводиться говорити про партійний тип уряду; 3) якщо кількість непартійних і партійних міністрів сумірна, а посада глави урядового кабінету лишається непартійною – треба говорити про напівтехнократичні урядові кабінети; 4) якщо кількість партійних і непартійних міністрів сумірна, а посада глави урядового кабінету партійна – можна говорити про формат напівпартійних кабінетів [2, с. 316–317]. Таким чином, третій критерій типології – *тип партійних урядів* (однопартійні чи коаліційні) або ж *тип непартійних урядів* (технократичні, напівтехнократичні, напівпартійні).

Четвертий критерій типології – *парламентська підтримка урядового кабінету* (однопартійна чи коаліційна більшість, однопартійна чи коаліційна меншість, непартійна більшість чи меншість тощо).

Урядові кабінети в *Азербайджанській Республіці* впродовж 1996–2022 рр. (другий урядовий кабінет Ф. Гулієва ми не аналізуємо, оскільки цей уряд розпочав функціонування 2 травня 1995 р., тобто до прийняття Конституції 12 листопада 1995 р., що встановила атиповий напівпрезиденталізм) типологізуємо за: 1) способом формування – як ті, що

сформовані президентом і парламентом; 2) типом композиції/складу – непартійні; 3) типом непартійних урядів – технократичні; 4) парламентською підтримкою – коаліційні меншості, доповнені непартійними депутатами (перший (26.11.1996–11.10.1998) і другий (11.10.1998–07.01.2001) кабінети А. Расізаде); однопартійні більшості, доповнені непартійними депутатами (другий (07.01.2001–04.08.2003), третій (04.11.2003–06.11.2005), четвертий (07.11.2010–22.10.2013) і п'ятий (22.10.2013–21.04.2018) кабінети А. Расізаде, кабінети І. Алієва (04.08.2003–04.11.2003), Н. Мамедова (21.04.2018–08.10.2019), А. Асадова (08.10.2019 – діючий); коаліційні більшості, доповнені непартійними депутатами (третій (06.11.2005–04.11.2008) і четвертий (04.11.2008–07.11.2010) кабінети А. Расізаде) (табл. 1).

В 1996–2018 рр. було сформовано п'ять урядових кабінетів на чолі з А. Расізаде. Перший кабінет А. Расізаде склав свої повноваження 11 жовтня 1998 р. внаслідок повторного обранням Г. Алієва президентом. Через хворобу Г. Алієва постало питання щодо «спадкоємності» президентської влади. За результатами референдуму 2002 р. було схвалено норму, згідно з якою у випадку дострокової відставки президента його повноваження переходили до прем'єр-міністра. Другий кабінет А. Расізаде функціонував до 4 серпня 2003 р., коли прем'єр-міністром був призначений син президента Г. Алієва, І. Алієв.

Зазначимо, що А. Расізаде повернувся на посаду прем'єр-міністра 4 листопада 2003 р. після обрання президентом І. Алієва. Це означало початок функціонування третього кабінету під керівництвом А. Расізаде. Четвертий і п'ятий урядові кабінети на чолі з А. Расізаде були сформовані після президентських виборів 2008 і 2013 рр. Після чергових президентських виборів розпорядженням глави держави від 21 квітня 2018 р. Н. Мамедов був призначений прем'єр-міністром. 8 жовтня 2019 р. він подав у відставку «за власним бажанням» [6]. Цього ж дня парламент Азербайджанської Республіки схвалив кандидатуру А. Асадова на посаду прем'єр-міністра [5].

Висновки. В Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводило до відставки уряду, оскільки це право належало президенту. Відтак вотум недовіри уряду, що не призводив до його відставки зумовив атиповість напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці в 1996–2022 рр. Урядові кабінети в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1996–2022 рр. типологізовано за: 1) способом формування – як ті, що сформовані президентом і парламентом; 2) типом композиції/складу – непартійні; 3) типом непартійних уря-

Типи урядових кабінетів в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці (1996–2022 рр.) [2, с. 64, 458; 14]

Прем'єр-міністр	Перебування при владі	Партія прем'єр-міністра	Конструкція міністерських посад	СФК	ТКУ	ТН/пУ	ППУ
А. Расізаде 1	26.11.1996 – 11.10.1998	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	КМ+
А. Расізаде 2	11.10.1998 – 04.08.2003	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	КМ+/ ОПБ+
І. Алієв	04.08.2003 – 04.11.2003	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	ОПБ+
А. Расізаде 3	04.11.2003 – 04.11.2008	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	ОПБ+/ КБ+
А. Расізаде 4	04.11.2008 – 22.10.2013	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	КБ+/ ОПБ+
А. Расізаде 5	22.10.2013 – 21.04.2018	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	ОПБ+
Н. Мамедов	21.04.2018 – 08.10.2019	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	ОПБ+
А. Асадов	08.10.2019 – діючий	ҮАР	н/п + ҮАР	През+Парл	Н/п	Т	ОПБ+

дів – технократичні; 4) парламентською підтримкою – коаліційні меншості, доповнені непартійними депутатами (перший (26.11.1996–11.10.1998) і другий (11.10.1998–07.01.2001) кабінети А. Расізаде); однопартійні більшості, доповнені непартійними депутатами (другий (07.01.2001–04.08.2003), третій (04.11.2003–06.11.2005), четвертий (07.11.2010–22.10.2013) і п'ятий (22.10.2013–21.04.2018) кабінети А. Расізаде, кабінети І. Алієва (04.08.2003–04.11.2003), Н. Мамедова (21.04.2018–08.10.2019), А. Асадова (08.10.2019 – діючий); коаліційні більшості, доповнені непартійними депутатами (третій (06.11.2005–04.11.2008) і четвертий (04.11.2008–07.11.2010) кабінети А. Расізаде). В подальших дослідженнях проаналізуємо особливості функціонування урядових кабінетів в атипових системах правління в інших країнах.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бялоблицький З. Конституційні та політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Азербайджану (1995–2012). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія.* 2014. Вип. 17. С. 86–93.
2. Бялоблицький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 469 с.
3. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
4. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного

правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.

5. Azerbaijani Parliament approves Ali Asadov's candidacy for Prime Minister. *Trend news agency.* October 8, 2019. URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3129672.html> (Last accessed: 27.10.2023).
6. Azerbaijan PM resigns, president replaces him with loyalist. *Al Jazeera.* October 8, 2019. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/8/azerbaijan-pm-resigns-president-replaces-him-with-loyalist> (Last accessed: 27.10.2023).
7. Badalov R., Mehdi N. The Political Institutions of Azerbaijan: A Dichotomy Between Text and Reality // Arakelian A., Nodia G. *Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People.* Tbilisi: International Institute for Democracy and Electoral Assistance; Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, 2005. P. 141–160.
8. Constitution of the Republic of Azerbaijan of 1995 (rev. 2016). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016?lang=en (Last accessed: 27.10.2023).
9. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy.* 2005. Vol. 16. No. 3. P. 1–21.
10. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research.* 1998. Vol. 33. No. 2. P. 219–238.
11. Gulaliyev M. Political reforms in Azerbaijan (1989–2004) // Arakelian A., Nodia G. *Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People.*

Tbilisi: International Institute for Democracy and Electoral Assistance; Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, 2005. P. 161–179.

12. LaPorte J. Semi-presidentialism in Azerbaijan // Elgie R., Moestrup S. Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia. London: Palgrave Macmillan, 2016. P. 91–117.

13. Osadchuk I., Lytvyn V. The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2019. Vol. 19. No. 1. P. 57–82.

14. Prime Minister of Azerbaijan. Republic of Azerbaijan (1991–present). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Prime_Minister_of_Azerbaijan (Last accessed: 27.10.2023).

REFERENCES:

1. Bialoblotskyi, Z. (2014). Konstytutsiini ta politychni osoblyvosti formuvan i vidstavok uriadiv u konteksti politychnoi systemy Azerbaidzhanu (1995–2012) [Constitutional and Political Notifications on Process of Cabinet Formations and Dismissal in the Context of the Political System of Azerbaijan (1995–2012)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politolohiia. Sotsiolohiia. Filosofiia*. Vyp. 17. S. 86–93. [in Ukrainian].

2. Bialoblotskyi, Z. (2013). Stabilnist ta efektyvnist uriadiv u politychnykh systemakh krain Skhidnoi Yevropy: monohrafiia [Stability and effectiveness of governments in the political systems of Eastern European countries: a monograph]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 470 s. [in Ukrainian].

3. Lytvyn, V. (2018). Atrybuty ta riznovydy napivprezidentskoi systemy pravlinnia v Yevropi: instytutsiino-protseusualnyi i politychno-povedinkovi aspekty: monohrafiia [Attributes and Varieties of the Semi-Presidential System of Government in Europe: Institutional, Procedural and Political, Behavioral Aspects: monograph]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 636 s. [in Ukrainian].

4. Lytvyn, V., Romaniuk, A. (2016). Kontseptualizatsiia i teoretychna dystynktsiia poniat «forma derzhavnogo pravlinnia» ta «systema derzhavnogo pravlinnia» u politychnii nauksi [Conceptualization and Theoretical Distinction Between the Terms «Form of Government» and «System of Government» in Political Science]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Ser. 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh*

dystsyplin. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 20. S. 3–12. [in Ukrainian].

5. Azerbaijani Parliament approves Ali Asadov's candidacy for Prime Minister. *Trend news agency*. October 8, 2019. URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3129672.html> (Last accessed: 27.10.2023). [in English].

6. Azerbaijan PM resigns, president replaces him with loyalist. *Al Jazeera*. October 8, 2019. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/8/azerbaijan-pm-resigns-president-replaces-him-with-loyalist> (Last accessed: 27.10.2023). [in English].

7. Badalov, R., Mehdi, N. (2005). The Political Institutions of Azerbaijan: A Dichotomy Between Text and Reality // Arakelian A., Nodia G. Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People. Tbilisi: International Institute for Democracy and Electoral Assistance; Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development. P. 141–160. [in English].

8. Constitution of the Republic of Azerbaijan of 1995 (rev. 2016). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016?lang=en (Last accessed: 27.10.2023). [in English].

9. Elgie, R. (2005). A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. Vol. 16. No. 3. P. 1–21. [in English].

10. Elgie, R. (1998). The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. Vol. 33. No. 2. P. 219–238. [in English].

11. Gulaliyev, M. (2005). Political reforms in Azerbaijan (1989–2004) // Arakelian A., Nodia G. Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People. Tbilisi: International Institute for Democracy and Electoral Assistance; Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development. P. 161–179. [in English].

12. LaPorte, J. (2016). Semi-presidentialism in Azerbaijan // Elgie R., Moestrup S. Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia. London: Palgrave Macmillan. P. 91–117. [in English].

13. Osadchuk, I., Lytvyn, V. (2019). The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. Vol. 19. No. 1. P. 57–82. [in English].

14. Prime Minister of Azerbaijan. Republic of Azerbaijan (1991–present). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Prime_Minister_of_Azerbaijan (Last accessed: 27.10.2023). [in English].

Governmental cabinets in the context of functioning of atypical semi-presidential system of government in the Republic of Azerbaijan (1996–2022)

Osadchuk Ihor Yuriiiovych

PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2666-1478

The political practice shows that there are semi-presidential systems of government, which formally and/or actually differ from traditional or typical semi-presidential systems of government under the framework of republican form of government. The research of governmental cabinets is an actual direction within the framework of the analysis of atypical semi-presidential systems of government. The purpose of the article is to determine the types of governmental cabinets in the context of functioning of atypical semi-presidential system of government in the Republic of Azerbaijan, particularly in 1996–2022. To solve this goal, new institutionalism and its types/paradigms are chosen as theoretical and methodological basis of the research. In parallel, comparative analysis is the main method of the study.

The peculiarities of the parliamentary vote of no confidence in governmental cabinets in the Republic of Azerbaijan in 1996–2022 demonstrate the atypicality of semi-presidential system of government in this country, at least in the constitutional context. Given this, it is argued that governmental cabinets under atypical semi-presidential system of government in the Republic of Azerbaijan in 1996–2022 should be classified as: 1) those formed by president and parliament taking into account the cabinet formation method; 2) non-partisan ones given the type of cabinet composition; 3) technocratic ones taking into account the type of non-partisan cabinets; 4) minority coalition governmental cabinets supplemented by non-partisan deputies (in particular, Artur Rasizade's the first (26.11.1996–11.10.1998) and second (11.10.1998–07.01.2001) cabinets); single-party majority ones supplemented by non-partisan deputies (in particular, Artur Rasizade's the second (07.01.2001–04.08.2003), the third (04.11.2003–06.11.2005), the fourth (07.11.2010–22.10.2013) and the fifth (22.10.2013–21.04.2018) cabinets; Ilham Aliyev's (04.08.2003–04.11.2003), Novruz Mammadov's (21.04.2018–08.10.2019), Ali Asadov's cabinets); majority coalition governmental cabinets supplemented by non-partisan deputies (in particular, Artur Rasizade's the third (06.11.2005–04.11.2008) and the fourth (04.11.2008–07.11.2010) cabinets) in cabinets' type of parliamentary support.

Key words: system of government, semi-presidential system of government, atypical semi-presidential system of government, president, parliament, governmental cabinet, the Republic of Azerbaijan.

Руцький Сергій Васильович

Конфронтація взаємодії суб'єктів політики в інформаційному просторі

УДК 32.019.5

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.12>

Руцький Сергій Васильович
аспірант кафедри політичних наук і права
ДВНЗ «Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0008-2420-9745

Науковий напрям досліджуваної теми затребуваний викликами сьогодення. Трансформаційні процеси в цифровий простір стають щоденною діяльністю із залученням великої кількості громадян, які активно підтримують сучасні тренди у різних галузях суспільно-політичного розвитку. Катаклізми, які переживає людство також внесли корективи у форму людського спілкування, а тому суб'єкти політики вимушено перелаштувались до сучасного спілкування в інформаційному просторі, яке стало швидкою формою політичної комунікації.

Однак, певні публічні механізми спілкування з іншими учасниками політичного процесу стали офіційними формами спілкування. В такому спілкуванні основною метою є публічне підтвердження об'єктивності власної позиції, її аргументованості у сучасних політичних процесах. Разом з тим, і латентності окремих проявів політичної агресії щодо опонента.

У зв'язку з цим, актуальним є дослідження щодо конфронтаційної поведінки суб'єктів політичного процесу на стадії безпосереднього протиборства, яке відбувається в інформаційному просторі, адже усі публічні процеси демонструють ступінь небезпеки та потребу у протидії, або навпаки зниженні інформаційної активності, як ознаки суспільної байдужості щодо об'єкта протиборства. Метою дослідження є структурно-функціональний аналіз протидії в інформаційному просторі суб'єктами політики. Адже саме інформаційний простір є «полем бою», в якому приймають участь не лише політичні лідери, а й суспільство в цілому, що формує ефект не передбачуваності щодо наслідків.

З метою деталізації небезпек від конфліктних процесів в кіберпросторі використовувались статистичні дані атак на політичну систему, використання ботів у реалізації дезінформації, і як наслідок, дисбаланс в оцінці населення політичних процесів, також застосовано компаративістський метод, метод спостереження та метод політичного прогнозування.

Сукупність використаних методів допомогла виявити недоліки та перспективи щодо врахування інформаційного простору в політичних процесах. Інформаційна пропаганда політичного опонента в кіберпросторі, демонструє сучасну реальність та оцінку політичних процесів в світі. Оскільки, суспільство активно розвивалось та швидко обмінювалось інформацією в інформаційному просторі виникла нова форма для психологічного впливу на сприйняття політичних процесів. Тому, виникає потреба в дослідженні політичних процесів в інформаційному просторі та поглиблення цифрової політичної грамотності політиків та громадян.

Ключові слова: конфронтація, інформаційна політика, поведінка суб'єктів політики, кіберконфлікт, політичне суперництво.

Вступ. У сучасній системі протиборства відбувається зростання ролі кіберсфери у конфронтації політичних суб'єктів, що здійснило зміни у реальній військовій справі та значно переформатувало спосіб взаємодії суспільства в мережі інтернет. Структура і зміст взаємодії на полі бою змінюються у світлі розвитку подій. Зміни форми конфліктної взаємодії суб'єктів політики в кіберплощину відбулися нещодавно, тому важко оцінити повноту знань про сучасні аспекти протиборства.

Експерти назвали конфронтацію в кіберпросторі «крутими війнами» через технології інформаційного простору. Кажуть, що конфронтаційні процеси відображають мінливу динаміку міждержавних взаємодій у світі після холодної війни. Держави не хочуть і не можуть взаємодіяти у відверто жорстокий спосіб, але повинні стримувати свої дії краще ніж в звичайному політичному конфлікті, що робить ці протиборства не холодними чи гарячими, а прохолодними. Особливість новітніх можливостей інформаційного простору полягає в тому, що структура, зміст і розташування взаємодій на

полі бою суб'єктів протиборства змінилося у світлі цих подій.

На сучасному етапі досліджень варто відзначити, що найбільш популярний один метод кіберзлочинства, а саме відмова в обслуговуванні (DDoS), яка впливає на динаміку конфлікту та співпрацю між державами. Ефект — це погіршення відносин як інструмент зовнішньої політики.

Політична конфронтація кризь призму міжнародних відносин є суттєвою складовою сучасних відносин. Політичні протиріччя між державами спрямовані на вирішення питань у сфері зовнішньої політики. Такими питаннями можуть бути аспекти щодо етносів їх статусу, територій та ідентифікації груп населення, які активно обговорюються на розвиваються через інформаційний простір.

Мета та завдання. Запропоноване дослідження в політичному процесі сучасного світу в умовах загострення військових процесів зумовлене метою, яка звертає увагу на поведінці суб'єктів політики під час конфронтації в інформаційному просторі. Під час деталізації обраної

проблематики окреслено такі завдання: проаналізувати загрози, які виникають у інформаційному просторі перед суб'єктами політичного процесу; розглянути вплив інформації на різновекторність політичних поглядів; визначити роль інформаційної боротьби для суспільно-політичної свідомості; визначити орієнтири для глобального світу, щодо попередження негативного впливу інформаційної конфронтації політичної спрямованості.

Методи дослідження. Методологічна складова наукового дослідження актуалізованої теми містить ряд методів, які допомагають привернути увагу до суспільно-важливих питань та створюють умови для ефективних висновків. Тому, під час дослідження використано статистичний метод, він допоміг усвідомити сучасний стан конфронтації та кіберзагроз в інформаційному просторі, що створює умови для кібернетичного прояву небезпеки у формі кібервійни. Також метод моделювання, продемонстрував різні шляхи розвитку політичних процесів, для зменшення напруги у суспільстві та прояву проблематики в інформаційному середовищі, яка має вплив на політико-військові процеси. Разом з тим, використано порівняльний метод, що аналізує різні події, які уже продемонстрували суспільне обговорення з конструктивним варіантом вирішення, а метод спостереження показав, що українське суспільство використовує інформаційний простір для комунікації та розуміння політико-військової ситуації у країні, тому виникає потреба у визначенні ролі політичної грамотності в періоди конфронтації в інформаційному просторі.

Результати. Питання того, як державні та недержавні суб'єкти використовують кібероперації разом із іншими засобами примусу підняло важливі питання щодо інструментів стратегічних переваг у майбутніх конфліктних процесах. Це важливі питання, щодо яких бракує наукового чи політичного консенсусу. Частина проблеми полягає в тому що базова технологія є новою, постійно розвивається та публічно не висвітлюється, що створює складні умови. У багатьох випадках вчені вдаються до використання концепцій з попередніх епох, таких як стратегічне ядерне стримування, і застосування їх до кібероперацій, хоча це підхід має значні обмеження [5]. Інформаційна конфронтація значно відрізняється від традиційних «кінетичних» війн: вона не включає пряму силу, не (поки що) руйнує у звичайному сенсі слова, і її важко віднести до конкретних акторів [5].

Ще більше плутанини викликає те, що програмісти та інженери, які знають технології, як правило розуміють науку, але не політику, тоді як політики розуміють політику, але практично не звертаються до науки. Ці виклики ускладнюють пошук кваліфікованих експертів або адекватну підготовку служби безпеки фахівців в інформаційному просторі; вони також призвели до розробки поганих продуктів

кібербезпеки та гальмували створення чітких політичних і військових доктрин щодо кібервійни [13].

У більшості випадків питання щодо нових доктрин і технологій можна вирішити шляхом випробувань і помилок в реальному світі. Це особливо актуально у сфері кібербезпеки приватного сектора; компанії постійно інвестують і адаптуються, щоб запобігти загрозам або, якщо їх експлуатують через попередню невідому вразливість, швидко реконструювати атакуючий код і створити захист. Цей метод дозволяє доктринам і технологіям безпеки швидко й послідовно коригуватись й адаптуватись до нових викликів [3].

Однак у сфері конфронтації міждержавної політики таке рішення є недоцільним, оскільки не вирішить конкретної проблеми, а лише місцево знешкодить. Держави можуть дозволити собі розкіш пристосуватися до кібершпигунства та одноразових подій, але такий підхід недостатньо реалізує політиків до їх потенційної ролі, яку кіберподії можуть зіграти в повністю скоординованій військовій кампанії. Масштабні політичні чи військові події, такі як криза великої держави чи війна, передбачають низку динамічних, здебільшого непередбачуваних факторів. Знаючи, як це зроблять держави та інші політичні актори використовувати кіберпотенціал під час криз і конфліктів складно, тому що відсутня достатня кількість «випадків» таких подій [2].

Проблема в тому що в кіберпросторі важко персоналізувати учасників, тому саме по цим причинам важко зрозуміти кінцевих замовників або учасників. Зрозуміло, що сторін протиставлення є мінімум двоє, особливість їх дій в тому, що інші учасники можуть залучатись самостійно до такої форми конфлікту в кіберсередовищі лише через власне ставлення та відношення до такого типу конфлікту. Якщо деталізувати кіберконфлікти для політичних процесів на територіях пострадянських країн, то учасниками політичної конфронтації є: суб'єкти політики, громадяни, підприємства, кіберфахівці. Суб'єкти політики можуть створювати публічні висловлювання щодо кіберборотьби, пересічні громадяни висловлюють власну позицію намагаючись видати свою власну позицію за об'єктивну для більшості, а кіберфахівці вчиняють заходи щодо кіберзахисту, кібербезпеки та кібератак на опонента [6].

Політична конфронтація розпочинається ідентично звичайному конфлікту, а саме з інциденту, як першопричини зародження протидії сторін. Причинами прояву інциденту можуть бути: політичні рішення, висловлювання, дії (нормативні акти, які не підтримуються суспільством, дії політиків, які дискредитують себе, як політичних акторів). В свою чергу такі суспільні процеси як: питання мови, релігії, корупції стають тригерами етноконфліктів [6].

Політичне загострення дій суб'єктів політики по своїй суті небезпечні адже масштабами не контролювані, бо кіберпростір не обмежує територіальні рамки країн. Визначити ступінь небезпеки для держави чи суспільства напевно нереально, оскільки все залежить від сторін конфлікту та об'єкта протистояння, тобто власне за що відбувається боротьба, як основна мета конфронтації. «За даними дослідження IBM Global Average Data Breach, у 2022 році глобальні втрати даних від кібератак становили 4,4 мільйона доларів, порівняно з 4,2 мільйона у 2021 році та 3,9 мільйона доларів у 2020 році» [7].

Звичайно, політика держав на пострадянському просторі в питаннях кібервзаємодії повинна бути чіткою та рішучою, навіть якщо питання кібератак ще не відчутно на політичній системі. Як показує практика європейських країн, то переважно реакція на кібератаки відбувається в момент виникнення проблеми, або при аналізі наслідків, які нанесли шкоду суспільству чи органам управління.

Так, на думку А.В. Пехник та Ю.В. Завгородньої «сутність політики міститься у боротьбі за владу та розподіл владних повноважень, а відповідно і бажанням кожного політичного та державного діяча є здобуття, збільшення влади, тоді як політичні партії метою своєї діяльності ставлять саме збільшення підтримки серед населення для можливостей збільшення політичної сили, а відповідно і збільшення владних повноважень. Для досягнення таких цілей, і партія, і лідери застосовують ряд політичних технологій, які допомагають підтримувати і навіть збільшувати підтримку серед громадян. Категорія громадян на яких розповсюджують суб'єкти політики свій вплив для підтвердження ефективності власної політичної діяльності» [6].

До прикладу, в Україні, як країні пострадянській, таким самим чином відбувалась реакція на кібернетичні тригери, оскільки після анексії частини територій України розпочались серйозні атаки на банківські установи та сервіси критичної інфраструктури та державні сайти, що спонукало державу до прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017 року)[1], а також Указом Президента України введено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про стратегію кібербезпеки України» (2021) [2].

У зв'язку з цим, «під час використання політичних технологій варто враховувати усі можливі особливості розвитку подій та враховувати усі можливі негативні наслідки та різні напрямки розвитку політичних процесів. Відповідно, до поданої інформації в різних інформаційних ресурсах, в різних регіонах сприйняття може бути інше, а відповідно і рівень підтримки може бути різним» [6].

Тому, важливим завданням для усіх учасників інформаційного простору, які не сформуливали єдиної політики у суспільстві щодо політичних процесів та мають протистояння в політичній площині, необхідно звернути увагу на сферу кіберзахисту, а саме: нормативне регулювання, суспільне обговорення, роз'яснення небезпеки використання піратських сайтів, створення захисту для власних пристроїв, які допомагають користуватись кіберпростором а найважливіше реальні види відповідальності за злочини в кіберпросторі.

Висновки. З розвитком суспільства розвивається система управління, а відповідно і розвиваються різновиди конфліктів. За останні п'ять років (через пандемію та повномасштабну війну) велика частина комунікаційних процесів трансформувалась в кіберпростір, тому безпека та загроза кіберпротистояння стала актуальною, а кіберзагрози реальністю суспільно-політичного буття. Питання кіберконфліктів у протистоянні суб'єктів політики на території пострадянських країн, є серйозною загрозою для великої кількості осіб, які особисто не приймають участь у конфлікті, проте можуть відчувати її наслідки.

Щодо міжнародного рівня кіберзахисту, то він знаходиться на стадії теоретичного обговорення з визначенням стратегічних завдань. На теперішній час, кожна країна намагається вирішувати це питання індивідуально та звичними для себе методами, як до прикладу Китай закритою внутрішньою системою кібервідносин, та США, як зразок демократичних основ та вільного користування кіберпростором орієнтованим на свідомості громадян з системним підходом щодо захисту громадян в усіх сферах.

Окрім того, у ЄС існує позитивний досвід щодо регулювання кіберзлочинності. Основним документом, на який потрібно звернути увагу й оцінити для вжитку в національному законодавстві, є Директива з мережевої та інформаційної безпеки. Даний документ позиціонує загальний підхід і правила ЄС у сфері кібербезпеки. Він направлений на активізацію співпраці з кібербезпеки між країнами ЄС.

Тому, сучасним інформаційним країнам потрібно чітко визначитись з вектором подальшого розвитку та виходити на міжнародний рівень кібербезпеки для ефективного захисту в кіберпросторі. Україна визначивши орієнтири співпраці офіційно приєдналася до Центру НАТО з питань співробітництва в галузі кіберзахисту для максимальної ефективності у кіберзахисті.

Отже, конфронтація суб'єктів політики в інформаційному середовищі несе ряд викликів, які потребують уваги для стабілізаційного розвитку національних політичних систем країн на глобальній системі взаємовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. № 45. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
  2. Указ Президента України №37/2022 «Про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України». 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289>
  3. A. Ertan (Eds.) *Cyber Threats and NATO 2030: Horizon Scanning and Analysis*: URL://https://ccdcoe.org/uploads/2020/12/Cyber-Threats-and-NATO-2030_Horizon-Scanning-and-Analysis.pdf.
  4. Locked Shields is a unique international cyber defence exercise offering the most complex technical live-fire challenge in the world: URL: <https://ccdcoe.org/exercises/locked-shields/>
  5. Liudmyla Kormych, Yuliia Zavorodnia The concept of modern political confrontation in cyber space. *Journal of Cybersecurity*, Volume 9, Issue 1, 2023. URL: <https://academic.oup.com/cybersecurity/article/9/1/tyad017/7240366>
  6. Пехник А.В. Завгородня Ю. В. Сучасні загрози кібертехнологій в політичному процесі. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса, 2021. Вип. 68. URL: http://www.app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/14.pdf
  7. Пехник А. В. Допомога Україні від міжнародної спільноти в галузі освіти під час війни: регіональний та глобальний аспекти. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова*. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 175-178.
- REFERENCES:**
1. Zakon Ukrainy (2017) «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy» [About the main principles of ensuring cyber security of Ukraine] № 2163-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian]
  2. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2021) «Pro vvedennia v diu rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy» [On the implementation of the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine] vid 30 hrudnia 2021 roku «Pro Plan realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289> [in Ukrainian]
  3. A. Ertan (Eds.) *Cyber Threats and NATO 2030: Horizon Scanning and Analysis*: URL://https://ccdcoe.org/uploads/2020/12/Cyber-Threats-and-NATO-2030_Horizon-Scanning-and-Analysis.pdf. [in English]
  4. Locked Shields is a unique international cyber defence exercise offering the most complex technical live-fire challenge in the world: URL: <https://ccdcoe.org/exercises/locked-shields/>[in English]
  5. Liudmyla Kormych, Yuliia Zavorodnia The concept of modern political confrontation in cyber space. *Journal of Cybersecurity*, Volume 9, Issue 1, 2023. URL: <https://academic.oup.com/cybersecurity/article/9/1/tyad017/7240366>[in English]
  6. Pekhnyk A.V. Zavorodnia Yu. V. (2021) Suchasni zahrozy kibertekhnolohii v politychnomu protsesi. [Modern threats of cyber technologies in the political process] *Aktualni problemy polityky* : zb. nauk. pr. Odesa, 2021. Vyp. 68. URL: http://www.app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/14.pdf [in Ukrainian]
  7. Pekhnyk A. V.(2023) Dopomoha Ukraini vid mizhnarodnoi spilnoty v haluzi osvity pid chas viiny: rehionalnyi ta hlobalnyi aspekty. [Aid to Ukraine from the international community in the field of education during the war: regional and global aspects]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv KhKhl stolittia: synerhiia naukovykh, osvithnikh ta tekhnolohichnykh rishen* : u 2 t. : materialy Mizhnar. nauk.- prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.) / za zah. red. S. V. Kivalova. Odesa : Vydavnytstvo «Yurydyka», T. 1. S. 175-178. [in Ukrainian]

Confrontation of the interaction of political subjects in the information space

Rutskiy Serhiy Vasylovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0008-2420-9745

The scientific direction of the researched topic is demanded by today's challenges. Transformational processes in the digital space are becoming a daily activity with the involvement of a large number of citizens who actively support modern trends in various areas of social and political development. The cataclysms experienced by humanity also made adjustments to the form of human communication, and therefore political subjects were forced to adapt to modern communication in the information space, which became a fast form of political communication.

However, certain public mechanisms of communication with other participants in the political process have become official forms of communication. In such communication, the main goal is to publicly confirm the objectivity of one's own position, its argumentation in modern political processes. At the same time, the latency of individual manifestations of political aggression towards the opponent.

In this regard, it is relevant to study the confrontational behavior of the subjects of the political process at the stage of direct confrontation, which takes place in the information space, because all public processes demonstrate the degree of danger and the need for countermeasures, or on the contrary, the reduction of information activity, as signs of social indifference to the object of confrontation. The purpose of the study is a structural and functional analysis of countermeasures in the information space by policy subjects. After all, it is the information space that is a "battlefield" in which not only political leaders participate, but also society as a whole, which creates the effect of unpredictability in terms of consequences.

In order to detail the dangers of conflict processes in cyberspace, statistical data of attacks on the political system, the use of bots in the implementation of disinformation, and, as a result, an imbalance in the population's assessment of political processes, were also used.

The set of methods used helped to reveal the shortcomings and prospects for taking into account the information space in political processes. Information propaganda of a political opponent in cyberspace demonstrates the modern reality and assessment of political processes in the world. Since society was actively developing and rapidly exchanging information in the information space, a new form of psychological influence on the perception of political processes arose. Therefore, there is a need to study political processes in the information space and deepen the digital political literacy of politicians and citizens.

Key words: *confrontation, information policy, behavior of political subjects, cyber conflict, political rivalry.*

Сергієнко Тетяна Іванівна

Особливості формування політики ідентичності в сучасному Європейському Союзі: досвід для України

УДК 327.062.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.13>

Сергієнко Тетяна Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
та соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
просп. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0002-4654-9248

Реалії сьогодення свідчать, що російсько-українська війна актуалізувала широкий спектр проблем. Особливого значення, в умовах повномасштабного вторгнення, набуває дослідження питання щодо забезпечення національної стійкості України. А одним із інструментів забезпечення національної стійкості є політика ідентичності.

Тож, в даному дослідженні розглянуто понятійно – категоріальний апарат таких термінів як: «ідентичність», «європейська ідентичність», «національна ідентичність». Розглянуто досвід формування політики ідентичності в Європейському Союзі. Обґрунтовано два основні напрямки європейської ідентичності: через історичну спадщину та політичну ідентичність. Доведено, що політика ідентичності, забезпечує консолідацію громадянського суспільства, сприяючи національній стійкості. Встановлено, що національна ідентичність це визнання народом самого себе через повагу до рідної історії, традицій, національну культуру, уявлення своїх національних інтересів, ідеалів та цінностей. З'ясовано, що процес формування ідентичності є серією взаємопов'язаних виборів.

Мета статті полягає у висвітленні основних теоретичних і практичних питань пов'язаних з дослідженням особливостей формування політики ідентичності на прикладі Європейського Союзу. Методологічна основа дослідження базується на положеннях класичних і сучасних політичних теорій, пов'язаних з предметом розгляду. Використанні загальнонаукові методи дослідження, такі як: порівняльний і аналітичний методи та метод структурного аналізу, які дозволяють більш повно розкрити сутність досліджуваної проблеми. Таким чином, зазначимо, що проведене наукове дослідження дозволило обґрунтувати теоретичні та методичні засади впливу політики ідентичності на формування національної стійкості на основі універсальних демократичних цінностей, якими є свобода.

Ключові слова: ідентичність, європейська ідентичність, національна ідентичність, національна самосвідомість, самоідентифікація.

Вступ. Актуальність даного питання обумовлена тим, що сьогодні, в Україні з новою силою постали проблеми національного буття, національної самосвідомості та самоідентифікації кожної особистості, національної гордості, гідності і врешті-решт патріотизму. Досліджуючи соціально-політичні зміни які відбуваються не тільки в сучасному світі але й у середині держави здебільшого необхідно акцентувати увагу на вивчені досвіду формування політики ідентичності на прикладі Європейського Союзу.

Після проголошення незалежності України перед нашою державою постала проблема визначення основних векторів зовнішньої політики. Так, 5 грудня 1991 року була задекларована національна самоідентифікація України як європейської держави у Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» у зв'язку з підтвердженням на референдумі (1 грудня 1991 р.) Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., а також у Зверненні Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав Європи (22 травня 2003 р.) та Зверненні Верховної Ради України до парламентів, урядів і громадськості держав-членів Європейського Союзу (20 червня 2002 р.), у яких задекларовано бажання Української держави

започаткувати процес переходу взаємин України з державами Західної та Центральної Європи (насамперед, з державами Європейського Союзу) на якісно новий рівень – від партнерства до асоціації [3, 4]. Європейська інтеграція як зовнішньополітична мета законодавчо закріплена в «Основних напрямках зовнішньої політики України», затверджених Верховною Радою України 2 липня 1993 р., де зазначено, що укладення Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) з Європейським Співтовариством стане першим етапом просування України до асоціації, а згодом і до повноправного членства в цій організації [11]. У 2022 році розпочався новий етап у відносинах Києва та Брюсселя. Так, 23 червня, лідери 27 країн-членів Європейського Союзу ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейський Союз, що втілило в життя перспективи приєднання до європейської спільноти.

Для того щоб стати повноправним членом Європейського Союзу українське суспільство має сформувати власну європейську ідентичність. О. Толкачов зазначає, що «просування України до Європи – це набагато ширший процес, ніж формально-політичне зближення з Європейським Союзом. Насправді, основним завданням на

цьому шляху є розбудова Європи в самій Україні – так звана європеїзація України» [15].

Але щоб стати частиною Європи, недостатньо про це говорити чи піднімати прапори Європейського Союзу над державними установами України. Для цього необхідно досягти розуміння того, що таке Європа, що є основою її ідентичності та які її цінності та стандарти дозволяють європейцям ідентифікувати себе з Європою. Виходячи з цього, можна буде сформувати спільну ідентичність, яка стала б одним із головних чинників європейської інтеграції України.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій.

Питання щодо дослідження ідентичності вивчається багатьма науковцями. Відомими роботами з цієї проблематики є праці зарубіжних та вітчизняних вчених: Л. Архипенка, А. Богуш, А. Бичка, Ю. Бромлея, В. Котельникова, Г. Палія, П. Ситник, О. Шморгун, В. Лизанчука, Е. Сміта, Ю. Хабермаса та ін.

Серед дослідників теорії європейської ідентичності слід відзначити В. Бреда, Д. Лакроїкса, К. Тонкісса, Ю. Хабермаса, Д. Штернбергер, Б. Яка та ін. Особливості формування політики ідентичності в Європейському Союзі розглядали у своїх працях А. Дрейс-Френсіс, С. Каєбл, Б. Крум, Ф. Слайдер, П. Хіршоп тощо. Щодо перспектив побудови європейської ідентичності в умовах сьогодення, то ключовим елементом своїх досліджень їх зробили К. Арпінгейм, С. Вільям, Д. Кіршоф, А. Прутч, Й. Фоссум та інші вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не дивлячись на доволі великий інтерес до даної проблеми, одним із найбільш дискусійних питань сьогодні є саме питання щодо дослідження з врахуванням різних рівнів реалізації політики ідентичності Європейського Союзу.

Мета статті полягає у висвітленні основних теоретичних і практичних питань пов'язаних з дослідженням особливостей формування політики ідентичності на прикладі Європейського Союзу.

Методологічна основа дослідження базується на положеннях класичних і сучасних політичних теорій, пов'язаних з предметом розгляду. Використанні загальнонаукові методи дослідження, такі як: порівняльний і аналітичний методи та метод структурного аналізу, які дозволяють більш повно розкрити сутність досліджуваної проблеми.

Результати. Становлення Європейського Союзу як колективного утворення органічно включає формування європейської ідентичності в рамках єдиного соціокультурного простору. Тому в контексті досліджень формування політики ідентичності сьогодні особливу увагу науковців привертає феномен європейської ідентичності, який все більше актуалізується в науковому, політичному,

медійному та публічному дискурсах. Питання формування політики ідентичності стало надзвичайно популярним на початку ХХ та ХХІ-го століть, і сьогорні концептуалізація ідентичності посідає одне з центральних місць в арсеналі інструментів політичного аналізу.

Останнім часом поняття «ідентичність» стало доволі широко вживаним, а з середини 1990-х років викликає значний інтерес в теорії міжнародних відносин [6, с. 81]. Це поняття характеризується передусім концептуальною двозначністю і обходить будь-які чіткі тлумачення. Незважаючи на відсутність чіткого визначення і розуміння поняття «ідентичність» набуло особливого статусу як одна з найпоширеніших концепцій управління політичними процесами побудови суспільства, особливо на рівні національних держав [13, с. 66].

Проводячи дослідження аналізу формування політики ідентичності в Європейському Союзі варто дати загальне визначення поняття «ідентичність». Отже, ідентичність на рівні індивіда пояснює, наскільки він відноситься до тієї чи іншої групи за певним набором ознак, наприклад, раси, статі, сексуальної орієнтації, політичної орієнтації тощо [1, с. 179]. Вона формується в результаті взаємодії з навколишнім середовищем, його нормами, цінностями і моделями поведінки. Формування політики ідентичності в Європейському Союзі тісно пов'язане з історичними процесами інтеграції європейських країн, поступовим розвитком і розширенням сфер впливу організацій Європейського співтовариства від економічного союзу до більш складного політичного утворення. Ці процеси побудови об'єднаної Європи сягають середини ХХ століття [8, с. 196].

Європейський Союз за визначенням не є – національною державою, об'єднаною соціальними, історичними та мовними зв'язками хоча і в ньому є елементи федерації, це не конфедерація і не федерація. Суттєвою проблемою для формування спільної ідентичності Європейського Союзу є «винайдення традиції». У тому сенсі, що «винайдена традиція означає певний вид соціальної практики ритуального або символічного характеру, яка регулюється загальноприйнятими правилами, метою яких є прищеплення певних цінностей або норм поведінки шляхом повторення. Наявність такої практики автоматично потребує зв'язку з минулим, спадкоємності, що забезпечується зверненням до відповідного історичного досвіду» [5, с. 112].

Як зазначає, Андрій Мартинов, «спільна європейська ідентичність, формується в країнах Європейського Союзу, є сумісною з національними ідентичностями держав-членів Євросоюзу» [10]. Поняття спільної та національної ідентичностей доволі часто співвідносять у дискурсі щодо «європейськості». Отже, національні ідентичності

є переважно культурними, а європейська ідентичність – інструментальною [7, с. 43]. Так, наприклад, національну ідентичність можна розглядати як визнання народом самого себе через повагу до рідної історії, традицій, національну культуру, уявлення своїх національних інтересів, ідеалів та цінностей. Особливість національної ідентичності полягає у тому, що вона постійно змінюється з кожним новим поколінням і залежить від політичних, економічних, соціальних, культурних та інших факторів. Формування системи цінностей українців та їх ідентичності відбувається у складних суспільно-політичних умовах, що характеризуються гібридним миром, тривалою економічною кризою, політичною нестабільністю [9]. Таким чином, національна ідентичність – це відношення людини до певної нації, її мови, культури, історії, традицій, соціальних і політичних практик, ідентифікація з ними [12, с. 93].

Щодо європейської ідентичності, то сьогодні виокремлюють різні підходи до її визначення. Дехто вбачає у ньому набір цінностей демократії та громадянського суспільства, вкорінених у християнстві [17]. Для інших європейська ідентичність є потужним виявом мети, яку визнають багато європейців, які після століть війни нарешті визнали свою відповідальність за свій власний континент [16, с. 109].

Говорячи про формування політики сучасної європейської ідентичності, необхідно враховувати поширеність спрощеної моделі ідентифікації Європи та Європейського Союзу і методологічно важливо розрізнити ці поняття. Як зазначає Є.Тихомирова, «з одного боку, Європа сприймається як спільний культурний простір або цивілізація, що є результатом історично тривалого, неконтрольованого та непередбачуваного процесу. З іншого боку, Європа як Європейський Союз є результатом спільного бажання європейців побудувати нові наднаціональні інституції» [14]. Отже, з одного боку європейська ідентичність визначається спільними цінностями, що походять від загальної спадщини та історичного досвіду. З іншого боку Європа розглядається як політична спільнота, що поділяє демократичні практики. Щодо особливостей формування політики європейської ідентичності, то основним чинником без сумніву, є спільне економічне життя та система зв'язків державних установ та європейських інституцій з громадськістю [2, с. 4].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що для України отримання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу важливо, але не є останнім етапом євроінтеграції. Євроінтеграція України відбувається в умовах повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, що змінило картину світу, зумовило низку ризиків і загроз, спричинило турбулентні процеси

в політичному, економічному, безпековому середовищах, наслідки яких нині важко спрогнозувати. Війна, яка триває з 2014 року, розв'язана країною-агресором, з одного боку, довела готовність українців захищати незалежність своєї країни, визначили європейський шлях її розвитку, об'єднала українську націю і зміцнила громадську підтримку руху до Європейського Союзу. А з іншого — активізувала двосторонні процеси євроінтеграції, змусила переглянути підходи і пріоритети у сфері безпеки.

Отже, шлях до європейської ідентичності лежить через усвідомлення власної національної ідентичності. Ідентичність є одним із найважливіших чинників становлення сучасного суспільства. Щодо національної ідентичності, то виникає вона в результаті присутності «спільних точок» у повсякденному житті людей: національних символів, мови, історії нації, національної свідомості. Водночас національна ідентичність в контексті держави є основою єдності та стійкості суспільства. Тож, ключовим аспектом національної стійкості України визначено солідаризацію зусиль з Європейським Союзом у захисті цінностей свободи та демократії, а також формуванні спільного безпекового середовища.

Також, зауважимо, що з точки зору українського досвіду щодо формування політики ідентичності в сучасному Європейському Союзі, йдеться не лише про зростання економічного рівня держави та проведення низки необхідних реформ, а насамперед про те, щоб донести українцям, що вони європейці. Саме від усвідомлення та ідентифікації себе як європейця пересічний українець сприятиме процесу інтеграції. Адже вступ України до Європейського Союзу залежить не лише від влади, а й від кожного окремого громадянина нашої країни.

Перспективою подальших наукових досліджень є дослідження напрямів та методів реалізації політики ідентичності як результату консолідованих дій державних і недержавних суб'єктів у процесі формування національної стійкості України в умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабарикіна Н.А., Горло Н.В., Заболотна М.Ф., Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Державний суверенітет в умовах глобалізації: теорія та практика: монографія/за заг.ред. О.М.Кіндратець. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022. 226 с.
2. Євроінтеграція в умовах війни: стан, проблеми, виклики. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. №1-2 (187-188) 2022. С. 4-24.
3. Звернення Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав Європи/ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=844-15&myid=4/UMfPEGznhhfMy.Zi6Iz1iJHl4WES80msh8Ie6>.

4. Звернення Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав-членів Європейського союзу. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1071.21.0>.

5. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999. 352 с.

6. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Національна ідентичність як умова збереження та зміцнення державного суверенітету. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2023. Випуск № 35-36. С. 78-89.

7. Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. *Політикус: Науковий журнал*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. №1. С. 40-46.

8. Куц Г. М. Формування спільної європейської ідентичності: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3. С. 196-197.

9. Кучма Л.О., Максимович К.Ю. Формування спільної ідентичності як фактор європейської інтеграції України. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3283/2857/>.

10. Мартинов А. Проблеми та перспективи формування ідентичності Євросоюзу. *Європейські історичні студії: науковий журнал*. URL: https://drive.google.com/file/d/1t6wF4ouAKGIgtg6p1uvWPqLTq_pe5n-i5/view.

11. Основні напрями зовнішньої політики України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3360-12>.

12. Сергієнко Т.І. Європейський досвід формування системи економічної безпеки. Інтеграція освіти, науки і бізнесу: монографія. Том 11 / за ред. А. В. Череп. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 91-97.

13. Сергієнко Т.І. Формування національно-культурної ідентичності українців в умовах гібридного миру. Ідентичності та політичні інститути: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 квітня 2020 р., м. Ніжин) / За заг. ред. Ф. В. Барановського, Л. О. Дудки. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 64-67.

14. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/578fe5a6-8bd1-4cfb-b900-63db63d2fda5/content>.

15. Толкачов О. Європейська ідентичність України. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1786690.html/>.

16. Adriano Moreira Neither Reich nor Nation – another future for the European Union. Reflections on european identity I Edited by Thomas Jansen. Working paper. European commission: 1999, 109s.

17. Extract from the speech made by the president of the Czech Republic Vaclav Havel to the European Parliament in Strasbourg on March 8th, 1994. URL: <http://www.eurplace.org/diba/citta/cartaci.html>.

REFERENCES:

1. Babarykina N.A., Horlo N.V., Zabolotna M.F., Kindratets' O.M., Serhiyenko T.I. (2022). Derzhavnyy

suverenitet v umovakh hlobalizatsiyi: teoriya ta praktyka [State sovereignty in the conditions of globalization: theory and practice]: monohrafiya/za zah.red. O.M.Kindratets'. Zaporizhzhya: Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet, 226s

2. Yevrointehratsiya v umovakh viyny: stan, problemy, vyklyky (2022). [European integration in the conditions of war: state, problems, challenges] *Ukrayina na shlyakhu do YES: realiyi i perspektyvy*. no. 1-2 (187-188) pp. 4-24.

3. Zvernennya Verkhovnoyi Rady Ukrayiny do parlamentiv, uryadiv ta hromads'kosti derzhav Yevropy [Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to the parliaments, governments and public of European countries] Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=844-15&myid=4/UMfPEGznhhfMy.Zi6lz1iJHI4WEs80msh8le6> (accessed 30 september 2023).

4. Zvernennya Verkhovnoyi Rady Ukrayiny do parlamentiv, uryadiv ta hromads'kosti derzhav-chleniv Yevropeys'koho soyuzu [Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to the parliaments, governments and public of the member states of the European Union]. Retrieved from: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1071.21.0> (accessed 30 september 2023).

5. Kas'yanov H.V. (1999). Teoriyi natsiyi ta natsionalizmu [Theories of nation and nationalism]. K.: Lybid'. 352s.

6. Kindratets' O. M., Serhiyenko T. I. (2023). Natsional'na identychnist' yak umova zberezhennta ta zmitsnennya derzhavnoho suverenitetu [National identity as a condition for preserving and strengthening state sovereignty]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Istorya. Politolohiya*. no. 35-36. pp.78-89.

7. Kindratets' O.M., Serhiyenko T.I. (2021). Osoblyvosti formuvannya identychnosti ukrayintsiv v umovakh hibrydnoyi viyny [Peculiarities of the formation of the identity of Ukrainians in the conditions of a hybrid war]. *Politykus: Naukovyy zhurnal*. Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». no. 1. pp. 40-46.

8. Kuts H. M. (2013). Formuvannya spil'noyi yevropeys'koyi identychnosti: problemy ta perspektyvy [Formation of a common European identity: problems and prospects]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya. no.3. pp. 196–197.

9. Kuchma L.O., Maksymovych K.YU. Formuvannya spil'noyi identychnosti yak faktor yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny [Formation of common identity as a factor of European integration of Ukraine]. Retrieved from: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3283/2857/> (accessed 30 september 2023).

10. Martynov A. Problemy ta perspektyvy formuvannya identychnosti Yevrosoyuzu. Yevropeys'ki istorychni studiyi: naukovyy zhurnal [Problems and prospects of the formation of the identity of the European Union. European Historical Studies: A Scientific Journal]. Retrieved from: https://drive.google.com/file/d/1t6wF4ouAKGIgtg6p1uvWPqLTq_pe5n-i5/view (accessed 30 september 2023).

11. Osnovni napryamy zovnishn'oyi polityky Ukrayiny [The main directions of Ukraine's foreign policy].

Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3360-12> (accessed 30 september 2023).

12. Serhiyenko T.I. (2022). Yevropeys'kyi dosvid formuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky [European experience in the formation of the economic security system]. *Intehratsiya osvity, nauky i biznesu: monohrafiya*. Tom 11 / za red. A. V. Cherep. Zaporizhzhya: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». pp. 91-97.

13. Serhiyenko T.I. (2020). Formuvannya natsional'no-kul'turnoyi identychnosti ukrayintiv v umovakh hibrydnoho myru [The formation of the national and cultural identity of Ukrainians in the conditions of a hybrid peace]. *Identychnosti ta politychni instytuty: zbirnyk materialiv V Vseukrayins'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi* (23 kvitnya 2020 r., m. Nizhyn) / Za zah. red. F. V. Baranovs'koho, L. O. Dudky. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya. pp. 64-67.

14. Tykhomyrova YE. B. Formuvannya yevropeys'koyi identychnosti yak chynnyk yevropeys'koyi intehratsiyi

[Formation of European identity as a factor of European integration]. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/578fe5a6-8bd1-4cfb-b900-63db63d2fda5/content> (accessed 28 september 2023).

15. Tolkachov O. Yevropeys'ka identychnist' Ukrayiny [European identity of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1786690.html/> (accessed 30 september 2023).

16. Adriano Moreira Neither Reich nor Nation – another future for the European Union. *Reflections on european identity I Edited by Thomas Jansen*. Working paper. European commission: 1999, 109 s.

17. Extract from the speech made by the president of the Czech Republic Vaclav Havel to the European Parliament in Strasbourg on March 8th, 1994. Retrieved from: <http://www.eurplace.org/diba/citta/cartaci.html> (accessed 29 september 2023).

Features of the formation of identity policy in the modern European Union: experience for Ukraine

Sergiienko Tetiana Ivanivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of International Relations and Social
and Humanitarian Disciplines
Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs
Gagarina Ave., 26, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4654-9248

Today's realities show that the Russian-Ukrainian war actualized a wide range of problems. In the conditions of a full-scale invasion, the study of the issue of ensuring the national stability of Ukraine acquires special importance. And one of the tools for ensuring national stability is identity politics. So, in this study, the conceptual – categorical apparatus of such terms as: «identity», «European identity», «national identity» was considered. The experience of identity policy formation in the European Union is considered. Two main directions of European identity are substantiated: through historical heritage and political identity. It has been proven that identity politics ensures the consolidation of civil society, contributing to national stability. It has been established that national identity is the recognition of oneself by the people through respect for their native history, traditions, national culture, representation of their national interests, ideals and values. It was found that the process of identity formation is a series of interconnected choices.

The purpose of the article is to highlight the main theoretical and practical issues related to the study of the peculiarities of identity policy formation on the example of the European Union. The methodological basis of the study is based on the provisions of classical and modern political theories related to the subject under consideration. The use of general scientific methods of research, such as: comparative and analytical methods and the method of structural analysis, which allow to more fully reveal the essence of the investigated problem. Thus, we note that the conducted scientific research made it possible to substantiate the theoretical and methodological principles of the influence of identity politics on the formation of national stability based on universal democratic values, which are freedom.

Key words: identity, European identity, national identity, national self-awareness, self-identificat.

Ситник Світлана Володимирівна

Адаптивні структурно-функціональні зміни органів виконавчої влади в Україні в умовах воєнного стану

УДК 342.6:354.1(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.14>

Ситник Світлана Володимирівна
кандидат політичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
політичних інститутів та процесів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України
вул. Генерала Алмазова, 8,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-3035-1998

Воєнний стан, як особливий правовий режим, який визначає правові засади діяльності органів державної влади, змінює механізм розподілу повноважень між органами державної влади та формат відносин держави та суспільства. У статті розглянуто першочергові структурно-функціональні зміни, які відбулися в органах виконавчої влади з моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Метою дослідження є аналіз структурно-функціональних змін системи органів виконавчої влади в контексті посилення/ослаблення їх інституційних характеристик, зокрема їх спроможності вирішувати суспільні проблеми воєнного та поствоєнного часу. Доведено, що структурно-функціональні зміни в системі органів виконавчої влади в умовах воєнного стану були спрямовані як на активізацію механізмів посилення адаптивної спроможності уряду та його виконавчої вертикалі, так і на підтримку їх подальшого інституційного розвитку. Поряд з викликами, зумовленими воєнним станом та доланням наслідків повномасштабного вторгнення, перед органами виконавчої влади поставали проблеми, зумовлені продовженням євроінтеграційного поступу та здійсненням реформ, необхідних для набуття Україною членства в ЄС. Інституційні реформи, спрямовані виконання євроінтеграційних зобов'язань України, допомогли їй вижити і чинити подальший опір.

Дослідження структурно-функціональних змін у системі виконавчої влади показало, що інституційні траєкторії визначали напрямки подальших інституційних змін, водночас воєнний стан створив нові тригерні точки, які цілком можуть запустити в дію «механізм храповика». У статті доведено, що структурно-функціональні зміни в системі виконавчої влади, а саме створення нових інституцій, стали відповіддю на виклики з якими зіткнулася Україна в умовах війни та окупації її території. Набуття органами виконавчої влади нових властивостей, функцій стали способом адаптації організаційної структури до змін, що відбулися. Однак створення нових структурних одиниць (воєнні адміністрації), функціональний перерозподіл по вертикалі виконавчої влади, не завжди був свідченням розв'язання політичних проблем, зумовлених воєнним станом.

Ключові слова: воєнний стан, органи виконавчої влади, військові адміністрації, адаптивна спроможність уряду, виконавча вертикаль.

Вступ. Необхідність створення ефективних механізмів протидії та подолання, як поточних, так і потенційних негативних наслідків війни, активізує потребу у створенні інструментів і механізмів посилення адаптивної спроможності уряду та його виконавчої вертикалі. Зрозумілим є те, що зміни у функціонуванні органів публічної влади насамперед зумовлені необхідністю подолання ряду загроз національній безпеці, які є прямими наслідками війни та носять системний характер. Структурно-функціональні зміни, що відбуваються в системі органів виконавчої влади, мають посилити їх спроможність реагувати на виклики та загрози, спроможність розв'язувати проблеми зумовлені новими реаліями повномасштабного вторгнення. До нинішніх воєнних викликів, долучимо виклики, зумовлені необхідністю адаптації системи публічного управління до європейських стандартів здійснення належного врядування, оскільки структурно-функціональні зміни в системі органів виконавчої влади наразі відбуваються не лише на запити воєнного стану, дихотомії, а й у відповідь на виконання кандидатських вимог щодо членства в ЄС.

Мета та завдання. У даному дослідженні передбачено проаналізувати структурно-функціо-

нальні зміни системи органів виконавчої влади, що відбулися в період 2022–2023 рр. (періоду повномасштабного вторгнення РФ на територію України та початку дії законодавства воєнного часу) в контексті посилення/ослаблення їх інституційних характеристик, зокрема їх спроможності вирішувати суспільні проблеми воєнного та поствоєнного часу.

Теоретико-методологічні основи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та аналітичних методів та підходів, зокрема структурно-функціональний метод використовувався при аналізі адаптивних спроможностей ЦОВВ в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації та окупації території України, неоінституційний підхід дозволив оцінити зміни в системі органів виконавчої влади, як у контексті продовження довоєнних інституційних траєкторій, так і формування тригерних точок, що можуть вплинути на їх зміну.

Що ж до вибору теоретико-методологічного підґрунтя нашого дослідження, то маємо зазначити, що у науковому доробку вчених [15; 16; 19] є достатньо праць присвячених проблемам виходу країн з громадянських війн, фінансових криз, кризам зумовлених зміною політичних режимів,

а також впливам на посткризовий період інституцій створених у цей час. У своєму дослідженні ми також послуговувалися ідеями Коліна О'Райлі та Бенджаміна Пауелла [18, с. 31-41], які на основі аналізу інституційних ефектів воєн, що відбувалися у період 1965–2010 рр., намагалися віднайти закономірності впливу війни на масштаби та сфери діяльності уряду. Дослідники відштовхувалися від ідеї висунутої Хіггсом, який стверджував, що під час кризи, масштаби уряду мають здатність розширюватися, однак після того, як криза проходить, уряд не повертається повністю до свого докризового розміру та масштабу, тому що спрацьовує «ефект храповика». Однак, маємо визнати, що існує достатньо обмежена кількість наукових джерел, які б сприяли розширенню уявлення щодо особливостей функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану. Е. Кіллам [17, с. 44-47] аналізує особливості воєнного стану під час громадянських заворушень, зазначаючи, що воєнний стан виправданий лише у тих випадках, коли цивільна влада відсутня, або ж неспроможна ефективно реагувати на сформовану загрозу чи перестала функціонувати. Але знову ж таки автор апелює до стану громадянських конфліктів, у той час як війна, зумовлена зовнішньою агресією, на наш погляд, формує свій управлінський кейс.

Результати дослідження. Тимчасове введення воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України для Кабінету Міністрів України (КМУ), як і для інших вищих органів державної влади, означало переведення їх функціонування у правовий режим воєнного стану. Своім указом Президент України, зобов'язав КМУ ввести в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні; забезпечити фінансування та вжити в межах повноважень інших заходів, пов'язаних із запровадженням правового режиму воєнного стану на території України, а обласним, Київській міській державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування утворити ради оборони та забезпечити сприяння військовому командуванню у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану [6]. У перший же день оголошення Президентом України воєнного стану, Кабінет Міністрів України ввів в дію «План заходів запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні» [5] та розпочав роботу в умовах особливого стану. Зокрема мали вводитися в дію інституційні механізми міжнародного права, які були спрямовані на регулювання відносини воюючих сторін. Відтак, одним із перших таких кроків уряду було створення на початку березня 2022 року тимчасового допоміжного органу при Кабінеті Міністрів України [13] Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. Потрібно

відзначити, що згідно з поданою на офіційному сайті інформацією [4], окрім безпосередньо здійснення координаційних заходів, Штаб також реалізує гуманітарну місію, зокрема практично щоденно проводить зустрічі з родинами полонених та зниклих безвісті військовослужбовців. Потрібно відзначити, що такий діалог є ефективним інструментом в уточненні реєстру полонених і зниклих безвісті військовослужбовців.

Серед міжнародних зобов'язань сторін у разі початку збройного конфлікту чи оголошення війни було якнайшвидше створення офіційного Довідкового бюро у справах військовополонених, які перебувають під їх владою [2] для можливості повноцінного забезпечення прав військовополонених. Повноваження щодо створення такої структури, у відповідності до вітчизняного законодавства [7], належать безпосередньо до повноважень КМУ, які він реалізує у сфері оборони. Відтак розпорядженням КМУ функції Національного інформаційного бюро були покладені на державне підприємство «Український національний центр розбудови миру», яке належить до сфери управління Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Потрібно зазначити, що у березні 2022 року Верховна Рада України, внесла зміни до ЗУ «Про оборону», у відповідності до яких запроваджувалася процедура створення такого бюро. Згідно з нею ЦОБВ, який забезпечує формування політики з питань тимчасово окупованих територій України, мав визначитися саме із державним підприємством на яке КМУ повинен був покласти функції Національного інформаційного бюро [6]. Оскільки у підпорядкуванні профільного міністерства – Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, на момент прийняття рішення перебувало лише одне державне підприємство – «Український національний центр розбудови миру», то по-суті законодавець такою нормою закону самостійно визначився із суб'єктом виконання функцій Довідкового бюро у справах військовополонених, не залишивши для міністерства та КМУ іншого вибору.

Також уряд береться за виконання Україною зобов'язань у галузі міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення під час війни. У відповідності до «Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни» [3] необхідно було виконати завдання зі створення Національного інформаційне бюро – установи, яка має діяти на національному рівні для збору інформації про долю осіб, які перебувають під захистом.

Своім розпорядженням Кабінет міністрів України покладає на вже згадуване нами державне підприємство «Український національний центр розбудови миру» функції Національного інформаційного бюро також відповідно Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. На дер-

жавне підприємство урядом покладалися функції, одночасно як Національного інформаційного бюро у справах військовополонених, так і Національного інформаційного бюро із захисту цивільного населення під час війни. Перелік завдань, які визначені по кожному з цих напрямів державної політики, ставить під сумнів спроможність установи їх ефективно виконувати. Затягування війни, яке стає все більш очевидним, буде призводити до того обсяги інформації, яку необхідно буде опрацьовувати будуть лише накопичуватися. За повідомленням Мінреінтеграції до Національного інформаційного бюро лише за липень 2023 року надійшло понад 15,5 тисячі звернень щодо примусового переміщення у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України, депортацію осіб, в тому числі дітей; повідомлення про потрапляння в полон, зниклих безвісти та примусову мобілізацію на тимчасово окупованих територіях України [14]. Варто також додати, що саме ДП «Український національний центр розбудови миру», було створено лише незадовго до війни Наказом Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій України [12]. Хоч рішення було підтримано міжнародними організаціями, що займаються питаннями дотримання міжнародного гуманітарного права та прав людини, зокрема USAID, ПРООН, представництвом ЄС в Україні та все ж, на наш погляд, доцільність створення державного підприємства була сумнівною та може слугувати проявом низької довіри з боку держави до громадських організацій та віри у їх спроможність реалізовувати поставлені завдання.

Чим далі затягувалася війна і чим більше локалізація бойових дій зміщувалася на схід України, тим більш проявлялась адаптації держави та всіх її інституцій до реалій виснажливого збройного протистояння. Вже за рік після повномасштабного вторгнення прем'єр-міністр України заявив про продовження реформ децентралізації, державного управління та управління державною власністю. Він наголосив, що чиновників має стати менше, а міністерства мають займатися напрацюванням політик і правил, а не управлінням реальним сектором [1]. Зміщення акцентів на формування політик, що насправді є необхідною умовою подальшої європеїзації системи державного управління вимагає й відповідної організаційної структури уряду. Урядом ініційовано ряд законопроектів, зокрема законопроект, який має здійснитися горизонтальний перерозподіл функцій від КМУ до міністерств та інших державних органів [10] та законопроект, який спрямований на вдосконалення організації і порядку функціонування Кабінету Міністрів та центральних органів виконавчої влади, підвищення ефективності їх діяльності, посилення ролі міністерств у процесі формування державної політики [9]. Однак, Верховна Рада України, зволікає з прийняттям важ-

ливих для подальшого впровадження структурно-функціональних змін рішень.

В умовах війни суттєві структурно-функціональні зміни відбулися у виконавчій вертикалі. 24 лютого 2022 року президентським указом [11] були утворені військові адміністрації, згідно з яким обласні, Київська міська державні адміністрації, районні державні адміністрації та голови цих адміністрацій набували статусу відповідних військових адміністрацій та начальників цих військових адміністрацій (у таблиці представлено порівняння адміністративно-правових статусів військової адміністрації та місцевої державної адміністрації). Потрібно зазначити, що функції пов'язані з обороною роботою та мобілізаційною підготовкою були закріплені за місцевими адміністраціями від початку їх інституційного оформлення. Також ще до введення воєнного стану набули юридичної сили повноваження місцевих адміністрацій, пов'язані із забезпеченням територіальної оборони. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не стільки додав воєнним адміністраціям нові функції, скільки змінив їх пріоритетність, значно розширив повноваження, а також сприяв побудові виконавчої вертикалі глави держави, тим самим посиливши інституційну спроможність центру прийняття рішень. В умовах воєнного стану відбулося посилення присутності держави на місцях. Збільшення повноважень обласних і районних військових адміністрацій у порівнянні з тими, які мали ОДА та РДА за рахунок повноважень обласних та районних відповідно рад, робить їх інституційно впливовішими. Приналежність до президентської виконавчої вертикалі додає їм політичної ваги. Постає проблема тривалості особливих умов управління, адже, з одного боку, хоч всі заходи з введення військових адміністрацій розглядаються як тимчасові, але з іншого – не можна недооцінювати їх вплив на повоєнне майбутнє України. Незавершені процеси інституційного закріплення здобутків реформи децентралізації, серед яких основними є не внесені зміни до Конституції України щодо місцевого самоврядування та територіальної організації влади; відсутність нових законів «Про місцеві адміністрації» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» (станом на 1 вересня 2023 р. новий закон ще не набрав чинності, з червня 2023 року в дію вступили лише окремі положення закону), врешті решт, не вирішена проблема, як має бути представлена державна влада на рівні районів після їх укрупнення у 2020 році можуть створити нову політичну реальність. Сьогодні Військові адміністрації складають і затверджують місцеві бюджети; розподіляють кошти передані з державного бюджету у вигляді дотацій і субвенцій місцевим бюджетам; здійснюють управління спільною власністю територіальних громад; встановлюють ставки місце-

вих податків і зборів; регулюють земельні відносини – це лише частина їх повноважень, однак і цього достатньо, щоб ці державні органи були спроможними впливати на регіональну та місцеву політичну мапу.

У липні 2022 року на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Швейцарському місті Лугано було презентовано проєкт оптимізації системи та організаційної структури ЦОВВ. Заплановані урядом зміни також мають зачіпати всю вертикаль виконавчої влади. Окремі заходи, які мають реалізовуватися в рамках здійснення оптимізації структур місцевих державних адміністрацій є суттєвими. Це, зокрема зміна повноважень і завдань місцевих державних адміністрацій щодо координації територіальних органів (підрозділів) центральних органів виконавчої влади, забезпечення законності в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування; визначення повноважень обласних та районних державних адміністрацій, які підлягають розширенню та корегуванню в післявоєнний період.

Висновки. Структурно-функціональні зміни в системі виконавчої влади стали відповіддю на виклики з якими зіткнулася Україна в умовах війни та окупації її територій. Набуття органами виконавчої влади нових властивостей, функцій, створення нових інституцій, стали способом адаптації організаційної структури до змін, що відбулися. Дослідження структурно-функціональних змін у системі виконавчої влади показало, що попри введення воєнного стану, який встановив особливі правові умови для функціонування органів влади, продовжувався розвиток інституційних траєкторій довоєнного періоду у питаннях забезпечення євроінтеграційного поступу України. Водночас воєнний стан створив нові тригерні точки, пов'язані зі структурно-функціональними змінами виконавчої вертикалі, які цілком можу запускати в дію «механізм храповика» та мати незворотній характер. Відкладені проблеми періоду здійснення реформи децентралізації, у зв'язку із проведеними суттєвими структурно-функціональними змінами в умовах особливого стану, на наш погляд, доповнюються новими ризиками. По-перше, може відбутися значне відтермінування впровадження інституту префектів, оскільки з одного боку, воєнний стан не дозволяє вносити зміни до Конституції України, з іншого – за період його дії значно посилюється функціонал та збільшуються повноваження місцевих державних адміністрацій і все це поступово перетворюється на усталені практики, які можуть посилювати опортуністичний опір змінам, що чинять адміністрації. По друге, воєнний стан зумовлює створення і значне посилення президентської виконавчої вертикалі, відтак політичний вплив президента може зберігатися у повоєнний період. По-третє, через неможливість здійснювати повноцінний гро-

мадський контроль, зростають ризики, того що окремі зміни, які наразі діють як тимчасові заходи, здійснять «правовий трансферт» у повоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денис Шмигаль: У 2023 році продовжиться реформа децентралізації, державного управління та управління держвласністю. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-u-2023-rotsi-prodovzhytsia-reforma-detsentralizatsii-derzhavnoho-upravlinnia-ta-upravlinnia-derzhvlasnistiu>
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. ООН; Конвенція, Угода, Положення [...] від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. ООН; Конвенція, Проект, Угода [...] від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
4. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Офіційний сайт. URL: <https://koordinatshtab.gov.ua/about>
5. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України; План від 24.02.2022 № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80>
6. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період. Закон України від 24.03.2022. № 2158-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text>
8. Про оборону України. Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
9. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо організації діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади від 05.05.2021 № 5469. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71849
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо позбавлення Кабінету Міністрів України невластивих повноважень від 09.02.2021 № 5052 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71068
11. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України від 24.02.2022 № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022>
12. Про утворення державного підприємства «Український національний центр розбудови миру». Наказ Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 18.11.2021 № 249. URL: <https://unpcp.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/unpcp-nakaz-pro-stvorenniya-czentru.pdf>
13. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. Постанова Кабінету Міністрів України; Склад колегіального органу, Положення від 11.03.2022 № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF>

14. У липні Національне інформаційне бюро прийняло понад 15,5 тисячі звернень. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-lypni-natsionalne-informatsiine-biuro-pryinialo-ponad-86-tysiachi-zvernen>

15. Cerra V., Saxena S. (2008). Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery. *American Economic Review*. Vol. 98 (1). Pp. 439-457. URL: DOI: 10.1257/aer.98.1.439.

16. Collier P., Sambanis N. (2002). «Understanding Civil War». *Journal of Conflict Resolution*. 46 (1): 3–12. URL: DOI: 10.1177/0022002702046001001

17. Killam E. W. (1989). Martial Law in Times of Civil Disorder. *Law and Order*. Vol. 37. Issue 9. P. 44-47.

18. O'Reilly C., Powell B. (2015). War and the Growth of Government. *European Journal of Political Economy*. Volume 40 (Part A). P. 31-41.

19. Wedgwood E. (2020). Theorizing the Influence of Wartime Legacies on Political Stability after Rebel Victories. URL: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1780005>

REFERENCES:

1. Denys Shmyhal: U 2023 rotsi prodovzhytsia reforma detsentralizatsii, derzhavnoho upravlinnia ta upravlinnia derzhvlasnistiu. *Uriadovyi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-u-2023-rotsi-prodovzhytsia-reforma-detsentralizatsii-derzhavnoho-upravlinnia-ta-upravlinnia-derzhvlasnistiu>

2. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopoloneny. OON; Konventsiiia, Uhoda, Polozhennia [...] vid 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

3. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. OON; Konventsiiia, Proekt, Uhoda [...] vid 12.08.1949. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

4. Koordynatsiinyi shtab z pytan povodzhennia z viiskovopoloneny. Ofitsiinyi sait. URL: <https://koordshtab.gov.ua/about>

5. Pytannia zaprovadzhennia ta zabezpechennia zdiisnennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Plan vid 24.02.2022 № 181-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80>

6. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vporiadkuvannia pytan, poviazanykh iz viiskovopoloneny v osoblyvyi period.

Zakon Ukrainy vid 24.03.2022. № 2158-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text>

8. Pro oboronu Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

9. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo orhanizatsii diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy ta tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady vid 05.05.2021 № 5469. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71849

10. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pozbavlennia Kabinetu Ministriv Ukrainy nevlastyvykh povnovazhen vid 09.02.2021 № 5052 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71068

11. Pro utvorennia viiskovykh administratsii. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022>

12. Pro utvorennia derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi natsionalnyi tsentr rozbudovy myru». Nakaz Ministerstva reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy vid 18.11.2021 № 249. URL: <https://uncp.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/uncp-nakaz-pro-stvorennia-czentru.pdf>

13. Pro utvorennia Koordynatsiinoho shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopoloneny. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Sklad kolehialnoho orhanu, Polozhennia vid 11.03.2022 № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF>

14. U lypni Natsionalne informatsiine biuro pryinialo ponad 15,5 tysiachi zvernen. *Uriadovyi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-lypni-natsionalne-informatsiine-biuro-pryinialo-ponad-86-tysiachi-zvernen>

15. Cerra V., Saxena S. (2008). Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery. *American Economic Review*. Vol. 98 (1). Pp. 439-457. URL: DOI: 10.1257/aer.98.1.439.

16. Collier P., Sambanis N. (2002). «Understanding Civil War». *Journal of Conflict Resolution*. 46 (1): 3–12. URL: DOI: 10.1177/0022002702046001001

17. Killam E. W. (1989). Martial Law in Times of Civil Disorder. *Law and Order*. Vol. 37. Issue 9. P. 44-47.

18. O'Reilly C., Powell B. (2015). War and the Growth of Government. *European Journal of Political Economy*. Volume 40 (Part A). P. 31-41.

19. Wedgwood E. (2020). Theorizing the Influence of Wartime Legacies on Political Stability after Rebel Victories. URL: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1780005>

Adaptive structural and functional changes of executive authorities in Ukraine under martial law conditions

Sytnyk Svitlana Volodymyrivna

Ph.D. in Political Science,
Associate Professor,
Senior Researcher at the Department
of Political Institutions and Processes
Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies
of the National Academy
of Sciences of Ukraine
Henerala Almazova str., 8, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3035-1998

Martial law, as a special legal regime that determines the legal basis for the activities of public authorities, has changed the mechanism of distribution of powers between public authorities and the format of relations between the state and society. The article discusses the main structural and functional changes that occurred in the executive authorities after the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. The purpose of the study is to analyze structural and functional changes in the system of executive authorities in the context of strengthening/weakening of their institutional characteristics, in particular, their ability to solve social problems of the military and post-war period. It has been proven that structural and functional changes in the system of executive authorities under martial law were aimed both at activating mechanisms for strengthening the adaptive capacity of the state and its executive vertical, and at supporting their further institutional development. Along with the tasks of imposing martial law and coping with the consequences of a full-scale invasion, the executive branch of government faced the challenges of continuing European integration and implementing the reforms necessary for Ukraine's accession to the EU. Institutional reforms to fulfill Ukraine's European integration commitments helped it survive and continue its resistance.

The study of structural and functional changes in the executive authorities has shown that institutional trajectories determine the direction of further institutional changes, and martial law creates new trigger points that may well set the "ratchet mechanism" in motion. The article proves that structural and functional changes in the system of executive power, namely the creation of new institutions, were a response to the challenges faced by Ukraine under the conditions of war and occupation of its territories. Acquisition of new properties and functions by executive authorities became a way of adapting the organizational structure to the changes. However, the creation of new structural units (military administrations) and functional redistribution of executive power did not always mean the solution of political problems generated by martial law.

Key words: martial law, executive authorities, military administrations, adaptive capacity of the government, executive vertical.

Стойко Олена Михайлівна

Войовнича демократія: демократія та її вороги у політико-правовому контексті

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.15>

Стойко Олена Михайлівна
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-1021-5270

Концепція войовничої демократії була сформульована у відповідь на нездатність демократії захистити себе від внутрішніх ворогів, насамперед крайніх та екстремістських політичних партій, які прийшли до влади шляхом зловживання або неправильного використання демократичних інститутів і процедур, таких як вільні вибори, свобода слова і об'єднань.

Спершу інструменти войовничої демократії застосовувалися для заборони або обмеження діяльності політичних партій. Згодом практика войовничої демократії значно розширилася, включивши в себе політику, спрямовану на боротьбу із загрозами релігійного фундаменталізму і глобального тероризму. Сьогодні практично неможливо знайти конституційну систему, повністю позбавлену будь-яких ознак войовничої демократії, оскільки така практика більше не має негативного відтінку.

Прихильники войовничої демократії вважають, що рішення про виключення з демократичних норм повинні прийматися на основі чітко визначених нормативних критеріїв, таких як захист основних демократичних цінностей, право на участь або можливість перегляду прийнятих раніше рішень. Заперечення з боку критиків цієї концепції варіюються від занепокоєння вузько легалістським і асоціальним розумінням антиекстремістської політики до сумнівів щодо легітимності та ефективності заборони політичних партій, обмеження політичної участі.

Одним з виправдань доцільності войовничої демократії є вирішення нею так званого парадокса більшості – захоплення влади недемократичною налаштованою більшістю, що згодом трансформує політичний режим в авторитарний або тоталітарний. До того ж альтернативні підходи, які могли б врятувати демократію у випадках серйозної небезпеки, відсутні. А наявність негативного історичного досвіду початку ХХ ст., який фактично відтворюється з моменту повномасштабного вторгнення РФ в Україну, зумовлює необхідність удосконалення концепції войовничої демократії з урахуванням українського контексту.

Ключові слова: войовнича демократія, конституція, політична партія, популізм, екстремізм, вибори, участь, свобода слова.

Вступ. В усьому світі демократія переживає досить складний період: пандемія та запровадження надзвичайного стану для боротьби з коронавірусом зумовили обмеження низки прав і свобод людини навіть у демократичних країнах, повномасштабна континентальна війна в Європі прискорила інфляцію та різкий ріст цін на енергоносії, намагання Китаю посилити свої позиції на геополітичній арені призводять до ерозії сучасного світопорядку. На тлі зростання вартості життя у низці демократичних країн спостерігається ріст популярності крайніх та популістських партій, а квазідемократичний режим в Угорщині, який все далі відходить від принципу верховенства права, посилює внутрішні суперечності Євросоюзу. Проте найбільш гостро питання виживання демократії стоїть в Україні після повномасштабної агресії з боку РФ 24 лютого 2022 року. Вперше в історії ХХІ ст. демократична держава вступила у війну з зовнішнім ворогом – авторитарним режимом, що стрімко деградує в тоталітарний. Затягування воєнних дій сприяє посиленню песимістичних настроїв серед українців та зарубіжних партнерів, що створює сприятливі умови для активізації внутрішніх ворогів – політичних сил, що прагнуть за будь-яку ціну прийти до влади, зловживаючи інструментами демократії. Необхідність протистояння зовнішнім і внутрішнім ворогам актуалізує необхідність при-

стосування концепції войовничої демократії (militant democracy) до конкретних потреб України.

Мета і завдання. У цій статті будуть розглянуті теоретико-методологічні напрацювання зарубіжних вчених, які досліджували концепцію войовничої демократії, та обґрунтовано необхідність пошуку нових інструментів захисту демократії від внутрішніх та зовнішніх ворогів у контексті повномасштабної збройної агресії РФ проти України.

Результати. Попри те, що джерела політичної думки про войовничу демократію можна знайти ще у Стародавній Греції, сучасна концепція була введена в політологію та порівняльне конституційне право К. Левенштейном, який у серії статей, написаних у 1930–1940-х роках, аналізував причини краху європейських демократій у 1920–1930-х роках та методи боротьби зі зростаючою хвилею фашизму, що почалася в Італії та Німеччині і швидко поширилася світом. На його думку, єдина можливість для демократій протистояти вмілому використанню фашизмом демократичних прав для знищення демократії зсередини полягає у відмові від застарілого погляду на ліберальну демократію, згідно з яким усім учасникам має бути забезпечена свобода слова та участь.

К. Левенштейн виходив з того, що фашизм був не ідеологічним рухом, а «досконалою технікою досягнення влади» в сучасних демократіях,

заснованою на апеляції до психології мас. Успіх фашизму ґрунтувався на його «ідеальному пристосуванні до демократії» [1, р. 423]. Зловживаючи свободами, гарантованими демократичними режимами, фашисти змогли зробити демократичні процедури дисфункціональними і систематично їх дискредитувати. Паралельно вони мобілізували напіввійськові організації для залякування мас. У відповідь демократії повинні усвідомити надзвичайність ситуації і відкинути внутрішні розбіжності для боротьби зі спільним ворогом, таким чином формуючи політичну волю, необхідну для подолання загрози. «Європейська демократія переступила через демократичний фундаменталізм і піднялася до войовничості. Фашистська техніка була розпізнана і зустрічає ефективну протидію. На вогонь відповідають вогнем. Багато зроблено, але ще більше треба зробити» [2, р. 656].

Таким чином, згідно з аналізом К. Левенштейна, демократії повинні стати войовничими, щоб не дозволити фашистським лідерам і рухам зруйнувати демократію шляхом прийняття трьох основних стратегій: 1) концентрації влади в руках представників органів виконавчої влади; 2) використання надзвичайних повноважень і 3) прийняття спеціального законодавства, що обмежує права на вираження поглядів, участь і зібрання, щоб не дозволити фашистським рухам використати демократичні свободи для підриву демократії.

Останній з цих трьох вимірів, який є найбільш характерним для концепції войовничої демократії, привернув увагу подальших дослідників цього феномену. Як у політології, так і у конституційному праві концентрація влади у виконавчій владі та використання надзвичайних повноважень під час кризи добре вивчені, але, як правило, з побіжними згадками про концепцію войовничої демократії або взагалі без них. На противагу цьому, дослідники войовничої демократії зосередилися на прийнятті та використанні законодавства, що обмежує права, яке, частково всупереч прогнозам самого К. Левенштейна, може виявитися постійним, а не тимчасовим заходом для протистояння екстремізму.

Якщо перше покоління дослідників войовничої демократії загалом зосереджувалося на спільних зусиллях демократичних країн стати войовничими, щоб протистояти зростаючому і всюдисущому виклику фашизму, то пізніші дослідники намагалися зрозуміти відмінності між демократичними системами у протидії зарозам демократичному ладу. Наприклад, один з найбільш обмежувальних законів, характерних для войовничої демократії – заборона політичних партій, був прийнятий далеко не в усіх європейських демократіях, що зробило їх предметом судових позовів. Наприклад, у міжвоєнній Фінляндії протягом 1920-х років неодноразово розпускали Комуністичну партію, а в міжвоєнній

Чехословаччині було заборонено кілька партій, що представляли праві сили в судетській німецькій меншині.

Наступні покоління дослідників зосередилися на дослідженні того, чи може демократія активно протистояти ворогам, і якщо так, то коли. Це може стосуватися кримінального права або обмеження свободи слова, але зазвичай войовнича демократія асоціюється із забороною політичних партій. У перші повоєнні роки в Західній Німеччині заборони партій стосувалися як крайніх правих, так і крайніх лівих, тоді як в інших постфашистських європейських демократіях під заборону потрапили лише неофашистські партії-спадкоємці. Останніми роками в різних європейських демократіях під заборону потрапили кілька крайніх правих партій, а у Великій Британії, Франції та Іспанії в різний час були нелегально заборонені етнорегіональні партії. Зростання політичних популістських рухів у різних частинах світу також сприяло відродженню дискусій про важливість і актуальність войовничої демократії. Прикриваючись підтримкою більшості, популісти погрожують скасувати ліберальні конституційні закони, які захищають меншини від тиранії більшості.

Протягом останніх двох десятиліть практика войовничої демократії значно розширилася, включивши в себе політику, спрямовану на боротьбу із загрозами релігійного фундаменталізму і глобального тероризму. Перенесення войовничих заходів в антитерористичний контекст є очевидним симптомом поширення войовничої демократії загалом на ширшу сферу участі в публічному дискурсі. Іншими словами, войовнича демократія більше не стосується лише питання про те, які політичні партії можуть брати участь у виборах, а скоріше про те, хто може брати участь у політичному дискурсі як такому. Якщо демократія хоче уберегтися від ризику приходу до влади антидемократичних сил, то найкращим способом є застосування інструментарію войовничої демократії.

Сьогодні важко знайти конституційну систему, повністю позбавлену будь-яких ознак войовничої демократії, оскільки така практика більше не має негативного відтінку. Самозахист є найприроднішою характеристикою держави й демократія повинна дати зрозуміти своїм потенційним ворогам, що держава володіє достатніми правовими інструментами для протидії будь-яким спробам завдати шкоди демократії зсередини [3, р. 215].

Войовнича демократія – це концепція, яка пояснює, як демократія може захистити свої структури від спроб завдати їй шкоди або ослаблення шляхом зловживання або неправильного використання демократичних інститутів і процедур, таких як вільні вибори, свобода слова і свобода об'єднань [3, р. 222]. Сьогодні під войовничою демократією в першу чергу розуміють боротьбу з радикальними

рухами, особливо з радикальними політичними партіями та їхньою діяльністю [4, р. 2262].

Нині точиться теоретико-правова дискусія між тими, хто повністю (Дж. Карпочіа [5], А. Сайо [6], М. Тіль [7], С. Тюлькіна [8], Г. Фокс [9]) або частково (С. Айзахарофф [10], Я.-В. Мюллер [11], П. Ніссен [12], С. Рамменс [13]) підтримує войовничі заходи та відвертими критиками концепції – К. Інверніці Аццетті [14], А. Малкополу [15], М. Мікендбергом [16] та Н. Розенблюмом [17].

Прихильники войовничої демократії стверджують, що рішення про виключення з демократичних норм повинні прийматися на основі чітко визначених нормативних критеріїв, таких як захист основних демократичних цінностей [18], право на участь [19] або можливість перегляду прийнятих раніше рішень [20]. Заперечення з боку критиків цієї концепції варіюються від занепокоєння вузько легалістським і асоціальним розумінням того, як реагувати на екстремізм [21; 22], до сумнівів щодо легітимності та ефективності заборони політичних партій [14; 23]. Інші дослідники наголошують на потенційно негативному ефекті обмеження політичної участі [24; 25].

Потенційні недоліки войовничої демократії легко виявити у сфері конституційного права, а сама ідея про те, що демократії займають войовничу позицію стосовно своїх передбачуваних супротивників, піддавалася жорсткій критиці з моменту появи цієї концепції, в тому числі й самим К. Левенштейном. Він визнав, що «демократія виступає за фундаментальні права, за чесну гру для всіх думок, за свободу слова, зборів, преси» [1, р. 430-431], і погоджувався, що для будь-якої демократії може бути досить складно обмежити ці свободи, «не зруйнувавши при цьому саму основу її існування». Проте «якщо демократія вірить у вищість своїх абсолютних цінностей», то вона повинна відповідати вимогам реальності і докладати всіх зусиль для свого порятунку, «навіть ризикуючи і ціною порушення основних прав» [1, р. 432]. Оскільки кінцевою метою ліберального уряду є людська гідність і свобода, то уряди можуть і повинні вживати превентивних правових заходів, іноді навіть агресивних, для гарантування прогресу у досягненні цієї мети.

Інша точка зору полягає в тому, що нетолерантна реакція з боку демократичних держав виправдана самою наявністю нетолерантних суб'єктів. Свого часу ще Дж. Локк зазначав, що толерантність держави не може поширюватися на тих, хто не хоче чи то з релігійних чи будь-яких інших міркувань бути толерантним до інших. К. Поппер також стверджував, що «необмежена толерантність повинна призвести до зникнення толерантності» [26, р. 546]. Іншими словами, до нетерпимості можна вдаватися (тимчасово) заради відновлення толерантності. Один із батьків лібералізму, Дж. Роулз хоча

і розробив свою правову філософію на знаннях і досвіді американського конституціоналізму і твердій переконаності у природній силі вільних інститутів і внутрішній стабільності справедливої конституції, але погоджується з тим, що обмеження свободи нетерпимих до інших думок і поглядів можуть бути законними і виправданими, якщо конституційна система нездатна відповідати новим викликам [27, р. 219].

Ще одним виправданням доцільності войовничої демократії є вирішення нею так званого парадокса більшості – захоплення влади недемократичною налаштованою більшістю, що згодом трансформує політичний режим в авторитарний або тоталітарний. Цей феномен досліджувався ще у ранніх роботах К. Шмітта, який обґрунтовував необхідність збереження і посилення так званого «незмінного ядра» конституції. У своїй праці «Легальність і легітимність» він пояснив проблему демократичних держав, зумовлену їхньою схильністю до жорсткої легальності: за відсутності конкретних матеріальних норм демократія виявляється беззахисною перед організованими політичними силами, такими як комунізм або націонал-соціалізм [28].

К. Шмітт аргументує необхідність закріплення у текстах демократичних конституціях певних основних принципів, які не можуть бути проігноровані або скасовані, навіть за умови повного дотримання встановлених процедур. Ідея незмінного ядра може слугувати ідеальною основою для легітимізації заходів самозахисту демократії, тобто войовничий характер демократії виправдовується необхідністю убезпечення засадничих засад демократичного режиму від цілком легального шляху внесення змін до Основного закону, що стануть підґрунтям для авторитаризму.

У цьому ж руслі А. Сайо доводить, що демократія, заснована на правлінні більшості, може призвести до деформації демократії і встановлення режимів, які її ліквідують. На його думку, найбільш природною характеристикою держави є самозахист, тому войовнича демократія може бути виправдана як єдиний спосіб виживання держави в умовах кризи [6, р. 213].

Інстинкт демократичного самозбереження притаманний самій природі демократії, яка в іншому випадку є безглуздою і вразливою до загрози повалення зсередини. До того ж за наявності історичного досвіду поступової ерозії демократичних інститутів та встановлення авторитаризму заходи войовничої демократії схвально сприймаються як фахівцями, так і широким загалом, наприклад, у Німеччині, де ця концепція реалізована на практиці. Іншими словами, демократична конституція повинна включати в себе гарантії самозбереження, щоб запобігти призупиненню і зміні основних демократичних рис чинних конституційних структур.

Можна додати ще два аргументи, що виправдують войовничу демократію. По-перше, це відсутність альтернативних підходів, які могли б врятувати демократію у випадках серйозної небезпеки. Ідея про те, що демократія повинна утримуватися від законодавчих норм і заходів войовничого характеру і покладатися винятково на саморегульовані процеси (зокрема вибори та партійну систему) є радше ідеалом, практично недосяжним для перехідних або нестабільних демократій.

По-друге, це наявність негативного історичного досвіду. До 24 лютого 2022 лютого видавалося малоімовірним відродження в ХХІ ст. політичного режиму на кшталт фашизму, однак це стало реальністю. Більше того, низка подій у різних куточках світу (наприклад, терористична атака ХАМАС 7 жовтня 2023 року та масові пропалестинські демонстрації у столицях держав Заходу) свідчать, що демократія, хоч і визнана як найбільш оптимальний державний устрій, не повною мірою захищена від ідеологічних та фізичних атак зсередини та ззовні. Як слушно зазначає К.Левенштейн, «нехтувати досвідом загиблих демократій було б рівнозначно капітуляції для демократій живих» [2, р. 658]. Тобто войовнича демократія має право на існування, якщо вона «здатна концептуально та інституційно виключити зловживання можливостями для обмеження прав» [6, р. 211].

Висновки. Отже, концепція войовничої демократії покликана посилити здатність демократичних інститутів протистояти зловживанню інструментами демократії для її ослаблення та знищення. Ситуація в Україні є докорінно відмінною від умов, в яких зароджувалася концепція войовничої демократії та застосовувалися її положення. Насамперед Україна змушена протистояти зовнішньому ворогу – авторитарному режиму, що стрімко прогресує до тоталітаризму, який вдався до збройної агресії. По-друге, в умовах воєнного стану та зростання втоми громадян від затяжної воєнної кампанії антидемократичні сили будуть схильні вдаватися до зловживання не лише демократичними правами і свободами, а процедурними механізмами (вибори) для приходу до влади. З огляду на цей подвійний виклик для демократичного режиму в Україні концепція войовничої демократії потребує свого удосконалення та впровадження на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Loewenstein, K. (1937) Militant democracy and fundamental rights, I. *The American Political Science Review*, vol. 31, pp. 417–432.
2. Loewenstein, K. (1937) Militant democracy and fundamental rights, II. *The American Political Science Review*, vol. 31, pp. 638–658.
3. Tyulkina, S. (2021) *Militant Democracy as an Inherent Democratic Quality*. Malkopoulou A., Kirshner A. *Militant Democracy and Its Critics: Populism, Parties, Extremism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 207-225.

4. Sajó, A. (2006). From militant democracy to the preventive state? *Cardozo Law Review*, vol. 27, no.5, pp. 2255–2294.
5. Capoccia, G. (2005). *Defending Democracy: Reactions to Extremism in Interwar Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
6. Sajó, A. (ed.). (2004). *Militant Democracy*. Utrecht: Eleven International Publishing.
7. Thiel, M. (ed.). (2009). *The 'Militant Democracy' Principle in Modern Democracies*. Farnham: Ashgate.
8. Tyulkina, S. (2015). *Militant Democracy: Undemocratic Political Parties and Beyond*. Abingdon, UK and New York: Routledge.
9. Fox, G. H. and Nolte, G. (1995). Intolerant democracies. *Harvard International Law Journal*, vol. 36, no. 1, pp. 1–70.
10. Issacharoff, S. (2007). Fragile democracies. *Harvard Law Review*, vol. 120, no. 6. Pp. 1405–1467.
11. Müller, J.-W. (2016). Protecting popular self-government from the people? New normative perspectives on militant democracy. *Annual Review of Political Science*, vol. 19, pp. 249–265.
12. Niesen, P. (2002). Anti-extremism, negative republicanism, civic society: three paradigms for banning political parties. *German Law Journal*, vol. 3, no. 7, pp. 1–46.
13. Rummens, S. and Abts, K. (2010). Defending democracy: the concentric containment of political extremism. *Political Studies*, vol. 58, no. 4, pp. 649–665.
14. Invernizzi Accetti, C. and Zuckerman, I. (2017). What's wrong with militant democracy? *Political Studies*, vol. 65, no. 1S, pp. 182–199.
15. Malkopoulou, A. and Norman, L. (2018). Three models of democratic self-defence: militant democracy and its alternatives. *Political Studies*, vol. 66, no. 2, pp. 442–458.
16. Minkenberg, M. (2006). Repression and reaction: militant democracy and the radical right in Germany and France. *Patterns of Prejudice*, vol. 40, no. 1, pp. 25–44.
17. Rosenblum, N. L. (2008). *On the Side of the Angels: An Appreciation of Parties and Partisanship*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
18. Brettschneider, C. L. (2007). *Democratic Rights: The Substance of Self-Government*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
19. Kirshner, A. S. (2014). *A Theory of Militant Democracy. The Ethics of Combatting Political Extremism*. New Haven, CT: Yale University Press.
20. Rijpkema, B. (2018). *Militant Democracy: The Limits of Democratic Tolerance*. London: Routledge
21. Mudde, C. (2004). Conclusion: defending democracy and the extreme right. In R. Eatwell and C. Mudde (eds), *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*. London: Routledge, pp. 191–212.
22. Malkopoulou, A. and Norman, L. (2018). Three models of democratic self-defence: militant democracy and its alternatives. *Political Studies*, vol. 66, no. 2, pp. 442–458.
23. Bale, T. (2007). Are bans on political parties bound to turn out badly? A comparative investigation of three “intolerant” democracies: Turkey, Spain, and Belgium. *Comparative European Politics*, vol. 5, no. 2, pp. 141–157.

24. van Spanje, J. and van der Brug, W. (2007). The party as pariah: the exclusion of anti-immigration parties and its effect on their ideological positions. *West European Politics*, vol. 30, no. 5, pp. 1022–1040.

25. Rosenblum, N. L. (2008). *On the Side of the Angels: An Appreciation of Parties and Partisanship*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

26. Popper, K. (1950). *The Open Society and its Enemies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

27. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

28. Schmitt, C. (2004). *Legality and Legitimacy*. NC: Duke University Press.

Militant democracy: democracy and its enemies in the political and legal context

Stoiko Olena Mykhailivna

Doctor of Political Sciences,
Leading Researcher
V. M. Koretskyi Institute of State and Law
of the National Academy
of Sciences of Ukraine
Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1021-5270

The concept of a militant democracy was formulated in response to the inability of democracies to defend themselves against internal enemies, primarily extreme and extremist political parties that came to power through the abuse or misuse of democratic institutions and procedures, such as free elections, freedom of speech and association.

Initially, the tools of militant democracy were used to ban or restrict the activities of political parties. Over time, the practice of militant democracy has significantly expanded to include policies aimed at combating the threats of religious fundamentalism and global terrorism. Today, it is almost impossible to find a constitutional system that is completely devoid of any signs of militant democracy, as this practice no longer has a negative connotation.

Proponents of militant democracy believe that decisions on exclusions from democratic norms should be made on the basis of clearly defined normative criteria, such as the protection of basic democratic values, the right to participate or the possibility of reviewing previous decisions. Objections from critics of this concept range from concerns about a narrowly legalistic and antisocial understanding of anti-extremism policy to doubts about the legitimacy and effectiveness of banning political parties and restricting political participation.

One of the justifications for the expediency of militant democracy is that it resolves the so-called majority paradox – the seizure of power by an undemocratic majority, which subsequently transforms a political regime into an authoritarian or totalitarian one. Moreover, there are no alternative approaches that could save democracy in cases of serious danger. And the negative historical experience of the early twentieth century, which has been virtually reproduced since Russia's full-scale invasion of Ukraine, necessitates the improvement of the concept of militant democracy, taking into account the Ukrainian context.

Key words: militant democracy, constitution, political party, populism, extremism, election, participation, freedom of speech.

Чальцева Олена Михайлівна

Інституціоналізація політичної партії як актора публічного управління

УДК 351:329 (477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.16>

Чальцева Олена Михайлівна
доктор політичних наук, професор
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0003-3922-7619

Політична партія як один із акторів публічного управління традиційно передбачає можливість безпосередньо взаємодіяти з громадянським суспільством і з державою, артикулювати і агрегувати інтереси суспільства та представляти їх в державних інституціях через процедуру виборів. Основна мета цього інституту полягає в інтеграції до структур державної влади (насамперед, законодавчої її гілки) та впливі на реалізацію як державної політики, так і публічного управління в цілому.

Завдяки політичним партіям у значній мірі в демократичних системах забезпечується політична стабільність суспільства. У тих суспільствах, де є розвинута система політичних партій, які організовано представляють інтереси суспільства в парламенті, суспільство здатне цивілізовано вирішувати всі політичні проблеми, що виникають, використовуючи для цього різноманітні засоби.

Метою статті є виявлення тенденцій зміни суб'єктності політичної партії як публічного актора, зокрема в процесі його конституювання в Україні.

Розглядаючи політичну партію як актора публічного управління в Україні, який поступово інституціоналізується, з одного боку, можна відзначити появу механізмів безпосереднього впливу цього інституту (або їх частини) на процес державного управління, на розробку та прийняття управлінських рішень, а іншого боку, Україна є прикладом країни з гібридним режимом, де формальні інститути (конституція, закони та законодавчі акти) є підірвані неформальними (клієнтелізмом, непотизмом і корупцією).

Досліджуючи проблематику участі політичних партій у здійсненні публічного управління, слід зазначити, що політичні партії відіграють суттєву роль у його реалізації, яка залежить від об'єктивних та суб'єктивних чинників, а саме від демократизації політичного режиму, інституційного потенціалу політичних партій, нормативно-правової бази політичної системи, взаємозв'язку між суб'єктами політичного процесу. Інституціоналізація політичної партії як актора публічного управління в Україні ще потребує свого удосконалення в нормативному сенсі по таким питанням як: відповідальність політичної партії перед суспільством; існування персоналістських партій; виборче законодавство; аудит партійної діяльності; фінансування політичних партій.

Ключові слова: права людини, демократія, суспільство, громадянське суспільство, політичні партії, відповідальність, вибори, виборча система, виборчі комісії, офіційні спостерігачі, депутатські фракції, народні депутати, публічне управління, інституціоналізація.

Процеси глобалізації, які вплинули на суспільні, політичні, економічні основи держави та суспільства, призвели на початку XXI ст. до переосмислення в політичних, економічних, управлінських науках проблеми суб'єктності і функціональної спроможності публічних інститутів в демократичних системах.

Криза інститутів публічного управління призвела до трансформації демократичної західної електоральної демократії, перегляду класичних теоретичних концепцій і пошуку нових пояснень політичної практики, яка об'єктивно посприяла появі досліджень, пов'язаних зі зміною нормативних і діяльнісних характеристик акторів публічної політики. Не минула наукових рефлексій і традиційна інституція – політична партія, яка змінюючи якість своєї суб'єктності, все ще залишається одним із ключових акторів публічної політики.

Значні перетворення в українському суспільстві, зміна цінностей та напрямків державно-правового й соціального розвитку країни, формування нового типу політичної культури і нових видів політичних відносин вимагають ґрунтовних досліджень

процесів, які відбуваються в системі публічного управління. Одним із елементів інституційної конструкції є політична партія, яка в умовах політичної невизначеності, перманентних криз і війни видозмінюється, оновлює свій практичний інструментарій взаємодії із громадянським суспільством, і об'єктивно потребує удосконалення нормативно-правової бази свого функціонування.

Метою статті є виявлення тенденцій зміни суб'єктності політичної партії як публічного актора, зокрема в процесі його конституювання в Україні.

Для поставленої мети використовуватиметься комбінація **методологічних** підходів, таких як структурно-функціональний, компаративістський і соціокультурний підхід, політичний та юридичний аналіз. Через поєднання цих підходів стаття пропонує комплексне розуміння вищевказаної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Інститут політичних партій досліджувався такими західними вченими як М. Острогорський, М. Дюверже, Дж. Сарторі, К. Джанда, які сформуливали класичне уявлення про цей інститут і запропонували перші

типологі. Проблемою нової суб'єктності і функціональним потенціалом інституту політичної партії займалися такі вчені як: Р. Кац, П. Мейр, Д. Барнс, І. Бадж, Х. Кеман, Р. Роуз, Р. Даусон, Дж. Робінсон, Т. Дай, С. Дженкінс, С. Уоллінес, А. Панебьянко, Ф. Херменс та інші.

Вітчизняні партологи також внесли свій вклад у вивчення інституту партії в Україні серед них слід визначити: А. Мелешевича, Н. Гончарука, О. Ержова, І. Кресіну, М. Кармазіна, Л. Гонюкова, І. Дудінська, Ю. Шведа, А. Романюка, Г. Зеленько, Ю. Остапця, Н. Шестак, та ін.

Зміст управлінського процесу, у тому числі й публічного управління, особливо в частині формулювання цілей державної політики і визначення її пріоритетних напрямів, залежить від рівня зрілості політичних партій.

Завдяки політичним партіям у значній мірі в демократичних системах забезпечується політична стабільність суспільства. У тих суспільствах, де є розвинута система політичних партій, які організовано представляють інтереси суспільства в парламенті, суспільство здатне цивілізовано вирішувати всі політичні проблеми, що виникають, використовуючи для цього різноманітні засоби. Політична партія як один із акторів публічного управління, традиційно передбачає можливість безпосередньо взаємодіяти з громадянським суспільством і з державою, артикулювати і агрегувати інтереси суспільства та представляти їх в державних інституціях через процедуру виборів. Основна мета цього інституту полягає в інтеграції до структур державної влади (насамперед, законодавчої її гілки) та впливі на реалізацію як державної політики, так і публічного управління в цілому.

Але згідно зі світовою тенденцією, політична партія як традиційний інститут втратив монопольну функцію представницького правління. В останній третині ХХ ст. партії прямо або побічно стали контролювати величезний обсяг публічних ресурсів, просуваючи вигідні їм законодавчі норми або через лобістські структури (офіційні і неофіційні) впливати на кадрові призначення, на управління в публічній сфері. Вони освоїли патронаж і клієнтелізм, практику «розподілу видобутку» – надання партією, що перемогла, посад і привілеїв своїм прихильникам. У результаті кризи традиційної партійної системи з'явилися нові типи партій: картельні, гібридні, постматеріальних цінностей та ін. Все частіше політичні партії використовують популістські ідеї з метою досягнення влади. У публічному політичному просторі політичні партії втратили статус публічних інституцій, демонструючи низький рівень довіри до них з боку суспільства.

Партологи звертають увагу, що функції партій у сучасній політиці, можна розділити на три групи: 1) традиційні; 2) функції, які зберігаються, але змінюються змістовно; 3) функції, які партії пере-

стають виконувати. До традиційних функцій відносять електоральну й участь у законотворчості та виконавчій владі. До функцій, які формально збереглися, але змінилися по суті – рекрутування політичної еліти, представницьку (артикуляція і агрегація інтересів) функцію. І, нарешті, партії перестали виконувати такі функції як мобілізації громадян, політичної соціалізації і формування ідеології. Звідси домінуючий вплив на їх інституціалізацію мають функції участі у виборчих процесах і виконавчих органах влади [10].

Українські партії в цьому сенсі не є винятком. Невиконання програмних обіцянок, залежність партій від капіталу, економічні кризи, відсутність чітких ідеологічних орієнтирів, корупційна складова призвели до зниження інтересу і довіри суспільства до даного інституту в Україні, політичної апатії з боку виборців, радикалізації настроїв в суспільстві, конфліктності в прийнятті рішень в законодавчому органі та ін.

Законодавча основа діяльності політичних партій в публічному управлінні України має свої особливості і проблемні аспекти, які потребують свого вивчення задля розуміння рівня інституціоналізації і функціональних можливостей цього інституту в умовах змінного середовища.

Процес інституціалізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації у повноцінний конституційно-правовий інститут. Інституціоналізація політичних партій – це визнання їх необхідності, позитивності, функціональності як владою, так і суспільством [1].

Умовно інституціоналізацію партій поділяють на правову (коститування) і політичну. Під правовою інституціалізацією політичних партій розуміється процес формування державою нормативних типів її діяльності, а під політичною інституціалізацією – процес їх структурно-функціонального становлення та розвиток у ролі такого, що має власні системні якості як політичний інститут [4].

Т. Бевз вважає, що до основних завдань правової інституціалізації партій слід віднести наступні: 1) юридичне закріплення і уточнення правового статусу політичних партій, їх ролі й місця в політичній системі, функцій, цілей, завдань, гарантій їх діяльності; 2) досягнення правовими засобами організаційної стійкості політичних партій і їх активної участі у політичному житті (у т.ч. за допомогою встановлення спеціальних вимог у частині їх організаційної структури); 3) визначення порядку взаємодії партій з організаціями державної влади й іншими суспільними об'єднаннями; 4) забезпечення, деталізація і розкриття конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії і на участь в управлінні справами держави; 5) створення умов, що забезпечують контроль держави за діяльністю партій [1].

Процес конституювання, тобто внесення норм щодо політичних партій в конституцію, в цілому можна вважати демократичним і таким, що відповідає принципам публічного управління. Серед основних нормативних актів, які регулюють інститут політичної партії слід віднести: Конституцію України, Виборчий кодекс України, закони України «Про політичні партії в Україні», «Про Кабінет Міністрів України», «Про державну службу», «Про комітети Верховної Ради України», «Про Регламент Верховної Ради України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання корупції в Україні» та інші.

Так, у статті 36 Конституції України закріплено право громадян об'єднуватись у політичні партії для реалізації здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, а також положення, згідно з яким політичні партії сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян [5].

Протягом всього існування незалежної України поступово відбувалася законодавча інституціоналізація, внаслідок якої правове становище партій набуло подальшого регулювання у законі. Так, серед основних законів щодо політичних партій необхідно розглянути Закон України «Про політичні партії в Україні», який був ухвалений у 2021 р., в якому міститься законодавче визначення політичної партії: «Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» (ст. 2) [8]. У статті 12 вищезазначеного Закону вказані права політичних партій:

1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України;

2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;

3) використовувати державні медіа, а також засновувати власні медіа, як передбачено відповідними законами України;

4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки з додержанням вимог цього Закону;

5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, надавати допомогу у їх створенні» [8].

Найбільш чітко роль політичних партій у системі політичного управління розкривається через їх

участь у виборчому процесі. Відповідно до Виборчого кодексу України: «Вибори народних депутатів України (далі – депутати) здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати (далі – загальнодержавний виборчий список, регіональні виборчі списки) від партій (ч. 1 ст. 133).

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій (далі – виборчі списки) у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті, села, селища згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської, сільської, селищної територіальної громади (ч. 2 ст. 192)» [2].

Перехід до пропорційної виборчої системи, на нашу думку, мав протилежні наслідки. З одного боку, він посилив політичні партії в Україні, оскільки право висунення кандидатів на виборах, яке реалізується виборцями, можливе лише через політичні партії та їхні місцеві організації або шляхом самовисунення, тобто саме на рівні партійних організацій відбувається процедура висунення кандидатів і формування виборчих списків. З іншого, можливість мати закриті партійні списки в єдиному загальнонаціональному виборчому окрузі спродувала появу партій вождистського і персоналістського типу.

Підготовку та проведення усіх видів виборів здійснює система виборчих комісій. Зокрема, при підготовці та проведенні парламентських виборів створюються окружні комісії, суб'єктами подання кандидатур до них є:

1) політична партія, депутатська фракція якої зареєстрована в Апараті Верховної Ради України поточного скликання;

2) політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному окрузі (ч. 2 ст. 140 Виборчого кодексу України).

При проведенні місцевих виборів, на відміну від попереднього Закону України «Про місцеві вибори» (переважна частина норм якого втратила чинність), який надавав право політичним партіям, що мають депутатські фракції у поточному скликанні Верховної Ради України, пропонувати до складу відповідної територіальної виборчої комісії по дві кандидатури, а зареєстрованій у відповідній адміністративно-територіальній одиниці місцевій

організації інших політичних партій тільки по одній кандидатурі (ст. 22) [7], Виборчий кодекс України зрівняв права цих суб'єктів виборчого процесу, визначивши, що всі вони мають право запропонувати не більше ніж по одній кандидатурі.

Важливою формою участі політичних партій у виборах є також визначення ними офіційних спостерігачів, про що наголошувалось у Доповіді про участь політичних партій у виборах, ухваленій Радою з демократичних виборів на 16 засіданні (Венеція, 16 березня 2006 року) та Венеціанською Комісією на 67 пленарній сесії (Венеція, 9–10 червня 2006 року): «Особливо важливо гарантувати можливість усіх партій і кандидатів мати спостерігачів. У цьому відношенні очевидно, що партії мають певні елементи – постійну організацію, членство, і т.д., які допомагають їм в цьому завданні, і що це набагато важче реалізувати іншим непартійним кандидатам. Ці спостерігачі повинні мати право наглядати за всіма сферами процесу голосування (виборчі скриньки, виборчі комісії усіх рівнів), втручатися – як мінімум, бути почутими – у вирішенні можливих конфліктів та інформувати партії, які вони представляють, про проблеми, що виникають при спостереженні, щоб останні змогли подати скаргу на будь-яке рішення, законодавчо не обґрунтоване... Протягом виборчого процесу партійні спостерігачі та представники повинні насправді мати однакові можливості для захисту своїх інтересів у будь-якій сфері політичної активності. Це зовсім не означає, як згадувалося раніше, що всі партії повинні брати участь у роботі кожного органу виборчої адміністрації, але передбачає, що всі конкурентні партії повинні мати право бути почутими у процесі прийняття рішень та оскаржити будь-яке рішення, яке вони вважають протиправним. Також важливо, щоб представники політичних партій зберігали статус спостерігачів не лише доки закінчиться процес голосування, але доти, поки не розв'яжуться всі спори стосовно результатів голосування» [3].

Одночасно з переходом до пропорційної виборчої системи відбулися й зміни в нормах, якими була регламентована діяльність політичних партій в парламенті. Так, депутатські фракції формуються з числа народних депутатів, обраних за виборчими списками політичних партій та народних депутатів, які були висунуті політичною партією в одномандатних округах. При формуванні депутатської фракції до її складу також за умови додержання засад діяльності такої фракції можуть увійти народні депутати, обрані в одномандатних округах, які реєструвалися кандидатами у народні депутати шляхом самовисування, або народні депутати, які були висунуті політичною партією, що за результатами виборів не взяла участь у розподілі депутатських мандатів (ч. 1 ст. 58 Регламенту Верховної Ради України) [9], тобто основним прин-

ципом формування депутатських фракцій в парламенті є принцип партійного представництва. Таким чином, було сформовано доволі міцний зв'язок між політичними партіями, їх фракціями в парламенті і народними депутатами, що перетворило політичні партії з одного з провідних суб'єктів виборчого процесу ще й на основного суб'єкта парламентської діяльності.

Слід зазначити, що правова інституціоналізація політичних партій відбувалась нерівномірно і з різною результативністю протягом всього періоду існування України. Учені в цілому висловлюють думку про те, що в період президентства В. Януковича з 2010 р., почався процес «деінституціоналізації», що було пов'язано з поверненням до президентсько-парламентської форми правління і створенням штучних перешкод для інституту партії.

Недоліком законодавчої інституціоналізації також є те, що в жодному законі не було норми щодо відповідальності політичної партії перед виборцями. На думку більшості українських дослідників, проблема полягає в тому, що між партіями та групами суспільних інтересів немає відповідності, і тому є партії особистостей, а не соціальних груп. Виборче право для партій і інститут виборів в Україні працює досить демократично, але відповідальності за виконання передвиборних програм до сих пір немає, що знижує рівень довіри до інституту партії з боку суспільства.

Отже, за версією М. Палінчака, Ю. Остапця, М. Лешанича послідовність, за якою приймалися закони щодо діяльності політичних партій в Україні, наступна: а) конституціоналізація політичних партій відбулася у 1996 р. з прийняттям Конституції України, до якої тричі вносилися поправки, які змінювали форму правління (2004, 2010, 2014 рр.); б) нові закони про вибори приймалися напередодні практично усіх парламентських виборів (за винятком 2014 та 2019 рр.); в) базовий закон про політичні партії був прийнятий лише у 2001 р. і практично без норм, які б регламентували фінансову діяльність партій; г) зміни до Закону України «Про політичні партії в Україні» щодо державного фінансування партій були прийняті у 2015 р., хоча аналогічні закони починають прийматися у країнах Західної Європи, починаючи з середини 60-х рр. XX ст.; д) парламентські і місцеві вибори були розділені в часі лише починаючи з 2010 р. [6].

Таким чином, розглядаючи політичну партію як актора публічного управління в Україні, який поступово інституціоналізується, з одного боку, можна відзначити появу механізмів безпосереднього впливу цього інституту (або їх частини) на процес державного управління, на розробку та прийняття управлінських рішень, а також на процеси їх реалізації. З іншого, на думку Ю. Мацієвського [6], Україна є прикладом країни з гібридним режимом, де формальні інститути (конституція, закони

та законодавчі акти) є підірвані неформальними (клієнтелізмом, непотизмом і корупцією).

Політичні відносини і політичне управління знаходяться у постійному системному зв'язку. Процес політичного розвитку суспільства значною мірою залежить від того, наскільки використовується такий суб'єкт у здійсненні політики як політичні партії.

Досліджуючи проблематику участі політичних партій у здійсненні публічного управління, слід зазначити, що політичні партії відіграють суттєву роль у його реалізації, яка залежить від об'єктивних та суб'єктивних чинників, а саме від демократизації політичного режиму, інституційного потенціалу політичних партій, нормативно-правової бази політичної системи, взаємозв'язку між суб'єктами політичного процесу.

Висновки. Отже, зміна суб'єктності політичної партії в демократичних системах, якісно нові форми зв'язків між державою, мережевим громадянським суспільством і оновленим інститутом партії не применшують ролі останнього – він, як і раніше, він залишається найбільш значущим механізмом, що забезпечує чутливість держави до суспільних інтересів; виразником концентрованих політичних інтересів суспільних груп у державі; організатором публічного майданчика для артикулювання та агрегування питань порядку денного й учасником процесу прийняття рішень.

Євроінтеграційні процеси, які безпосередньо пов'язані з розбудовою держави, значно змінили політичне життя українського суспільства: з одного боку, створюється нова структура політичної системи, з іншого – суттєво змінюються її складові, однією з яких є політичні партії. Відповідність нормам права ЄС для України, як асоційованого члена цієї організації, є обов'язковою умовою. Імплементация демократичних законів, які мають забезпечувати ефективну взаємодію всієї акторів публічної політики, адаптація сучасних моделей публічного управління, орієнтованих на розширення участі соціуму в процесі прийняття рішень, передбачає інституціоналізацію всіх акторів публічного процесу, в тому числі і інституту політичної партії.

Інституціоналізація політичної партії як актора публічного управління в Україні ще потребує свого удосконалення в нормативному сенсі по таким питанням як: відповідальність політичної партії перед суспільством; існування персоналістських партій; виборче законодавство; аудит партійної діяльності; фінансування політичних партій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3(53). С. 31–45.
2. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.

3. Доповідь про участь політичних партій у виборах, ухвалена Радою з демократичних виборів на 16 засіданні (Венеція, 16 березня 2006 року) та Венеціанською Комісією на 67 пленарній сесії (Венеція, 9–10 червня 2006 року). URL: <https://pravo.studio/evropeyskoe>.

4. Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій: українська практика. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 24–25 листопада 2011 р. К.: ІПіЕНД, 2012. С. 205–221. с. 206–207.

5. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Палінчак М., Остапець Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: монографія / М. Палінчак, Ю. Остапець, М. Лешанич. Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2021. 240 с.; С.96.

7. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>.

8. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.

9. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

10. Чальцева О.М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика. Монографія. Вінниця: ФОП Барановська Т.П., 2017. 336 с.; С. 32 URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/34996> С.32.

REFERENCES:

1. Bevz T. (2011) Instytucionalizacija politychnykh partij jak proces. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. [Institutionalization of political parties as a process]. no 3(53). pp. 31– 45.
2. Vyborchyi kodeks Ukrainy. [Electoral Code of Ukraine]. Potochna redakcija. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
3. Dopovid pro uchast politychnykh partii u vyborakh, ukhvalena Radoiu z demokratychnykh vyboriv na 16 zasedanni (2006) ta Venetsianskoioi Komisiiei na 67 plenarnii sesii. [Report on the Participation of Political Parties in Elections, adopted by the Council for Democratic Elections at its 16th meeting (2006) and by the Venice Commission at its 67th plenary session (2006)]. Venetsiia URL: <https://pravo.studio/evropeyskoe>.
4. Zelenko H. (2011) Spivvidnoshennja procesiv pravovoї ta politychnoї instytuczalizacii politychnykh partij: ukrainska praktyka. [Correlation of processes of legal and political institutionalization of political parties: Ukrainian practice.] Proceedings of the *Partijna sistema suchasnoї Ukrainy: evoliutsiia, tendentsii ta perspektyvy rozvytku: Materialy mizhnarodnoї naukovy- praktychnoї konferentsii*. K.: IPIEND. pp. 206–207.
5. Konstytutsiia Ukrainy. [The Constitution of Ukraine]. Potochna redakcija. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Palinchak M., Ostapets Yu., Leshanych M. (2021) Osoblyvosti protsesu instytutstyalizatsii politychnykh partii i partynoi systemy Ukrainy v umovakh demokratychnoho tranzytu: monohrafiia [Peculiarities of the Process of Institutionalization of Political Parties and the Party System of Ukraine in the Context of Democratic Transition: A Monograph]. Uzhhorod: "Lira", 2021. 240 p.; p. 96.

7. Zakon Ukrainy pro mistsevi vybory. [The Law of Ukraine for Mixed Elections]. Potochna redakcija. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>.

8. Zakon Ukrainy pro politychni partii v Ukraini. [Law of Ukraine on Political Parties]. Potochna redakcija. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.

9. Zakon Ukrainy pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy. [Law of Ukraine On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Potochna redakcija. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

10. Chaltseva O.M. (2017) Publichna polityka: teoretychnyi vymir i suchasna praktyka. Monohrafiia. [Public Policy: Theoretical Dimension and Modern Practice. A Monograph]. Vinnytsia: FOP Baranovska T.P., 336 p.; P. 32 URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/34996> S.32.

Institutionalization of a political party as an actor of public administration

Chaltseva Olena Mykhailivna

Doctor of Political Sciences, Professor
Vasyl' Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3922-7619

A political party as one of the actors of public administration traditionally provides for the possibility to interact directly with civil society and the state, to articulate and aggregate the interests of society and to represent them in state institutions through the election procedure. The main goal of this institution is to integrate into the structures of state power (primarily, its legislative branch) and influence the implementation of both state policy and public administration in general.

Political parties are largely responsible for political stability in democratic systems. In those societies where there is a developed system of political parties that represent the interests of society in an organized manner in parliament, society is able to solve all emerging political problems in a civilized manner, using various means.

The purpose of the article is to identify the trends in changing the subjectivity of a political party as a public actor, in particular, in the process of its constitutionalization in Ukraine.

Considering a political party as an actor of public administration in Ukraine, which is gradually being institutionalized, on the one hand, we can note the emergence of mechanisms of direct influence of this institution (or part of it) on the process of public administration, on the development and adoption of administrative decisions, and on the other hand, Ukraine is an example of a country with a hybrid regime, where formal institutions (the Constitution, laws and legislative acts) are undermined by informal ones (clientelism, nepotism and corruption). When studying the issue of political parties' participation in public administration, it should be noted that political parties play a significant role in its implementation, which depends on objective and subjective factors, namely, democratization of the political regime, institutional capacity of political parties, legal framework of the political system, and the relationship between the actors of the political process.

The institutionalization of a political party as an actor of public administration in Ukraine still needs to be improved in the regulatory sense in such issues as: the responsibility of a political party to society; the existence of personalist parties; electoral legislation; audit of party activities; and financing of political parties.

Key words: human rights, democracy, society, civil society, political parties, responsibility, elections, electoral system, electoral commissions, official observers, parliamentary factions, MPs, public administration, institutionalization.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Мілова Марія Іллівна
Димова Олена Валентинівна

Етичні засади української самоідентифікації у дискурсі постмодерну

УДК 342.7 +172
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.17>

Мілова Марія Іллівна
доктор політичних наук, професор
кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-4215-1264

Димова Олена Валентинівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальних
та гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського
університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-7695-1414

Стаття присвячена дослідженню культурно-національного аспекту українського суспільства, яке переживає складні трансформаційні процеси, що безпосередньо впливають на нове сприйняття засад соціально-політичного буття, визначення нових загальнонаціональних цінностей та встановлення модернізаційних форм суспільної комунікації. Воєнний період, у якому ми перебуваємо, та вплив загальноєвропейських політичних подій, потребує скорішого вирішення цих проблем. Дослідження присвячене особливостям формування самоідентифікації української нації й потребує комплексний підхід до проблеми: використовуються класичні знання західної науки щодо політичної культури, світові та вітчизняні дослідження становлення громадянськості, сучасні визначення рис динамічних/статичних культур. У дослідженні застосовується системно-аналітичний підхід, історичний метод, методи компаративного й структурно-функціонального аналізу, що надали можливості екстраполювати особливості кожної характерної риси динамічної культури на щоденну суспільну практику громадян. Діалектичний метод надав можливість вибірково обрати дійсно якісні риси культури, які створюють умови актуалізації національної свідомості, а соціологічний метод допоміг виявити форми цієї актуалізації, що схвалені більшістю. Соціологічні дослідження глибинних настанов українців дозволили зробити висновок того, що сьогоденні настанови громадян – це культурно-етичні й мовно-історичні засади власної ідентифікації, що пов'язано зі трансформаціями в соціальних інститутах. Трансформація інституту національності в умовах глобалізаційного буття постмодерну потребує моделювання образу нації, який буде спиратися на конструктивні працездатні риси національного характеру. Сучасна українська громадськість має готовність ідентифікувати національність спираючись на культурно-історичні засади та сучасні етичні настанови, що пов'язані зі намаганням надати більшої переваги саме соціальній відповідальності на противагу особистісному задоволенню. Ціла низка культурних рис, що притаманні українській громадськості й свідчать про достатньо високий рівень ліберальної політичної культури, надає можливість впевнено стверджувати про достатній потенціал життєздатності нації. Тому пошук єдиного, системного та обов'язково позитивного світогляду на власну історію, а також структурно-визначений план стратегічного розвитку нації – поточне завдання політичної еліти.

Ключові слова: етика, національна самоідентифікація, громадськість, дискурс постмодерну.

Вступ. Україна сьогодення – це суспільство, яке переживає складні трансформаційні процеси, що безпосередньо впливають на нове сприйняття засад соціально-політичного буття, визначення нових загальнонаціональних цінностей та встановлення модернізаційних форм суспільної комунікації. Воєнний період, у якому ми перебуваємо, та вплив європейських політичних подій, запобігає можливості робити цей процес повільним чи відкладати його на більш безпечний час. Ця робота повинна бути виконана, тому що з'єднана зі тим самим виміром часу у політиці, який політолог Ч.Майер визначає як уявлення про політичні устремління: моделювання майбутнього власного політичного співтовариства на засадах, які будуть сприйматися суспільством як «справедливі» та «вірні» [16, с. 151-155]. Жодна політична еліта не спроможна відтворювати себе поза етичних засад, які загальноновизнані суспільством, якщо бажає зберегти своє відтворення; жодне суспільство не

спроможне рухатися у бік ускладнення й поглиблення власної природи, якщо не шукає відповіді на суттєві виклики змісту буття у теперішньому й відтворення сенсу буття у майбутньому. Цей пошук відповідає цивілізаційній потребі людства у формуванні нових засад існування особистості, суспільства, держави, трансформації головних соціальних інститутів (у тому числі й національної самоідентичності) в зв'язку зі кінцем епохи домінування «приватної особи», яка виникла внаслідок «етики протестантизму», й перебуває зараз у пошуках визначення «етики глобалізаційної людини», через «зменшення тиску цінностей економікоцентризму і відстоювання парадигми культуроцентризму та духовності» [11, с. 415].

Мета та завдання. Виявити сучасні особливості форм національної самоідентифікації в умовах епохи постмодерну та можливості їх застосування щодо нашого громадянськості. Задля цього – аналіз характерних ознак визначення динамічної чи

статичної культури та їх співвідношення зі національними настановами, що проявленні у щоденній суспільній практиці; пошук засад, які спроможні надати можливості більшої динамічності культурі, що безпосередньо впливає на посилення структурної єдності національної ідентичності.

Методи дослідження. Застосування компонентів загальнонаукової методології, зокрема – системно-аналітичного підходу, – дозволило відокремити різні підходи до розуміння особливостей непрямого впливу етико-культурних засад на актуалізацію національної ідентифікації в межах сучасної західної доктрини та їх ступінь актуальності задля української громадськості. Аналіз ґрунтується на використанні як історичного методу, так й методів компаративного й структурно-функціонального аналізу, що надали можливості екстраполювати особливості кожної характерної риси динамічної культури на щоденну суспільну практику громадян. Діалектичний метод надав можливість вибірково обрати дійсно якісні риси культури, які створюють умови актуалізації національної свідомості, а соціологічний метод допоміг виявити форми цієї актуалізації, що схвалені більшістю.

Визначення шляхів створення нових засад існування сучасної національної самоідентифікації потребує звернутися до історичного виникнення такого явища як громадянськість (або громадянська політична культура). Філософія Модерну, створюючи теоретичні засади демократичності влади, визначала необхідність формування активної ліберальної культури, що базується на наступних етичних принципах: певний ступінь відкритості громадянина своєму суспільству, що означає спроможність до соціальної кооперації та взаєминам з партнерами, які також виховуються в умовах активної самоорганізації; довіра громадянина такому соціальному інституту як держава, його легітимність в очах громадян, що означає законслухняність; перевага суспільного добробуту над приватним [6, с. 465].

Громадянськість нації епохи Модерну формується двома рівнями: суспільним й індивідуальним. Перший рівень можна визначити як «національна самосвідомість», «політична культура нації» [13]. Ціннісні орієнтації ліберальної політичної культури за Г.Алмондом повинні включити до себе: 1) когнітивні орієнтації, тобто знання та віру щодо політичної системи, її ролей та обов'язки щодо цих ролей...; 2) «афективні орієнтації», або почуття, щодо політичної системи, її ролей, її роботи та залучених до неї людей; 3) «оціночні орієнтації», судження та думки про політичні об'єкти, які зазвичай являють собою комбінацію ціннісних стандартів та критеріїв, інформації та почуттів [13, с. 124-132]. Другий рівень можна визначити такими поняттями як «політична культура громадянина», «громадянська культура» [13, с. 168-170].

Вочевидь, що ці рівні пов'язані один з одним та за умов значного розходження за змістом стануть свідоцтвом кризового стану в суспільстві, яке не спроможне надати своїй політиці впорядкованості та легітимності. А сама ліберальна культура – тільки віддзеркалення культури як більш цілісного явлення, бо «культура, що сприймається в антропологічному розумінні як сукупність способів і результатів діяльності народу, як синтез його інтелектуальних, матеріальних і духовних досягнень, відтворює адекватні собі політичний устрій, соціальні відносини, економіку, систему права...» [4, с. 340]. Саме тому калькування ліберальної політичної культури політичною елітою нашої держави було неефективним, бо «історія наділила національну культуру України глибокими специфічними особливостями» [4, с. 340]. Ці особливості визначають націю як таку, що легко сприймає цінності лівих ідеологій та відчуває справедливим бажання встановити гідний рівень життя для всього суспільства (тому не дивно, що загальновизнані символи української культури – Леся Українка, Іван Франко – були соціалістами за своїми поглядами). З іншого боку, не менш привабливим для українців є бажання встановити потужну націократичну державу правого спрямування, що віддзеркалюється у збільшенні таких партій в парламенті. Найочевидніший крок для нашої держави – встановити рівновагу поляризованих ідеологій на кшталт італійського парламенту. Тоді збереження поваги до вільного вибору кожної із ідеологічних спільнот призведе до відчуття руху у бік демократії та введення у суспільно-політичну практику традиції постійного плюралізму.

Але сьогодення не може обмежуватися тільки дискурсом модерну, що породив інститут ідеології. Це замало. Поточна мінлива ситуація у глобалізаційному просторі потребує додаткового аналізу цінностей політичної культури щодо їх впливу на суспільний розвиток загалом. У своєму дослідженні низка дослідників пропонує визначати національні риси характеру як такі, що допоможуть швидко рухатися у напрямку модернізації чи, навпаки, гальмувати цей процес [14]. Серед них:

- Орієнтація у часі: прогресивна культура орієнтується на будівництво майбутнього та засоби забезпечення кращої долі країни, що відповідає спрямованості нації щодо отримання перспективної освіти й бажання розвивати найскладніші галузі інформаційного суспільства – штучний інтелект, будівництво літаків, космос; статична культура орієнтується на яскраві традиції минулого та пошук вирішення проблем у теперішньому (це також притаманно сучасній Україні, яка сподівається консолідувати суспільство за рахунок постійного відтворення «чудового минулого»).

- Ставлення до роботи: нація може сприймати роботу як не просто грошову винагороду, а як

обов'язкову складову суспільної пошани та самореалізації; чи нецікава праця, яка сприймається як засіб вижити у цьому світі й немає у неї привабливості творчої складової. Ця характерна риса українців могла б розгорнутися у бік сприйняття роботи як самореалізації, але постійно ускладнюється об'єктивними обставинами: економічною кризою, надзвичайно високою поляризацією населення, війною.

- Якісна освіта: обов'язкова складова найпотужніших суспільств, й байдуже ставлення до неї у архаїчних країнах. За цим фактором Україна сприймається як прогресивна держава, яка має високий рівень освіти, але з боку державної еліти проводиться невірна політика, яка спрямована на зменшення кількості Вишів та студентів [9].

- Розподіл влади: динамічні культури характеризуються постійним рухом у бік децентралізації й самоврядуванням, статичні культури посилюють централізацію та вертикаль влади. Ця складова не може розвиватися в умовах війни, бо така ситуація потребує – навпаки – посилення єдиновладдя задля миттєвого реагування на небезпеку.

- Етичні норми: найскладніша сфера аналізу, бо не може мати спрощене, тільки раціональне пояснення. Вони обов'язково сповнені глибинними національними настановами, етнічними традиціями, які не можуть бути обмежені раціональною аргументацією дискурсу Модерну, включають до себе альтруїстичні, ірраціональні наративи, що можуть у короткотривалій перспективі навіть протистояти власним особистісним інтересам. Є відчуття надзвичайно важливим багаторівневий простір перетину етичних норм українців радянської та пострадянської епох тому, що може стати у подальшому потужним двигуном виникнення зовсім нового світогляду, що спроможний подолати утилітарну обмеженість ліберального конструкту «соціальної справедливості», яка все ще перебуває на засадах Просвітництва [14, с. 16-24].

Низка інших факторів вважаються для мене переконаними задля їх використання через їх спрощений рівень аналізу. Це відноситься до такого важливого процесу як соціалізація – ніяким чином неможна його зводити до необхідності домінування умовно новітніх соціальних інститутів (держава постіндустріального суспільства, нація, профспілки) над традиційними (сім'я, друзі, територіальні спільноти), бо будь-які трансформаційні процеси у суспільстві автоматично викликають недовіру з боку громадян до більш формалізованих інститутів (що буде доведено нижче, показниками останніх соцдосліджень) та збільшення довіри до більш вузького кола неформальних малих угруповань. Це свідчить, перш за все, про багатоскладову природу людини, яка потребує не тільки опори задля відчуття безпеки на глибинні кровно-споріднені стосунки, але й задля психіч-

ного здоров'я людини, яка не може забезпечуватися більш мінливими нормами формалізованих структур. Це, в свою чергу, забезпечує самовідтворення суспільства та його стабільність. Наступний критерій – закон та влада права – не може розглядатися за допомогою простого критерію виконання чи невиконання законів громадянами. В умовах України треба йти шляхом інституційної економіки [7, с. 53-64], яка цей критерій розгортає у площині співвідношення позитивного закону простору звичаїв, традицій та психологічних настанов цієї нації. Й якщо нещодавно прийнятий закон у межах ліберальної культури ніяким чином не співпадає зі традиційними формами існування суспільства, то й не треба очікувати його виконання громадянами й законослухняність: глибинна пам'ять предків більш консервативна й потребує поступових змін, але не вважається дослідниками, що працюють міждисциплінарно, як однозначно негативна чи така, що гальмує будь-які прогресивні процеси. Навпаки, процес руху до динамічної культури повинен бути таким, що забезпечує високий рівень стабільності в умовах екзистенційного хаосу постмодерну.

В сучасному світі громадянська ідентичність, яка свої витoki бере з національної ідентичності, припускає об'єднання людей на підставі однакового статусу громадян, рівного правового статусу, бажання бути політично активними (чи хоча б приймати участь у громадській життєдіяльності), мати єдиний простір громадянського культурного дискурсу. Важливий фактор – бажання людей, які себе однаково ідентифікують національно, жити на єдиній території, в єдиній державі, разом творити громадянське суспільство [5, с. 47]. Саме так сприймають себе українці з певного часу. «Більшість (56%) респондентів вважають найбільш прийнятним для себе громадянське визначення української нації, як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування і традицій» [1, с. 11]. Пошук загальноновизнаних складових національної ідентичності, що активно почався з моменту визначення нашої державності, не зупиняється й досі, бо співпадає зі постмодерною трансформацією основних соціальних інститутів. Інтуїтивно українською громадськістю було знайдено універсальний – культурний – засіб ідентифікації, бо «більшість (73%) респондентів вважають, що кожен громадянин України, незалежно від його етнічного походження, повинен знати українську мову, основи історії і культури Української держави» [1, с. 12]. Саме завдяки цим настановам, які поступово сформувалися на початку сторіччя, й спостерігається сьогодні надзвичайно високий рівень відчуття спорідненості у характерах, звичаях, традиціях із різними регіонами: на прохання оцінити власну спорідненість зі сусідніми регіонами України – співвітчизники надали дуже високі бали

(середня шкала – 7,3 при максимальних «10») [2]. При тому, на питання «До якої культурної традиції Ви себе насамперед відносите?» українці однозначно (майже 81%) визначили себе як носії саме української культури, не сприймаючи спроби глобальної політики знайти більш великі структури задля самоідентифікації (тільки 10% опитаних схильні сприймати себе як представників загальноєвропейської культури, хоча й очікують через четверть сторіччя її зростання). Культурно-мовна позиція щодо самоідентифікації підтверджується й весняними дослідженнями – більше аніж 40% респондентів вважають бар'єрами іншу мову та соціально-культурні умови життя, що свідчить про тверезу позицію громадян, яка виникла за часів війни, коли вони безпосередньо зіткнулися зі щоденним буттям у якості біженців. Хоча паралельно з цим й присутня діюча міфологема у підсвідомих настановах українця у наступному питанні: громадяни сприймають себе європейцями не тільки у географічному, але й у культурно-історичному аспектах (тут показники більше 60%). Дуже жорстка позиція щодо соціального аспекту (майже 60% не відчують себе соціально захищеними так, як це відбувається в Європі), також й економічний аспект розвитку (68% респондентів не бачать у нас таких самих показників розвитку) [2]. Політичний аспект спорідненості зі Європою – найяскравіша проблема для українців. З одного боку, з початку війни Україна лунає на перших позиціях європейських політичних новин та постійно відчуває підтримку з боку різних спільнот, тому загальноєвропейський простір єдності відчувають майже 47% респондентів. З іншого боку, здається, що неспроможність Європи поставити кінцеву крапку у війні, викликає відчуття вторинності наших проблем для європейських держав (37% опитаних бачать розділення політики Європейського Союзу та України) [2]. Таким чином, сьгоднішні настанови громадян – це культурно-етичні й мовно-історичні засади власної ідентифікації, що пов'язано зі трансформаціями в соціальних інститутах, які більш гнучкі аніж етно-генетичні шари підсвідомого. Отже, формування потрібного задля національного поєднання чіткого й зрозумілого історичного минулого, розгортання прямого вектору прогресивного руху у майбутнє, підвищення рівня соціальної відповідальності по відношенню до стабілізації буття власних громадян – три комплекси завдань державним структурам суспільства.

Здається, що перед політичною елітою стоїть зрозуміле поточне завдання – створити досконалий й позитивний образ української державності як цілісний й системний. Але й це не зроблено відповідно: досі кожного року переписують шкільні підручники історії, які не спроможні створити єдину, зрозумілу, загально прийнятну національну історію. Чи це проблема неспроможності політичної еліти вирішувати стратегічні завдання, бо зосереджена

тільки на власному тактичному виживанні, чи вона не спроможна подолати деформацію соціального буття під впливом дискурсу постмодерну. Бо соціальне буття будь-якої держави сучасності, що перебуває у відкритому інформаційному просторі (тобто під впливом глобальної інформаційної мережі), з цілісного стало мінливим, змінним, множинним. Перехід від громадянина Модерну, який рухається широким шляхом Прогресу зі зрозумілою метою задоволення власних потреб та бажань, до людини епохи постмодерну, яка буття сприймає начебто гру, бо перед собою має декілька «стежок у занедбаному саду» з альтернативами розвитку свого життя. Як каже З. Бауман, «у грі розумно дотримуватися стратегії ведення коротких партій і, відповідно, все своє життя з її гігантськими всеохоплюючими ставками розумно розбити на серію коротких обмежених партій» [цит. за 11, с. 429]. Сучасна людина й політична еліта перетворилася на гравців-туристів, гравців-фрілансерів, які зосереджені та тактиці проходу певного відрізка «стежки саду» й не спроможні бачити стратегію всього життя. «Життєвим стилем модерну було паломництво, оскільки людина сама приносила сенс у простір без контурів, готовий прийняти будь-які запропоновані обриси. У постмодерністській ситуації наступальна тактика, за зауваженнями Ж.-Ф. Ліотара, змінюється оборонною, тому що онтологічно визнаним виявляється тільки хаос, а в децентрованому світі, де одні парадокси, різомі і симулякри, попередні просторово-часові орієнтири втрачають свою цінність» [15, с. 167]. Особливості існування у глобалізаційному просторі додають саме це відчуття хаосу, ще й в умовах відновлених військових конфліктах на Сході [12], на Кавказі [3], в Африці [10] й відвертим признанням представників ООН, що вона не має необхідного впливу на можливість розв'язання міжнародних загострень [8]. Але у нас нема ані іншого часу, ані іншої держави задля можливості спробувати «переграти гру», тому треба шукати необхідні засади національної ідентифікації, що спроможні подолати хаос ззовні й всередині кожного з нас. Тому й загальна настанова громадян спиратися на культурно-історичну складову національності – дійсно перспективний крок до подолання недоліків епохи постмодерну. Й саме на цих засадах є перспектива не просто відтворення українського суспільства, а й створення стратегії потужності й гнучкості нації у майбутньому, бо філософські закони розвитку потребують від нас спочатку конструювання ідеального образу, сповненого позитивних рис характеру нації, а потім поступового втілення цього конструкту у щоденну соціальну практику (власний образ нації за найсучаснішими дослідженнями [2], якій притаманні яскраво позитивні риси – волелюбності, працьовитості, патріотизму, гостинності, доброти, життєрадісності, щирості –

надають високий рівень вірогідності реалізації відповідного проекту).

Висновки. Трансформація інституту національності в умовах глобалізаційного буття постмодерну потребує системного аналізу й комплексного підходу. Сучасна українська громадськість має готовність ідентифікувати національність спираючись на культурно-історичні засади та сучасні етичні настанови, що пов'язані зі намаганням надати більшої переваги саме соціальній відповідальності на протипагу особистісному задоволенню. Ціла низка культурних рис, що притаманні українській громадськості й свідчать про достатньо високий рівень ліберальної політичної культури, надає можливість впевнено стверджувати про достатній потенціал життєздатності нації. Тому пошук єдиного, системного та обов'язково позитивного світогляду на власну історію, а також структурно-визначений план стратегічного розвитку нації – поточне завдання політичної еліти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. №3-4. С.3-57
2. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023р.) Український центр економічних та політичних досліджень ім. О.Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r> (дата звернення 7.11.2023)
3. Конфлікт у Нагірному Карабасі: з чого все почалося URL: <https://chas.news/current/konflikt-mizh-azerbaidzhanom-ta-virmenieyu-poyasnyuemo-chomu-kraini-voroguyut-cherez-nagirni-karabah> (дата звернення 9.11.2023)
4. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення: монографія. К.: Генеза, 2004. 735 с.
5. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства: монографія. К.: Освітня книга, 2006. 272 с.
6. Монтеск'є Ш. Л. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець, Ю.Шаповал та ін. К.: Парлам. видав., 2011. С.465.
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюби. К.: Основи, 2000. 198 с.
8. Скандал в ООН: Ізраїль обурився висловами генсека URL: <https://www.dw.com/uk/skandal-v-oon-izrail-oburivsa-vislovami-genseka/a-67204923> (дата звернення 8.11.2023)
9. Скасування заочки: як закінчуватимуть навчання ті, хто проходить його зараз URL: <https://www.unian.ua/society/skasuvannya-zaochki-yak-zakinchuvatimut-navchannya-ti-hto-prohodit-yogo-zaraz-12442737.html> (дата звернення 9.11.2023)
10. Франція звинувачує російську ПВК Вагнера у грабуванні Малі URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3394403-francia-zvinuvacue-rosijsku-pvk-vagnera-u-grabuvanni-mali.html> (дата звернення 9.11.2023)

11. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський, Я. Калакура, О. Калакура, М. Юрій. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

12. Чому Ізраїль критикують через війну в секторі Газа| Ефіп BBC URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0gVWp7b4sLc> (дата звернення 8.11.2023)

13. Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. *The Civic Culture Revisited*. Little, Brown, 1980. 560 p.

14. Harrison L. E., Huntington S. P. *The Central Liberal Truth: How Politics Can Change a Culture and Save It from Itself*. Cambridge University Press Print, 2006. 384 p.

15. Lyotard J.-F. *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Minuit, 1979. 370 p.

16. Maier Ch. *The Political of Time: Changing Paradigms of Collective Time. Changing Boundaries of the Political Essays on the Evolving Balance between the State and Society, Public and Private in Europe*. Cambridge University Press Print, 1987. pp. 151-176.

REFERENCES:

1. National Security and Defense (2016). *Identychnist' hromadyan Ukrainy v novykh umovakh: stan, tendentsiyi, rehional'ni osoblyvosti* [Identity of Ukrainian Citizens in the New Conditions: Status, Trends, and Regional Peculiarities] vol. 161-162, no. 3-4, pp.3-57
2. Ukrainian Center for Economic and Political Research Razumkov's (2023) *Identychnist' hromadyan Ukrainy: tendentsiyi zmin (traven' 2023r.)* [Identity of Ukrainian citizens: trends of change (May 2023)] Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
3. Konflikt u Nahirnomu Karabasi: z choho vse pochalosya (2023) [The conflict in Nagorno-Karabakh: how it all began] Retrieved from: <https://chas.news/current/konflikt-mizh-azerbaidzhanom-ta-virmenieyu-poyasnyuemo-chomu-kraini-voroguyut-cherez-nagirni-karabah>
4. Kuras I.F. (2004) *Etnopolitohiya. Pershi kroky stanovlennya* [Ethnopolitics. The first steps of formation] Kyiv: Genesis (in Ukrainian)
5. Levenets Y.A. (2006) *Derzhava u prostori hromadyans'koho suspil'stva* [The state in the space of civil society] Kyiv: Osvitnya knyha (in Ukrainian)
6. Montesquieu C.L. (2011) *Politychna entsyklopediya* [Political encyclopedia] Kyiv: PV. P. 465 (in Ukrainian)
7. North D. (2000) *Instytutsiyi, instytutsiyina zmina ta funktsionuvannya ekonomiky* [Institutions, institutional change and the functioning of the economy] Kyiv: Osnovy (in Ukrainian)
8. Skandal v OON: Izrayil' oburivsvya vyslovamy henseka (2023) [Scandal at the UN: Israel is outraged by the Secretary General's remarks] Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/skandal-v-oon-izrail-oburivsa-vislovami-genseka/a-67204923>
9. Skasuvannya zaochky: yak zakinchuvatymut' navchannya ti, khto prokhodyt' yoho zaraz (2023) [Part-time studies canceled: how those who are studying now will graduate] Retrieved from: <https://www.unian.ua/society/skasuvannya-zaochki-yak-zakinchuvatimut-navchannya-ti-hto-prohodit-yogo-zaraz-12442737.html>

10. Frantsiya zvinuvachuye rosiys'ku PVK Vahnera u hrabuvanni Mali (2023) [France accuses Russian PMC Wagner of robbing Mali] Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3394403-francia-zvinuvacue-rosijsku-pvk-vagnera-u-grabuvanni-mali.html>

11. Rafal's'kyy O., Kalakura Y., Kalakura O., Yuriy M. (2022) *Tsyvilizatsiyna identychnist' ukrayinstva: istoriya i suchasnist'* [The Civilizational Identity of Ukrainians: History and Modernity] Kyiv: IPIEnD (in Ukrainian)

12. Chomu Izrayil' krytykuyut' cherez viynu v sektori Haza | Efir BBS (2023) [Why Israel is being criticized over the war in Gaza | BBC] Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=0gVWp7b4sLc>

13. Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. *The Civic Culture Revisited*. Little, Brown, 1980. 560 p.

14. Harrison L. E., Huntington S. P. *The Central Liberal Truth: How Politics Can Change a Culture and Save It from Itself*. Cambridge University Press Print, 2006. 384 p.

15. Lyotard J.-F. *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Minuit, 1979. 370 p.

16. Maier Ch. *The Political of Time: Changing Paradigms of Collective Time. Changing Boundaries of the Political Essays on the Evolving Balance between the State and Society, Public and Private in Europe*. Cambridge University Press Print, 1987. pp. 151-176.

Ethical foundations of Ukrainian self-identification in the discourse of postmodernity

Milova Mary Illivna

Ph.D. of Political Sciences,
Professor at the Department of Political Sciences
Odesa I. I. Mechnikov National University
French Bul., 24/26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4215-1264

Dymova Olena Valentynivna

Ph.D. of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities
Odesa National Marine University
Mechnikov str., 34, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7695-1414

The article is devoted to the study of the cultural and national aspect of Ukrainian society. It is undergoing complex transformation processes. At that directly affect the new perception of the foundations of socio-political existence. The war and the influence of pan-European political events needs to address these issues as soon as possible. The research is devoted to the peculiarities of the formation of self-identification of the Ukrainian nation and requires a comprehensive approach to the problem: classical knowledge of Western science on political culture, world and national studies of the formation of citizenship, and modern definitions of the features of dynamic/static cultures are used. The study applies a systematic-analytical approach, historical method, methods of comparative and structural-functional analysis, which made it possible to extrapolate the features of each characteristic feature of a dynamic culture to the daily social practice of citizens. The dialectical method made it possible to selectively choose truly qualitative features of culture that create the conditions for the actualization of national consciousness. The sociological method helped to identify the forms of this actualization that are approved by the majority. Sociological studies revealed that today's attitudes of citizens are the cultural, ethical, linguistic and historical foundations of their own identification. The transformation of the institution of nationality requires modeling an image of the nation. That will be based on constructive features of the national character. A number of cultural traits inherent in the Ukrainian public, which indicate a fairly high level of liberal political culture. Therefore, the search for a unified, systematic and necessarily positive outlook on our own history, as well as a structurally defined plan for the strategic development of the nation: it is the current task of the political elite.

Key words: ethic, national self-identification, community, discourse of postmodernity.

Харитонюк Оріся Леонідівна

Панель громадян (panel obywatelski) як нова форма деліберативної демократії. Досвід Польщі

УДК 342.533(438)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.18>

Харитонюк Оріся Леонідівна
дослідниця в рамках гранту
від Польського Національного
наукового центру
в Університеті імені Адама Міцкевича
ORCID: 0000-0003-4542-9591

Останні події, які відбуваються у цілому світі та в Україні зокрема, а саме COVID-19, російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р., безпосередньо впливають на те, що у громадян України стає все менше можливостей для того, щоб повноцінно долучатися до прийняття важливих для держави рішень та обговорення суспільно-політичних питань. Тому для того, щоб унеможливити теперішні та майбутні наступи на демократію, актуально вже зараз досліджувати різні форми залучення громадян до вирішення важливих загальнодержавних та місцевих питань. І однією із таких нових форм деліберативної демократії є панель громадян (panel obywatelski), так звані громадські збори. Вони були популярними в США, країнах Західної Європи та Австралії ще раніше, але особливої популярності вони набувають саме зараз. Для української науки є цінним досвід саме Польщі, оскільки ми маємо спільну історію, певні схожі ментальні установки і вона часто є для нас прикладом у питаннях реалізації важливих державних реформ.

У статті розкрито поняття деліберативної та партисипативної демократій та визначено, що їх не можна ототожнювати, оскільки вони дуже близькі за своїм змістом, але мають певні відмінності. Спільним є те, що у двох випадках присутнє залучення простих громадян до прийняття політичних рішень, але партисипація це більше про можливість активно брати участь, діяти, а деліберация це більше про обговорення, дебати між зацікавленими сторонами.

Також, за допомогою використання методу контент-аналізу у статті розкрито суть відносно нової форми деліберативної демократії у Польщі, так званих громадських зборів, панелів громадян. Визначено, що панелі громадян бувають місцеві, загальнодержавні або можуть проводитися на рівні міжнародної спільноти. У статті досліджено усі панелі громадян, які відбувалися в Польщі з 2016 року, висвітлено яким стандартам повинна відповідати організація належним чином проведених панелів громадян.

Ключові слова: партисипативна демократія, деліберативна демократія, панель громадян, Польща, Україна.

Вступ. Афінівський політик Солон був реформатором та есимнетом (так званий посередник для вирішення конфліктів) та заклав дуже багато підвалин для розвитку демократії та активізації населення. Саме він вважав, що байдужість громадян до суспільних справ є смертельним злом. Насправді пасивність та байдужість в історії людства дуже часто призводили до воєнних дій, тиранії, встановлення авторитарних режимів та втрати національної ідентичності. Це ми можемо спостерігати і сьогодні у таких країнах як Росія та Білорусь.

«Проблеми забезпечення ефективної політичної участі громадян у політичному процесі, підвищення освіченості громадянства, рівня його залученості до суспільних справ і політики стоять нині перед усіма (і більш, і менш розвинутими) демократичними державами. Однак у перехідних політичних системах, у тому числі й в Україні, вони є гострішими – через інерцію недемократичної спадщини попередніх десятиліть, – а їх діапазон є значно ширшим – через неусталеність нових цінностей та інститутів» [3, с. 747].

Проблем до повноцінного залучення громадян України до важливих суспільно-політичних питань додає те, що у спадок від совєцького комуністичного режиму нам залишилася велика частина суспільства із патерналістичним способом мислення. А саме активізація громадян та залучення їх до

обговорення важливих суспільно-політичних тем є важливим загальнодержавним завданням від якого залежить питання членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору.

До українських науковців, які займаються питаннями розвитку деліберативної та партисипативної демократії, можна віднести А. Колодій, Т. Андрійчук, Д. Кірюхін і тд. Серед польських дослідників, які досліджують ці питання є В. Уфел, П. Поспешна, Я. Гралчик.

Варто зауважити, що в українському науковому дискурсі існує багато наукових праць на тему партисипативної та деліберативної демократій, а також деяких їх форм, наприклад електронних петицій, громадських слухань тощо, але в українській науці немає ніяких праць саме про нову форму деліберативної демократії, таку як панель громадян, оскільки перші організовані панелі в Польщі, почали проводитися лише у 2016 р.

Мета та завдання. У зв'язку з останніми подіями, які відбуваються у цілому світі та в Україні зокрема, а саме COVID-19, російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р., а також вилученням з ефіру таких телеканалів як «Еспресо», «Прямого», «5 каналу» у квітні 2022 р., наступу на свободу слова, у громадян забирають можливості повноцінно долучатися до політичних процесів

та обговорення важливих суспільних питань. А як відомо, основне гасло Організації Північноатлантичного договору (НАТО) – це *Animus in consulendo libe*, означає, що дух звільняється при обговоренні. Тому для того, щоб унеможливити теперішні та майбутні наступи на демократію, потрібно вже зараз досліджувати різні форми залучення громадян до вирішення важливих суспільно-політичних питань в Україні. І однією із таких форм деліберативної демократії є панелі громадян (*panel obywatelski*), так звані громадські збори. Вони були популярними в США, країнах Західної Європи та Австралії ще раніше, але особливої популярності в Польщі, вони набувають саме зараз. Для української науки є цінним досвід Польщі, оскільки ми маємо спільну історію, певні схожі ментальні установки, а також ця країна часто відіграла і відіграє важливу роль у реформуванні України. Варто проаналізувати чим саме відрізняється партисипативна демократія від деліберативної, а також розкрити суть відносно нової форми деліберативної демократії у Польщі, так званих громадських зборів.

Методи дослідження. У роботі здебільшого використано метод контент-аналізу.

Результати. Поняття партисипативної демократії походить від англійського слова *to participate* – брати участь. Також, її називають партисипаторною або учасницькою демократією, яка стала відомою у другій половині ХХ ст.

Партисипатисти вважають, що громадська участь виконує кілька функцій для розвитку демократії. Перша – це освітня функція: громадяни можуть підвищити свої громадянські навички та стати більш компетентними, якщо вони беруть участь у прийнятті державних рішень. Другою функцією демократії участі є інтегративна функція. Участь сприяє тому, що громадяни відчувають себе громадянами, частиною спільноти і як наслідок, вони можуть також відчувати себе більш відповідальними за суспільні рішення. І по-третє, демократія участі сприяє більшій легітимності рішень [9, с. 480].

«Активна політична участь громадян виконує, на думку творців цього теоретичного напрямку, принаймні, дві основні функції: перша полягає у захисті громадян від політичних рішень, нав'язаних згори; друга – у механізмі самовдосконалення людини. Відтак, ідеальне партисипаторне суспільство характеризується прямим залученням громадян до управління головними політичними і соціальними інститутами без посередників, підзвітністю лідерів рядовим членам і високим ступенем демократичної легітимності. Окрім того, задля досягнення максимальної ефективності партисипаторна демократія повинна реалізовуватися не лише у політичній сфері, а й у всіх інших. Застосування механізмів партисипаторної демократії у сфері культури сприятиме формуванню та ево-

люції необхідних для сучасності психологічних якостей людини» [4, с. 42].

У польському науковому дискурсі, виділяють такі види партисипації: публічна, суспільна та громадянська. Суспільна партисипація (*partycypacja społeczna*) у даному випадку означає участь у житті громади та вирішення її проблем, шляхом самоорганізації. Це пов'язано з такими поняттями, як самодопомога, місцеве партнерство. Публічна партисипація (*partycypacja publiczna*) означає здебільшого співпрацю громадян та різних груп з владою, яка проявляється у таких формах, як консультації, співпраця з громадськими організаціями тощо. Деякі з них навіть закріплені у польському законодавстві (наприклад публічні консультації). Існують стереотипи щодо небажання польської влади до використання цієї форми кооперації з громадянами, але на погляд Я. Гралчика, не все так однозначно. Він вважає, що причиною такого сприйняття є певні історичні фактори. Він говорить про невдалий синдром *homo sovieticus*. Громадянська участь (*partycypacja obywatelska*) народжується в процесі активного використання попередніх форм участі у суспільному та політичному житті. Цей баланс між свідомим творінням мешканцями державних та місцевих механізмів управління та активним будівництвом незалежних мереж та інших соціальних структур дає можливість на такій формі сучасного патріотизму будувати стабільність Польщі [6, с. 69-71].

Автором поняття «деліберативна демократія» вважається політолог Джозеф Бессет. Деліберативна (дорадча) демократія – це модель демократії, за якої за допомогою відкритої, прозорої дискусії, вирішуються важливі суспільно-політичні питання.

«Ідея деліберативної демократії передусім нагадує нам про таке: незважаючи на те, що в конституціях багатьох держав міститься твердження, що сувереном є народ, ми потребуємо не лише правової констатації цього факту, але й забезпечення ефективної реалізації народного суверенітету в політичних практиках. І саме практика обговорення (деліберативна практика) є тим механізмом, який дає змогу народному суверенітетові реалізуватися, забезпечивши громадян процедурами раціонального формування політичної волі» [2, с. 74].

Варто зауважити, що не можна ототожнювати партисипативну та деліберативну демократії, вони дуже близькі, але мають певні відмінності. Спільним є те, що у двох випадках присутнє залучення простих громадян до прийняття політичних рішень, але партисипація це більше про можливість активно брати участь, діяти, а делібератія це більше про обговорення, дебати між зацікавленими сторонами.

Як партисипативна демократія, так і деліберативна, мають свої переваги та недоліки. Напри-

клад, виділяють такі переваги деліберативної демократії:

1. Кращі результати політики, оскільки обговорення призводить до виважених громадських суджень, а не лише громадської думки. Ці процеси створюють простір для навчання, обговорення та розробки обґрунтованих рекомендацій, які є більш корисними для політиків та осіб, які приймають рішення.

2. Більша легітимність для прийняття важких рішень. Ці процеси допомагають політикам краще зрозуміти політичні пріоритети, цінності та причини, що стоять за ними, визначити, де консенсус є можливим, а де – ні.

3. Підвищує довіру громадськості до уряду та демократичних інститутів, надавши громадянам ефективну роль у прийнятті державних рішень. Громадяни більш схильні довіряти рішенням, на які вплинули звичайні люди, ніж рішенням, прийнятим виключно урядом або за зачиненими дверима.

4. Надає громадянам повноваження. Залучення громадян до активного обговорення також може зміцнити їхнє відчуття політичної ефективності (віру в те, що можна розуміти політичні справи та впливати на них).

5. Робить управління більш інклюзивним, відкривши двері для значно більш різноманітної групи людей. Використовуючи випадковий відбір і стратифіковану вибірку, вони залучають до державної політики та прийняття рішень зазвичай виключені категорії людей, такі як молодь, знедолені, жінки, інші меншини.

6. Зміцнення доброчесності та запобігання корупції, гарантуючи, що групи та особи, які володіють грошима та владою, не можуть мати неправомірний вплив на державні рішення. Ключові принципи належної практики обговорення полягають у тому, що процес є прозорим, видимим [7].

Не завжди інструменти деліберативної та партисипативної демократій можуть використовуватися з благими намірами. «Ідеї партисипативної та деліберативної демократії за необхідності можуть стати чудовими популістськими гаслами, що водночас характерне для політичного дискурсу не лише в Україні, але й в розвинених країнах Заходу. Розвиток партисипативної та деліберативної демократії тісно пов'язаний з політичною практикою і в реальному політичному дискурсі супроводжується «емоційним» забарвленням демократичної ідеї, використанням її як символу боротьби за розширення прав та свобод громадян або як засобу «наближення» органів влади до громадян. Непоодинокими є випадки, коли такі інструменти ускладнюють прийняття рішень, дестабілізують внутрішню і зовнішню політику. Не менш небезпечним є використання ідеї забезпечення «реального» народовладдя популістами, що спостерігається і в Україні, і в світі» [1, с. 49-50].

«Критика теорії партисипативної демократії зводиться головним чином до того, що її пропозиції щодо реформування політичної системи називають наївними та непрактичними. На думку опонентів, вони, по-перше, ґрунтуються на занадто оптимістичному баченні адаптивних можливостей громадян і на перебільшенні можливостей освіти та не враховують тих аспектів людської природи, які сприяють неліберальній позиції і некомпетентності. По-друге, ці пропозиції переоцінюють бажання більшості громадян приділяти час громадським справам. Насправді ж, громадяни (принаймні значна, політично неактивна їх частина) мають зовсім інші пріоритети: сімейне життя, працю, відпочинок – і вважають таке життя цілком повноцінним» [3, с. 752].

Панель громадян (так звані громадські збори, *panel obywatelski*) – це нова форма деліберативної демократії, яка дозволяє приймати рішення на рівні міста, держави та навіть міжнародної спільноти. Панель громадян – це випадково обрана група мешканців, за допомогою яких можна ретельно проаналізувати задану тему, обговорити різні питання, вислухати аргументи «за» та «проти», а потім прийняти зважені рішення на місцевому або державному рівні. Насправді, це свято демократії, можливість дослідити тему, зустрітися з жителями та проявити творчість. Досвід багатьох країн світу – Польщі, Канади, Австралії, США, Німеччини, Австрії, Ірландії та Бельгії – показує, що ця форма демократії працює на практиці [5, с. 16].

Відома польська науковиця, яка займається питаннями деліберативної демократії у Польщі, Пауліна Поспешна зазначає, що панель громадян є популярною формою залучення людей до процесів прийняття рішень на місцевому та національному рівнях у Західній Європі, Австралії та Сполучених Штатах Америки. Панель є частиною розвитку деліберативної демократії, яка доповнює представницьку демократію. У регіоні Центральної та Східної Європи такі рішення стають дедалі популярнішими завдяки залученню представників третього сектору до передачі досвіду з-за кордону та його адаптації до специфіки країн регіону. Панелі вважаються інноваціями в демократичних країнах, оскільки завдяки обговорювальним процесам і залученню громадян вони спрямовані на покращення публічної політики, тому вони все більше підтримуються органами влади на місцевому чи національному рівнях. Дослідження показують, що панелі громадян сприяють зміцненню прийняття громадських рішень і, як наслідок, довірі до інституцій і владних осіб, а отже, сприяють покращенню демократії [10, с. 15].

Панель громадян, так звані громадські збори – це кількомісячний процес обговорення важливих для міста чи для країни вцілому питань, в якій беруть участь випадково обрані мешканці міста,

якщо панель місцева та випадково обрані громадяни, якщо це панель загальнодержавна. Для того, щоб шляхом жеребкування обирати учасників панелей, була розроблена спеціальна комп'ютерна програма, яка враховує чотири основні критерії – стать, вік, район проживання та рівень освіти.

Організація належним чином проведених панелів громадян повинна відповідати наступним стандартам:

1. Випадковий відбір учасників – усі люди, які є членами панелі, обираються випадковим чином. Запрошення на участь у панелі громадян потенційно має бути доступне будь-якій особі, яка має право брати в них участь.

2. Демографічна репрезентативність панелі – склад панелі має якомога ширше відображати демографічну структуру громади, якої стосується тема панелі. Для цього можна використовувати набір демографічних критеріїв, таких як вік, стать, район тощо. Мета полягає в тому, щоб створити невелику спільноту, яка відчуває себе «такими самими, як ми». Усі учасники панелі повинні отримувати добові, які повинні принаймні покривати витрати на участь у засіданнях.

3. Незалежна команда координаторів – панель громадян очолює незалежна команда координаторів, роль яких полягає, зокрема, у підготовці процесу жеребкування, розробці програми та запрошенні експертів та фасилітаторів. Коли панелі громадян організуються на вимогу місцевої влади чи парламенту, важливо, щоб жоден з координаторів не був працівником органів державної влади. Координатори мають бути неупередженими – це не мають бути, наприклад, діючі політики чи люди, які безпосередньо займаються цією темою.

4. Панелі громадян мають можливість запрошувати експертів – хоча програму готує команда координаторів, панелі громадян можуть запрошувати додаткових експертів, яких вони можуть обирати самостійно. Участь експертів може здійснюватися у формі прямого виступу, відеотрансляції, запису, письмового експертного висновку тощо.

5. Врахування якомога більше точок зору з практичної сторони – якщо існують різні рішення та точки зору з даного питання, ідеально, щоб усі вони були представлені в освітній частині панелі (запрошеними експертами). Через обмеженість часу або інших практичних умов можливе застосування методу суміщення перспектив. Експертні виступи можуть мати форму прямого виступу, відеотрансляції, запису, письмового експертного висновку тощо.

6. Запрошення всіх зацікавлених сторін – кожна організація, неформальна група чи установа, сфера діяльності яких стосується теми зборів громадян, має право висловити свою думку особисто. Команда координаторів лише ідентифі-

кує сторони, а не відбирає їх. У зв'язку з обмеженням часу або великою кількістю сторін, можливе використання процедури відбору їхніх представників. У такій ситуації враховується різноманітність точок зору.

7. Обговорення – бесіди учасників, які включають уважне слухання один одного та розгляд різних варіантів є ключовими елементами панелів громадян. Панельна програма має включати дискусії як у малих групах, так і на форумі, забезпечуючи якнайбільшу можливість висловити свою думку, а також бути почутим. Дорадчу частину мають проводити кваліфіковані фасилітатори.

8. Відкритість – усі члени громади, яких стосується тема панелі, повинні мати можливість донести свою позицію до зборів громадян у формі коментаря, пропозиції чи пропозиції.

9. Достатній час для обдумування – надання достатнього часу для розгляду питань, пов'язаних із темою, має важливе значення для прийняття обґрунтованих рішень. Якщо справа не термінова, поспішати не варто. Панелі громадян повинні мати можливість подовжувати свої засідання, як за тривалістю, так і за кількістю, якщо учасники так вирішать (можуть бути певні обмеження, пов'язані з бюджетом панелі).

10. Вплив – слід чітко визначити з самого початку, що станеться з рекомендаціями групи. В ідеалі рекомендації, які отримали підтримку панелі на достатньо високому, попередньо визначеному рівні, вважаються обов'язковими (тією мірою, якою це відповідає чинному законодавству).

11. Прозорість – усі доповіді у навчальній частині повинні транслюватися в прямому ефірі та в записі. Усі матеріали, подані на панель громадян, мають бути розміщені на сайті. Чітка інформація про те, як будуть реалізовуватися рекомендації панелі, має бути доступною на веб-сайті та оновлюватись, якщо будуть якісь зміни. Команда координаторів має представити звіт із детальним описом методології, використаної для організації панелі.

12. Просування – панель громадян є важливою подією в житті громади і громадяни мають бути проінформованими про їх проведення. Має бути доступною інформація про те, як залучитися та як стежити за його діяльністю. Інформація про проведення панелів громадян на певну тему має бути оприлюднена до початку їх проведення [5, с. 86-89].

Кількість учасників панелів громадян зазвичай наближається до 75, але може складати до 200 випадково обраних людей. Панель зазвичай триває кілька тижнів, протягом яких учасники панелі спочатку знайомляться з детальними експертними знаннями, ставлять додаткові запитання та на наступному, другому етапі – обговорюють,

поки не будуть сформульовані рекомендації за підтримки, близької до консенсусу. У Польщі рішення на панелях громадян найчастіше приймалися кваліфікованою більшістю не менше 80% голосів [11, с. 99].

Панелі громадян мають бути представлені демографічно. За якими критеріями варто обрати? Готуючи панелі в Польщі, на рівні міста, використовують чотири основні критерії – стать, вік, район проживання та рівень освіти. В інших країнах можуть бути додані додаткові критерії, такі наприклад, як етнічна група. Тему для панелі громадян може запропонувати мер, місцева рада та група мешканців, яка зібрала достатню кількість підписів. Наприклад у Гданську потрібно мінімум 1000 підписів. Досвід Польщі показує, що для підготовки панелі на рівні міста потрібно щонайменше два-три місяці до першого засідання панелі. Ця підготовка включає оновлення системи вибірки, офіційне оголошення комісії, вибір фасилітаторів, розсилку листів тощо. Наприклад у Гданську розроблена «змішана модель» організації панелей, яка означає, що частину підготовки здійснює мерія, а частину (більшість) — незалежні координатори. Наприклад, питання, пов'язані з реєстром виборців та підготовкою запрошень є компетенцією мерії, для того щоб особисті дані мешканців не розголошувалися зовні. Розподіл завдань може бути таким: мерія: складання списку виборців по округах, підготовка сайту панелі, друк та розсилка запрошень, реєстрація заявок від бажаючих по телефону, перший контакт із обраними експертами, роздруківки навчальних матеріалів, підготовка договорів для експерток та експертів, оплата; координатори: підготовка детальних правил роботи панелі, організація та підготовка приміщення, проведення жеребкування, підготовка рекламної кампанії, організація онлайн-трансляцій, розміщення актуальної інформації на сайті панелі, постійний контакт з експертами (розсилка інформації), розробка програми панелі – освітня частина та методика розробки рекомендацій, контакт з експертами та сторонами, організація харчування, підбір фасилітаторів та співпраця з ними, координація роботи панелі, підготовка та проведення голосування, підготовка панельної доповіді [5, с. 27-34].

Щодо тематики проведення панелів громадян, то теми можуть бути різними. В більшості випадків, панелі громадян Польщі стосувалися екологічної тематики. Першу в історії Польщі місцеву панель громадян було організовано та проведено в Гданську у 2016 р. Загалом, з 2016 р. було проведено панелі у таких містах Польщі на такі теми:

1. Гданськ 2016 р. – «Як краще підготувати Гданськ до сильних опадів?»

2. Гданськ 2017 р. – «Як покращити якість повітря?»

3. Гданськ 2018 р. – «Як підтримувати громадську активність у Гданську?»

4. Люблін 2018 р. – «Що можна зробити, щоб дихати чистим повітрям?»

5. Лодзь 2020 рр. – «Зелень у місті»

6. Варшава 2020 р. – «Як підвищити енергоефективність Варшави та частку відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі міста?»

7. Познань 2021 р. – «Як адаптувати ліси та зелені зони в Познані до змін клімату?» та «Чи варто Познані повністю відмовитися від спалювання вугілля в домогосподарствах?»

8. Краків 2021 р. – «Як влада та мешканці можуть зменшити споживання електроенергії та збільшити використання відновлюваної енергії?»

9. Варшава 2022 р., перша загальнодержавна панель громадян – «Як протидіяти проблемі енергетичної бідності в Польщі?»

10. Лодзь 2023 рр. – «Як зменшити шкідливі викиди парникових газів у Лодзі на 55 відсотків до 2030 року?»

11. Краків 2023 р. – «Як місто Краків та його мешканці можуть вплинути на подальший розвиток діяльності для сталого транспорту?»

У зв'язку з участю в панелі учасники панелі мають право на оплату добових. У Гданську було встановлено 600 злотих. Навчальна частина панелі – виступи експертів і сторін, а також сесії запитань і відповідей – має транслюватися в прямому ефірі та записуватися. Експерти отримують винагороду за виступи та відшкодування витрат на проїзд та проживання [5, с. 52-59].

Висновки. Таким чином, панель громадян, безумовно, є однією із найцікавіших та найефективніших інструментів участі. Там присутній високий рівень культури та поваги до респондентів, який надає їм високу свободу та автономію в самому процесі. Це дозволяє ефективно визначати суспільні настрої та робить наголос на автентичному обговоренні та представницькому голосі громадян у системі прийняття рішень. Це також універсальний інструмент, який можна адаптувати до будь-якої гострої соціальної проблеми. Однак, звісно, це не процес без недоліків, але, якщо їх правильно вирішити, вони стають неактуальними перед обличчям потенційно кращих політичних рішень і зміни в тому, як громадяни беруть участь у процесах прийняття рішень, до яких всі звикли [8].

Значною перевагою панелів є те, що учасники розмірковують про те, що для них як мешканців буде найбільш вигідним не з точки зору наступних виборів як політики, а з точки зору всього їхнього життя, а також життя їхніх дітей та онуків. Таким був підхід учасників дискусії в Гданську, коли вирішували, що робити для покращення якості повітря в місті. Вони думали в довгостроковій перспективі не тільки про себе, а й про своїх дітей. Тому вони

вирішили прийняти дуже важливе рішення для покращення якості повітря, таке як повна заборона на спалювання вугілля в домашніх печах. Їм не потрібно було гадати чи виграють вони чи програють в очах виборців [5, с. 19-20].

Таким чином, панель громадян є новою та цікавою для України та Польщі формою деліберативної демократії і можливо саме вона покликана для того, аби унеможливити спроби цензурування суспільних настроїв та думок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійчук Т. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. №1. С. 45-51.

2. Кірюхін Д. Теорія деліберативної демократії та «факт незгоди». *Філософська думка*. 2020. №5. С. 73-86. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/491/480> (дата звернення: 30.09.2023).

3. Колодій А. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ ред. А.Ф. Колодій. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.

4. Печенюк Д. Партисипаторна теорія демократії як напрям сучасної американської політичної науки: історія становлення і концептуальні засади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. (2)112. С. 40-44. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=VKNU_FP_2013_2_13 (дата звернення: 30.09.2023).

5. Gerwin M. Panele obywatelskie. Przewodnik po demokracji, która działa. Kraków: Wydawca Fundacja Otwarty Plan, 2018. S. 89. URL: https://citizensassemblies.org/wp-content/uploads/2018/10/Panel-obywatelski-przewodnik_PL_web.pdf (дата звернення: 29.09.2023).

6. Graczyk J. Partycypacja – remanent doświadczeń. *Rocznik Nauk Społecznych*. 2014. Tom 6 (42), № 2. S. 67-79

7. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the deliberative wave. 2020 URL: <https://www.oecd.org/gov/open-government/innovative-citizen-participation-new-democratic-institutions-catching-the-deliberative-wave-highlights.pdf> (Last accessed: 29.09.2023).

8. Lubiewski K. Panele obywatelskie: historia, główne założenia i perspektywy. Fundacja Stocznia. 2022. URL: <https://partycypacjaobywatelska.pl/panele-obywatelskie-historia-glowne-zalozenia-i-perspektywy/> (дата звернення: 29.09.2023).

9. Michels A., De Graaf L. Examining Citizen Participation: Local Participatory Policy Making and Democracy. *Local Government Studies*. 2010. Vol. 36, No. 4. P. 477-491. URL: <https://doi.org/10.1080/03003930.2010.494101> (Last accessed: 30.09.2023).

10. Podsumowanie Ogólnopolskiego panelu obywatelskiego o kosztach energii. Warszawa 2022. S. 43. URL: <https://naradaoenergii.pl/wp-content/uploads/2022/12/Panelobywatelski222ubostwoenergetyczne.pdf> (дата звернення: 30.09.2023).

11. Ufel W. I Wrocławski Panel Obywatelski jako przykład zastosowania praktyki deliberacyjnej. *Studia z polityki publicznej*. 2022. Vol. 9, No. 4. S. 95-114.

REFERENCES:

1. Andriichuk, T. (2019) Partysypatorna ta deliberatyvna demokratiia v suchasnomu politychnomu dyskursi [Participatory and deliberative democracy in modern political discourse]. *Politychne zhyttia*. [in Ukrainian].

2. Kiriukhin, D. (2020) Teoriia deliberatyvnoi demokratiit ta "fakt nezghody" [The theory of deliberative democracy and the "fact of disagreement"]. *Filosofska dumka* №5. С. 73-86. [in Ukrainian].

3. Kolodii, A. (2009) Osnovy demokratii: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv [Basics of democracy: Book for students of higher educational institutions] Lviv. Astroliabiia. 832 с. [in Ukrainian].

4. Pecheniuk, D. (2013) Partysypatorna teoriia demokratiit yak napriam suchasnoi amerykanskoj politychnoi nauky: istoriia stanovlennia i kontseptualni zasady. [Participatory theory of democracy as a direction of modern American political science: history of formation and conceptual foundations]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Vyp. (2)112. S. 40-44. [in Ukrainian].

5. Hervin, M. (2018) Posibnyk do demokratiit, yakyi pratsiuie. [A guide to democracy that works]. Krakiv. Open Plan Foundation. S. 89 [in Polish].

6. Hralchuk, J. (2014) Uchast – spadshchyna dosvidu [Participation – a legacy of experience]. *Shchorichnyk suspilnykh nauk*. Tom 6 (42), № 2. S. 67-79. [in Polish].

7. Innovatsiina uchast hromadian i novi demokratychni instytuty. Spiimaty doradchu khvyliu (2020). [Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the deliberative wave]. [in English].

8. Liubevskiy, K. (2022) Zbory hromadian: istoriia, osnovni peredumovy ta perspektyvy [Citizens' meetings: history, basic prerequisites and prospects]. *Fundatsiia Stochnia*. [in Polish].

9. Mishels, A. De Hraaf, L. (2010) Doslidzhennia hromadianskoj uchasti: mistseve formuvannia polityky uchasti ta demokratiia. [Examining Citizen Participation: Local Participatory Policy Making and Democracy] *Doslidzhennia mistsevoho samovriaduvannia*. vol. 36, No. 4. P. 477-491. [in English].

10. Reziime Natsionalnoi hromadskoi hrupy z pytan vytrat na enerhiu (2022). *Varshava*. S. 43. [in Polish].

11. Ufel, W. (2022) Vrotslavska hromadska rada yak pryklad zastosuvannia doradchoi praktyky. [Wrocław Citizens' Panel as an example of the application of deliberative practice]. *Doslidzhennia publichnoi polityky*. Vol. 9, No. 4. S. 95-114. [in Polish].

Citizens' assembly (panel obywatelski) as a new form of deliberative democracy. Polish experience

Kharytoniuk Orysia Leonidivna

Researcher (Grant from the Polish
National Science Center)
Adam Mickiewicz University
ORCID: 0000-0003-4542-9591

The latest events that are taking place in the whole world and in Ukraine, namely COVID-19, the Russian-Ukrainian war that began in 2014, directly influence on the opportunities of Ukrainian citizens to fully participate in decision-making and participate in discussions about social and political issues. Therefore, in order to prevent current and future attacks on democracy, it is important now to investigate various forms of citizen involvement in solving important national and local issues. And one of these new forms of deliberative democracy is citizens' assembly (panel obywatelski), so-called public meetings. It was popular in the USA, Western European countries and Australia even earlier, but now it is popular the most. The experience of Poland is valuable for Ukrainian science because these two countries have a common history, certain similar mental attitudes, and Poland is often an example for Ukraine in matters of implementing important state reforms.

The article reveals the concepts of deliberative and participatory democracies and determines that they cannot be equated since they are very similar in their content, but there are some differences. The common thing is that in both cases there is the involvement of ordinary citizens in making political decisions, but participation is more about the opportunity to actively participate, act, and deliberation is more about discussion, debate between interested parties. Also, using the method of content analysis, article reveals the essence of a relatively new form of deliberative democracy in Poland, the so-called citizen's assembly. It was determined that citizen panels can be local, national or held at the level of the international community. The article examines all citizen panels that have taken place in Poland since 2016 and highlights the standards of the organization of a properly conducted citizen's assembly.

Key words: participatory democracy, deliberative democracy, citizens' assembly, Poland, Ukraine.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Войтович Олексій Іванович

Американо-британські відносини (1981–1989 рр.)

УДК 94(73:410):327»1981/1989»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.19>

Войтович Олексій Іванович
кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0000-1524-9915

Розглядаються відносини між США та Великобританією на етапі різкого загострення «холодної війни» початку 80-х рр. та її поступового завершення з кінця 80-х рр. Метою статті є дослідження американо-британських відносин у 1981–1989 рр. та їхнього впливу на міжнародні відносини. При цьому автором, покладаючись на аналіз мемуарної літератури як основного джерела дослідження та аналіз монографічних видань, вирішувались завдання: дати оцінку соціально-економічним та зовнішньополітичним поглядам лідерів двох країн, розглянути зусилля Сполучених Штатів і Великобританії у подоланні кризових явищ у міжнародних відносинах та проаналізувати їхнє спільне протистояння/співробітництво з СРСР в умовах «холодної війни». Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано методи: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Двосторонні відносини у період діяльності президента Рональда Рейгана та прем'єр-міністра Маргарет Тетчер були досить інтенсивними. Співробітництво (Фолклендська війна, ситуація навколо Лівії) завжди було домінуючим у порівнянні з кризовими явищами у «особливих відносинах» (Ліван, Гренада). США і Великобританія разом були в активному ракетно-ядерному протистоянні з СРСР; прийняли рішення про розміщення восени 1983 р. у Європі нового класу ракет. Це призвело до загострення міжнародних відносин, а з іншого боку підштовхнуло лідерів країн-суперників до пошуку діалогу. Американо-радянські переговори на найвищому рівні, починаючи з листопада 1985 р., врешті решт призвели до підписання Договору з РСМД і до покращення міжнародних відносин у цілому. Втім рецидиви «холодної війни» і відповідного мислення у лідерів країн залишались ще живучими.

Ключові слова: американо-британські відносини, «особливі відносини», «холодна війна», Фолклендська війна, ядерне стримування.

Вступ. Президент США Р. Рейган і прем'єр-міністр Великобританії М. Тетчер – політичні і державні діячі останньої третини ХХ ст. Прийшовши у велику політику, вони сприяли консервативному зрушенню політичного життя у своїх країнах та за їхніми межами. Зовнішньополітичні погляди двох лідерів, які на початку 80-х років зробили ставку на військову силу з метою протистояння СРСР, а також діяльність англо-американського альянсу на міжнародній арені не могли не вплинути на загострення «холодної війни». Певною мірою діяльність Р. Рейгана і М. Тетчер пов'язана з послабленням міжнародної конфронтації і створенням умов для завершення «холодної війни» наприкінці того ж десятиліття. Вони змогли різною мірою подолати ідейно-політичні упередження і дійти висновку про необхідність співробітництва з країнами з іншим суспільно-політичним устроєм, а відтак і уникнути ядерної війни.

Метою статті є дослідження американо-британських відносин у 1981–1989 рр. та їхнього впливу на міжнародні відносини. При цьому автором, покладаючись на аналіз мемуарної літератури як основного джерела дослідження та аналіз монографічних видань, вирішувались **завдання:** дати

оцінку поглядам та співпраці лідерів двох країн, розглянути зусилля Сполучених Штатів і Великобританії у подоланні кризових явищ у міжнародних відносинах та проаналізувати їхнє спільне протистояння/співробітництво з СРСР в умовах «холодної війни».

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано **методи:** порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки.

Результати. Р. Рейган вперше зустрівся з М. Тетчер у другій половині 70-х років, коли вона – лідер Консервативної партії, очолювала опозицію. «Ця жінка одразу ж мені сподобалась, – згадував він, – вона була привітлива, жіноча, граціозна й розумна, а коли мова зайшла про скорочення урядового апарату й розширення економічних свобод, то з перших же слів стало очевидним, наскільки ми близькі за духом» [10, р. 204]. Згодом Рейган і Тетчер створять союз двох дуже консервативних політичних і державних діячів.

Обрання Р. Рейгана президентом США у листопаді 1980 р. було, за словами М. Тетчер, «багато у чому переломним моментом в амери-

канських внутрішніх справах», а її перемога на виборах у травні 1979 р. – «у внутрішніх справах Об'єднаного Королівства, і ще більше значили у міжнародній політиці» [14, р. 156]. Вони поділяли консервативні погляди на внутрішню політику, економічний та соціальний розвиток, а їхній прихід до влади разом з Г. Кодем у ФРН у жовтні 1982 р. символізував наступ консервативної хвилі ще й в питаннях зовнішньої політики. Канцлер ФРН у 1998–2005 рр. Г. Шредер не без критики згадуватиме релігійний і моралізаторський консерватизм Рейгана та його місію у міжнародній політиці, яку той означив, посилаючись на Старий Заповіт, як «велику битву «Добра зі Злом», причому під «Злом», він, природно, розумів комунізм» [11].

Про попередника Рейгана Тетчер писала, що Джиммі Картер «не міг не подобатись», але у міжнародних питаннях «на нього надмірно впливали доктрини, що набирали сили у партії демократів, про те, що загроза комунізму перебільшена», і що «втручання США з метою підтримки диктаторів правого крила» буде їм не на користь [14, р. 68–69]. Іншими словами, на відміну від Рейгана, він не підходив до тієї місії, яку для себе означила прем'єр-міністр: не ризикуючи без необхідності – виграти «холодну війну» [14, р. 450].

М. Тетчер була першим іноземним державним діячем, кого Р. Рейган запросив відвідати Білий дім після інаугурації у січні 1981 р. [14, р. 158]. Потім прем'єр-міністр напише, що вони з президентом Рейганом були «зіграною командою»; «поділяли погляди на тодішній світоустрій» [14, р. 324–325]. Тісні зв'язки між США та Великобританією були не тільки упродовж 80-х років, коли між двома лідерами – президентом Р. Рейганом та прем'єр-міністром М. Тетчер мала місце особиста дружба й схожість поглядів на завдання уряду. В основі двосторонніх «особливих відносин» була тривала історія, яка мала багатоманітне коріння: спільне англосаксонське походження і демократичні цінності, спільна мова і література, спільна законодавча база, релігія й «тонке переплетіння звичаїв та традицій», війни між двома народами (1775–1783 і 1812–1814 рр.) і союз двох країн скріплений Першою та Другою світовими війнами, коли американці та британці пліч-о-пліч боролись проти спільного ворога [10, р. 357], [13, р. 22].

Влітку 1982 р. відбулась зустріч «великої сімки» у Версалі, на якій Р. Рейган справив на М. Тетчер велике враження, а, за її словами, його промова «негучні, пронизливі слова дали тим, хто ще не був з ним знайомий, уяву про ті особисті риси, які робили його видатним політичним лідером» [14, р. 257]. Взагалі у спогадах вона відвела багато сторінок особистості американського президента; докоряла людям «недалекого розуму», котрим було легко недооцінювати його. Про стиль роботи Рейгана й прийняття рішень вона писала, як про

«явно відсторонений і приблизний», який принципово відрізнявся від її власного. «Він роздавав ясні загальні вказівки своїй адміністрації, – писала Тетчер, – й очікував від своїх підлеглих їх виконання з усіма деталями» [14, р. 157]. Її оцінку доповнює віце-президент Дж. Буш. Про стиль роботи президента Р. Рейгана він писав, що той делегував повноваження людям, яким довіряв, зосередивши свою увагу на основних питаннях [7, р. 231]. У зовнішній політиці таким було подолання поств'єтнамського синдрому та повернення американської самопевненості, відродження американської могутності через зміцнення оборони. М. Тетчер писала: «Рональд Рейган досяг успіху у здійсненні цих цілей, оскільки був не тільки їхнім прихильником; він їх втілював» [14, р. 157]. Їй вторить Дж.В. Буш: заслуга адміністрації Рейгана–Буша в тому, що вони «зміцнили нашу позицію у «холодній війні» й відновили бойовий дух американців» [2, с. 55].

Спогади Р. Рейгана свідчать, що він теж дуже високо ставив британського прем'єр-міністра. Він згадував, що йому і дружині Ненсі завжди подобалось зустрічати зарубіжних гостей. «Звісна річ, наші зустрічі з Маргарет Тетчер та її чоловіком Денісом завжди були для нас подією зовсім особливого роду [10, р. 388]. Про Тетчер Рейган писав у щоденнику 2 травня 1985 р.: «наш вірний союзник» [10, р. 381]. Він поділяв її позицію в дискусії щодо поглиблення інтеграції в ЄС. В цьому питанні «полемічна пані Тетчер» [3, р. 420] була «налаштована антисєвропейськи» [9, s. 210]. Вона була не тільки проти політичної інтеграції, а й соціальної політики країн «спільного ринку». (М. Тетчер, як міністр освіти Великобританії, відмінила у 1971 р. безкоштовне молоко у школі. Про неї тоді писали: «Місіс Тетчер – крадійка молока» [15, р. 181]). Тетчер, як і Рейган, була за оптимізацію рівня життя у своїй країні через зниження податків для всіх верств населення [14, р. 157] від чого вигравали тільки заможніші люди. Тому не дивно, що вона з обуренням писала про «екстраординарну спадщину державного соціалізму у Британії» з його націоналізацією, повноваженнями профспілок та глибоко вкоріненою антиприємницькою культурою (вона ще називала її «отруйна спадщина соціалізму»), яка їй, на відміну від американського президента, дісталась як прем'єр-міністру [14, р. 139, 159].

З консервативних позицій оцінив соціально-економічний розвиток країни у другій половині 70-х років, за часів правління лейбористів, її наступник Дж. Мейджор. Він згадував, що Тетчер успадкувала розорену економіку, яка потребувала повної реконструкції тобто реформування. Стійке економічне зростання почалось лише з 1981 року [8, р. 659]. Навіть новий лейборист, прихильник «третього шляху» Т. Блер погоджувався з необхідністю «відновити наш дух підприємництва й чес-

толюбства» [1, с. 338]. Але він писав, що Тетчер «помилялася» у «своєму ставленні до Європи та небажанні визнати той факт, що більшість людей уже покладаються на державні послуги й повноваження уряду створювати можливості, яких вони потребують» [1, с. 338]. «Подушний податок і Європа» – головні причини, що на думку Мейджора призвели до падіння М. Тетчер [8, р. 167]. Йдеться про спробу проведення настільки регресивної податкової реформи, що викликало обурення навіть у власній Консервативній партії. Щодо ідеї створення Сполучених Штатів Європи – Євросоюзу – Тетчер й надалі залишиться непохитною і вважатиме, що це «класична утопія, монумент марнославству інтелектуалів, програма, яка приречена на провал» [13, р. 359].

У травні 1983 р. у Вільямсбурзі (шт. Вірджинія) відбулась нарада «великої сімки». Сполучені Штати, за словами президента, переживали економічний підйом (правда зберігались державний борг і дефіцит федерального бюджету). На прохання канцлера Г. Коля Р. Рейган розповів про «економічне диво» яке було результатом політики повернення до вільного підприємництва й скорочення державного апарату. Президент вважав, що британський прем'єр-міністр більше за всіх пішла таким же курсом, який врешті решт приніс британцям процвітання [10, р. 351]. «Вона була, – писав він, – не менш ніж я тверда у своєму намірі не давати уряду сидіти на шиї населення й черпати з його гаманців. З моменту першого знайомства між нами завжди було повне взаєморозуміння» [10, р. 351]. Консерватор Дж.В. Буш також ставив у заслугу адміністрації Рейгана–Буша те, що «вони знизили податки» [2, с. 55]. А от для губернатора-демократа Арканзасу, а потім і президента США Б. Клінтона – прихильника «третього шляху» «дуже дружелюбний і у той же час якийсь відчужений» Рейган залишався загадкою. «Я ніколи не міг з упевненістю сказати, – згадував Клінтон, – наскільки він був обізнаний у тому, які наслідки мали для людей деякі аспекти його найбільш жорсткої політики, чи використовував він правих – прихильників жорсткого курсу чи це вони використовували його» [4, р. 345].

Англо-американські «особливі відносини» проявились у ході Фолклендської війни. 2 квітня 1982 р. військова хунта Аргентини вирішила повернути Фолклендські острови, які належали Великобританії, вона ж їх вважала своїми і називала Мальвінськими. Дж. Мейджор згадував, що вторгнення й встановлення аргентинського військового контролю над островами Палата громад зустріла як національне приниження. М. Тетчер була буквально прижата до стіни і, щоб вижити, їй та уряду потрібно було «діяти рішуче і швидко» [8, р. 76]. Вона потім згадувала, що у тій ситуації «нашою єдиною надією були американці» [14, р. 179].

Перед початком військових дій для Тетчер було важливо заручитись підтримкою Ради Безпеки ООН, підтримкою союзників і «в першу чергу США» [14, р. 182]. Її упевненість, що з самого початку позиція США стане ключовим елементом результату наштовхнулася на те, що американці були не готові завдати колосальних збитків аргентинській економіці, навіть після послання прем'єр-міністра президенту з проханням здійснити ефективні економічні заходи [14, р. 187–188].

Р. Рейган згадував, що «особливі відносини» не дозволили Америці зберігати нейтралітет під час війни Британії з Аргентиною, але й брати участь вона не могла. Тому доводилось триматись золотої середини [10, р. 357]. Що було в економічних інтересах Сполучених Штатів. Рейган, керуючись «доктриною Монро», був занепокоєний можливістю перенесення військових дій у Південну Америку, про що він повідомив Тетчер у телефонній розмові. «Маргарет мене вислухала, – писав він, – але, демонструючи свою прославлену залізну волю, залишилась непохитною. Мені не вдалось переконати її відмовитись від вторгнення» [10, р. 360]. Американська сторона доклала зусиль владнати конфлікт «між двома дружніми нам країнами» дипломатичним шляхом [10, р. 359]. Держсекретар А. Хейг пропонував «спільне управління» островами [14, р. 193]. Перелом у ставленні американців до війни наступив 30 квітня 1982 р., коли вони відкрито стали на бік британців і надали їм «безцінну допомогу» [14, р. 212, 227]. Р. Рейган потім писав: «Ми залишались надійним союзником Великобританії й підтримували її право захищати свою колонію. Ми також завірили Маргарет Тетчер про свою цілковиту підтримку» [10, р. 358]. Аргументація Рейгана чому саме так вони поступили була в дусі спільного англосаксонського походження: «Я знаходжу, що у Маргарет Тетчер не було іншого вибору, окрім як протистояти генералам, які цинічно пожертвували життями молодих аргентинців»; вона поступила саме так тому, що «безумовно вірила у моральну справедливість своїх дій» [10, р. 360].

Війна завершилась перемогою Великобританії 14 червня 1982 р. Дж. Мейджор писав: «Із безрадісного сценарію початку квітня Маргарет Тетчер добилась свого самого великого тріумфу і політичний ґрунт був перетворений бульдозером на новий ландшафт» [8, р. 77]. Результат парламентських виборів, що прем'єр-міністр призначила на 9 червня 1983 р., за словами Мейджора, «ніколи не викликав сумнівів. Успіх Маргарет у поверненні островів зробив її непереможною» [8, р. 80].

Втім протиріччя між двома країнами інколи виходили на поверхню. Восени 1983 р. несподівано, за словами М. Тетчер, відносини між США та Великобританією тимчасово переживали випробування через кризу у Лівані та Гренаді

[14, р. 326]. Віце-президент Дж. Буш згадував, що у Лівані у жовтні 1983 р. загинув 241 морський піхотинець США [7, р. 238]. Тоді ж у Гренаді мала місце політична криза, яка на думку американців, могла б створити «загрозу» безпеці Сполучених Штатів. У Вашингтоні і Лондоні по-різному дивились на врегулювання ситуацій. М. Тетчер писала у зв'язку з ситуацією у Гренаді, яка була членом Британської співдружності націй: «Я була занепокоєна відсутністю консультацій та непередбачуваністю американців» [14, р. 333]. США здійснили інтервенцію на острів. За словами Р. Рейгана М. Тетчер була «у нестямі від обурення» і «наполягала на тому, щоб я відмінив висадку десанту у Гренаді» [10, р. 454–455].

Але ці протиріччя були швидше бурею у склянці води. Насправді М. Тетчер була занепокоєна іншим. «Усі ці події, – писала вона, – розгортались на фоні великих стратегічних рішень, які збирався прийняти Захід. На листопад 1983 р. вже було намічено розгортання ракет середньої дальності у Великобританії та у ФРН: мені потрібно було гарантувати, щоб цей процес не зустрічав жодних перешкод» [14, р. 326]. І в першу чергу через багатотисячні виступи прихильників миру [5, s. 116].

Головним у діяльності лідерів англо-американського союзу у 80-ті роки було протистояння Радянському Союзу по всім напрямкам: ідеологічному, військово-політичному, економічному. М. Тетчер вважала, що з кінця 70-х років радянська стратегія полягала у тому, щоб вбити клин між Америкою і європейськими союзниками. «Роль Великобританії, – писала вона, – яку я завжди вважала однією з важливіших, було створення умов для того, щоб ця стратегія не увінчалась успіхом» [14, р. 238]. США і Великобританія успішно співпрацювали в області модернізації й нарощування ядерного потенціалу у відповідь на розміщення у Східній Європі радянських ракет СС-20 та взяття на озброєння стратегічного бомбардувальника Ту-22М («Backfire») [14, р. 239].

Введення радянських військ в Афганістан у грудні 1979 р. М. Тетчер вважала фатальним прорахунком СРСР, який «підготував площадку для відродження США при Рональді Рейгані» [14, р. 88]. Себе вона називала самим «його принциповим прихильником у НАТО» [14, р. 158]. Разом вони надавали моральної підтримки польській опозиції. Особливо після 13 грудня 1981 р., коли в ПНР було введено надзвичайний військовий стан [14, р. 251–252]. Влітку 1982 р. відбувся офіційний візит Р. Рейгана у Великобританію. Він виступив з промовою, яка, за словами М. Тетчер, «ознаменувала вирішальний етап у ідейній боротьбі, яку ми з ним хотіли повести проти соціалізму – і, перед усім, проти соціалізму у Радянському Союзі. Ми хотіли перейти у наступ» [14, р. 258]. Тоді ж до жорсткого протистояння «Схід–Захід» приєдналась Західна

Німеччина. Не дивлячись на те, що країну охопив антивоєнний рух (в акціях протесту лише у два дні жовтня 1981 р. взяли участь у Хофгартені (Бонн), Бонні, Західному Берліні, Гамбурзі й поблизу Штутгарту 1,6 млн. осіб [5, s. 116]), канцлер від ХДС/ХСС Г. Коль підтримав «подвійне рішення» НАТО заявою уряду від 13 жовтня 1982 р. [12, s. 346]. Біограф Г. Коля Г.-П. Шварц писав, що М. Тетчер, яка упереджено ставилась до німців і зокрема до канцлера була задоволена таким рішенням. «Віднині англосаксонські союзники, – писав Шварц, – вважають Коля єдиним високопоставленим політиком, який здатний справитися з пацифістським рухом у Федеративній Республіці» [12, s. 352]. Зі свого боку Г. Коль вважав Р. Рейгана людиною з дуже жорсткою системою координат, не інтелектуал, дуже надійний і дуже американський, багато у чому він міг нагадувати Трумена. Коль переконаний, що Рейган, який виступив з ініціативою у листопаді 1981 р. про ліквідацію ракет середньої дальності, турбується про мир та розрядку [12, s. 347]. Президент вважав, що якби Кремль підтримав його ініціативу, то не було б необхідності розміщувати «Першинги-II» у Європі, як противагу «радянським ракетами» [10, р. 352–353].

Проти СРСР проводилась жорстка торговельно-економічна політика, яка навіть завдавала матеріальної шкоди західноєвропейським країнам. Р. Рейган записав у щоденнику у листопаді 1982 р., що М. Тетчер підтримала санкції США щодо будівництва трубопроводу Уренгой – Помари – Ужгород [10, р. 559].

На думку американського президента весною і влітку 1983 року радянське керівництво продовжувало проводити лінію на забезпечення світового панування [10, р. 575]. М. Тетчер і Р. Рейган намагались перешкодити цьому скоординованими діями країн Заходу. У травні 1983 р. у Вільямсбурзі (шт. Вірджинія) «велика сімка» демонструвала єдність необхідну для розгортання у Європі крилатих ракет і ракет середньої дальності Першинг-II [14, р. 300]. Г.-П. Шварц писав, що ймовірно самою важливою подією політичного життя ФРН у 1983 р. стала перемога Г. Коля у пропагандистській битві за розгортання цього класу ракет [12, s. 345]. Інцидент зі збитим 1 вересня 1983 р. у радянському повітряному просторі корейського авіалайнеру Р. Рейган використав як доказ того, що СРСР – «імперія зла» [10, р. 582]. У листопаді того ж року крилаті ракети і «Першинги-II» вже розгортались у Європі [14, р. 269]. Тетчер згодом напише, що восени 1983 р. вони з Рейганом знали, що їм потрібно «було, не ризикуючи без необхідності, виграти «холодну війну»» [14, р. 450].

Вона підтримала програму Стратегічної оборонної ініціативи (COI), з якою американський президент виступив 23 березня 1983 р. Але після зустрічі з Горбачовим у грудні 1984 р. почала хвилюватись,

що «розгортання системи ПРО буде дестабілізуючим і що поки вона буде будуватись, у когось може з'явитись бажання нанести їй переважний перший удар» [14, р. 467]. І коли у грудні 1984 р. М. Тетчер розповіла Р. Рейгану, що М.С. Горбачов проти СОІ, президенту здалось, що «вона поділяє деякі із його (Горбачова. – О.В.) побоювань» [10, р. 609].

У 1985 р. почались американо-радянські переговори з роззброєння на самому вищому рівні. Біограф канцлера Г. Шмідта писав, що президент США Р. Рейган «перетворився із воїна холодної війни в спритного партнера по переговорам» [9, s. 251]. Президент згадував першу зустріч з Горбачовим у Женеві у листопаді того ж року і писав, погоджуючись з Тетчер, що в очах Горбачова та його манерах «відчувалось тепло» [10, р. 635]. Переговори йшли суперечливо. Тетчер з повагою ставилась до Горбачова, але була неприкритим противником Радянського Союзу. Г. Кіссінджер писав, що у роки «холодної війни» Великобританія (йдеться про прем'єрство М. Тетчер. – О.В.), відстоюючи свої інтереси, настільки активно втручалась у процес прийняття рішень в рамках «особливих відносин», що «знехтувати її думку» було просто незручно [6, р. 50]. Тому вони разом з Рейганом демонстрували силу.

У квітні 1986 р. Р. Рейган відправив послання М. Тетчер, у якому в загальних рисах змалював план США нанесення повітряних точкових ударів по Лівії, лідер якої М. Каддафі, за його словами, спонсорував тероризм. Прем'єр-міністр відповіла підтримкою; завірила у своїй беззастережній підтримці, але виразила занепокоєння у зв'язку з можливими жертвами серед мирного населення [10, р. 518], [14, р. 445]. Ця підтримка, як вважала М. Тетчер, принесла її країні вигоди. Вона писала: «Той факт, що дуже небагато хто показав себе друзями Америки у важкий для неї час, посилив «особливі відносини», які назавжди залишились особливими через культурні та історичні зв'язки між двома нашими країнами, але мали особливу близькість, поки президент Рейган перебував у Білому домі». По-друге, «якими б непопулярними не були наші дії (у внутрішній політиці. – О.В.), жодна особа не могла сумніватись у їх силі й рішучості. Я взяла курс й не сходила з нього» [14, р. 449].

У жовтні 1986 р. відбулась зустріч Рейгана і Горбачова у Рейк'явіку. Домовленість з роззброєння, що могла б бути, зірвалась через СОІ, але лідери США і СРСР вже поділяли точку зору на майбутнє світу без ядерної зброї [5, s. 189]. Реакція Тетчер на цю зустріч була характерною для її системи поглядів. Вона писала: «Моя власна реакція, коли я почула, як далеко готові зайти американці, була схожа на землетрус у мене під ногами. ...Вся система ядерного стримування, яка сорок років зберігала мир, була близькою до занедбання» [14, р. 471]. М. Тетчер була категорично проти включення бри-

танського й французького ядерних потенціалів у загальний потенціал Заходу на переговорах із СРСР і переконала у цьому президента [14, р. 323]. Того ж року на Політбюро Горбачов заявив, що американці хочуть, щоб переговорна машина працювала вхолосту [5, s. 188]. У 1987 р. США і Великобританія, як і раніше, дотримувались стратегії стримування, яка була несумісною з повною денуклеаризацією Європи й виступили за модернізацію ракет до 500 км дальності і ядерної артилерії (проти були Г.-Д. Геншер і Г. Коль) [5, s. 191]. Правда Рейган писав, що у нього з Тетчер були суперечки з цього питання і що він підтримував канцлера Коля, а прем'єр-міністр виступила проти [10, р. 685–686].

У грудні 1987 р. був підписаний радянсько-американський договір з ліквідації ракет середнього і малого радіусу дії (РСМД). За словами В. Брандта, Горбачов знайшов президента Рейгана як партнера, який «виявився достатньо гнучким, щоб у свою чергу, круто повернути руль й вступити на новий шлях в області політики безпеки. Демонтаж ракет середньої дальності наземного базування у Європі вже тому розцінювався так високо, що цього взагалі ніхто не очікував» [3, р. 321]. На вироблення і підписання договору, справедливо вважав В. Брандт, мало вплинули боннський уряд і брюссельська сесія НАТО [3, р. 322].

М. Тетчер залишалась вірною собі, коли писала, що у «холодній війні» переміг Захід «і перед усім, переміг Рональд Рейган» [13, р. 10], а відтак перемогла і вона. Тетчер залишалась переконаною у тому, що тільки Америка має моральне право і матеріальну основу бути світовим лідером, відстоювати цінності свободи у глобальному масштабі, а найважливіші союзники Америки, особливо союзники із англомовного світу, повинні розглядати її місію як основу для вироблення своєї власної місії [13, р. 24].

Висновки. Розглянуто окреслене коло питань у відносинах США та Великобританії у період діяльності президента Р. Рейгана і прем'єр-міністра М. Тетчер. Ідейно близькі лідери сприяли піднесенню двосторонніх відносин на якісно високий рівень – до «особливих відносин» і ефективно захищали свої інтереси. Розуміння того, що в умовах зростання ракетно-ядерного протистояння зростає загроза життю на планеті підштовхнула лідерів двох країн зробити свій внесок у розрядку міжнародної напруженості. Втім рецидиви «холодної війни» і відповідного мислення у лідерів цих країн залишались ще живучими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блер Т. Шлях / пер. з англ. Петро Тарашук. Київ: Темпора, 2011. 848 с.
2. Буш Дж.В. Ключові рішення / пер. з англ. Н. Гербіш. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.
3. Brandt W. My Life in Politics. New York: Viking Penguin, 1992. xxvi, 498 p. URL: <https://>

archive.org/details/mylifeinpolitics00bran/page/497/mode/2up?view=theater (Дата звернення: 20.08.2023)

4. Clinton B. *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 2004. 957, xlii p. URL: <https://archive.org/details/mylife-cl00clin> (Дата звернення: 19.08.2023)

5. Heumann H.-D. Hans-Dietrich Genscher: *Die Biographie*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2012. 346 s.

6. Kissinger H. *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*. New York: Simon & Schuster, 2001. 318 p. URL: <https://archive.org/details/doesamericaneedf0000kiss/page/n9/mode/2up> (Дата звернення: 23.08.2023)

7. *Looking Forward. An autobiography / by George Bush with Victor Gold*. New York: Doubleday, 1987. xii, 270 p. URL: <https://archive.org/details/lookingforward-00bush> (Дата звернення: 22.08.2023)

8. Major J. *The Autobiography*. New York: HarperCollins Publishers, 1999. xxiii, 774 p.

9. Noack H.-J. Helmut Schmidt. *Die Biographie*. Berlin: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2008. 318 s.

10. Reagan R. *An American Life*. New York: Simon & Schuster, Pocket Books, 1990. 748 p. URL: <https://archive.org/details/americanlife0000reag/page/n5/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 20.08.2023)

11. Schröder G. *Mein Leben in der Politik*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag. Fiction & Literature 2013, 22 July. 543 p. URL: <https://books.apple.com/gb/book/entscheidungen/id674633180> (Дата звернення: 16.08.2023)

12. Schwarz H.-P. Helmut Kohl. *Eine politische Biographie*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2012. 1052 s.

13. Thatcher M. *Statecraft. Strategies for a Changing World*. London: HarperCollins Publishers, 2002. xxv, 486 p. URL: <https://archive.org/details/statecraft00marg> (Дата звернення: 22.08.2023)

14. Thatcher M. *The Downing Street Years*. London: HarperCollins Publishers, 1993. xiv, 914 p.

15. Thatcher M. *The Path to Power*. London: HarperCollins Publishers, 1995. xiv, 656 p.

REFERENCES:

1. 1.Bler, T. (2011). *Shljakh / per. z anghl. Petro Tarashhuk. [A Journey]*. Kyjiv: Tempora, 848 s.

2. Bush, Dzh.V. (2012). *Kljuchovi rishennja / per. z anghl. N. Gherbish. [Decision Points]*. Kyjiv: Brajt Star Pablisyngh, 512 s.

3. Brandt, W. (1992). *My Life in Politics*. New York: Viking Penguin, xxvi, 498 p. URL: <https://archive.org/details/mylifeinpolitics00bran/page/497/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 20.08.2023)

4. Clinton, B. (2004). *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 957, xlii p. URL: <https://archive.org/details/mylifecl00clin> (Дата звернення: 19.08.2023)

5. Heumann, H.-D. (2012). *Hans-Dietrich Genscher: Die Biographie*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 346 s.

6. Kissinger, H. (2001). *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*. New York: Simon & Schuster, 318 p. URL: <https://archive.org/details/doesamericaneedf0000kiss/page/n9/mode/2up> (Дата звернення: 23.08.2023)

7. *Looking Forward. An autobiography / by George Bush with Victor Gold*. (1987). New York: Doubleday, xii, 270 p. URL: <https://archive.org/details/lookingforward00bush> (Дата звернення: 22.08.2023)

8. Major, J. (1999). *The Autobiography*. New York: HarperCollins Publishers, xxiii, 774 p.

9. Noack, H.-J. (2008). *Helmut Schmidt. Die Biographie*. Berlin: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 318 s.

10. Reagan, R. (1990). *An American Life*. New York: Simon & Schuster, Pocket Books, 748 p. URL: <https://archive.org/details/americanlife0000reag/page/n5/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 20.08.2023)

11. Schröder, G. (2013, 22 July). *Mein Leben in der Politik*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag. Fiction & Literature, 543 p. URL: <https://books.apple.com/gb/book/entscheidungen/id674633180> (Дата звернення: 16.08.2023)

12. Schwarz, H.-P. (2012). *Helmut Kohl. Eine politische Biographie*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 1052 s.

13. Thatcher, M. (2002). *Statecraft. Strategies for a Changing World*. London: HarperCollins Publishers, xxv, 486 p. URL: <https://archive.org/details/statecraft00marg> (Дата звернення: 22.08.2023)

14. Thatcher, M. (1993). *The Downing Street Years*. London: HarperCollins Publishers, xiv, 914 p.

15. Thatcher, M. (1995). *The Path to Power*. London: HarperCollins Publishers, xiv, 656 p.

The American-British relations (1981–1989)

Voytovych Oleksiy Ivanovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations
I. I. Mechnikov Odesa National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0000-1524-9915

The American-British relations of the 1980s are analyzed. It was the period of the “cold war» aggravation in early 80s and its gradual finish in the late 80s. The article is aimed at the American-British relations in 1981–1989 research and their influence on the international relations. The research was based on the works of memoirs and certain monographic literature as the main source of information. The following tasks were set: to estimate the both countries' leaders' social-economic and foreign policy views; to analyze the USA and Great Britain's efforts in overcoming the international relations crisis phenomena and to study their common confrontation/ cooperation with the USSR under the conditions of the “cold war». The comparative historic and system research methods were applied as they promote the impartial interpretation of the scientific development object. The bilateral relations during the period of the president Reagan's and the Prime Minister Thatcher's activity were rather intensive. Their cooperation (the war in the Falkland Islands, the Libya problem) was always dominating in comparison with the crisis phenomena in “special relations» (Lebanon, Grenada). Both the USA and Great Britain were in active confrontation with the USSR in the area of nuclear missile race; in autumn, 1983 they made the decision to place a new type missile in Europe. This aggravated the international relations; on the other hand it pushed the leaders of the rivalry countries to the dialogue. The American-Soviet summit negotiations, beginning from November, 1985, finally resulted in Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (IRNFT) and in the international relations improvement in whole. However, the recurrences the “cold war» and the corresponding mentality of the states leaders remained enduring.

Key words: American-British relations, “special relations», “cold war», the Falkland Islands war, nuclear restraining.

Демчишак Руслан Богданович

Друга карабаська війна у контексті реалізації інтересів головних регіональних акторів

УДК 327.8

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.20>

Демчишак Руслан Богданович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-9499-7889

У статті досліджено сучасний етап конфлікту у Нагірному Карабасі із позицій з'ясування інтересів головних регіональних акторів – росії, Туреччини і Ірану – та аналізу форм прояву цих інтересів у період 2-ї карабаської війни. Використано метод історизму при аналізі історії розвитку конфлікту, порівняльний метод для аналізу ступеня та динаміки присутності у регіоні РФ, Туреччини і Ірану, системно-структурний аналіз для відображення цілісної картини реалізації інтересів головних регіональних акторів.

Констатовано, що РФ, сприймаючи регіон Південного Кавказу як частину власної сфери впливу, стабільно прагне зберегти тут свою присутність. росія традиційно розглядає Вірменію як ключового союзника, надаючи їй військову підтримку, водночас позиціонує себе посередником між Єреваном і Баку та гарантом стабільності у регіоні загалом. Свідченням певної успішності такої стратегії стало розгортання миротворчих сил РФ в Нагірному Карабасі після угоди про припинення вогню у листопаді 2020 р.

Туреччина намагається протягом усього періоду розвитку конфлікту розширити свій вплив на Південному Кавказі і утвердитися як регіональна держава. Інструментом реалізації цієї стратегії виступає всебічна підтримка Азербайджану. Фактична перемога останнього у 2-й карабаській війні стала переконливим доказом успішності та висхідної динаміки розвитку зовнішньополітичної стратегії Анкари.

Іран претендує на свою складову, нехай і не домінуючу, присутності у регіоні, зберігаючи при цьому збалансований підхід та уникаючи прямої військової участі чи підтримки однієї із сторін конфлікту.

Три роки по завершенню 2-ї карабаської війни, 19-28 вересня 2023 р. збройні сили Азербайджану провели військову операцію у Нагірному Карабасі, наслідком якої стало припинення існування незвіданої Нагірно-Карабаська республіки та повернення її території у склад Азербайджану.

Прогнозовано, що наслідком вище описаних подій стане здобуття Туреччиною статусу домінуючого регіонального актора на Південному Кавказі. Однак аналіз усього спектру причин та потенційних наслідків останніх подій у Нагірному Карабасі у регіональному та глобальному розрізах має стати вже, очевидно, предметом окремого дослідження.

Ключові слова: Вірменія, Азербайджан, Нагірний Карабах, Туреччина, росія, Іран, регіональний актор.

Вступ. Російсько-українська війна актуалізувала проблематику регіональних конфліктів сучасності, передусім тих, що відбуваються на теренах пострадянського простору. Дані конфлікти становлять інтерес з позицій походження, динаміки розвитку, участі міжнародних акторів у їх розв'язанні, використання конфлікту як інструментарію реалізації інтересів конкретних держав, прив'язки конфлікту до подій в Україні. Оскільки події, що є предметом нашого дослідження, відбуваються фактично у реальному часі, воно базується в основному на повідомленнях мас-медіа та інформації аналітичних центрів, хоча частково використовуються праці англомовних дослідників конфлікту у Нагірному Карабасі.

Мета та завдання. Метою даної роботи виступає дослідження сучасного етапу конфлікту у Нагірному Карабасі із позицій з'ясування інтересів головних регіональних акторів – РФ, Туреччини і частково Ірану – та аналізу форм прояву цих інтересів у період Другої карабаської війни. До завдань роботи відносимо аналіз історії конфлікту у Нагірному Карабасі, підсумків 2-ї карабахської війни, динаміки присутності у регіоні вище пере-

лічених регіональних акторів, інструментів посилення їх присутності, прогнозу розвитку ситуації.

Методи дослідження. Нами було використано метод історизму при аналізі історії розвитку конфлікту, порівняльний метод для аналізу ступеня та динаміки присутності у регіоні РФ, Туреччини і Ірану, системно-структурний аналіз для відображення цілісної картини реалізації інтересів головних регіональних акторів.

Результати. Роблячи невеликий екскурс, нагадаємо, що своїм корінням конфлікт сягає епохи СРСР, де Нагірно-Карабаська автономна область, заселена переважно вірменами, знаходилася проте у складі Азербайджанської РСР. У 1991 р. з розпадом СРСР самопроголошена Нагірно-Карабаська республіка вимагає уже об'єднання з Вірменією, що провокує Першу карабаську війну між Вірменією та Азербайджаном. У результаті вірмени фактично взяли під контроль не лише більшу частину Нагірного Карабаху, але і ще ряд азербайджанських районів. Усі ці території, очевидно, за нормами міжнародного права залишалися у складі Азербайджану, на чому наполягав офіційний Баку. Бішкекський протокол, підписаний за посередни-

цтва РФ в травні 1994 року, підбив підсумки війни, зафіксувавши статус-кво та зобов'язавши сторони до припинення вогню. Фактично це призвело до замороження конфлікту, поклавши початок перманентним та малоєфективним перемовинам, котрі тривали під егідою Мінської групи ОБСЄ, при участі в ній США, Франції та Росії [8].

Причому періодично на лінії зіткнення траплялися дрібні інциденти. У квітні 2016 року відбулось короткочасне загострення конфлікту, що переросло в так звану «чотириденну» війну (з 1 по 5 квітня).

Тривала ескалація в регіоні розпочалась 27 вересня 2020 року, започаткувавши відлік Другої карабаської війни, в результаті якої відбулись нові масштабні бої між Азербайджаном і військами Вірменії та Нагірного Карабаху. Починаючи з липня 2020 року як у Азербайджані, так і у Вірменії розпочалася підготовка громадської думки до військового конфлікту. В Азербайджані розпочались масові акції з вимогою відвоювання територій, втрачених внаслідок подій 30-літньої давності. Прем'єр-міністр Вірменії Н. Пашинян закликав до подальшого зміцнення «спільної системи безпеки» Вірменії та Нагірного Карабаху та сказав, що «азербайджанський міф про те, що його армія може перемогти вірменську армію, і, таким чином, Вірменія та Арцах повинні поступитись, зник» [11, р. 271].

Окрім цього, у липні 2020 р. офіційні особи Азербайджану почали критикувати Росію за те, що, на їх переконання, російські військово-транспортні рейси літають до Вірменії, які, як вони стверджували, були поставками зброї. Російська влада спростовувала ці звинувачення, стверджуючи, що рейси з Росії доставляли будівельне обладнання для російської військової бази у Вірменії. У серпні 2020 р. Азербайджан провів масштабні військові навчання з Туреччиною. Згідно з повідомленнями, Туреччина також продала Азербайджану військового обладнання на суму понад 120 мільйонів доларів за перші дев'ять місяців 2020 року.

Багато спостерігачів вважають, що війна восени 2020 року почалася саме з азербайджанського наступу, спрямованого на повернення територій. Під час воєнних дій армія Азербайджану, технічно оснащена та озброєна турецькими поставками, вмiло використовувала ударні БПЛА, дрони, системи радіоелектронної боротьби та іншу сучасну техніку, котра довела свою максимальну ефективність. Придбання передових систем озброєння покращило можливості Азербайджану щодо розвідки та нанесення високоточних ударів.

В зв'язку з тим, що протиповітряна оборона в Нагірному Карабасі в основному складалася зі старіших радянських або російських систем, які були в основному неефективні проти нових азербайджанських безпілотників, то сили Вірме-

нії та Нагірного Карабаху зазнали великих втрат у бронетехніці та не змогли скоординувати резерви для контратак проти азербайджанських сил.

За повідомленнями Міністерства оборони Азербайджану за час, починаючи з 27 вересня до 9 листопада 2020 р., відповідно до завершення бойових дій, ЗС Азербайджану вдалось звільнити близько 246 населених пунктів, серед яких було, зокрема, 5 міст, серед яких стратегічно важливе місто Шуша. Всі вони були розташовані в межах Нагірно-Карабахської автономної області та регіонів Азербайджану [7, р. 250-271].

Бойові дії завершилися 9 листопада 2020 року, коли прем'єр міністр Вірменії та президент РФ виступили з заявою про припинення вогню. Самопроголошений Президент Карабаху Араїк Арутюнян також погодився на умову припинення усіх бойових дій. Тоді ж прем'єр Н. Пашинян прийняв умову припинення вогню, котрі означали передачу під азербайджанський контроль низки населених пунктів невизнаної НКР, а саме тих, котрі не входили до складу Нагірно-Карабахської автономної області Азербайджану в часи СРСР [10, р. 348-355].

Наслідком Другої Карабаської війни (27.09.2020–10.11.2020) стала фактична перемога Азербайджану внаслідок повернення до свого складу значної частини територій (на півдні). Окрім того, що сторони повинні були припинити бойові дії та обміняти полоненими та загиблими, умови миру передбачали наступне:

- Повернення територій, що оточують Нагірний Карабах, під контроль Азербайджану;
- Створення транспортного наземного коридору через Вірменію між Азербайджаном та Нахічеванською Автономною Республікою;
- Виведення з регіону вірменських військ, для запобігання ескалації;
- Введення в зону конфлікту майже 2 тис. російських миротворців, котрі повинні були контролювати периметр;
- Створення миротворчого центру для моніторингу припинення вогню;
- Підтримка сухопутного коридору між Вірменією та Нагірним Карабахом, а отже контроль міста Лачин залишався за Вірменією;
- Повернення внутрішньо переміщених осіб та біженців, котрі через військові дії були примусово переміщені з своєї землі [3].

До головних регіональних акторів, інтерес яких щодо подій, пов'язаних із Нагірним Карабахом, проявлявся досить виразно, варто віднести, на нашу думку, РФ, Туреччину та Іран. Присутність росії у регіоні була абсолютно домінуючою увесь період між першою та другою карабаськими війнами. Розглядаючи так званий «пострадянський простір» як територію власної сфери впливу, РФ позиціонувала себе як єдиного гаранта стабільності у регі-

оні Південного Кавказу, вважаючи, у тому числі, що лише вона має право на розробку «сценарію» та посередництво у розв'язанні конфлікту у Нагірному Карабасі.

У 2007 році за участі РФ були сформульовані «Мадридські принципи» стосовно можливостей врегулювання конфлікту, в яких, зокрема, фіксувалося наступне: територіальна цілісність: визнання територіальної цілісності Азербайджану в межах його міжнародно визнаних кордонів; самовизначення: визнання права на самовизначення народу Нагірного Карабаху; тимчасовий статус: встановлення тимчасового статусу для Нагірного Карабаху, який забезпечує високий ступінь автономії в складі Азербайджану; гарантії безпеки: здійснення заходів безпеки для забезпечення фізичної безпеки та захисту населення в Нагірному Карабасі, а також прилеглих регіонах; повернення переміщених осіб: добровільне повернення переміщених осіб і біженців до своїх рідних домівок і впровадження механізмів для вирішення майнових претензій; міжнародні миротворчі сили: розгортання міжнародних миротворчих сил для моніторингу виконання угоди та підтримки миру та стабільності [14].

2 листопада 2008 р. в Москві за участю РФ між Азербайджаном та Вірменією було підписано так звану Масндорфську декларацію, у якій сторони підтверджували прихильність до політичного врегулювання, шляхом прямого діалогу за посередництва країн-співголів Мінської групи ОБСЄ (США, Франції, РФ) з врахуванням «Мадридських принципів» [16].

У червні 2011 року росія знову взялась виконувати посередницькі функції. В Казані відбулась зустріч президентів Азербайджану і Вірменії І. Алієва і С. Саргсяна з ціллю підписання документу на основі «Мадридських принципів». Однак підписання сторонами документу так і не відбулося.

5 квітня 2016 р., по завершенні так званої «чотириденної» війни, у ході якої Азербайджану так і не вдалося провести швидкої наступальної операції із проривом вірменської оборони, у Москві за посередництва РФ відбулась зустріч між представниками МО Азербайджану та Вірменії, внаслідок якої сторони домовились про припинення вогню та збільшення міжнародних спостерігачів в регіоні [5].

27 вересня 2020 р. Азербайджан, достатньо милітаризувавшись, пішов в повномасштабний наступ. Офіційно росія зайняла нейтральну позицію щодо конфлікту, хоча, як зазначалося вище, російські військово-транспортні рейси, що літали до Вірменії, з великою ймовірністю були поставками зброї.

Після 44 днів важких та кровопролитних боїв 2-а Карабаська війна завершилася угодою про припинення вогню, підписаною президентом Азер-

байджану Ільхамом Алієвим, прем'єр-міністром Вірменії Ніколом Пашиняном і президентом росії Володимиром Путіним. Мирна угода вступила в дію 10 листопада 2020 р.

Вірменія зобов'язувалась повернути Азербайджану три адміністративні райони НКР – Агдамський, Кельбаджарський та Лачинський. А уздовж лінії зіткнення в Нагірному Карабасі і вздовж Лачинського коридору розміщувався миротворчий контингент РФ в кількості 1960 військовослужбовців, 90 бронетранспортерів, 380 одиниць спеціальної техніки (вперше за всю історію конфлікту). Попри заяви І. Алієва, що Туреччина поряд з росією теж візьме участь у миротворчій місії, цього не відбулося. Миротворчий контингент РФ повинен був розміститись паралельно з відходом вірменських військових сил. Термін перебування миротворчого контингенту РФ – 5 років з автоматичним продовженням на наступні 5-річні періоди, якщо жодна з Сторін не заявить за 6 місяців до закінчення строку про свій намір припинити застосування цього положення [3].

Можна зробити висновок щодо того, що підписана угода між сторонами ще більше закріпила позиції росії у регіоні. Адже для Вірменії РФ й надалі залишалася головним військовим союзником та гарантом певного контролю ситуації у Нагірному Карабасі. Для Азербайджану ж росія ставала гарантом наземного коридору з Нахічеваню. Кремлю, на думку аналітиків, вдалося «підхопити на гачок» і Азербайджан, і Вірменію, надавши першому гарантії невтручання, та придушивши війною спроби другої «повернути на прозахідний курс» [2].

Отож, росія, вдало балансує протягом усього конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, зберігала станом на осінь 2020 р. Баку як партнера, а Єреван як союзника. Також РФ підтвердила свою роль єдиного потужного посередника конфлікту, хоч і визнала політичну присутність Туреччини в регіоні. Присутність росії на Південному Кавказі залишалася усе ще переважаючою, хоча вже не настільки домінуючою, як у період до 2-ї Карабаської війни.

Динаміка статусу Туреччини як регіонального актора на Південному Кавказі проходила по висхідній лінії. Перетворення Анкари на найближчого союзника Баку зумовлене інтересом обох сторін. Азербайджан з початку своєї незалежності обрав шлях зближення з Туреччиною. Висловлювання, яке часто цитують у Туреччині щодо Азербайджану, «одна нація, дві держави», було придумано колишнім президентом Азербайджану Гейдаром Алієвим у 1990-х роках, є надзвичайно показовим. Після відокремлення від Радянського Союзу Азербайджан міг розраховувати на підтримку Туреччини не тільки в інтеграції в міжнародні організації, а й у створенні власних збройних сил в часи першої війни за Нагірний Карабах.

Претензії ж Анкари на присутність у регіоні Південного Кавказу почали активно проявлятися у 2000-х роках із корекцією «концептуальних принципів зовнішньополітичного курсу сучасної Туреччини», що базувалася на засадах доктрини «неоосманізму», розробником якої став спеціаліст з питань зовнішньої політики Ахмет Давутоглу, а головним реалізатором прем'єр-міністр, а з 2014 р. президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган. Суть доктрини полягала у посиленні міжнародної ваги Туреччини, зростанні її ролі в «міжцивілізаційному та міжрелігійному діалозі», здобутті присутності в «основних частинах колишньої Османської імперії» [1, с. 132].

Зимом 2010 р. Меджліс Азербайджану ратифікував угоду «Про стратегічне партнерство та взаємну підтримку між Азербайджаном та Туреччиною», підписану президентами країн, а також заяву «Про створення Ради стратегічного співробітництва високого рівня між Азербайджаном та Туреччиною». Фактично ця угода була основою військового альянсу, оскільки сторони зобов'язувалися координувати зусилля у розвитку військово-технічної та оборонної галузі двох країн [9, р. 194].

При цьому Туреччина намагалася позиціонувати себе об'єктивним посередником у конфлікті між Вірменією та Азербайджаном, офіційно заперечуючи (до війни 2020 р.) передачу зброї Баку. У 2009 р. було здійснено навіть спробу покращення двосторонніх відносин між Туреччиною та Вірменією, що стало реакцією на ініціативу США, Франції та низки інших держав Європи, які мотивували потребу зближення між Анкарою та Єреваном необхідністю протидії поширенню впливу РФ у регіоні. Було представлено «дорожню карту», що означала покрокове відновлення двосторонніх зв'язків. Першою умовою було відкриття кордону між Туреччиною та Вірменією протягом 60 днів. Однак одразу після цього Баку запросив відповіді у Анкари на такий дипломатичний крок в бік Єревану, і президент Р. Ердоган заявив, що поки існує Нагірно-Карабаський конфлікт, питання про відкриття кордону буде закритим. Цими діями Туреччина вчергове продемонструвала, що Азербайджан є набагато важливішим як політичним, так і економічним союзником ніж Вірменія [9, р. 276].

З початком 2-ї Карабаської війни у вересні 2020 р. Туреччина надала потужну дипломатичну підтримку Азербайджану, а також, як уже зазначалося вище, сприяла передачі новітніх безпілотників та іншого озброєння. Можна з певністю констатувати, що Анкара цього разу відкрито підтримала Баку у воєнному конфлікті з Єреваном. Після 44 днів активних бойових дій, як уже зазначалося, між сторонами було підписано угоду за посередництва росії. Попри те, що Туреччина не брала участь у підписанні угоди, вона опосередковано сприймалася одним із гарантів її дотримання,

відіграючи важливу роль у миротворчій діяльності.

Абсолютно погоджуємося з думкою українських експертів, що Туреччина по результатам 2-ї Карабаської війни суттєво посилила свою присутність у регіоні, увійшовши на «Південний Кавказ як один із гравців і модераторів». Водночас Туреччина і росія вийшли нарешті на «самий прийнятний для них двосторонній прямий формат» замість неодноразово критикованої Р. Ердоганом «старої конструкції у вигляді Мінської групи ОБСЄ» [2].

Курс на зближення Туреччини та Азербайджану після війни лише посилюється. 15 червня 2021 року Президенти країн підписали в м. Шуша спільну союзницьку декларацію, що мала на меті широкий спектр співпраці у двосторонніх відносинах, в тому числі активну військову співпрацю [13].

Отож, вплив Туреччини у регіоні Південного Кавказу після 2-ї Карабаської війни суттєво посилюється, частково поступаючись все ще російському. Беззастережна підтримки Азербайджану розглядається Анкарою як інструмент протидії впливу росії, а також спосіб закріплення свого статусу регіональної держави. Зростаючий вплив Туреччини в регіоні викликає питання про розвиток динаміки відносин між Туреччиною та росією, яка включає елементи як суперництва, так і взаємовигідної співпраці.

Ще одним регіональним актором, що мав власну позицію щодо Нагірно-Карабаського конфлікту та певні претензії на помірну присутність у регіоні, був Іран. Спільні кордони з Вірменією та Азербайджаном, історичні та культурні зв'язки з регіоном (азербайджанці – друга за чисельністю етнічна група в Ірані після персів, а Верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї – етнічний азербайджанець), а також геополітичні амбіції Ісламської республіки Іран (ІРІ) зумовили досить активну зовнішньополітичну позицію цієї держави щодо вірмено-азербайджанського протистояння.

У 1992 році Іран навіть був залучений до Мінської групи щодо врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі, але згодом виключений. Це зумовилося позицією країн-співголів вищезгаданої групи – США, Франції і РФ та їхнім занепокоєнням щодо потенційних наслідків участі Ірану у контексті ускладнення переговорного процесу. Офіційною ж причиною виключення став той факт, що Іран не є членом ОБСЄ [15, р. 381-401].

Особливістю зовнішньополітичної стратегії Ірану щодо Нагірно-Карабаського конфлікту став той факт, то держава рішуче виступала проти розміщення міжнародних миротворчих сил на карабаських лініях зіткнення, посилаючись на принцип протидії втручанню трансрегіональних держав у вирішення кризи регіонального масштабу. Особливо дражливо Іран ставився до можливостей використання трансрегіональних сил на лініях вірмено-азербайджанського зіткнення поблизу

власного кордону, розцінюючи це як загрозу суверенітету і територіальній цілісності країни. Натомість ІРІ підтримувала місцеві та регіональні механізми припинення вогню та утвердження миру в Карабасі, а також забезпечення безпеки його жителям, як вірменам, так і азербайджанцям [12, р. 23-24].

Під час 2-ї Карабаської війни Іран уже традиційно дотримувався досить обережного підходу, прагнучи уникати прямих форм участі у конфлікті чи підтримки будь-кого із його учасників, при цьому намагаючись відстоювати свій інтерес у регіоні Південного Кавказу. Тегеран надавав гуманітарну допомогу як Вірменії, так і Азербайджану. Після підписання угоди про припинення вогню за посередництва росії 10 листопада 2020 р. Іран висловив підтримку факту припинення бойових дій, розцінюючи його як крок на шляху до відновлення стабільності в регіоні. В заяві було наголошено на важливості дотримання режиму припинення вогню та відведення військ з регіону конфлікту [4].

Загалом підхід ІРІ під час 2-ї Карабаської війни базувався на збереженні нейтралітету, захисті власних кордонів і сприянні дипломатичним шляхам розв'язання конфлікту. Тегеран прагнув збалансувати свої відносини з Вірменією та Азербайджаном, захищаючи водночас регіональну стабільність.

Отож, позиція Ірану як регіонального актора була помітною протягом усього перебігу Нагірно-Карабаського конфлікту. Зовнішньополітична стратегія ІРІ полягала у сприянні мирному вирішенню конфлікту. Країна вбачала власний стратегічний інтерес у забезпеченні регіональної стабільності, віддаленні потенційної небезпеки від власних кордонів та збереженні по можливості свого впливу в регіоні Південного Кавказу.

Висновки. Таким чином, здійснюючи загальну оцінку стратегії головних регіональних акторів – росії, Туреччини та Ірану – щодо Нагірно-Карабаського конфлікту станом на момент закінчення 2-ї Карабаської війни, можемо констатувати наступне. РФ, сприймаючи регіон Південного Кавказу як частину власної сфери впливу, стабільно прагне зберігати тут свою присутність. росія традиційно розглядає Вірменією як ключового союзника, надаючи їй військову підтримку, водночас позиціонуючи себе посередником між Єреваном і Баку та гарантом стабільності у регіоні загалом. Свідченням певної успішності такої стратегії стало розгортання миротворчих сил РФ в Нагірному Карабасі після угоди про припинення вогню у листопаді 2020 р.

Туреччина намагається протягом усього періоду розвитку конфлікту розширити свій вплив на Південному Кавказі і утвердитися як регіональна держава. Інструментом реалізації цієї стратегії виступає всебічна підтримка Азербайджану. Фак-

тична перемога останнього у 2-й Карабахській війні стала переконливим доказом успішності та висхідної динаміки розвитку зовнішньополітичної стратегії Анкари.

Іран претендує на свою складову, нехай і не домінуючої, присутності у регіоні, зберігаючи при цьому збалансований підхід та уникаючи прямої військової участі чи підтримки однієї із сторін конфлікту.

Отож, 2-й Карабахська війна зафіксувала вище описаний стан присутності на Південному Кавказі головних регіональних акторів. Однак ця війна виявилася не фінальним етапом конфлікту у Нагірному Карабасі. Уже на момент завершення написання даного дослідження ситуація у регіоні отримала новий розвиток. 19 вересня 2023 р. збройні сили Азербайджану розпочали військову операцію у Нагірному Карабасі. Російський військовий контингент, що перебував на лінії азербайджансько-вірменського розмежування, у протистоянні не втручався. У результаті уже 28 вересня 2023 р. невизнана Нагірно-Карабаська республіка оголосила про припинення свого існування. Органи вірменської адміністрації республіки мають остаточно згорнути свою діяльність до 1 січня 2024 р. Територія Нагірного Карабаху повертається у склад Азербайджану, місцевому ж населенню дозволяється за бажанням виїхати до Вірменії [6].

Наслідком вище описаних подій стане, на нашу думку, здобуття Туреччиною статусу домінуючого регіонального актора на Південному Кавказі. Однак аналіз усього спектру причин та потенційних наслідків останніх подій у Нагірному Карабасі у регіональному та глобальному розрізах має стати вже, очевидно, предметом окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демчишак Руслан. Основні напрями та пріоритети зовнішньої політики Туреччини в період президентства Реджепа Ердогана. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2020. Випуск 30. С. 130-136.
2. Мир у нагірному Карабасі: капітуляція Вірменії, перемога Росії? *Радіо Свобода*. 10.11.2020 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myr-u-nahirnomu-karabasi/30940800.html>
3. Оприлюднено повний текст мирної угоди Азербайджану, Вірменії та РФ. *LB.ua*. 10.11.2020 р. URL: https://lb.ua/world/2020/11/10/470221_oprilyudneno_povniy_tekst_mirnoi.html
4. Південний Кавказ у геополітичному трикутнику «Туреччина-Росія-Іран». *Борисфен Інтел: незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень*. 17.11.2020 р. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/armii-voorugenie/pivdennij-kavkaz-v-geopolitichnomu-trikutniku-turechchina-rosiya-iran-2/>
5. Сім фактів про причини і наслідки «чотириденної війни» в Карабасі. *Нромадске*. 16.05. 2016 р. URL: <https://hromadske.ua/posts/sim-faktiv-pro-prychyny-i-naslidyk-chotyrydennoi-viiny-v-karabasi>

6. У Нагірному Карабаху повідомили про припинення існування невизнаної республіки з 1 січня. *Суспільне-новини*. 28.09.2023 р. URL: <https://suspilne.media/582111-u-nagirnomu-karabahu-povidomili-pro-pripinenna-isnuvanna-neviznanoi-respubliki-z-1-sicna/>

7. Askerov A., Ibadoghlu G. The causes and consequences of the Second Karabakh War. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. London, 2022. P. 245-271. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003261209-15>

8. Bishkek Protocol. *Ministry of Foreign Affairs Republic of Artsakh*. URL: <https://www.nkr.am/en/documents/statement-of-cis-head-of-states>

9. Broers L. Armenia and azerbaijan: anatomy of a rivalry. Edinburgh University Press, 2019. 352 p. URL: https://edinburghuniversitypress.com/media/resources/9781474450546_Armenia_and_Azerbaijan_-_Introduction.pdf

10. Gafarlı O. Russia's role in the Karabakh conflict. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. London, 2022. P. 341-365. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003261209-20>

11. Gunter M. M., Kyavuz M. H. Nagorno-Karabakh conflict: historical and political perspectives. Routledge, 2022. 462 p. URL: https://books.google.com.ua/books?redir_esc=y&hl=uk&id=5d5sEAAAQBAJ&q=

12. Krüger H. The territorial Status of Nagorno-Karabakh. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Berlin, Heidelberg, 2010. 92 p. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-14393-9_1

13. Landmark Shusha Declaration between Türkiye, Azerbaijan turns year-old. *The Turkish agency*. 15.06.2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/world/landmark-shusha-declaration-between-turkiye-azerbaijan-turns-year-old/2614301>

14. Madrid Principles 2007. ANI-ARC. 11.04.2016. URL: <https://www.aniarc.am/2016/04/11/madrid-principles-full-text/>

15. Mahammadi M., Huseynov V. Iran's policies toward the Karabakh conflict. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. London, 2022. 447 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781003261209/nagorno-802b6aa65419&context=ubx>

16. Mayendorf Declaration. Resolution of the Nagorno Karabakh conflict 2008. *The President of the Republic of Armenia*. URL: <https://www.president.am/en/foreign-visits/item/2008/11/02/news-43/>

REFERENCES:

1. Demchyshak, Ruslan (2020). Osnovni napriamy ta priorityty zovnishnoi polityky Turechchyny v period prezidentstva Redzhepa Erdohana [The main directions and priorities of Turkey's foreign policy during the presidency of Recep Erdogan]// *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politoh. Studii*, 30, Lviv, 130-136. [in Ukrainian].

2. Myr u nahirnomu Karabasi: kapituliatsiia Virmenii, peremoha Rosii? (2020) [Peace in Nagorno-Karabakh: Armenia's surrender, Russia's victory?] *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myr-u-nahirnomu-karabasi/30940800.html>

3. Opryliudneno povnyi tekst myrnoi uhody Azerbaidzhanu, Virmenii ta RF (2020) [The full text of the peace agreement between Azerbaijan, Armenia and the Russian Federation was published] *LB.ua*. URL: https://lb.ua/world/2020/11/10/470221_oprilyudneno_povnyi_tekst_mirnoi.html

lb.ua/world/2020/11/10/470221_oprilyudneno_povnyi_tekst_mirnoi.html

4. Pivdennyi Kavkaz u heopolitychnomu trykutnyku «Turechchyna-Rosii-Iran» (2020) [The South Caucasus in the geopolitical triangle "Turkey-Russia-Iran"] *Borysfen Intel: nezaleznyi analitychnyi tsentr heopolitychnykh doslidzhen*. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/armii-voorugenie/pivdennij-kavkaz-v-geopolitychnomu-trikutnyku-turechchina-rosiya-iran-2/>

5. Sim faktiv pro prychny i naslidky «chotyrydennoi viiny» v Karabasi (2016). [Seven facts about the cause and effect of the "quadruple war" in Karabakh]. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/sim-faktiv-pro-prychyny-i-naslidky-chotyrydennoi-viiny-v-karabasi>

6. U Nahirnomu Karabakhu povidomyly pro prypynennia isnuvannia neviznanoi respubliki z 1 sichnia (2023). [In Nagorno-Karabakh, it was reported that the existence of an unrecognized republic had been suspended since January 1] *Suspilne-novyny*. URL: <https://suspilne.media/582111-u-nagirnomu-karabahu-povidomili-pro-pripinenna-isnuvanna-neviznanoi-respubliki-z-1-sicna/>

7. Askerov, A., Ibadoghlu, G. (2022). The causes and consequences of the Second Karabakh War. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. London P. 245-271. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003261209-15>

8. Bishkek Protocol. Ministry of Foreign Affairs Republic of Artsakh. URL: <https://www.nkr.am/en/documents/statement-of-cis-head-of-states>

9. Broers, L. (2019). Armenia and azerbaijan: anatomy of a rivalry. Edinburgh University Press, 352 p. URL: https://edinburghuniversitypress.com/media/resources/9781474450546_Armenia_and_Azerbaijan_-_Introduction.pdf

10. Gafarlı, O. (2022) Russia's role in the Karabakh conflict. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. London, 2022. P. 341-365. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003261209-20>

11. Gunter, M. M., Kyavuz, M. H. (2022). Nagorno-Karabakh conflict: historical and political perspectives. Routledge, 462 p. URL: https://books.google.com.ua/books?redir_esc=y&hl=uk&id=5d5sEAAAQBAJ&q=

12. Krüger, H. (2010). The territorial Status of Nagorno-Karabakh. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Berlin, Heidelberg, 92 p. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-14393-9_1

13. Landmark Shusha Declaration between Türkiye, Azerbaijan turns year-old (2022). *The Turkish agency*. URL: <https://www.aa.com.tr/en/world/landmark-shusha-declaration-between-turkiye-azerbaijan-turns-year-old/2614301>

14. Madrid Principles 2007 (2016). ANI-ARC. URL: <https://www.aniarc.am/2016/04/11/madrid-principles-full-text/>

15. Mahammadi, M., Huseynov, V. (2022). Iran's policies toward the Karabakh conflict. *The Nagorno-Karabakh Conflict*. London, 447 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781003261209/nagorno-802b6aa65419&context=ubx>

16. Mayendorf Declaration. Resolution of the Nagorno Karabakh conflict 2008. *The President of the Republic of Armenia*. URL: <https://www.president.am/en/foreign-visits/item/2008/11/02/news-43/>

The second Karabakh war in the context of realizing the interests of the main regional actors

Demchyshak Ruslan Bohdanovych

Ph.D. in Political Sciences, Associate Professor at the Department of Political Science and International Relations National University "Lviv Polytechnic" Stepan Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9499-7889

The article examines the current stage of the conflict in Nagorno-Karabakh from the standpoint of clarifying the interests of the main regional actors – russia, Turkey, and Iran – and analyses the forms of manifestation of these interests during the 2nd Karabakh War. The method of historicism was used in the analysis of the history of the development of the conflict, a comparative method was used to analyse the degree and dynamics of the presence in the region of the russian federation, Turkey, and Iran, and a system-structural analysis was used to reflect a holistic picture of the realization of the interests of the main regional actors.

It was established that the russian federation, perceiving the region of the South Caucasus as part of its own sphere of influence, steadily strives to maintain its presence here. russia has traditionally treated Armenia as a key ally, providing it with military support, while positioning itself as a mediator between Yerevan and Baku and a guarantor of stability in the region as a whole. The deployment of peacekeeping forces of the Russian Federation in Nagorno-Karabakh after the cease-fire agreement in November 2020 was evidence of the certain success of such a strategy.

Throughout the entire period of the conflict, Turkey is trying to expand its influence in the South Caucasus and establish itself as a regional power. Comprehensive support for Azerbaijan acts as a tool for implementing this strategy. The actual victory of the latter in the 2nd Karabakh War became a convincing proof of the success and upward dynamics of the development of Ankara's foreign policy strategy.

Iran claims its component, albeit not dominant, presence in the region, while maintaining a balanced approach and avoiding direct military participation or support for one of the parties to the conflict.

Three years after the end of the 2nd Karabakh war, on September 19-28, 2023, the armed forces of Azerbaijan conducted a military operation in Nagorno-Karabakh, the result of which was the cessation of existence of the unrecognized Nagorno-Karabakh Republic and the return of its territory to Azerbaijan.

It is predicted that the consequence of the events described above will be Turkey's acquisition of the status of a dominant regional actor in the South Caucasus. However, the analysis of the entire range of causes and potential consequences of recent events in Nagorno-Karabakh in regional and global terms should obviously become the subject of another study.

Key words: Armenia, Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, Turkey, russia, Iran, regional actor.

Козак Тамара Миколаївна

Сутність, історія й особливості міжнародних, світових або глобальних мов у політиці та міжнародних відносинах

УДК 373.45

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.21>

Козак Тамара Миколаївна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Січових Стрільців, 19,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-0078-5560

У статті розглянуто сутність, історію, вияви й особливості міжнародних, світових або глобальних мов у політиці та міжнародних відносин. Дослідження актуалізоване постійним зміцненням міждержавних та міжнародних зв'язків й поширенням комунікаційних можливостей людей у світі, що породжує попит на глобальні чи світові мови. Стаття починається з характеристики сутності світової, міжнародної або глобальної мови, а далі фокусується на історію й еволюцію різних таких мов. Теоретично виявлено, що міжнародна, глобальна або світова мова не обов'язково визначається кількістю її носіїв, але скоріше залежить від ролі, яку вона відіграє в політиці, міжнародних відносинах, соціальних зв'язках та комунікації. Це особливо важливо в умовах глобалізації, коли міжнаціональна комунікація має вирішальне значення для співпраці і взаєморозуміння між країнами і культурами.

Аргументовано, що міжнародний, світовий або глобальний статус мови не обов'язково визначається її лінгвістичною композицією, логічними конструкціями або семантикою, бо особливості мови не завжди визначають її роль в міжнародних відносинах. Натомість відзначено, що глобальний або міжнародний статус мови часто залежить від влади і впливу, особливо політичного, економічного, релігійного та військового, конкретного народу і держави. Відтак підсумовано, що міжнародний статус мови детермінується в значно більшій мірі соціокультурними і політичними чинниками, а не лінгвістичними особливостями мови.

Наголошено, що незважаючи на попередню домінуючість різних мов, таких як латинська та французька, сьогодні англійська мова стала основною в політиці та міжнародних відносинах і є головною для міжнародних організацій і документів. Англійська мова набула статусу світової та стала найбільш поширеною другою мовою для навчання у більшості країн світу. Ця мова використовується в більшості міжнародних організацій та загалом у міжнародних відносинах передусім через свою доступність і поширеність, витісняючи інші мови. Врешті, англійська мова отримала світовий та міжнародний статус завдяки політичному, технологічному, соціально-економічному і культурному впливу, а глобалізація грає ключову роль у підтриманні та розвитку такого статусу англійської мови. Однак використання англійської мови в світовій політиці і дипломатії – складне завданням через різний рівень володіння нею різними групами населення.

Ключові слова: політика, міжнародні відносини, мова, міжнародна мова, світова мова, глобальна мова, англійська мова.

Вступ. Чинний стан справ щодо взаємозв'язку мови, політики і міжнародних відносин, а також інших аспектів соціального життя однозначно підтверджує той факт, що деякі мови історично були або залишаються важливими чи важливішими на міжнародній арені. Ці мови можуть бути визнані як міжнародні, глобальні або світові, використовуються для міжнародного спілкування і слугують особливими «lingua franca» для різних потреби, груп і спільнот тощо. При цьому, існує доволі багато причин, які пояснюють такий статус різних мов. З одного боку, це може бути наслідком політичного і соціально-економічного впливу тих чи інших держав, націй або інших соціокультурних сил, чії представники володіють цими мовами. З іншого боку, це може бути результатом потреби у багатомовності, яка історично супроводжує розвиток людства. Ця потреба універсалізується і об'єктивізується в процесі формування мов, які можуть слугувати загальноприйнятими засобами міжнародного, міжнаціонального або міждержавного спілкування. Така тенденція особливо актуальна в останні десятиліття чи навіть півстоліття,

адже міждержавні та міжнародні зв'язки стають сильнішими, а комунікативні можливості громадян усіх країн світу розширюються. В цьому контексті дослідження історії, сутності, феномена та особливостей міжнародних, світових або глобальних мов і мов як «lingua franca» особливо актуалізується, передусім в політиці та міжнародних відносинах.

Відтак **метою** дослідження є огляд, структурування та систематизація суті, історії, виявів й особливостей міжнародних, світових чи глобальних мов у політиці та міжнародних відносинах. В ході розв'язання поставленої мети запропоновано спершу звернутись до особливостей і сутності світової, міжнародної чи глобальної мови – як в однині, так і в множині. Після цього увагу зосереджено на історії та еволюції різних світових, міжнародних або глобальних мов, причому з особливим наголосом на англійській мові.

Для досягнення цієї мети і розв'язання окремих завдань використано **методи** політичної науки, прикладної лінгвістики й загальнологічні методи, за допомогою яких розкривається сутність, еволюція та особливості міжнародних, глобальних чи світових мов,

в тому числі у контексті їхнього значення в політиці і міжнародних відносинах. Методологічною ж основою цього дослідження обрано структуралізм, постструктуралізм, структурний функціоналізм, постмарксизм і конструктивізм. На цій підставі пояснено суть, атрибути і логіку виокремлення світових, глобальних чи міжнародних мов у політиці й міжнародних відносинах. Разом з цим, особливістю роботи стало її передусім теоретико-методологічне й історіографічне спрямування, хоч воно і ґрунтується на реальному й емпіричному огляді стану поступу світових, глобальних або міжнародних мов у політиці та міжнародних відносинах в різні періоди історичного розвитку.

Аналіз публікацій і виділення невирішених проблем. Означена дослідницька проблематика доволі широко репрезентована в політичній науці, філософії, соціолінгвістиці, культурології, теорії міжнародних відносин тощо. Адаже до неї і суміжних питань різного часу звертались такі (далеко не всі) науковці, як П. Барні [2], А. Герард [12], Д. Граддол [9–11], О. Єсперсен [14], Д. Кристал [4; 5], В. Крофт [3], Т. Янсон [13] й інші. Тим не менше, в науці й досі не вироблено остаточної та консолідованої позиції на предмет того, а що ж становить сутність міжнародних, світових або глобальних мов, а також якими є їхні особливості в політиці та міжнародних відносинах, у тому числі в ретроспективі, поточно й у перспективі.

Результати. Враховуючи наявні наукові доробки з означеної тематики, треба зазначити, що, з теоретико-методологічної точки зору і як відзначає О. Єсперсен [14, с. 9], мову, яку використовують люди різних національностей для спілкування між собою, можна в певному сенсі розглядати як міжнародну, глобальну або світову. Причому у цьому контексті (адже в іншому випадку треба робити уточнення) ми застосовуємо ці терміни та позначення як синонімічні або близькі за значенням, адже вони часто використовуються за ідентичною логікою. Водночас примітно і те, що такі мови, як правило, виникають одночасно із появою перших держав та відіграють важливу роль у міжнародних відносинах і дипломатії. З одного боку, ці мови важливі в умовах зміцнення міжнародних та міждержавних політичних, соціальних, економічних і культурних зв'язків, а також зростання комунікативних можливостей громадян усіх країн світу. З іншого боку, існує ризик, особливо в категоріях так званого «мовного геноциду» чи «мовного імперіалізму», що ті чи інші мови можуть витіснити інші мови з комунікативного простору, загрожуючи національній самоідентифікації представників різних держав, етносів і культур [1]. Водночас цілком зрозуміло, що існування й успішна діяльність світової спільноти і міжнародних організацій стають неможливими без наявності мови міжнародного спілкування, світової чи міжнародної мови або так званої «lingua franca». Адаже відсутність такої мови часто постає непереборним бар'єром в умовах

глобалізації, коли міжнаціональна, міжмовна і міжкультурна комунікація типово стає важливим аспектом сучасності. Особливо це актуально в контексті розвитку багатьох країн за схемою держав-націй з однією державною мовою, що сприяє політичному та економічному об'єднанню цих країн, але створює перешкоди для багатосторонніх міжнародних зв'язків, взаєморозуміння та співпраці, які необхідні для підтримки сталого світового поступу. Саме у цьому випадку мова всесвітнього чи світового спілкування є необхідністю не лише у сфері дипломатії та політичної співпраці, а й у всіх аспектах соціальної комунікації в умовах інформатизованого суспільства і глобалізованої світової політики й економіки.

Разом з цим, практика і ситуація у світі доводять, що мова, яка називається міжнародною, глобальною, світовою, звикло не є мовою, якою говорить найбільше людей у якості своєї рідної мови або якою вони володіють найкраще. Замість цього, світова мова набуває свого статусу завдяки загальному визнанню її глобальної або міжнародної важливості, коли ця мова функціонально визначається особливою роллю, яку вона відіграє, і це за умови, що таке визнання поширюється на кілька або більшість країн у світі. Іншими словами, жодна мова не постає світовою або міжнародною лише через те, що багато людей спілкуються нею, а скоріше через те, що це мова, якою комунікують різні люди та країни, для котрих ця мова, яка прагне до статусу світової або міжнародної, не є рідною [4].

Причому існують різні шляхи досягнення такого статусу чи сприйняття тієї або іншою мовою. Так, у деяких випадках мова набуває статусу міжнародної або глобальної завдяки тому, що все більше країн офіційно визнають її як державну або офіційну мову, часто разом зі своєю рідною чи первинною мовою, навіть якщо це робиться для використання цієї мови для роботи у сферах освіти, урядування, законодавства, дипломатії, комунікацій тощо. В інших ситуаціях статус мови як світової або міжнародної може бути визначений різними чинниками, такими як історичні традиції, політична доцільність, прагнення до комерційних, культурних чи технологічних контактів й інновацій а так далі. Все залежить від того, якій мові і як надається пріоритет у системі навчання іноземних мов в різних країнах. Навіть якщо мова не має офіційного статусу, вона все-ж може наблизитися до світової чи міжнародного статусу через своє впливове місце в системі освіти. Ще в іншому випадку, мова може набувати статусу міжнародної чи глобальної через сприйняття її як найефективнішої для отримання певних соціальних, економічних, культурних і навіть політичних вигод в умовах сучасного глобалізованого світу або в певних інституційних, бізнесових, соціальних та інших середовищах [4].

Також потрібно відзначити, що тенденція мови до статусу міжнародної не визначається чи не

стільки визначається лише кількістю її носіїв, які володіють цією мовою як рідною або другою, а також залежить від структури цих носіїв та від того, хто саме використовує цю мову і є її мовцями. У деяких випадках мова наближається до статусу світової мови, якщо країна, звідки вона походить, а також мовці цієї мови, що володіють нею як рідною, наділені політичним та соціально-економічним впливом (над іншими) у світі. В інших ситуаціях мова може стати міжнародною чи світовою, навіть якщо країна, яка її представляє, не має значного впливу, однак та чи інша мова починає використовуватися у все більшій кількості чи різноманітності важливих сфер життя. Це засвідчує про те, що спрямованість мови до міжнародного, світового або глобального статусу визначається різними економічними, політичними, технологічними, культурними й іншими факторами, що домінують у суспільному житті. Фактично ж жодна мова не існує незалежно від користувачів, які нею володіють або прагнуть володіти, а впорядковується їхніми лінгвістичними перевагами. Іншими словами, успіх мови визначається успіхом її спікерів, адже це відкриває можливості для інших людей, які бажають чи намагаються освоїти ту чи іншу мову як світову або міжнародну мову.

Отже, важливо підкреслити, що міжнародний статус мови не є результатом її лінгвістичної будови, логічних конструкцій або семантики. Хоча деякі мови, які мають або мали статус міжнародних чи світових, можуть мати певні особливості, що роблять їх привабливими, ці особливості зовсім не можуть бути визначальними факторами у досягненні певною мовою такого статусу [4]. Відтак всі очікувані чи передбачувані атрибути привабливості деяких міжнародних мов, по суті, є випадковими, адже вони, гіпотетично, можуть відноситися до будь-якої мови, яка набула б статус міжнародної. Це підтверджує, що жодна мова не стає міжнародною чи світовою через свої внутрішні особливості, обсяг словникового запасу чи певні історичні аспекти, такі як спадок «великої» літератури або асоціації з «великою» культурою або релігією і так далі. Фактично такі фактори не можуть гарантувати «вживання» будь-якої мови. Натомість всяка мова стає міжнародною чи світовою переважно завдяки владі, впливовості, особливо політичній, економічній, релігійній та військовій, свого народу та держави (або народів і держав), для яких ця мова є першою або рідною.

Це факт, який підтверджує, що в сучасному світі не існує та, можливо, не буде існувати міжнародної чи світової мови, яка би мала універсальну природу і переваги, не завдаючи шкоди іншим мовам. Навіть якщо створити таку мову з благородних мотивів і позбавити її національних обмежень чи атрибутів [4]. Цей висновок навіть очевидний тоді, коли всі мови розділити на природні та штучні, які

можуть мати статус міжнародних або світових. Адже природні мови історично формуються на конкретних територіях, розвиваються як певні системи та стають чи можуть ставати міжнародними лише після кодифікації і впливу лінгвістичних й екстралінгвістичних факторів, таких як соціальні, економічні, політичні, культурні та військові. Зазвичай вони представляють собою мови певних народів і держав, і, виступаючи як «посередники», піддаються процесам конвергенції й дивергенції. Прикладами таких мов є латинська мова, котра історично використовувалася в середньовічній Європі, або сучасні мови, такі як англійська, французька, німецька, китайська та інші мови. У цих мовах міжнародна роль виникає як наслідок їхньої первинної функції етнічних мов. Тому ця ситуація підкреслює складність створення чи використання абсолютно універсальної мови на підставі природної мови, яка б задовольняла всі потреби в міжнародному спілкуванні без завдання шкоди іншим мовам [18].

Штучні світові мови відрізняються тим, що в них роль міжнародності є першорядною чи основною. Ці мови створені спеціально з метою міжнародного спілкування та комунікації. Їх можна розділити на дві категорії: контактні або «змішані» мови і власне штучні мови, які типово виникають у результаті потреб міжнаціонального спілкування на різномовних і багатонаціональних територіях. Так, контактні мови виникають у ситуаціях гострих міжетнічних і міжнаціональних контактів, де існує настільки гостра потреба взаєморозуміння, що мовам треба адаптуватися до нових умов. Прикладами таких мов є піджинізовані мови, такі як піджинізована англійська або неомеланезійська, а також креольські мови, такі як гаїтянська [3, с. 191; 8]. Штучні мови навпаки створюються свідомо науковцями і практиками для міжнародного спілкування. Це можуть бути допоміжні, вигадані або експериментальні мови й існують сотні і навіть близько тисячі проектів таких мов [1]. Деякі з них включають в себе Волапюк, створену німецьким священиком Й. Шлеєром у 1879 році, Есперанто, створену польським лікарем і поліглотом Л. Заменгофом у 1887 році, Ідо, створену Луї де Бофроном в 1907 році, Окциденталь, створену естонським дослідником Е. де Валем у 1922 році, Інтерлінгву, створену Міжнародною асоціацією допоміжної мови під керівництвом А. Ґоуда в 1951 році, Тікі Пону, створену в 2001 році, а також різноманітні мови програмування тощо [7, с. 27; 17]. Тим не менше, ці штучні мови ніколи не набули та навряд набудуть широкого розповсюдження в глобальній політиці, економіці, соціальній сфері і міжнародних відносинах. Вони лишилися позаду національних мов, які перманентно виконують роль мов міжнародного спілкування [1].

Різні історичні форми світових або міжнародних мов також не володіли загальноприйнятою

універсальною реальністю чи всебічними перевагами. Проте їхня еволюція, розвиток і згасання, зокрема при розгляді латинської і французької мов (та в певній мірі іспанської та німецької мови), відзначаються важливим внеском у світову історію. Це дає змогу зрозуміти, які шляхи може обрати сучасна світова мова та які можливі наслідки це матиме для людства [1]. Латинська та французька мови і, до певної міри, інші мови, приміром, відіграли важливу роль у визначенні певних закономірностей, які мали суттєвий вплив на поточний статус англійської мови у світовій політиці та міжнародних відносинах. Розгляд їхнього розвитку й історії може пролити світло на те, якими є або можуть бути особливості і критерії світової, міжнародної чи глобальної мови.

Упродовж багатьох століть в минулому найбільш поширеною мовою для міжетнічного та міжнародного спілкування була латинська мова, яка відіграла важливу роль у становленні різноманітної європейської культури та формуванні цивілізаційного простору в Європі [1]. Поширення латинської мови і її метаморфози відбувалися на берегах Середземного моря протягом XI–X століть до нашої ери. Відзначаючи період від IX до III століть до нашої ери, помітно, що латинська мова здобувала перевагу над іншими стародавніми мовами Італії. Інший же ключовий період, з I століття нашої ери, був часом розквіту латинської мови, коли вже були створені класичні твори видатних філософів і мислителів, таких як Цезар, Цицерон, Горацій і Тиціан. У цей період латинь стала загальнодоступною мовою спілкування, а в подальшому стала основою для «живих» романських мов. Римляни, завдяки своєму військово-політичному й економічному впливу, розпочали поширювати латинську мову в регіонах Північної Африки, Іспанії, Галії, Британії, Німеччини, Греції, Паннонії і Дакії. Ця процедура латинізації мовного простору призвела до витіснення і навіть знищення мов різних націй, які населяли ці регіони [1]. З іншого боку, засвоєння латинської мови відкрило для її мовців та еліти нові можливості для комунікації в різних частинах Римської імперії, забезпечивши нові соціальні та політичні перспективи і підвищивши конкурентоспроможність суспільства. Це відбувалося, оскільки латинська мова була державною мовою Римської імперії і Західної Римської імперії, стаючи мовою науки, літератури і культури й, у підсумку та сучасним категоріями, мовою міжнародного спілкування. Використовуючи латинську мову, представники різних націй здійснювали спілкування, особливо у сферах політики, релігії, науки, медицини, права, культури. Відтак латинська мова була найпоширенішою та загальною мовою в Західній Європі, виступаючи не лише як писемна, але і розмовна мова всієї цієї частини континенту. І це навіть після колапсу Західної Римської імперії

в V столітті нашої ери і не будучи рідною мовою одного народу. У результаті цього, латинська мова протягом майже двох тисячоліть відома своєю роллю в міжнародному спілкуванні і безумовно постала історичною мовою міжнародного спілкування. Адже у період Середньовіччя вона функціонувала як найпоширеніша та загальна мова, яка об'єднувала писемний й усний спосіб спілкування практично в усій Західній Європі.

Разом із цим, необхідно відзначити, що більшість західноєвропейських мов сформувалися під впливом саме латинської мови як основного джерела лексичного збагачення в сферах політики, права, дипломатії, науки та технічної термінології. Зокрема, з V століття нашої ери, після розпаду Римської імперії та ослаблення її зв'язків з провінціями, що набули незалежності і почали розвивати державність, майже всі мови Західної Європи, утворюючи романську мовну групу, розпочали свій розвиток на основі латинської мови [1]. Таким чином латинська мова, яка поєднувалася з місцевими діалектами, послужила основою для формування різних романських мов, таких як іспанська, галісійська, португальська, каталанська, провансальська, французька, італійська, сардинська, ретороманська, румунська, молдавська, окситанська, лігурійська, астурійська, арпітанська, арагонська, сардська й інші [13; 16]. Цей процес був завершений до IX століття, а нині ці мови визнані державними або офіційними мовами у понад 60 країнах світу. Вони визначають лінгвістичне середовище Європи і часто претендують на статус міжнародних або світових мов, особливо у випадку країн з історією активної колонізації [1].

Водночас, вже в XI столітті змінилася міжнародна лінгвістична ситуація, яка раніше характеризувалася переважанням латинської мови. Адже французька мова почала активно набувати статусу міжнародної чи світової мови. Початково це було пов'язано з норманським завоюванням Англії і поширенням французької мови під час хресто-вих походів, включаючи ті, які відбувалися під покровительством Франції. Подальше поширення французької мови охопило численні європейські країни, такі як Німеччина, Нідерланди, окремі регіони Італії і Греції тощо. Також французька стала мовою деяких династій поза межами Європи, коли французькі еліти прийшли до влади. Важливо відзначити, що французьку мову використовували переважно для дипломатичної кореспонденції, роботи на міжнародних форумах, міждержавних переговорах, організації Олімпійських ігор, а в публіці вона типово сприймалася як ознака освіченості. Французька мова використовувалася навіть в англійському парламенті та серед вищої політичної еліти Англії протягом понад 300 років. Проте в XIV–XV століттях в Англії французька врешті почала втрачати свій попередній статус, а тому

більше не використовувалася в політичних колах і парламенті, залишаючись лише мовою королівського двору та міжнародного спілкування.

Це засвідчує, що в пізньому Середньовіччі та в період Нового часу виникла система двомовності, яка включала латинську і французьку мови у міжнародних відносинах, причому обидві ці мови виконували різні функції. Французька мова головним чином використовувалася як світська та не пов'язана з церквою мова і застосовувалася не стільки в міжнародній політиці, скільки в роботі королівських дворів й адміністрацій [2, с. 17]. Латинська мова натомість була «живою» мовою і використовувалася в католицькій церкві, освіті і науці. Проте ситуація змінилася в XVI столітті, коли латинська мова майже повністю втратила свій статус «живої» мови. Вона зберегла свою роль лише як мова дипломатії (до кінця XVII століття), науки (до кінця XVIII століття), університетської освіти (до початку XX століття) та католицького обряду (досі поряд з італійською мовою залишається офіційною мовою Костелу) [1]. Ця зміна була обумовлена втратою латиною своєї колишньої релігійної і політичної нейтральності, а тому це й позбавило її основних переваг порівняно з новими мовами, зокрема французькою, які стали активно розвиватися в епоху Нового часу, особливо після «Вестфальського миру» 1648 року.

Отже, змагання між колись нейтральною латиною і все більш популярною французькою мовою, особливо в політичних і наукових колах різних європейських країн, перетворилося на «битву» різних політичних і соціально-економічних сил. Цікаво, що переважання французької мови і культури в Європі відбулося в епоху Людовика XIV і досягло свого виняткового розквіту під час Просвітництва, коли Франція була центром наукового, інтелектуального та культурного життя в світі, а також джерелом передових ідей та центром відкриттів, котрі поширювались по всьому світу [15]. Зокрема, ідеї видатних французьких філософів, які критикували існуючі в той час інституції, звичаї та мораль й вірили в роль природи і людського прогресу, відіграли ключову роль у зміцненні позицій французької мови як мови спілкування верховних політичних еліт та освічених верств Європи. Тому зовсім закономірно, що у XVIII столітті настала епоха франкомовного переважання в міжнародних відносинах, оскільки використання французької мови в якості мови міжнародного спілкування досягло свого піку.

Однак в цей самий період французька мова, яка колись володіла статусом міжнародної та світової мови дипломатії і міжнародних відносинах, стала стикатися з конкуренцією англійської мови. Це було в основному наслідком зростання впливу англійської та американської економічної еліти на світовій арені торгівлі і політики. Навіть не дивлячись на історичне переважання французької мови у міжнародних справах, визнання престижу французької

культури та літератури, вплив Франції на політику та військові конфлікти, а також різке поширення французької мови, остання поступово втратила своє «лідерство» як мова міжнародного спілкування. Це стало результатом виходу на передовий план мов тих націй і держав, які були найбільш розвиненими соціально, економічно і політично. Ця ситуація, яка може здатися парадоксальною, співпала з часом наполеонівських війн і виявилася певним родом кінцем епохи всеосяжності французької мови. У підсумку, об'єктивну причину занепаду французької мови і втрати нею лідерства як мови міжнародного спілкування становив вплив промислових революцій та подальшого соціально-економічного розвитку окремих країн.

Отже, світова лінгвістична динаміка стала рефлектувати важливий аспект у своєму розвитку, вказуючи, що мови, які виходили на передній план у політиці, міжнародних відносинах і глобалізованому світовому ринку, почали співвідноситися з прогресом і впливом відповідних держав та їхніх народів. Як помітив Д. Кристал, мова стає впливовою на світовій та міжнародній арені тоді, коли країна та її населення, які говорять цією мовою, стають сильними та впливовими, оскільки мова могутньої держави поширюється разом із її політичним та економічним впливом [5, с. 28]. У цьому сенсі навіть перед Першою світовою війною французька мова офіційно позиціонувалась як єдиновизнана міжнародна і світова мова, але на практиці відбувався великий вплив англійської мови, котру все частіше і частіше використовували в різних сферах і випадках. А вже після Першої світової війни, зокрема в розрізі укладання Версальського договору 1919 року, який був підписаний французькою і англійською мовами (порушуючи історичну традицію укладання міжнародних угод лише французькою мовою [1]), виявилось очевидним, що період дипломатичної та міжнародної одномовності на основі французької мови у світі завершився. Геополітична спільнота світу визнала, що англійська мова виходить на передовий план [12, с. 23]. Французька мова більше втратила міжнародне значення під час Другої світової війни, коли відбулась німецька окупація і відтак вплив на французьку мову. Тим паче, що в 1944 році, після визволення Франції спільно військами Великобританії і США, англійська мова почала активно поширюватися у Франції. Винятком був франкомовний світ колишніх французьких колоній, які після набуття незалежності вирішили зберегти французьку мову як державну чи принаймні офіційну мову.

Це означає, що вказаний період став початком «лінгвістичного завоювання» Європи і світу з боку США та Великої Британії, адже населення різних регіонів світу стало віддавати перевагу вивченню англійської мови. Утім ця ситуація була зустрінутою з різними відношеннями. Номінально було

прийнято відомий принцип формального захисту багатомовності в міжнародних організаціях, створених у XX столітті з метою сприяння світовій реконструкції та управлінню світовими подіями. Ця багатомовність стосувалась якщо не всіх мов, то принаймні таких, як англійська, французька, іспанська, німецька й інші [11, с. 8]. Але, як відзначив той же Д. Кристал, насправді більшість міжнародних організацій використовують англійську як свою робочу мову, і тільки менше половини з них використовують французьку мову [5, с. 28]. Це засвідчує те, що в сучасному світі англійська мова користується набагато більшим попитом для ведення різних міжнародних справ та розв'язання міжнародних проблем, порівняно з будь-якими іншими мовами [1]. Поетапно англійська мова набула статусу нової, найновішої чи чинної світової або міжнародної мови і стала невід'ємною частиною глобальних процесів. Хоча інші мови, такі як іспанська, португальська, голландська, німецька, російська, китайська тощо, теж мають ознаки міжнародних мов і використовуються в різних частинах світу, але їхнє застосування в міжнародних відносинах відстає від англійської.

Важливо відзначити, що ще у 1780 році Дж. Адамс, один із засновників США і другий президент країни, передбачив, що в майбутньому англійська мова стане домінуючою мовою у світі, витісняючи латинську і французьку [4]. Подібні прогнози знову повторювалися у XIX столітті, однак лише у другій половині XX століття ці передбачення постали реальністю. Сьогодні же англійська мова має особливий адміністративний, офіційний та політичний статус у понад 70 країнах. Зокрема, англійська мова є найдоступнішою другою мовою в світі і це надає їй важливу роль та пріоритет у політиці навчання іноземних мов, як для молоді, так і для дорослих, навіть у тих країнах, де вона не є офіційною мовою. В цілому це засвідчує про те, що англійська мова як світова/глобальна мова почала знаходити своє застосування, включаючи інструментальне, з початку XIX століття, і тільки в середині XX століття вона почала здобувати лідируючі позиції й навіть, свого роду, односторонньо домінувати у світі.

При цьому, ідея природної мови як практичного інструменту, необхідного для всього світу, зародилася лише на початку 1950-х років, зокрема після Другої світової війни. Хоча ще наприкінці XIX століття подібні ідеї висловлювались у контексті розробки штучних мов, але справжнє розуміння природної мови в такій ролі виникло з затримкою. Причина розуміння природної мови як найбільш доступного інструмента для всесвітнього спілкування полягає у наступному: після Другої світової війни світ стикнувся з нагальною потребою в механізмі, який би дозволив націям та державам ефективно спілкуватися одна із одною та слухати одна одну. Враховуючи, що кількість незалежних

держав у світі значно зросла в другій половині XX століття, зокрема в кілька разів, це було очікувано. Приміром, у 1945 році ООН об'єднувала 51 державу [6, с. 149–151], а на межі століть кількість країн-членів ООН збільшилася до понад 190. Це призвело до зростаючих очікувань виробити концепцію «робочої мови» як більш доступної альтернативи дорогим і часто важкодоступним і багатаетапним процедурам багатостороннього перекладу. В цьому сенсі англійська мова почала розглядатися і все частіше використовуватися як найбільш доступна міжнародна або світова мова, зокрема в сферах дипломатії та міжнародних політичних, соціальних, економічних відносинах тощо [4].

У цьому контексті постає питання стосовно статистичної оцінки поширення різних світових або міжнародних мов у реальній дипломатії та світовій політиці. Очевидно, що носії англійської мови можуть бути різними, оскільки для деяких ця мова є рідною, для інших – другою, а для ще інших – штучною або піджинізованою мовою (навіть якщо ця мова є рідною або ж другою). Таким чином, визначення поширеності англійської мови у світі має велику політичну значущість, оскільки воно залежить від того, хто складає вибірку для визначення обсягу застосування англійської мови та хто має інтерес у цьому. Тим не менше, за найширшими оцінками на сьогоднішній день близько від 1,5 до 2 мільярдів осіб користуються англійською мовою у всіх її різновидах і формах, що робить її найпоширенішою з-поміж всіх мов, включаючи ті, що мають статус світових або міжнародних [9]. Тому за оптимістичними прогнозами англійською мовою може спілкуватись або вже спілкується майже кожен третій житель планети. Цікаво, що спостерігається тенденція до зменшення частки носіїв англійської мови як рідної, порівняно з тими, для кого англійська є другою мовою. Ще наприкінці XX століття приблизно 8% населення розмовляло англійською мовою як рідною, а на початку XXI століття ця частка зменшилася до трохи більш 5% й очікується, що в середині XXI століття вона ще більше скоротиться – до менше 5% [10, с. 61]. Ситуація може вражати, особливо на тлі сприйняття англійської мови як дійсно міжнародної або світової мови [4].

З огляду на це, вчені вказують на необхідність розглядати кілька ключових груп причин, які привели до того, що англійська мова набула особливого статусу як світова і міжнародна мова, і серед них є як обґрунтовані, так і менш обґрунтовані. З-поміж менш обґрунтованих причин, які часто неправильно надають перевагу англійській мові, варто відзначити внутрішні або структурно-лінгвістичні чинники, які невірно приписують властивостям самої мови перевагу і відзначають умовні ознаки мови, які мають вигідну структуру (наприклад, простота мови, характери мови тощо). Натомість серед обґрунтованих причин переважання

цієї мови треба виділити зовнішні фактори або чинники, які не обмежуються властивостями самої мови, а в основному обумовлюються владою та впливом людей, які спілкуються цією – англійською – мовою. Суть у тому, що влада та вплив набувають різних форм у політичному, військовому, технологічному, соціальному, економічному та культурному контекстах тощо.

Зокрема, політичний вплив англійської мови історично коріниться передусім у колонізаційних процесах, що тривали протягом XVI–XX століть і призвели до глобального поширення цієї мови, даруючи їй навіть статус «мови, за якої не заходить сонце». Технологічна домінантність англійської мови розкрилася в зрізі промислової революції XVII–XVIII століть, що стала значущою подією у світі англосовітних країн. Соціально-економічний вплив англійської мови найбільше проявився в XIX–XX століттях, коли США почали випереджати Великобританію і за чисельністю населення, і за поширенням англійської мови в світі. Врешті-решт, культурний примат англійської мови став яскравим у XX столітті, коли майже всі сфери суспільного життя стали насиченими американським, а тому і англосовітним впливом. Ось чому в сучасному світі можна виділити принаймні кілька сфер, в яких англійська мова займає «видатне» місце на міжнародному і світовому рівнях, зокрема в політиці, економіці, журналістиці, рекламі, мовленні, кіноіндустрії, популярній музиці, подорожах, питаннях безпеки, освіті, комунікаціях і багатьох інших. Такий великий функціональний спектр англійської мови, з одного боку, обґрунтовує її статус як глобальної або міжнародної, а з іншого боку, ще більше зміцнює цей статус, оскільки все більше і більше країн, міжнародних організацій і людей розглядають англійську мову як цінний інструмент для досягнення своїх цілей [4].

Разом з цим, важливо розрізнати еволюцію поширення і визнання англійської мови як світової, глобальної або міжнародної мови у сучасному світі від схожих процесів у минулому. Різниця полягає в активному впливі процесів глобалізації, які відіграють ключову роль в підтримці і подальшому розвитку статусу англійської як глобальної мови. У сучасному світі багато сфер, що сприяли росту англійської мови як «видатної» міжнародної мови і впливають на її майбутнє позиціонування, становлять собою приклади соціальних процесів, які можна охарактеризувати терміном «глобалізація». Відтак важливо відзначити, що мова є надзвичайно демократичним явищем і навіть «інститутом демократизації» [4], адже володіння нею дає право на її використання. Навики мови дозволяють будь-кому адаптувати, збагачувати, скорочувати, трансформувати чи реконструювати мову. Це можуть робити як носії англійської мови як рідної, так і ті, для кого вона є другою мовою.

Отже, відзначається важлива особливість у розумінні англійської мови як міжнародної, світової чи глобальної. Це спостереження про зменшення кількості носіїв англійської мови як рідної у порівнянні з кількістю тих, для кого ця мова є другою. Така дихотомія призводить до зміни способу сприйняття англійської мови, яка втрачає своє поняття як індивідуальної мови в однині та постає більш колективною і в множині. Не дивлячись на це, англійська мова втримує свій статус світової мови та далі розвивається як така. Це відображено в тенденції виникнення своєрідної «меліорації» в англосовітному просторі, коли слова і вирази, які колись вважалися «місцевими» або «низькокласними», отримують важливий політичний і соціально-економічний статус, виходячи за рамки англійської мови як рідної, що врешті-решт впливає на глобалізаційні процеси у світі.

Висновки. Отже, можна зробити загальнотеоретичний висновок, що мова міжнародного спілкування, міжнародна, глобальна або ж світова мова не завжди визначається кількістю носіїв, які нею володіють, а радше залежить від ролі, яку вона відіграє в політиці, міжнародних відносинах, соціальних зв'язках і комунікації. Крім того, важливо враховувати, що існує різниця між рідними мовами та мовами міжнародного спілкування, а останні набувають свого статусу завдяки загальному визнанню їхньої глобальної і міжнародної важливості. Це є ключовим аспектом в умовах глобалізації, коли міжнаціональна комунікація стає надзвичайно важливою для співпраці та розуміння між країнами і культурами.

Також аргументовано, що міжнародний, світовий або глобальний статус мови не залежить від її лінгвістичної композиції, логічних конструкцій або семантики, бо особливості мови не є визначальними факторами в досягненні міжнародного статусу. Відповідно, немає універсальної мови, яка би задовольняла всі потреби міжнародного спілкування без завдання шкоди іншим мовам. Натомість доведено, що глобальний або міжнародний статус мови зазвичай залежить від влади і впливу, особливо політичної, економічної, релігійної та військової, конкретного народу і держави. Відтак підсумовано, що міжнародний статус мови визначається більше соціокультурними і політичними чинниками, ніж лінгвістичними особливостями мови.

Врешті, зазначено, що попри домінування у минулому різних мов, зокрема спершу латинської, а згодом французької, сьогодні саме англійська мова почала переважати в політиці та міжнародних відносинах і постала головною мовою для міжнародних організацій та документів. Англійська мова набула статусу світової та стала найбільш доступною другою мовою для навчання у багатьох або навіть більшості країн. Ця мова є робочою

мовою в багатьох міжнародних організаціях і загалом у міжнародних відносинах через свою доступність та розповсюдженість, тим самим інтенсивно витісняючи інші мови. Крім того, англійська мова визнана світовою і міжнародною мовою завдяки впливовим політичним, технологічним, соціально-економічним і культурним чинникам. Саме глобалізація грає ключову роль у збереженні та подальшому розвитку такого статусу англійської мови. Однак важливо, що використання англійської мови у світовій політиці та дипломатії є складним питанням через різні рівні володіння нею різними групами населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козак Т. Функціонування мови міжнародного спілкування: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2013. Вип. 3. С. 274–280.
2. Burney P. *Les langues internationales*. Paris: PUF, 1966. 128 p.
3. Croft W. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Edinburgh: Pearson Education, 2000. 287 p.
4. Crystal D. A global language // Seargeant P., Swann J. *English in the world: history, diversity, change*. Abingdon: Routledge, 2012. P. 151–177.
5. Crystal D. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 228 p.
6. Fomerand J. *The A to Z of the United Nations*. Lanham: Scarecrow Press, 2009. 571 p.
7. Gabbrielli M. *Programming languages principles and paradigms*. London, New York: Springer, 2010. 440 p.
8. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. NY: UN, 2002. URL: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pdf/Glossary_of_terms_revised.pdf
9. Graddol D. *English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language»*. London: British Council, 2006. 132 p.
10. Graddol D. *The decline of the native speaker = Le déclin du locuteur natif // Meinhof U., Graddol D. English in a Changing World = L'anglais dans un monde changeant*. AILA Review. 1999. Vol. 13. P. 57–68.
11. Graddol D. *The Future of English: A Guide to Forecasting the Popularity of English in the 21st Century*. London: The British Council, 1997. 66 p.
12. Guerard A. *A Short History of the International Language Movement*. Boni and Liveright, 1921. 286 p.
13. Janson T. *A Natural History of Latin. The Story of the World's Most Successful Language*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 316 p.
14. Jespersen O. *International English*. Routledge, 2013. 208 p.
15. Lewis H. *The Age of Enlightenment. The European Dream of Progress and Enlightenment (The International World History Project)*. Pittsburgh: The World History Center, 1992.
16. McWhorter J. *The Power of Babel: A Natural History of Language*. New York: HarperCollins, 2002. 336 p.
17. Pratt T., Zelkowitz M. *Programming languages, design and implementation: 4th ed*. Prentice Hall, 2000. 649 p.
18. Ruhlen M. *The Origin of Language: Tracing the Evolution of the Mother Tongue*. New York: John Wiley, 1994. 256 p.

REFERENCES:

1. Kozak, T. (2013). *Funktsionuvannia movy mizhnarodnoho spilkuvannia: istorychnyi aspect [Functioning of the language of international communication: historical aspect]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politoh. studii*. Vyp. 3. S. 274–280.
2. Burney, P. (1966). *Les langues internationales*. Paris: PUF. 128 p.
3. Croft, W. (2000). *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Edinburgh: Pearson Education. 287 p.
4. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 228 p.
5. Crystal, D. (2012). *A global language*, Seargeant P., Swann J. *English in the world: history, diversity, change*. Abingdon: Routledge. P. 151–177.
6. Fomerand, J. (2009). *The A to Z of the United Nations*. Lanham: Scarecrow Press, 2009. 571 p.
7. Gabbrielli, M. (2010). *Programming languages principles and paradigms*. London, New York: Springer. 440 p.
8. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. NY: UN, 2002. URL: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pdf/Glossary_of_terms_revised.pdf
9. Graddol, D. (2006). *English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language»*. London: British Council. 132 p.
10. Graddol, D. (1999). *The decline of the native speaker = Le déclin du locuteur natif, Meinhof U., Graddol D. English in a Changing World = L'anglais dans un monde changeant*. AILA Review. Vol. 13. P. 57–68.
11. Graddol, D. (1997). *The Future of English: A Guide to Forecasting the Popularity of English in the 21st Century*. London: The British Council. 66 p.
12. Guerard, A. (1921). *A Short History of the International Language Movement*. Boni and Liveright. 286 p.
13. Janson, T. (2007). *A Natural History of Latin. The Story of the World's Most Successful Language*. Oxford: Oxford University Press. 316 p.
14. Jespersen, O. (2013). *International English*. Routledge. 208 p.
15. Lewis, H. (1992). *The Age of Enlightenment. The European Dream of Progress and Enlightenment (The International World History Project)*. Pittsburgh: The World History Center.
16. McWhorter, J. (2002). *The Power of Babel: A Natural History of Language*. New York: HarperCollins. 336 p.
17. Pratt, T., Zelkowitz, M. (2000). *Programming languages, design and implementation: 4th ed*. Prentice Hall. 649 p.
18. Ruhlen, M. (1994). *The Origin of Language: Tracing the Evolution of the Mother Tongue*. New York: John Wiley. 256 p.

The essence, history and features of international, world or global languages in politics and international relations

Kozak Tamara Mykolayivna

PhD in Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Foreign Languages
Faculty of International Relations
Ivan Franko National University of Lviv
Sichovych Strilciv str., 19, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0078-5560

The article examines the essence, history, manifestations and features of international, global or world languages in politics and international relations. The research is driven by the ongoing strengthening of interstate and international relations and the expansion of public communication capabilities worldwide, which generate demand for global or world languages. The article begins with a characterization of the essence of global, international or world language and then focuses on the history and evolution of various languages. Theoretically, it is found that an international, global or world language is not necessarily determined by the number of its speakers, but rather by the role it plays in politics, international relations, social connections and communication. This is especially crucial in the context of globalization when intercultural communication is vital for cooperation and mutual understanding between countries and cultures.

It is argued that the international, world or global status of a language is not necessarily defined by its linguistic composition, logical constructs or semantics, because the characteristics of a language do not always determine its role in international relations. Instead, it is noted that the global or international status of a language often depends on the power and influence, especially the political, economic, religious and military power, of a specific nation and state. Therefore, it is concluded that the international status of a language is caused to a much greater extent by socio-cultural and political factors rather than the linguistic features of that language.

It is also emphasized that despite the previous dominance of various languages such as Latin and French, English has become the primary language in politics and international relations and is the main language for international organizations and documents as for today. English has gained world status and has become the most widely spoken second language for education in most countries worldwide. This language is used in most international organizations and, in general, in international relations primarily due to its accessibility and prevalence, thus displacing other languages. Finally, English has acquired its global and international status through political, technological, socio-economic and cultural influence, with globalization playing a key role in maintaining and developing this status. However, using English in world politics and diplomacy is a challenging task due to the varying levels of proficiency among different population groups.

Key words: politics, international relations, language, international language, world language, global language, English.

Корнат Леся Ярославівна
Сенчакевич Наталя Володимирівна

Роль засобів масової інформації у врегулюванні міжнародних конфліктів XXI ст.

УДК 327.56:007
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.22>

Корнат Леся Ярославівна
кандидат наук з державного управління,
доцент,
старший викладач кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0003-0804-3008

Сенчакевич Наталя Володимирівна
студентка IV курсу
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0009-0000-1974-5764

В епоху глобалізації та розвитку інформаційних технологій роль засобів масової інформації у врегулюванні міжнародних конфліктів є значною та різноплановою. Висвітлюючи інформацію, ЗМІ можуть стати стороною конфлікту і впливати на його перебіг. Особливістю сучасних міжнародних відносин є зростання ролі ЗМІ в дипломатії як інструменту зовнішньої політики. Сучасні міжнародні конфлікти мають гібридний характер – військові дії супроводжуються інтенсивною інформаційною кампанією. Розглядаючи вплив ЗМІ на зовнішню політику науковці вказують на «ефект CNN» – міжнародні медіа мають потенціал впливати на уряди та міжнародні організації, можуть впливати на формування порядку денного у політиці. Метою статті є дослідження та аналіз ролі засобів масової інформації у процесі врегулювання сучасних міжнародних конфліктів з врахуванням особливостей сучасного медійного простору. Використано такі методи дослідження: історичний; порівняльний; системний; структурно-функціональний, аналіз та синтез. Проаналізовано роль сучасних медіа – соціальних мереж у міжнародних конфліктах. Визначено, що роль ЗМІ у міжнародних конфліктах є неоднозначною і може мати різне спрямування. Встановлено, що під час конфлікту надання достовірної інформації має вирішальне значення, а її часто буває важко забезпечити. Зроблено висновки, що ЗМІ виконують роль постачальника та інтерпретатора інформації; виступають у ролі третьої сторони, яка забезпечує зворотній зв'язок з громадськістю щодо певних проблем; ЗМІ можуть виступати в ролі арбітра, який визначає порядок денний; ЗМІ мають вплив на політиків та є інструментом, за допомогою якого політики доносять свої ідеї. Іноді ЗМІ використовуються для висвітлення дипломатичних ініціатив і передачі повідомлень між сторонами конфлікту та можуть допомогти навести мости між ворогами і зміцнити довіру, необхідну для початку переговорів. Отже, у XXI столітті традиційні та новітні ЗМІ відіграють невід'ємну та вирішальну роль у розвитку та врегулюванні міжнародних конфліктів.

Ключові слова: ЗМІ, мас-медіа, новітні ЗМІ врегулювання міжнародних конфліктів, міжнародні відносини, інформаційні війни, гібридні війни, медіа-дипломатія.

Вступ. Для міжнародних відносин XXI століття характерними є міжнародні конфлікти, особливістю яких є гібридний характер та в основі яких часто лежить проблема етнічної чи релігійної ідентичності. Яскравим прикладом такого конфлікту є агресія російської федерації проти України, якій передувала низка інформаційних кампаній, захоплення Криму та української території на сході країни (на початковому етапі під приводом захисту росіян). Також особливістю сучасних міжнародних відносин є те, що роль ЗМІ в дипломатії або медіа-дипломатії зростає до важливого інструменту зовнішньої політики. Споживачі інформації у сучасному світі оточені різноманітними джерелами інформації, включаючи соціальні мережі та традиційні засоби масової інформації, що посилює їх роль у формуванні громадської думки та вплив на політичні рішення. Ми можемо спостерігати, як засоби масової інформації впливають на сприйняття міжнародних та локальних конфліктів громадськістю – вони можуть формувати або змінювати погляди та ставлення громадськості до конфліктів, лідерів, країн та рішень, що приймаються на міжнародному рівні. Як уже зазначалося, сьогодні міжнародні конфлікти часто супроводжуються інформаційними кампаніями та мають гібридний характер, де сторони використовують медіа для поширення пропаганди, дезін-

формації та впливу на іншу сторону конфлікту. Інформаційні атаки та поширення дезінформації можуть провокувати міжнародні конфлікти або загострювати вже існуючі. Проте позитивним чинником є поява у міжнародних відносинах такого виду дипломатії як медіа-дипломатія. Засоби масової інформації доносять інформацію до громадськості, влади та міжнародних партнерів, що може сприяти укладенню міжнародних угод і врегулюванню конфліктів. Оскільки засоби масової інформації стали невід'ємною частиною в сучасному інформаційному епоху, розуміння їх ролі в міжнародних відносинах та локальних конфліктах має практичне значення для вирішення міжнародних проблем та конфліктів.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження та аналіз ролі засобів масової інформації у процесі врегулювання сучасних міжнародних конфліктів з врахуванням особливостей сучасного медійного простору. Завданням є висвітлення важливих аспектів ролі засобів масової інформації у міжнародних конфліктах та сприяння розвитку більш глибокого розуміння впливу різних мас-медіа на сучасні міжнародні відносини.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано низку загальнонаукових методів дослідження: історичний, порівняльного аналізу, системний, структурно-функціональний,

аналізу та синтезу. Історичний метод дозволив виявити трансформацію ролі ЗМІ у міжнародних конфліктах. За допомогою системного методу вдалося з'ясувати загальні тенденції впливу ЗМІ на міжнародні конфлікти. Структурно-функціональний – роль різних видів ЗМІ у локальних та міжнародних конфліктах; аналізу – виявлення загальних тенденцій ролі ЗМІ у світових процесах; синтез – формулювання загальної ролі мас-медіа у забезпеченні миру на основі наявної інформації..

Результати. Засоби масової інформації (ЗМІ) стали невід'ємною частиною сучасних міжнародних відносин та відіграють дедалі важливішу роль у сучасних міжнародних конфліктах. У XXI столітті, внаслідок становлення інформаційної епохи та процесів глобалізації ЗМІ впливають на сприйняття подій. У залагодженні конфліктів застосовуються інструменти медіа-дипломатії. Дослідженню ролі ЗМІ у міжнародних конфліктах присвячено праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, це дослідження І. Блонделя, Е. Гілбоа (ефект CNN), Й. Галтунга, В. Лінча, А. Бріггса, П. Коблі, Д. Яноу та українських дослідників, зокрема А. Алексеєва, Г. Почепцова, І. Панарін, Д. Орлову, Г. Синоруб, В. Різуна. Питання сучасних гібридних воєн та військових конфліктів висвітлено у працях Ф. Хоффмана, Дж. Мак-Куєна, В. Горбуліна, В. Мандрагеля та деяких інших.

На думку низки фахівців, глобальні телевізійні та соціальні мережі, а також друковані ЗМІ сьогодні визначають політику щодо конфліктів і навіть зовнішню політику великих держав. Це явище отримало назву «ефект CNN». До прикладу, Руандійське радіо RTLM закликала слухачів брати мечете та виходити на вулиці, щоб вбивати тих, кого вони називали «тарганями». Суспільні мовники на Балканах посилювали поляризацію місцевої громади настільки, що насильство стало прийнятним інструментом для вирішення проблем. В середині XX століття Гітлер використовував ЗМІ, щоб створити цілий світогляд ненависті до євреїв та інших меншин [1]. Зрештою, ми бачимо наслідки зомбування російського населення у війні проти України, виправдання військової агресії та численних злочинів в Україні, масштаби поширення антиукраїнської інформації російськими мовниками в світі як елемент війни.

Загалом роль ЗМІ є неоднозначною і може мати різне спрямування. З одного боку ЗМІ беруть активну участь у конфлікті, висвітлюючи позицію тієї чи іншої сторони і несуть відповідальність за ескалацію насильства, а з іншого – залишаються незалежними та поза конфліктом, тим самим сприяючи вирішенню конфлікту і зменшенню насильства. Роль, яку відіграють ЗМІ в конкретному конфлікті, а також на етапах до і після нього, залежить від складного набору факторів, включаючи відносини ЗМІ з учасниками конфлікту і ступінь неза-

лежності ЗМІ від влади та власників медіа-ресурсів [2].

По завершенню холодної війни відбулася незліченна кількість конфліктів, які призвели до загибелі мільйонів людей, а також переміщення мільйонів інших. Деякі конфлікти привернули увагу світової спільноти завдяки висвітленню в ЗМІ, інші не отримали значної уваги через нехтування ними. Така ситуація пояснюється непослідовним підходом до висвітлення конфліктів у ЗМІ по всьому світу. Очевидно, що політична значущість деяких конфліктів впливає на реакцію найвпливовіших урядів, а це, в свою чергу, впливає на висвітлення конфлікту в ЗМІ. Також можна стверджувати, що те, наскільки ЗМІ надають пріоритет висвітленню одного конфлікту, а не іншого, в свою чергу, формує реакцію міжнародної спільноти. Медіа можуть відігравати життєво важливу роль у розвитку мирного процесу, надаючи можливість виражати та аргументувати основні конфлікти в суспільстві ненасильницьким шляхом [3].

Під час конфлікту надання достовірної інформації має вирішальне значення, а її часто буває важко забезпечити. Навіть міжнародні ЗМІ можуть опинитися у владі чуток і пропаганди, а для місцевих ЗМІ ситуація може бути ще гіршою. Для місцевих ЗМІ проблеми є надзвичайно складними – місцеві журналісти і їх сім'ї набагато більше піддаються залякуванням і насильству, ніж міжнародні журналісти, які можуть в'їжджати і виїжджати з зони конфлікту [4].

Г. Вольфсфельд зазначає, що існує «фундаментальне протиріччя між природою мирного процесу і цінностями новин, ЗМІ часто відіграють деструктивну роль у спробах досягнення миру». Ті, хто керує ЗМІ, як правило, віддають перевагу чотирьом цінностям: безпосередності, драматизму, простоті та етноцентризму. Ці цінності ускладнюють використання медіа на користь миру [5].

Засоби масової інформації також є інструментом, за допомогою якого політики доносять свої ідеї. У Боснії, наприклад, ЗМІ відіграли важливу роль у мотивації громадськості тиснути на своїх політиків, щоб вони втрутилися і зупинили агресію [6]. Російські ЗМІ забезпечують підтримку влади у війні проти України, формуючи образ ворога та світової змови проти російської федерації.

Соціальні мережі, або як їх називають новітні медіа, відіграють все більшу роль у конфліктах і політичних суперечках. Політики, лідери, повстанці та протестувальники – усі використовують соціальні мережі як інструмент для спілкування та поширення інформації. У той же час соціальні медіа зменшують витрати на комунікацію, вони збільшують швидкість і поширення інформації. Нові дані, які надають соціальні мережі, є не тільки важливим ресурсом, але й принципово змінюють інформацію, доступну для учасників конфлікту, тим самим формуючи сам конфлікт [7].

Низка міжнародних організацій розглядають питання конструктивної ролі ЗМІ у врегулюванні конфліктів. Дедалі частіше визнається, що ефективні ЗМІ є складовою запобігання конфліктам. З'явилися декілька проектів та ініціатив, спрямованих на просування «журналістики миру». Однак це створює ситуацію, коли ЗМІ не лише висвітлюють події, а стають їх частиною. Представники мас-медіа стверджують, що суспільство потребує інформації, обміну ідеями та думками в публічній сфері, а ЗМІ повинні мати свободу відігравати ту роль, яку вони обирають у виконанні цього обов'язку. Твердження про те, що медіа сприяють миру, викликає у них відчуття ідеологічно заангажованої журналістики, що нагадує старий Радянський Союз (який завжди прагнув просувати «мир» у власному розумінні цього терміну) [5].

У аналітичній записці «Why and When to Use the Media for Conflict Prevention and Peacebuilding» Європейського центру із запобігання конфліктам описано функції ЗМІ у конфліктах. Зокрема сказано, що медіа відіграють широкий спектр ролей у нашому житті. Деякі з цих ролей є конструктивними, а деякі – деструктивними. Визнання різноманітності серед медіа-професіоналів є першим кроком до критичного аналізу того, як найкраще використовувати медіа для підтримки запобігання конфліктам і розбудови миру [7].

До прикладу, ЗМІ виконують роль постачальника та інтерпретатора інформації. З розвитком інформаційних технологій і нових медіа, таких як інтернет та соціальні мережі, ми швидко отримуємо інформацію і з різних джерел, які допомагають нам її зрозуміти. ЗМІ виступають у ролі третьої сторони, яка забезпечує зворотній зв'язок з громадськістю щодо певних проблем. Журналістські розслідування висвітлюють суспільні проблеми, оприлюднюють приховану інформацію. Також ЗМІ можуть виступати в ролі арбітра, який визначає порядок денний, відбирає питання і намагається підтримувати баланс думок. ЗМІ люблять зображати себе «незалежними та справедливими», навіть коли вони просувають певні наративи та ідеї й обмежують доступ громадськості до широкого спектру інформації. ЗМІ мають вплив на політиків, особливо в питаннях запобігання насильницьким конфліктам та способу реагування на конфлікт. Медіа також є інструментом, за допомогою якого політики доносять свої ідеї. Деякі дослідники стверджують, що CNN перебрала на себе питання формування політики – принаймні в ситуаціях гуманітарних катастроф. Іноді ЗМІ використовуються для висвітлення дипломатичних ініціатив і передачі повідомлень між сторонами конфлікту. Хоча політики зазвичай віддають перевагу таємним переговорам, іноді прямі канали комунікації відсутні. Якщо одна сторона хоче перевірити реакцію на пропозицію переговорів, вона може

надіслати сигнали та повідомлення іншим групам через ЗМІ. Іноді ЗМІ запрошують лідерів протидіючих груп або націй на теле- чи радіопередачу, щоб вони поспілкувалися один з одним. ЗМІ можуть допомогти навести мости між ворогами і зміцнити довіру, необхідну для початку переговорів [6].

Медіа-заходи можна використовувати на початку переговорів для зміцнення довіри, сприяння переговорам або виходу з дипломатичного глухого кута, щоб створити клімат, сприятливий для переговорів. Медіа-заходи, такі як прес-релізи, рок-концерти або радіопрограми, можуть відзначати мирні угоди та переговори. Медійні заходи можуть сприяти просуванню та мобілізації громадської підтримки угод.

ЗМІ можуть сприяти позитивним відносинам між групами, особливо в конфліктах, пов'язаних з національною, етнічною, релігійною ідентичністю. ЗМІ можуть зменшити поляризацію між групами наступними способами: показати іншого в такому ж світлі; зображення людей з однаковими проблемами; спільні інтереси та позиції; засудження насильства; бачення спільного між власною групою та іншою групою людей розвиває емпатію. Таке мислення веде до деполітизації та нормалізації відносин між групами, що перебувають у конфлікті [2].

Розглядаючи питання ролі ЗМІ у врегулюванні міжнародних конфліктів дослідники вирізняють роль міжнародних ЗМІ і окремо місцевих ЗМІ. Міжнародні медіа-джерела, такі як BBC, CNN, Al Arabiya та Al Jazeera, мають глобальне охоплення, і як такі мають ефект визначення порядку денного – окреслений як «ефект CNN». Близько 30 років тому серія гуманітарних криз підкреслила позицію засобів масової інформації в процесі формування політики. Термін «ефект CNN» це концепція, згідно з якою мейнстрімові ЗМІ загалом, а не лише CNN, здійснюють значний вплив на формування політики. Стівен Лівінгстон концептуалізує ефект CNN у трьох категоріях: як прискорювач, перешкоду та як фактор, що визначає політичний порядок денний [8].

У той час як міжнародні медіа-гіганти є крутими силами на арені визначення політики, місцеві ЗМІ відіграють іншу роль у запобіганні конфліктам. Часто місцеві засоби масової інформації можуть сприяти миру, просто відновлюючи рівень довіри та почуття власної гідності серед населення, яке перебуває на межі насильства або виходить з нього [9].

Визнання вирішальної ролі, яку ЗМІ можуть відігравати в конфліктах викликало гостру дискусію – чи повинні засоби масової інформації залишатися відстороненою від подій, що розгортаються навколо, чи мають зайняти певну позицію, зокрема сприяти залагодженню конфлікту. Очевидною проблемою такого підходу є те, що він може бути пов'язаний

з прийняттям однієї зі сторін у конфлікті. Через засоби масової інформації журналісти доносять ідеї та інформацію до слухача, глядача чи читача. Таким чином вони представляють свою версію подій. У такому розумінні ЗМІ самі стають учасником конфлікту і їх позиція може впливати на розвиток конфлікту [3].

Висновки. Таким чином, ЗМІ впливають на формування поглядів аудиторії щодо різних подій і їх наслідків. Вони мають можливість змінювати масштаби конфліктів, роблячи невеликі проблеми значущими протистояннями або, навпаки, швидко зменшуючи вагомість серйозних проблем. ЗМІ виконують роль постачальника та інтерпретатора інформації; виступають у ролі третьої сторони, яка забезпечує зворотній зв'язок з громадськістю щодо певних проблем; ЗМІ можуть виступати в ролі арбітра, який визначає порядок денний; ЗМІ мають вплив на політиків та є інструментом, за допомогою якого політики доносять свої ідеї. Іноді ЗМІ використовуються для висвітлення дипломатичних ініціатив і передачі повідомлень між сторонами конфлікту та можуть допомогти навести мости між ворогами і зміцнити довіру, необхідну для початку переговорів. Засоби масової інформації виступають не лише як посередники інформації, але й як активний учасник процесу мирного врегулювання проблем. Завдяки своєму глобальному охопленню та впливові, вони можуть суттєво впливати на формування громадської думки, ставлення суспільства та політичних рішень. ЗМІ також впливають на дипломатичний процес, створюючи певний тиск на учасників конфлікту через гласність та публічний обговорення. Отже, у XXI столітті традиційні та новітні ЗМІ відіграють невід'ємну та вирішальну роль у розвитку та врегулюванні міжнародних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. How Social Media Is Changing Conflict. *Journal of Conflict Resolution*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0022002717721392>
2. V. Bratic, L. Schirch Why and When to Use the Media for Conflict Prevention and Peacebuilding. URL: https://www.sfcg.org/articles/media_for_conflict_prevention.pdf
3. Voices of war: Conflict and the role of the media. URL: <https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2012/11/ims-voices-of-war-2006.pdf>
4. International Conference on the Support to Media in Violent Conflict and in Countries in Transition, Belgrade, 2004 URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000138983>

5. G. Wolfsfeld, *Media and the Path to Peace*. New York, USA: Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/media-and-the-path-to-peace/61EDC9DF5610B3403041C8CAC428659A>

6. E. Gilboa, *Media and Conflict: Framing Issues, Making Policy, Shaping Opinions*. Ardsley, NY, USA: Transnational Publishers Inc. URL: <https://journals.openedition.org/communication/4550>

7. V. Bratic, L. Schirch Why and When to Use the Media for Conflict Prevention and Peacebuilding. URL: https://www.sfcg.org/articles/media_for_conflict_prevention.pdf

8. Clarifying the CNN effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention by Steven Livingston/ URL: https://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2012/03/r18_livingston.pdf

9. The Role of the Media in Conflict. *The United States Institute of Peace*. URL: <https://www.usip.org/publications/2007/06/role-media-conflict>

REFERENCES:

1. How Social Media Is Changing Conflict. *Journal of Conflict Resolution*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0022002717721392> [in English]
2. V. Bratic, L. Schirch Why and When to Use the Media for Conflict Prevention and Peacebuilding. URL: https://www.sfcg.org/articles/media_for_conflict_prevention.pdf [in English]
3. Voices of war: Conflict and the role of the media. URL: <https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2012/11/ims-voices-of-war-2006.pdf> [in English]
4. International Conference on the Support to Media in Violent Conflict and in Countries in Transition, Belgrade, 2004 URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000138983> [in English]
5. G. Wolfsfeld, *Media and the Path to Peace*. New York, USA: Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/media-and-the-path-to-peace/61EDC9DF5610B3403041C8CAC428659A> [in English]
6. E. Gilboa, *Media and Conflict: Framing Issues, Making Policy, Shaping Opinions*. Ardsley, NY, USA: Transnational Publishers Inc. URL: <https://journals.openedition.org/communication/4550> [in English]
7. V. Bratic, L. Schirch Why and When to Use the Media for Conflict Prevention and Peacebuilding. URL: https://www.sfcg.org/articles/media_for_conflict_prevention.pdf [in English]
8. Clarifying the CNN effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention by Steven Livingston/ URL: https://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2012/03/r18_livingston.pdf [in English]
9. The Role of the Media in Conflict. *The United States Institute of Peace*. URL: <https://www.usip.org/publications/2007/06/role-media-conflict> [in English]

The role of the mass media in the settlement of international conflicts of the XXI century

Kornat Lesya Yaroslavivna

PhD in Public Administration,
Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department
of Political Science and International
Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0804-3008

Senchakevych Nataliia
Volodymyrivna

3rd year Student at the Department
of Political Science and International
Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-1974-5764

In the era of globalization and the development of information technologies, the role of mass media in the settlement of international conflicts is significant and multifaceted. By covering information, the mass media can become a party to the conflict and influence its course. A feature of modern international relations is the growing role of mass media in diplomacy as a tool of foreign policy. Modern international conflicts have a hybrid nature – military actions are accompanied by an intensive information campaign. When considering the influence of mass media on foreign policy, scientists point to the “CNN effect” – international media have the potential to influence governments and international organizations, can influence the formation of the agenda in politics. The purpose of the article is research and analysis of the role of mass media in the process of settling modern international conflicts, taking into account the features of the modern media space. The following research methods were used: historical; comparative; systemic; structural and functional, analysis and synthesis. The role of modern media – social networks in international conflicts is analyzed. It was determined that the role of mass media in international conflicts is ambiguous and can have different directions. It has been established that in times of conflict, the provision of reliable information is critical and often difficult to provide. It was concluded that mass media fulfill the role of information provider and interpreter; act as a third party that provides feedback to the public on certain issues; The media can act as an agenda-setting arbiter; The media influence politicians and are a tool through which politicians communicate their ideas. Sometimes the media is used to highlight diplomatic initiatives and convey messages between parties to a conflict and can help build bridges between enemies and build the trust needed to start negotiations. Therefore, in the 21st century, traditional and modern mass media play an integral and decisive role in the development and settlement of international conflicts.

Key words: media, mass media, new media, international conflict resolution, international relations, information wars, hybrid wars, media diplomacy.

Майстренко Юлія Іванівна

Роль популізму у зовнішній політиці Грузії

УДК 327(479.22)»20»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.23>

Майстренко Юлія Іванівна
кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-7306-756X

Поняття «популізм» склалось порівняно недавно й має різні підходи у трактуванні. Але в сучасному політичному житті популізм розглядається не стільки як політична доктрина, а як інструмент для досягнення влади політичними партіями. Популізм актуалізується у політичному житті різних країн, як західних демократій, так і транзитивних, постсоціалістичних та пострадянських. Для вивчення впливу популізму на вироблення зовнішньої політики в транзитивних суспільствах було обрано кейс Грузії. Слід зазначити, що Грузія, на ряду із західноєвропейськими країнами, не залишилась осторонь загального тренду виходу на політичну сцену популістичних рухів та партій. Європейські та грузинські популісти стоять на схожих позиціях у питаннях зовнішньої політики та мають яскраво виражене націоналістичне забарвлення, а іноді й проросійську орієнтацію. В Грузії визначились популістські партії лівого та правого спрямування. Популісти мають значний вплив на формування зовнішньої політики Грузії. Було вивчено особливості популістських партій, проаналізовано процес створення. Загалом, партії намагаються поширювати серед населення думку, що ЄС та НАТО не є ціллю країни, таким чином демонструючи анти західні позиції.

Під час вивчення питання застосовувались як загальнонаукові методи, так і спеціальні. Серед загальнонаукових можна відзначити метод контент аналізу та історичний. Кейс-стаді також залучався в ході дослідження, як спеціальний метод.

Результати дослідження полягають у виявленні ролі популістських партій на вироблення зовнішньої політики Грузії. Оскільки грузинські популісти займаються активно своєю діяльністю та здатні «навернути» на свій бік значні маси громадян країни, апелюючи передусім до їхньої «націоналістичної свідомості», змальовуючи грузинське суспільство в якості «ідеального», протиставляючи іншим, особливо західноєвропейським. Для досягнення влади популісти «грають» на традиційних питаннях, а саме звинувачують у всіх бідах країни «попередників» або іноземців, особливо вихідців із близькосхідних країн, натомість, як і деякі європейські популісти, активно звертались до рф.

Ключові слова: Грузія, популізм, зовнішня політика, демократія.

Вступ. Грузія стала незалежною державою після розпаду Радянського союзу. Як і у всіх пострадянських країнах розпочалось формування нової партійно-політичної системи країни, особливістю даної системи була велика кількість політичних партій. Елементи популістських методів боротьби за політичну владу використовувались протягом багатьох років, але найбільш очевидними прояви популізму стали в останні два десятиліття. На формування популістських партій в країні значний вплив має рф. Ряд партій продемонстрували свою антизахідну та проросійську позиції.

Мета та завдання. Метою даної статті є вивчення впливу популізму на формування зовнішньої політики Грузії. Завданнями дослідження є надання визначення терміну «популізм», визначення його особливостей в Грузії, виявлення основних популістських партій в країні та особливостей їхніх програм.

Методи дослідження. Дослідження впливу популізму на вироблення зовнішньої політики Грузії обумовило як застосування загальнонаукових методів, а саме порівняння, узагальнення, контент-аналіз та історичний. Серед спеціальних методів був залучений метод кей-стаді.

Результати дослідження. Поняття популізму є неоднозначним та розмитим через його поширення і надмірне використання в ЗМІ та популярному дискурсі. Визначення популізму також

є проблематичним для науковців, оскільки наявні різні його класифікації – як ідеологію, тонку ідеологію, тонкоцентровану ідеологію або політичний стиль. У різних визначеннях популізму типовою моделлю є антагоністичні стосунки між «звичайними людьми» та «елітою». Лідери популістів переважно претендують на те, щоб бути «голосом народу» проти привілейованої або корумпованої «еліти» [7, р. 4].

Існує принаймні три основні підходи до концептуалізації популізму: ідеаційний, політико-стратегічний і соціокультурний підхід. Перший розглядає популізм як набір ідей, які стверджують, що існує фундаментальний антагонізм між «чистим народом» і «корумпованою елітою» та закликає до беззаперечного правління народу. Відповідно другий підхід: популізм значною мірою переплітається з опортунізмом і являє собою політичну стратегію, яку використовують політичні лідери здебільшого для забезпечення підтримки населення. Нарешті, третій підхід розглядає популізм як народний стиль політики, втілений у культурі поведінки політичних лідерів і особливій формі відносин між політичними акторами і сегментами суспільства [8, р. 2].

З розпадом Радянського Союзу, колишні республіки повернули на шлях демократизації, але громадяни більшості пострадянських держав не мали достатнього досвіду політичної та економічної участі. Частина населення країн, в тому числі

і Грузії, розчарувались в ідеалах представницької демократії та стали уразливими до популістичних методів боротьби за владу [1, с. 6].

Поширення популістських акторів у політичних системах європейських країн в останні два десятиліття супроводжувалося зростанням євроскептицизму [9, р. 1]. Останніми десятиріччями у Грузії спостерігається сплеск популістських націоналістичних настроїв. Наслідуючи тенденцію в багатьох європейських країнах, популістські націоналістичні актори активно формують політичний спектр в країні та чинять величезний тиск на традиційні політичні партії. Популістський спектр Грузії складається з трьох типів акторів: політичних партій, суспільних груп і медіа-акторів [6, р. 2].

Популізм у сучасній Грузії зосереджується не лише на економічних та соціальних проблемах, а й на проблемах зовнішньої політики країни. Сучасна плюралістична політична система Грузії представлена різними платформами та програмами політичних партій. Незважаючи на різні ідеології, сьогодні популізм майже однаково сприймається представниками всього політичного спектру Грузії як у внутрішніх, так і в зовнішньополітичних питаннях. Особливо широко популістичні підходи представлені у сфері зовнішньої політики. В цьому випадку, виділяються три основні напрями: прозахідна, націоналістична та євразійська (проросійська) платформи партій.

В 2003 р., після Революції троянд прозахідні політичні сили прийшли до влади в Грузії та оголосили пріоритетом зовнішньої політики країни приєднання до євроатлантичних структур (НАТО та ЄС) [5, р. 60]. «Повернення» Грузії до Європи символізував новий прапор, який підкреслював християнство в Грузії не одним, а п'ятьма хрестами Святого Георгія, крім того, прапор ЄС почав майорити у Тбілісі, особливо на основних державних установах [3, р. 930].

Для гармонізації із західними стандартами Грузія активно розпочала реформування військової, політичної, правової, інституційної та соціально-економічної систем. Паралельно «правляча еліта» наполегливо застосовувала швидку модернізацію країни, вестернізацію (європеїзацію) і демократизацію. Крім того, політична еліта Грузії переоцінила можливості інтеграції країни в євроатлантичний простір в очах виборців, що можна оцінити як вплив популістських методів «еліти» на громадську думку та виборців, що також є цікавим прецедентом популістського дискурсу [5, р. 60].

Грузинський правопопулістський політичний спектр виступає проти «прозахідної еліти». Вони одноголосно заявляють, що євроатлантичний курс зовнішньої політики нав'язаний населенню Грузії «елітою» і фактично суперечить політичній волі більшості. Платформа такої політичної партії будується переважно на релігійній (православній)

основі і національній самосвідомості, традиціях. Політичні партії та рухи даного спрямування підтримують так званий курс «незалежної зовнішньої політики» або курс нейтралітету. Вони виступають проти поширення ліберальних цінностей у грузинському суспільстві, які розглядаються як ворог грузинського нативізму і самоідентичності.

Аналіз сучасного політичного спектру Грузії показує, що популістська пропаганда під час передвиборчих кампаній спрямована в основному на широкі маси (електорат), які можуть легко переконати короткостроковими брехливими обіцянками в націоналістичному дусі.

Ряд популістських правих політичних партій та їхні лідери, безпосередньо або опосередковано брали участь в поширенні кремлівської пропаганди. Ці політичні партії можна розділити на два типи: 1) партії з відверто проросійськими планами, лідери яких відвідували Москву та зустрічались з російськими політиками. В основі політичної програми лежить нормалізація політичних та економічних відносин з росією; встановлення прямого діалогу з відокремленими регіонами (Абхазія та Самачабло); обмеження відносин з Євроатлантичним співтовариством та США; 2) партії, які офіційно дистанціюються від російської політичної еліти та позиціонували себе як про грузинські та нейтральні. Їхня політична платформа передбачає реалізацію так званої «незалежної зовнішньої політики» (пропагується міф про те, що грузинський уряд не є незалежним у своїх рішеннях і контролюється західними країнами); перетворення на нейтральну державу; забезпечення національної ідентичності та традицій. Незважаючи на ці відмінності, обидва типи політичних партій працюють над підвищенням скепсису щодо європейської та євроатлантичної інтеграції Грузії, зображуючи її марною. Натомість вони показують Грузію з «незалежною», проросійською або нейтральною позицією. Їхні ідейно-політичні платформи є сумісні з національними інтересами росії.

Альянс Патріотів (Патріоти Грузії) – це коаліція однотипних правопатріотичних партій, таких як «Традиціоналісти» (лідер Акакій Асатіані), «Вільна Грузія» (лідер Хахабер Кукава), Свобода – Дорога Звіада Гамсахурдії (лідер Костянтин Гамсахурдіа), «Нові християнські демократи» (лідер Гія Бердзенідзе) та «Політичний рух патріотів і могутніх ветеранів» (лідер Гоча Джоджуа). Відповідно до ідеології, коаліція є право-консервативною. Коаліція володіє медіа-джерелами, а саме телеканалом («Об'єктиви»), який використовується для промов, заяв та звернень. Активність Альянсу Патріотів спрямована на поширення поміркованих консервативних ідей, а саме грузинська ідентичність, культура, традиції та демократичні цінності. Коаліція та її лідери є найвідомішими своїми антизахідними заявами, ініціативами та діяльністю. Вони

активно використовують усі ресурси, включаючи передвиборчу агітацію, парламентську трибуну та ЗМІ [5, р. 61].

У 2017 році учасники коаліції Давид Тархан-Моураві, Ада Маршанія (депутат), Емзар Квічіані (депутат) двічі відвідали Москву (перший раз у липні та другий раз у жовтні) і зустрічались з головою комітету думи з питань євразійської інтеграції. Під час зустрічі сторони обговорили стратегію покращення відносин між Грузією та росією. Після повернення назад вони представили ініціативу створення формату НАТО-Грузія-росія з метою зниження напруги в регіоні. Їхні основні зовнішньополітичні меседжі містять популістські заклики, такі як: «Я грузин і хочу зберегти національну ідентичність, віру, традиції та цінності... Ми повинні залишитися грузинами...», «Ми маленька держава, і ми повинні прийняти політику балансування між великими державами», «Ми повинні сказати НАТО – ми будемо продовжувати співпрацю, але ми не поглиблюємо відносини, ми не побудуємо нові центри (військово-учбовий центр, навчальний центр і т. д.). Ми не повинні робити нічого, що може привести до розпаду Грузії. Вони (малося на увазі НАТО і ЄС) не допомогли Україні, а як нам допоможуть?! Вони теж від нас підуть!».

Іншими політичними об'єднання з подібною популістською платформою є Альянс патріотів та Демократичний Рух – Єдина Грузія. Демократичний Рух – Єдина Грузія була створена колишнім спікером парламенту Грузії Ніно Бурджанадзе. Партія є правоконсервативним політичним об'єднанням, заснованим на ідеях національної солідарності, доброчесності та спрямованим на зміцнення традицій, національних і демократичних цінностей [5, р. 62]. Риторика лідера «Демократичного руху – Єдина Грузія» базується на постулатах проросійської пропаганди. Ключовий меседж полягає в тому, що зусилля Грузії щодо членства в ЄС та НАТО стали марними; Захід – ЄС і США – намагаються обдурити Грузію, використати її як інструмент у їхній боротьбі проти Російської Федерації. Більш того, на відміну від інших антизахідних сил, Ніно Бурджанадзе не заперечує ні добробуту Заходу, ні переваг членства в ЄС, але зазначає, що членство Грузії в євроатлантичних організаціях є нереальним і розглядає Росію як кращу альтернативу. У 2016 році Ніно Бурджанадзе представила новий порядок денний зовнішньої політики, відомий як «Позаблоковий статус Грузії», який по суті означає відмову від спроб стати членом будь-якої військової організації. У 2016 році під час парламентських виборів «Демократичний рух – Єдина Грузія» вимагав внести зміни до 98-ї статті Конституції Грузії та зробив додатковий запис як 5-й параграф, який легітимізував би позаблоковий статус

Грузії. Ідея нейтралітету Грузії найбільш вигідна кремлю, оскільки є одним із «м'яких інструментів» утримання Грузії від членства в НАТО [5, р. 62].

Після парламентських виборів у Грузії 2016 року, Альянс патріотів, правоконсервативна партія зуміла отримати шість місць у парламенті.

В липні 2017 року пройшов марш громадського руху під назвою «Грузинський марш» вниз по алеї, названій на честь монарха Давида Будівничого, скандуючи націонал-популістські та антиіммігрантські гасла. Слід зазначити, що політичний рух «Грузинський марш» був одним із найактивніших громадських гравців на популістсько-націоналістичній сцені [6, р. 2]. Боротьба з мігрантами є суттєвою частиною ідеології націонал-популістських угруповань багатьох країн, але «Грузинський марш» використовує абсолютно новий термін – «генетичний ворог», який «б'є в націоналістичні дзвони» більшості представників національної громадськості та викликає національні почуття. Цей термін викликає грузинський національний наратив, який підкреслює, що протягом століть грузини захищалися від персів і арабів [7, р. 8]. Грузинський марш відсвяткував заснування руху, пройшовши по проспекті Давида Агмашенебелі та висловивши антиміграційну риторику та настрої. Серед небажаних мігрантів учасники Грузинського маршу зазвичай називають азіатських, мусульманських або нелегальних мігрантів. Термін «азіатський» у грузинському контексті описує людей із «географічної» та «культурної» Азії. Дискурси Грузинського маршу зосереджені навколо антиімміграційної, антиелітарної, антиЛГБТК, антиліберальної та антимультікультуральної риторики [7, р. 10]. Представники Грузинського маршу нагадують громадськості, що азіатські мігранти не є новими ворогами, «з ними завжди доводилося боротися», що також означає, що мігранти перешкоджають шляху «природного розвитку», до якого завжди прагнув грузинський народ.

Лідери політичного руху відстоюють ідею, що відновити єдність країни можна лише зміцнюючи відносини з рф. На їхню думку, для відновлення відносин з росією необхідно «вийти з під контролю Заходу» [2].

Грузинські націоналістичні популісти також ведуть кампанію проти впливу транснаціональних корпорацій, які, як вони стверджують, підривають національну ідентичність Грузії. Особливо негативно виступали проти Грузинського фонду «Відкрите суспільство» у Тбілісі, який є місцевим відділенням глобальної мережі Фонду Джорджа Сороса [4].

Лідер Лейбористської партії Шалва Нателашвілі стверджував, що не варто акцентувати увагу лише на європейському, а також потрібно паралельно підтримувати відносини з Росією [3, р. 931].

Висновки. Політичні партії та рухи в Грузії активно залучають популістичні інструменти. Популісти звертаються передусім до анти-західної анти-іміграційної та націоналістичної риторики. На сучасному етапі партійно-політичного розвитку країни переважна більшість політичних партій апелює до націоналізму, стверджуючи, що не обов'язково приєднуватись до західних структур, щоб країна успішно розвивалась й не варто розглядати лише прозахідний вектор у зовнішній політиці. Грузинські популісти, як і деякі західноєвропейські стоять на проросійських позиціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ключник Р.М. Популізм як сучасний політико-економічний феномен. *Академічний огляд*. 2020. №2 (53). С.5-15
2. Abashidze, Z. The Georgian March against migrants and NATO. 2018. URL: <https://jam-news.net/the-georgian-march-against-migrants-and-nato/> (дата звернення 03. 03.2019).
3. Beacháin D., Coene F. Go West: Georgia's European identity and its role in domestic politics and foreign policy objectives. *The Journal of Nationalism and Ethnicity. Nationalities Papers*. 2014. Vol. 42, No. 6. P. 923-941.
4. Civil Georgia 'Ultranationalists Rally Against Soros Foundation, Land Ownership Changes'. 2017. URL: <https://old.civil.ge/eng/article.php?id=30436> (дата звернення 03. 03. 2019)
5. Gorgiladze I., Bazhunaishvili L. Populist Rhetoric in Georgia's Foreign Policy: Regional and International Dimensions. P. 59-63. URL: https://www.academia.edu/37235438/POPULIST_RHETORIC_IN_GEORGIA_FOREIGN_POLICY_REGIONAL_AND_INTERNATIONAL_DIMENSIONS (дата звернення 15.10.2023)
6. Lebanidze B. Rise of Nationalist Populism in Georgia: Implications for European Integration. *Policy Brief*. Issue 18. 17 p. Available from: URL: https://www.researchgate.net/publication/331648959_Rise_of_Nationalist_Populism_in_Georgia_Implications_for_European_Integration (дата звернення 28. 09. 2023).
7. Mosiashvili M. National Narrative, National Sentiments, and National Populism – Anti-Immigration Discourse of “Georgian March”. URL: https://fses.uniba.sk/fileadmin/fsev/uesmv/jean_monet/Mariam_Mosiashvili_JMC_.pdf (дата звернення 02.09.2023) 17 p.
8. Silagadze G. Is Georgian Populism Eurosceptic? (2020) *Georgian Institute of Politics. GIP. Policy Memo*. 2020. Issue 36. P. 1-9.
9. Silagadze G. Who is (not) populist in Georgia? (2022) Making sense of the Buzzword. *Georgian Institute of Politics. GIP. Policy Memo*. 2020. Issue 34. P. 1-7.

REFERENCES:

1. Abashidze, Z. (2018) The Georgian March against migrants and NATO. URL: <https://jam-news.net/the-georgian-march-against-migrants-and-nato/> (дата звернення 03. 03.2019).
2. Beacháin D., Coene F. (2014) Go West: Georgia's European identity and its role in domestic politics and foreign policy objectives. *The Journal of Nationalism and Ethnicity. Nationalities Papers*. Vol. 42, No. 6. P. 923-941.
3. Civil Georgia 'Ultranationalists Rally Against Soros Foundation, Land Ownership Changes'. (2017). URL: <https://old.civil.ge/eng/article.php?id=30436> (дата звернення 03. 03. 2019)
4. Gorgiladze I., Bazhunaishvili L. Populist Rhetoric in Georgia's Foreign Policy: Regional and International Dimensions (2022). P. 59-63. URL: https://www.academia.edu/37235438/POPULIST_RHETORIC_IN_GEORGIA_FOREIGN_POLICY_REGIONAL_AND_INTERNATIONAL_DIMENSIONS (дата звернення 15.10.2023)
5. Kliuchnyk R.M. Populizm yak suchasnyi polityko-ekonomichnyi fenomen. *Akademichnyi ohliad*. 2020. №2 (53). S.5-15
6. Lebanidze B (2020). Rise of Nationalist Populism in Georgia: Implications for European Integration. *Policy Brief*. Issue 18. 17 p. Available from: URL: https://www.researchgate.net/publication/331648959_Rise_of_Nationalist_Populism_in_Georgia_Implications_for_European_Integration (дата звернення 28. 09. 2023).
7. Mosiashvili M. (2023) National Narrative, National Sentiments, and National Populism – Anti-Immigration Discourse of “Georgian March”. URL: https://fses.uniba.sk/fileadmin/fsev/uesmv/jean_monet/Mariam_Mosiashvili_JMC_.pdf (дата звернення 02.09.2023) 17 p.
8. Silagadze G. (2022) Is Georgian Populism Eurosceptic? (2020) *Georgian Institute of Politics. GIP. Policy Memo*. 2020. Issue 36. P. 1-9.
9. Silagadze G. Who is (not) populist in Georgia? (2022) Making sense of the Buzzword. *Georgian Institute of Politics. GIP. Policy Memo*. 2020. Issue 34. P. 1-7.

The role of populism in the foreign policy of Georgia

Maystrenko Yuliia Ivanivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Odesa I. I. Mechnikova National
University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7306-756X

The concept of "populism" was developed relatively recently and has different approaches in its interpretation. But in modern political life, populism is considered not so much as a political doctrine, but as a tool for achieving power.

Populism is actualized in the political life of various countries, both Western democracies and transitional, post-socialist, and post-Soviet countries. To study the impact of populism on the development of foreign policy in transitional societies, the case of Georgia was chosen. It should be noted that Georgia, along with Western European countries, did not remain aloof from the general trend of populist movements and parties entering the political scene. European and Georgian populists take similar positions in matters of foreign policy and have a pronounced nationalist color, and sometimes a pro-Russian orientation. Left- and right-wing populist parties have emerged in Georgia. Populists have a significant influence on the formation of Georgia's foreign policy. The peculiarities of populist parties were studied, the creation process was analyzed. In general, the parties try to spread the opinion among the population that the EU and NATO are not the country's goal, thus demonstrating anti-Western positions.

During the study of the issue, both general scientific methods and special ones were used. Among the general scientific methods, one can note the method of content analysis and the historical method. The case study was also involved in the research as a special case.

The results of the research consist in the identified role of populist parties in the development of Georgia's foreign policy. Since Georgian populists are actively engaged in their activities and are able to "convert" significant masses of the country's citizens to their side, appealing primarily to their "nationalist consciousness", portraying Georgian society as "ideal", contrasting it with others, especially Western European ones. In order to gain power, populists "play" on traditional issues, namely, they blame all the country's troubles on "predecessors" or foreigners, especially those from Middle Eastern countries, instead, like some European populists, they actively turned to the Russian Federation.

Key words: Georgia, populism, foreign policy, democracy.

Міненко Єгор Сергійович

Сутність політичної стабільності в умовах інформаційного суспільства

УДК 32.019.5

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.24>

Міненко Єгор Сергійович
аспірант навчально-наукового інституту
права та політології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-7169-3252

Стаття розглядає питання, пов'язані з сутністю та різними видами політичної стабільності. Шляхом теоретичного аналізу визначаються основні характеристики політичної стабільності та розглядаються різні авторські підходи до класифікації цього поняття.

Актуальність дослідження обумовлена недостатньою вивченістю явища суспільної стабільності в умовах викликів сьогодення, що пов'язані з розвитком інформаційного суспільства.

Було проаналізовано останні дослідження та публікації фахівців у сфері інформаційної політики та суспільної стабільності, зокрема Р. Даля, Р. Марутян, К. Захаренка та інших. Проблему політичної стабільності та її типологію вивчали дослідники з-за кордону, такі як, Ф. Біллі, Р. Даль, А. Макаричев, Й. Заллер, А. Зінов'єв, З. Голенкова, С. Ліпсет, Я. Яворський. Серед українських дослідників, які також вивчали питання політичної стабільності, можна згадати І. Кіянку, А. Крапа, А. Ковалевського та А. Романюка. Незважаючи на широке коло дослідників, які займалися цією темою, в сучасній політичній науці все ще не вироблено комплексного підходу до вивчення політичної стабільності та визначення її типологій.

Наукова новизна полягає у аналізі сутності та систематизації сучасних підходів до вивчення політичної стабільності в умовах інформаційного суспільства.

Метою цієї публікації є ознайомлення з основними підходами до класифікації політичної стабільності та їх теоретичним аналізом.

У сучасних суспільних відносинах політичну стабільність можна вважати одним з найважливіших об'єктів політичного аналізу. Суспільно-політична стабільність постійно трансформується в наслідок глобалізаційних викликів, а для пострадянських суспільств також з системною політичною та соціально-економічною кризою перехідного періоду.

Ці виклики можуть бути одночасно як загрозою, так і можливістю розглянути цей феномен у широкому контексті, переосмислити його основні риси та встановити основу для нової дослідницької програми, спрямованої на розуміння характеристик політичної стабільності в сучасних суспільствах у глобальному інформаційному світі.

Ключові слова: політична стабільність, політична система, суспільний устрій, інформаційна безпека.

Вступ. Дослідження природи політичної стабільності та її типологій вимагає як теоретичного, так і практичного аналізу. Вивчення основних параметрів політичної стабільності має важливе значення не лише у теорії, а й у практиці.

На початку XXI століття політична стабільність в Україні стала предметом зростаючих зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз. У цьому контексті особливо актуальним і необхідним є аналіз поняття «політична стабільність» держави, його вимірів та типологій, зокрема у зв'язку з подіями останніх 10 років, такими як Революція Гідності 2013–2014 років, окупація АР Крим та антитерористична кампанія на сході України, повномасштабне вторгнення РФ на територію України.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у дослідженні основних підходів до класифікації політичної стабільності та проведенні їх теоретичного аналізу, визначити ключові характеристики політичної стабільності та розглянути різні авторські підходи до класифікації цього поняття.

Завдання статті включають аналіз останніх досліджень та публікацій вітчизняних та зарубіжних фахівців у сфері інформаційної політики та суспільної стабільності, визначення основних

характеристик політичної стабільності, розгляд різних авторських підходів до класифікації поняття політичної стабільності тощо.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові методи, такі як аналіз наукової літератури, синтез, порівняльний аналіз, класифікація та систематизація.

Результати. У зв'язку з швидкою еволюцією суспільств, поняття стабільності стає складним і може мати різні значення. У сучасному науковому дискурсі термін «стабільність» (від лат. *stabilis* – міцний, постійний) в основному розуміється як тривалий період розвитку, протягом якого елемент може функціонувати без обмежень або порушень. Стабільність виявляється в різних сферах суспільного життя і характеризує ефективність функціонування і життєдіяльності. У соціальних і гуманітарних науках стабільність зазвичай розглядається в контексті конкретних секторів суспільства, таких як економіка, політика і культура, а не як абстрактне поняття.

Одне з ранніх визначень політичної стабільності розглядає її як систему відносин між політичними суб'єктами, яка характеризується цілісністю

та здатністю до ефективного функціонування [1]. Подібне визначення політичної стабільності описує її як стан політичної системи суспільства, що характеризується стійкістю, цілісністю та здатністю до ефективною та конструктивною взаємодією.

Однак ці визначення не враховують динамічних характеристик політичної стабільності і можуть бути недостатніми для аналізу цього дослідження.

Політична стабільність є одним з аспектів соціальної стабільності і відображає стан взаємозалежності між соціальними групами та політичними силами, при якому жодна з них не може суттєво змінити політичну систему на свою користь, забезпечуючи тим самим збереження статус-кво. Цей баланс формується та підтримується через складний механізм вертикальних (внутрішніх) і горизонтальних (зовнішніх) зв'язків всередині політичної системи. Вертикальні зв'язки відносяться до балансу між компонентами політичної системи та взаємодії між її інститутами, тоді як горизонтальні зв'язки стосуються взаємодії політичної системи в цілому з іншими системами суспільства [4].

Політична стабільність є складним і багатогранним явищем, і визначення та розуміння цього терміну можуть варіюватись залежно від наукових шкіл і підходів. Чітке тлумачення політичної стабільності є важливим завданням для розвитку політичної науки.

Одним з підходів до розуміння політичної стабільності є розгляд її як якісної характеристики політичної системи. Це означає, що політична стабільність визначається здатністю політичної системи до збереження балансу і уникнення суттєвих змін, конфліктів або кризових ситуацій.

Процес встановлення та підтримки політичної стабільності пов'язаний з ефективною основою функціонування політичної системи. Це може включати наявність легітимності політичних інституцій, забезпечення правової держави, функціонування механізмів врегулювання конфліктів та забезпечення соціально-економічної стабільності.

Розуміння політичної стабільності може розрізнятись залежно від контексту та дослідницького підходу. Для більш повного розуміння цього явища важливо проводити дослідження з використанням різних теоретичних рамок, аналізувати його основні аспекти і взаємозв'язки з іншими соціальними процесами.

Отже, політична стабільність може бути характеризована такими ознаками:

1. Впорядкованість суспільних відносин та узгоджене функціонування різних елементів соціальної системи. Це означає, що політична система має певну організацію і співвідношення між своїми складовими частинами, які взаємодіють між собою внаслідок певних правил і механізмів.

2. Баланс між різними політичними силами та інтересами. Політична стабільність передба-

чає, що жодна з політичних сил не має переваги або можливості суттєво змінити політичну систему на свою користь. Це означає підтримку балансу і уникнення раптових зрушень або конфліктів.

3. Прояв демократичних форм політики. Політична стабільність може бути пов'язана з відкритістю, публічною конкуренцією і залученістю громадян до політичного процесу. Це включає конкурентні вибори, захист політичних прав і свобод, а також широку участь громадян у прийнятті політичних рішень.

4. Відсутність протиправного насильства або здатність держави подолати його в умовах кризи. Політична стабільність передбачає забезпечення безпеки громадян і відсутність загроз протиправного насильства. У випадку виникнення кризових ситуацій, стабільна політична система повинна мати здатність ефективно реагувати і впоратися з цими загрозами.

Ці аспекти визначаються різними науковими школами і теоріями і можуть змінюватись в залежності від контексту та дослідження.

Політична стабільність є багатовимірним явищем і проявляється на різних рівнях та підсистемах політичної системи. Кожна з цих підсистем має свої особливості, які можуть впливати на стабільність в цілому. До основних підсистем можна віднести: інституційну, регуляторну, культурну функціональну, комунікативну.

Узагальнюючи, політична стабільність вимагає гармонійної взаємодії між різними підсистемами політичної системи, збалансованого функціонування інститутів, ефективного регулювання, високого рівня політичної культури та активної участі громадян у політичному процесі.

Політична стабільність є динамічним феноменом, який виникає під впливом змін у політичній системі, викликів, що виникають, і реакції системи на них. Вона може бути піддається коливанням та змінам у залежності від ситуації.

Політична стабільність виникає в результаті функціонування політичної системи держави. Це означає, що сама політична система має забезпечувати стабільність у своїй роботі і функціонуванні.

Одним із головних завдань політичної стабільності є забезпечення порядку, який виявляється у ефективності влади, легітимності її дій і збереженні норм та цінностей політичної культури.

Важливим чинником впливу на політичну стабільність є широка підтримка політичної влади у суспільстві. Ця підтримка залежить від стабільних позитивних думок і суджень, які свідчать про суспільне затвердження дій влади. Суспільна підтримка сприяє запобіганню конфліктам, свідчить про національну єдність і є показником ефективності політичної системи [3].

Нестабільність є протилежністю політичної стабільності. Вона може виникати внаслідок дис-

балансу політичних сил і особливостей прийняття рішень. Нестабільність може бути спричинена цілою низкою суспільних явищ, серед них:

1. Соціально-економічні проблеми: Високий рівень безробіття, економічна нерівність, недостатня соціальна підтримка та інші економічні проблеми можуть призвести до невдоволення населення і соціально-економічних протестів, що в свою чергу може призвести до політичної нестабільності.

2. Етнічні, релігійні та культурні конфлікти: Конфлікти між різними етнічними, релігійними або культурними групами можуть призвести до політичної нестабільності, особливо в країнах з розмаїттям культур і груп населення. Ці конфлікти можуть призвести до насильства, масових протестів і навіть до розпаду держави.

3. Зовнішні втручання: Втручання з боку інших країн у внутрішні справи держави може підкопати стабільність політичного устрою і викликати конфлікти. Геополітичні інтереси, розбіжності у зовнішній політиці та економічні фактори можуть мати негативний вплив на стабільність політичної системи.

4. Недостатня легітимність влади: Якщо уряд не має довіри населення, його прийняті рішення можуть бути оспорювані, а це може призвести до політичної нестабільності. Недовіра до влади може бути спричинена недемократичними виборами, фальсифікацією результатів голосування або іншими факторами, які порушують її легітимність.

Всі ці аспекти важливі для розуміння політичної стабільності як складного та багатогранного явища. Вони взаємозв'язані та впливають один на одного, визначаючи стан та функціонування політичної системи в суспільстві.

Механізми запобігання загрозам суспільно-політичній стабільності в рамках інформаційного суспільства представляють собою систему інститутів держави та громадянського суспільства, які функціонально об'єднані з метою використання сил і засобів системи забезпечення національної безпеки для впливу на причини виникнення загроз суспільно-політичній стабільності та умови, що сприяють їх виникненню і реалізації.

Існує кілька основних засобів реагування на загрози політичній стабільності, які можуть бути застосовані для забезпечення збереження та відновлення політичної стабільності:

1. Політичні реформи: Впровадження політичних реформ може бути ефективним засобом реагування на загрози політичній стабільності. Це може включати зміни в конституції, політичних інститутах, виборчих системах та процедурах, що сприятимуть більшій демократизації та відкритості політичної системи.

2. Соціально-економічні заходи: Забезпечення соціально-економічної стабільності може бути

важливим для запобігання політичній нестабільності. Це включає здійснення заходів для зменшення економічної нерівності, боротьби з безробіттям, забезпечення соціальної справедливості та підтримки економічного розвитку.

3. Діалог між політичними суб'єктами: Важливим засобом реагування на політичні загрози є сприяння діалогу між різними політичними групами та забезпечення досягнення консенсусу. Це може включати політичні переговори, встановлення механізмів для врегулювання конфліктів та побудови широких коаліцій, що забезпечують представництво інтересів різних груп населення.

4. Зміцнення правоохоронних органів та правової системи: Ефективні правоохоронні органи та незалежна правова система є важливими для забезпечення політичної стабільності. Забезпечення правопорядку, боротьба з корупцією та забезпечення дотримання прав людини є важливими елементами утримання стабільності та довіри до влади.

5. Зовнішня підтримка та співробітництво: Міжнародна спільнота може грати важливу роль у реагуванні на загрози політичній стабільності. Це може включати надання фінансової допомоги, технічної підтримки, медіацію та політичну підтримку для сприяння політичним процесам та зміцнення інституцій.

Ці засоби можуть використовуватись окремо або в поєднанні, залежно від конкретної ситуації та потреб. Кожна ситуація вимагає індивідуального підходу, і реагування на загрози політичній стабільності повинно бути адаптоване до конкретних умов та потреб суспільства.

Виходячи з робіт С. Ліпсета, можна виділити два основних типи стабільності – демократичну і автократичну (недемократичну). В рамках цих типів можуть існувати підтипи, такі як стабільна/нестабільна демократія та стабільна/нестабільна диктатура [7].

Враховуючи різні підходи до визначення політичної стабільності, важливо проводити комплексний аналіз, що охоплює різноманітні аспекти політичної системи, її функціонування та взаємодії зі суспільством. Такий підхід дозволяє краще розуміти та оцінювати стан політичної стабільності.

Мінімальна політична стабільність відображає лише відсутність громадянської війни або збройних конфліктів в державі. Ця форма стабільності може бути досягнута за допомогою авторитарних методів управління.

З іншого боку, демократична стабільність базується на здатності демократичних структур швидко реагувати на зміни в народних настроях з метою забезпечення миру та громадянської злагоди. Це передбачає ефективну роботу демократичних інституцій і процесів для забезпечення стабільності.

Цей поділ допомагає розуміти, що стабільність може мати різні рівні і характеризувати різні аспекти політичної системи. Врахування різних типів стабільності дозволяє краще аналізувати і розуміти політичний контекст та виклики, з якими стикаються держави.

Абсолютна (повна) політична стабільність вважається теоретичною абстракцією і може бути досягнута лише в абсолютно закритій політичній системі, що не взаємодіє з зовнішнім середовищем. В демократичних системах така стабільність неможлива, оскільки вони підкреслюють значення відкритості та взаємодії з громадянами та зовнішнім середовищем.

Статична стабільність характеризується постійністю і незмінністю політичних традицій, поглядів і ідеологічних стереотипів. Ця стабільність базується на ідеї збереження консервативних цінностей та традицій, і може відображати стабільність владних структур і політичної поведінки.

Динамічна політична стабільність відображає здатність демократичних режимів до функціонування, самооновлення та реагування на внутрішні та зовнішні впливи. Це означає, що демократична система може змінюватися та адаптуватися, забезпечуючи стабільність через політичну спадкоємність і відкритість.

Застійна стабільність характеризується стагнацією, обмеженими політичними змінами і руйнуванням структури політичного життя. Цей тип стабільності може призводити до політичного регресу та перешкоджати політичному розвитку. Зазвичай такі політичні режими приречені на крах у зв'язку з відсутністю адаптації до змін.

Сильна стабільність характеризується громадянським миром та суспільним консенсусом, що лежить в основі функціонування демократичних режимів. Політична інтеграція є важливим елементом для постійного розвитку та динамічного функціонування політичної системи.

Крім того, політична стабільність може мати і внутрішні та зовнішні аспекти. Внутрішній елемент стосується параметрів самої системи, таких як стабільність суспільного життя, структура політичної системи і відсутність внутрішньополітичних конфліктів. Зовнішній елемент охоплює відсутність зовнішніх політичних конфліктів і напруженості, а також різні політичні елементи, пов'язані з міжнародною безпекою, роззброєнням, мирним співіснуванням і стабілізацією міжнародних відносин.

Ці класифікації розширюють наше розуміння політичної стабільності і надають нам інструменти для більш глибокого аналізу та оцінки політичних систем і процесів.

Висновки. Отже, виходячи з розглянутих підходів до політичної стабільності, можна стверджувати, що політична стабільність є багатогранним явищем, яке на даному етапі розвитку політичної

науки є ще малодослідженим. Як якісна характеристика політичної системи та ознака сталого і динамічного демократичного розвитку, стабільність проявляється на всіх рівнях політичної ієрархії держави і характеризується низкою параметрів.

Класифікація політичної стабільності, запропонована на основі різних критеріїв, дозволяє констатувати, що серед дослідників не існує єдиного погляду на питання типології політичної стабільності. Перспективним напрямом наших подальших досліджень політичної стабільності є вивчення проблеми стабільності української політичної системи та виявлення всіх чинників, що впливають на її функціонування та розвиток.

Подальше вивчення політичної стабільності є необхідним, оскільки вона є основою для забезпечення миру, демократії та сталого розвитку країн. Розуміння факторів, що впливають на політичну стабільність, дозволяє розробляти ефективні стратегії для попередження конфліктів, зміцнення демократичних інститутів та забезпечення правопорядку, що сприяє підвищенню рівня життя та благополуччя суспільства в цілому. Крім того, вивчення політичної стабільності є важливим для міжнародної спільноти, оскільки це допомагає розробляти стратегії миротворчої діяльності та співпраці для забезпечення стійкого миру та безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політологія: Енциклопедичний словник / Заг. ред. Ю. І. Аверьянов. М. : Publishers, 1993
2. Захаренко К. Інституційний вимір інформаційної безпеки України: трансформаційні виклики, глобальні контексти, стратегічні орієнтири: дис. ... р-ра політ. наук : 23.00.02. Львів, 2021. 423 с.
3. Яворський М. Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія «Політичні науки»*. 2017. № 1. С. 62–66. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/nov/6679/yavorskiy.pdf> (дата звернення: 27.10.2023)
4. Кіянка І. Б. Політична стабільність: суть і основні засоби її досягнення в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / І. Б. Кіянка. Львів : Львів нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 18 с.
5. Кіянка І. Б. Проблема політичної стабільності в державному управлінні / І. Б. Кіянка. // *Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 р. : матер. міжрегіон. наук.-прак. конф.* (Львів, 10 листопада 2007 р.) / уклад. А. С. Романюк, Л. С. Скочиляс, О. В. Шиманова. Львів : Генеза-ЦПД, 2007. 132 с.
6. Крап А. П. Сутність політичної стабільності [Електронний ресурс] / А. П. Крап. URL: http://www.ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11737/1/24_1_8Ukr_nac_ideya.pdf. (дата звернення: 27.10.2023)
7. Ліпсет С. М. Політична людина. Соціальні основи політики / С. М. Ліпсет // *Політична наука*. 2011. № 3. С. 195–245.
8. European Union Agency for Network and Information Security [Електронний ресурс]. URL:

<https://www.enisa.europa.eu/about-enisa>. (дата звернення: 27.10.2023).

9. Network and information security: proposal for a european policy approach [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0298&from=EN>. (дата звернення: 27.10.2023).

10. Raychev Y. Cyberwar in Russian and US Military-Political Thought: A Comparative View // Information & Security Journal. 2019. Vol. 43. No. P. 349–361.

REFERENCES:

1. Averianov Yu. I. (ed.) (1993) Politolohiia: Entsiklopedychnyi slovnyk. M. : Publishers.
2. Zakharenko K. (2021) Instytutsiyni vymir informatsiinoi bezpeky Ukrainy: transformatsiini vyklyky, hlobalni konteksty, stratehichni oriientyry: dys. ... r-ra polit. nauk : 23.00.02. Lviv, 423 s.
3. Yavorskyi M. (2017) Politychna stabilnist: sutnist ta osnovni pidkhody do klasyfikatsii. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» Seriia «Politychni nauky». № 1. S. 62–66. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/nov/6679/yavorskiy.pdf> (data zvernennia: 27.10.2023)
4. Kiianka I. B. (2003) Politychna stabilnist: sut i osnovni zasoby yii dosiahnennia v Ukraini : avtoref.

dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Lviv : Lviv nats. un-t im. I. Franka, 18 s.

5. Kiianka I. B. (2007) Problema politychnoi stabilnosti v derzhavnomu upravlinnia / I. B. Kiianka. // Rehionalnyi vymir politychnoho protsesu v Ukraini u 2007 r. : mater. mizhrehion. nauk.-prak. konf. (Lviv, 10 lystopada 2007 r.) / uklad. A. S. Romaniuk, L. S. Skochyliias, O. V. Shymanova. Lviv : Heneza-TsPD, 132 s.

6. Krap A. P. Sutnist politychnoi stabilnosti [Elektronnyi resurs]. URL: http://www.ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11737/1/24_1_8Ukr_nac_ideya.pdf. (data zvernennia: 27.10.2023)

7. Lipset C. M. (2011) Politychna liudyna. Sotsialni osnovy polityky. Politychna nauka. № 3. S. 195–245.

8. European Union Agency for Network and Information Security [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa>. (data zvernennia: 27.10.2023).

9. Network and information security: proposal for a european policy approach [Elektronnyi resurs]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0298&from=EN>. (data zvernennia: 27.10.2023).

10. Raychev Y. (2019) Cyberwar in Russian and US Military-Political Thought: A Comparative View // Information & Security Journal. Vol. 43. No. P. 349–361.

The essence of political stability in the information society

Minenko Yehor Sergeyeich

Postgraduate Student at the Educational and Research Institute of Law and Political Science
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
Pirogov str., 9, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7169-3252

The article deals with issues related to the essence and different types of political stability. Through theoretical analysis, the main characteristics of political stability are determined and various author's approaches to the classification of this concept are considered.

The relevance of the study is due to the insufficient study of the phenomenon of social stability in the context of today's challenges associated with the development of the information society.

The author analyzed the latest research and publications of experts in the field of information policy and social stability, in particular, R. Dahl, R. Marutian, K. Zakharenko and others. The problem of political stability and its typology has been studied by researchers from abroad, such as F. Billy, R. Dahl, A. Makarychev, J. Zaller, A. Zinoviev, Z. Golenkova, S. Lipset, J. Jaworski. Among the Ukrainian researchers who have also studied the issue of political stability, we can mention I. Kiyanka, A. Krap, A. Kovalevsky, and A. Romanyuk. Despite the wide range of researchers who have dealt with this topic, modern political science has not yet developed a comprehensive approach to the study of political stability and the definition of its typologies.

The scientific novelty lies in the analysis of the essence and systematization of modern approaches to the study of political stability in the information society.

The purpose of this publication is to familiarize with the main approaches to the classification of political stability and their theoretical analysis.

In modern social relations, political stability can be considered one of the most important objects of political analysis. Socio-political stability is constantly transforming as a result of globalization challenges, and for post-Soviet societies, also due to the systemic political and socio-economic crisis of transition.

These challenges can be both a threat and an opportunity to consider this phenomenon in a broader context, to rethink its main features and to establish a basis for a new research program aimed at understanding the characteristics of political stability in modern societies in the global information world.

Key words: political stability, political system, social system, information security.

Сухорольський Петро Михайлович
Ткач Ярина Вікторівна

Європейський Союз як втілення концепції космополітичної демократії

УДК 327.7:[321.7/.8](061.1EU)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.25>

Сухорольський Петро Михайлович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-1689-3283

Ткач Ярина Вікторівна
магістрантка кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна
ORCID: 0009-0002-9274-7074

У сучасному світі, що стає все більш взаємопов'язаним, виникають демократичні процеси і механізми, які виходять за межі національних держав. Європейський Союз є яскравим прикладом міжнародної організації, що втілює демократичні принципи на наднаціональному рівні. Теоретичною основою для розбудови таких інтеграційних об'єднань багато дослідників вважають концепцію космополітичної демократії, яка покликана забезпечити права і свободи кожної людини незалежно від її громадянства і місця перебування в умовах посилення наднаціональної влади та розмивання суверенітету держав. Актуальність статті зумовлена тим, що Україна перебуває на шляху до вступу в ЄС, що означає для неї як отримання численних переваг від участі у цьому об'єднанні демократичних та розвинутих держав, так і підпорядкування наднаціональному порядку з частковим обмеженням державного суверенітету. Саме тому важливо розглянути цю організацію крізь призму концепції космополітичної демократії для того, щоб зрозуміти напрями її розвитку та рівень демократичної легітимності її влади.

Метою статті є виявити та дослідити ознаки космополітичної демократії в сучасному Європейському Союзі, а також оцінити перспективи подальшого втілення цієї концепції у межах ЄС та поза ними. Теоретико-методологічною основою роботи є концептуальні моделі та теорії космополітичної демократії, представлені у роботах авторитетних у цій сфері дослідників Д. Хелда, Д. Аркібуджі, В. Кимлічки.

У статті досліджено витoki теорії космополітичної демократії та визначено її суть і характерні особливості. Систематизовано напрацювання науковців, які зробили значний внесок у розроблення цієї концепції, проаналізовано їхні позиції щодо перспектив втілення ідей космополітичної демократії в межах ЄС та загалом у сучасному світі. В результаті дослідження принципів, інституцій та механізмів функціонування ЄС визначено головні риси космополітичної демократії, реалізовані в межах цього інтеграційного об'єднання держав. Йдеться насамперед про: рівність держав-членів, а також усіх громадян, демократичні механізми ухвалення рішень, публічні обговорення, можливості впливу громадян на процес ухвалення рішень, відповідальність, підзвітність та прозорість інституцій ЄС, захист прав людини як першочергову мету, функціонування за принципом взаємної вигоди, націленість на вирішення глобальних проблем людства.

Ключові слова: космополітична демократія, космополітизм, Європейський Союз, наднаціональність, глобальне управління, глобальні проблеми людства.

Вступ. У сучасному глобалізованому світі міжнародна співпраця важлива як ніколи раніше. Нагальні глобальні проблеми людства, які загострилися останніми роками, вимагають спільного обговорення та вирішення демократичними методами на міжнародній арені. Саме тому наявність ефективних міжнародних організацій, які пропагують мирне вирішення конфліктів, забезпечують основу для міждержавної співпраці та сприяють поширенню демократичних ідей, часто вважають необхідною передумовою розв'язання міжнародних проблем. З-поміж таких організацій особливо виділяється Європейський Союз, який з часу свого створення набув чітких рис наднаціонального об'єднання, став потужним гравцем на світовій арені і, водночас, розвинув демократичні принципи, які лежать в його основі, та працює над їх утвердженням у світі.

Україна знаходиться на шляху набуття членства в Європейському Союзі, яке означатиме для неї як входження до закритого клубу розвинутих та демократичних європейських держав, так і підпорядкування наднаціональному порядку з частковим обмеженням суверенітету. Саме тому

важливо розглянути цю організацію крізь призму концепції космополітичної демократії, зокрема для того, щоб зрозуміти напрями її розвитку та рівень демократичної легітимності її влади.

Мета та завдання. Головною метою цієї статті є виявити та дослідити ознаки космополітичної демократії в сучасному Європейському Союзі, а також оцінити перспективи подальшого втілення цієї концепції у межах ЄС та поза ними. Для цього у статті реалізовано такі завдання: визначено сутність космополітичної демократії, її ознаки та витoki; систематизовано погляди науковців щодо Європейського Союзу як проекту космополітичної демократії; встановлено та проаналізовано характеристики і особливості ЄС, які зближують цю організацію з ідеалом космополітичної демократії.

Теоретико-методологічною основою роботи є концептуальні моделі та теорії космополітичної демократії, представлені у роботах авторитетних у цій сфері дослідників Девіда Хелда, Даніеле Аркібуджі, Вілла Кимлічки. У роботі використано загальнонаукові **методи дослідження**, зокрема аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння. За допомогою системного методу схарактеризо-

вано космополітичну демократію як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів. За допомогою методу аналізу виділено та досліджено елементи космополітичної демократії в засадах, структурі та механізмах функціонування Європейського Союзу. Метод синтезу дав змогу сформулювати висновки щодо ступеня реалізації космополітичної демократії в ЄС та перспектив її розвитку на регіональному та глобальному рівні.

Результати. У сучасній політичній теорії космополітизм – це концепція, яка побудована на основі ідеї рівності прав, можливостей та привілеїв усіх осіб, незалежно від їхнього громадянства, країни перебування, релігійної чи етнічної приналежності. Прихильники космополітичних поглядів виступають проти будь-яких проявів дискримінації та обґрунтовують необхідність створення толерантного суспільства, у якому свобода людини не може бути обмежена через її національну приналежність [8; 14].

Перші ідеї космополітизму з'явилися ще до нашої ери та були поширені серед античних філософів. Наприклад, Діоген Синопський та Цицерон стверджували, що кожна особа є передусім громадянином світу. Представники стоїцизму називали себе «космополітами» в тому сенсі, що поліс, у якому вони проживали, був для них усім світом (космосом). Така концепція збігалася з їхніми ідеями про всесвітнє братерство та універсальні цінності, які повинні об'єднувати людей в усьому світі [8].

Серед мислителів Нового часу вагомий внесок у вивчення та розроблення теорії космополітизму зробив Іммануїл Кант. У своїй праці «Вічний мир: філософський нарис» 1795 р. він говорить про космополітичний закон або космополітичне право, яким повинне керуватися людство для досягнення миру. Фундаментом цього закону є ідея про те, що всі люди є рівноправними членами суспільства. Кант стверджує, що кожна людина має право на перебування в іншій країні, а також право її відвідувати, адже планета не належить державам чи людям, а тому будь-хто має право перебувати там, де він забажає. Оскільки космополітичне право стосується усіх людей без будь-якої дискримінації, то можна стверджувати про існування міжнародних політичних, а також універсальних прав людства [20].

Наступна хвиля піднесення космополітизму поширилася після закінчення Другої світової війни як реакція на Голокост та інші жорстокі злочини проти людяності. Її елементами були утвердження ідеї рівності усіх людей, незалежно від етнічної приналежності, та наголос на індивідуальній, а не груповій відповідальності [5, с. 46]. У сучасних дослідженнях тему космополітизму розглядають з урахуванням різноманітних її складових та аспектів. Зокрема американський дослідник Кваме Ентоні Аппія у своїй книзі «Космополітизм:

Етика у світі чужинців» описує феномен «громадянина світу» та нові пов'язані з ним виклики, а також намагається сформулювати етичні принципи і обов'язки людей, які з'являються у сучасному глобалізованому світі [1]. Відома філософиня Марта Нусбаум у роботі «Переворот мислення: інтелект емоцій» роздумує про емоційну складову космополітизму та її вплив на розвиток людства [18]. Професорка політології та філософії з Єльського університету Сейла Бенгабіб у праці «Інший космополітизм» зосереджується на дослідженні філософських основ космополітизму, а також взаємозв'язків демократичних процесів на локальному, національному та глобальному рівні [6].

Центральне місце у багатьох роботах дослідників космополітизму займає концепція космополітичної демократії. Зокрема, різні автори обґрунтовують її актуальність у сучасному глобалізованому світі, аналізують потенціал цієї концепції з огляду на необхідність вирішення глобальних проблем людства, а також виявляють її слабкі місця. Одне з головних питань у межах цих досліджень стосується перспектив наднаціонального правління на глобальному чи регіональному рівнях, у тому числі й запровадженого на основі сучасних міжнародних організацій, та відповідності такого правління демократичним принципам та цінностям.

Впливовий політолог Девід Хелд зробив значний внесок у розвиток і просування концепції космополітичної демократії як засобу вирішення проблем, які породжує глобалізація. У своїх роботах він досліджує можливі виклики для демократії в сучасному світі, а також намагається визначити роль регіональних інтеграційних об'єднань у розв'язанні глобальних проблем людства. Науковець зазначає, що хоча держави і створюють міжнародний порядок, його забезпечення покладене вже не лише на них, а й на міжнародні урядові та неурядові організації, для яких необхідно також встановити правила, що втілюють космополітичні принципи [14, с. 546].

Не будучи прихильником космополітичного світогляду, видатний політичний філософ Вілл Кімлічка у своїх роботах зачіпає теми, безпосередньо пов'язані з концепцією космополітичної демократії. Зокрема, науковець досліджує питання мультикультурного громадянства, демократичного управління, глобальної справедливості та ролі міжнародних організацій у вирішенні глобальних проблем. Кімлічка стверджує, що існування ефективних міжнародних політичних інституцій є необхідним для сучасного глобалізованого світу. Окрім того, він висловлює думку, що глобалізація не знецінює внутрішню політику держав, вона змушує людей більше цікавитися нею та брати участь у виробленні політичних рішень [15, с. 317–323].

Італійський політолог та дослідник глобального управління Даніеле Аркібуджі є прихильником кон-

цепції космополітичної демократії. У своїй роботі «Глобальна спільнота громадян: на шляху до космополітичної демократії» він досліджує феномен світового громадянства, а також важливість захисту прав людини у космополітичній структурі [4]. Аркібуджі намагається обґрунтувати необхідність втілення космополітичної демократії у процесі формування глобального управління і формулює такі аргументи на користь цієї концепції: а) демократію потрібно розуміти не як набір правил, а як процес (а багато людей вже залучені у демократичні процеси за межами своєї держави); б) ворогування держав на міжнародній арені перешкоджає розвитку демократії на національному рівні; в) демократія всередині держав сприяє миру, але не завжди призводить до добрососусідньої зовнішньої політики; г) глобальна демократія – це не просто демократія в кожній окремій державі; ґ) глобалізація підриває державну автономію і тим самим обмежує демократичність держави; д) межі спільнот стейкхолдерів у певних сферах не завжди збігаються з державними кордонами; е) глобалізація породжує нові соціальні рухи, що займаються питаннями, які стосуються людей, географічно та культурно дуже далеких одне від одного [2, с. 439].

Водночас відомий американський політолог Роберт Алан Даль, роботи якого сфокусовані переважно на дослідженні демократії на національному та локальному рівні, висловлює протилежну точку зору щодо необхідності глобального урядування чи посилення регіональних міжнародних організацій [9]. Науковець стверджує, що міжнародні організації та міжнародна політика не можуть бути демократичними, адже прості громадяни не мають реального впливу і не можуть самостійно брати участь у вирішенні проблем. У своїх працях Даль зазначає, що сучасне суспільство мало зацікавлене в політиці та не прагне активно просувати свої ідеї, а це дозволяє міжнародним організаціям діяти в своїх власних інтересах, не турбуючись про реакцію громадян, які фактично не мають ніякого безпосереднього впливу на ці організації. Загалом, дослідник стверджує, що чим меншою є політична одиниця, тим більше можливостей у громадян впливати на політику та ухвалення рішень у її межах, але тим менше у неї можливостей. Тому така маленька одиниця вкрай обмежена у своїй здатності ефективно вирішувати проблеми громадян. І навпаки – чим більша політична одиниця, тим менше можливостей у її громадян впливати на ухвалення рішень, але тим більшою є її спроможність. Ця ключова теза визначає позицію Дала щодо необхідності створення глобальних чи регіональних наднаціональних структур. На його думку, такі структури обмежують громадян у їхньому праві брати участь в управлінні суспільними справами, а отже, вони обмежують демократію. Зважаючи на це, дослідник робить висновок, що необхідно уни-

кати посилення міжнародних організацій і давати державам можливість самостійно вирішувати свої проблеми [9, с. 32].

Розглянувши загальні особливості космополітизму та космополітичної демократії, а також ключові позиції дослідників щодо останньої, зосередимось тепер на Європейському Союзі, який, на думку багатьох, є чи не єдиним відносно масштабним і вдалим зразком космополітичної демократії в дії. Девід Хелд розглядає ЄС як приклад регіональної інтеграції, яка втілює демократичну форму правління, що виходить за межі національної держави [14, с. 537]. Хоча Хелд і виділяє проблеми ЄС, пов'язані з недостатністю демократичності всередині організації, та критикує брак підзвітності деяких структур, він все ж стверджує, що ЄС знаходиться на шляху до досягнення цілей побудови космополітичної демократії.

Вілл Кимлічка, будучи прихильником ідеї глобального управління, цілком закономірно оцінює євроінтеграційні процеси в межах ЄС позитивно. Він стверджує, що країни, які об'єдналися в Союз, отримують не лише економічні, але й культурні та соціальні вигоди. Кимлічка висловлює думку, що участь в міжнародних організаціях, таких як ЄС, не лише не обмежує суверенітет держави, а навпаки – саме суверенітет дозволяє державам діяти в межах своїх інтересів та обирати, куди вони прагнуть вступити [15, с. 125]. На прикладі Балтійських держав Кимлічка доводить, що вступ в ЄС не призводить до втрати суверенітету і зменшення демократичності, а навпаки – дозволяє державам і суспільствам зміцнити свою демократію. Водночас науковець виділяє і негативні аспекти євроінтеграції. Зокрема, він зазначає, що хоча західні демократії і досягли стану спільної цивілізації, вони досі не змогли сформувати спільну політичну культуру. Окрім того, Кимлічка припускає, що подальша демократизація ЄС та збільшення повноважень Європейського парламенту можуть призвести до втрати державами-членами суб'єктності та права вето на ухвалення рішень в межах Союзу [15, с. 325].

Даніеле Аркібуджі також вважає ЄС проявом космополітичної демократії на регіональному рівні. Він схвально відгукується про Європейський парламент, подолання міждержавних кордонів, демократичне вирішення проблем та механізми ухвалення наднаціональних рішень на регіональному рівні. Проте, як і багато інших науковців, Аркібуджі визнає існування недоліків та серйозних проблем у структурі ЄС. Зокрема, він наголошує на недостатній демократичності організації, що особливо проявляється у ролі технократів, які, не будучи обраними народом чи його представниками, володіють значною владою та суттєво впливають на ухвалення рішень [2, с. 459]. Саме тому у своїх працях науковець закликає до реформування ЄС у напрямку

підвищення прозорості, підзвітності та розширення прямої участі європейських громадян.

Противник ідеї наднаціонального управління Роберт Даль у своїх роботах активно критикує Європейський Союз та вказує на те, що держави, вступаючи в організацію, втрачають більше, ніж отримують з цього користі. Він стверджує, що якщо навіть у відносно гомогенному європейському суспільстві неможливо подолати брак демократичності, то у світовому масштабі такий проект глобального уряду неодмінно зазнає невдачі [9, с. 23].

Для того, щоб зрозуміти, наскільки ЄС наблизився до ідеалу космополітичної демократії, розглянемо ті його характеристики, які зближують Союз з нею. Загалом, саме створення міжнародних організацій, заснованих на засадах верховенства закону і демократії, а також запровадження світового громадянства, є основою космополітичної демократії на думку більшості вчених [3]. Девід Хелд виділяє кілька головних ознак такої демократії, які вже характерні для ЄС або поступово все більше проявляються в його структурі та роботі [13, с. 24]. Насамперед варто відзначити, що ця міжнародна організація побудована на принципах інклюзивності та забезпечує рівність усім державам-членам в ухваленні рішень. Окрім того, оскільки всі громадяни держав-членів автоматично набувають статус громадянина ЄС, то практично повна рівність прав та можливостей поширюється і на населення цих держав. Забезпечення усім громадянам соціальної справедливості, яку Хелд вважає суттєвою рисою космополітичної демократії, є важливою метою існування ЄС [13; 14].

Наступна важлива ознака космополітичної демократії – публічні обговорення та спільне ухвалення рішень [13, с. 27] – також характерна для Союзу. Загалом, у законотворчій процедурі ЄС беруть участь три головні інституції: Європейський парламент, Рада та Європейська комісія. Ці органи представляють відповідно три групи інтересів – населення ЄС, урядів держав-членів та загальні інтереси Союзу. Ухвалення головних рішень щодо політики у різних сферах відбувається за допомогою звичайної законодавчої процедури, тобто всі три органи повинні дійти згоди. Громадяни ЄС мають можливість впливати на цей процес кількома шляхами. По-перше, вони є учасниками громадянського діалогу, який постійно проводиться в ЄС. Громадяни вправі висловлювати свою думку, дискутувати щодо певних питань, а також могли брати участь у Конференції про майбутнє Європи. Окрім того, вони можуть запустити процес створення нових законодавчих актів ЄС через Європейську громадянську ініціативу [11]. Громадяни та організації мають можливість допомагати Європейській комісії, беручи участь в громадських консультаціях або анкетуваннях через спеціальний інтернет-портал [12]. Безкоштовна комунікаційна платформа

SINAPSE, розроблена Європейською комісією, дозволяє створювати віртуальні спільноти та пропонує інструменти для покращення експертизи з метою удосконалення політики та управління ЄС. Це також дозволяє громадянам отримувати більше інформації щодо рішень на рівні Союзу [19].

Варто також зазначити, що держави (зокрема й національні парламенти) можуть офіційно висловити застереження, якщо, на їхню думку, рішення певних питань повинне відбуватися на національному, а не загальноєвропейському рівні [11]. ЄС функціонує на основі принципів субсидіарності та пропорційності, а отже компетенція організації поширюється лише на сфери, де її дії та заходи є ефективнішими, аніж заходи на національному та локальному рівнях [22].

Наступна ознака космополітичної демократії, яку виділяє Хелд, це відповідальність або підзвітність [13, с. 24]. Головні органи ЄС, такі як Європейська комісія, Європейський парламент і Рада, підзвітні один одному, а також усі разом вони підзвітні громадянам ЄС. Рішення та дії, які ухвалюються в межах ЄС, підлягають правовому контролю. Приватні особи чи організації можуть подавати до Суду ЄС, якщо вони вважають, що інституції чи установи ЄС порушили їхні права [7, с. 109]. Водночас держави-члени також несуть відповідальність за імплементацію рішень організації в національне законодавство, а також за те, щоб рішення, які ухвалюються в ЄС відповідали національним інтересам.

Значну увагу надають прозорості роботи інституцій ЄС для того, щоб забезпечити їхню підзвітність. Інформація про прийняття рішень, зустрічі, проекти, а також документи та звіти, як правило, є у відкритому доступі. Це дозволяє громадянам особисто перевіряти роботу установ та стежити за їхніми діями. Якщо громадянин побачив порушення у роботі органів, то він може звернутися до Європейського омбудсмена, який уповноважений розглядати такі випадки неналежного управління в установах ЄС [21, с. 143–174]. Для контролю за фінансовими заходами створена Рахункова палата, яка допомагає забезпечити правомірність використання коштів [7, с. 115].

Ще однією ключовою рисою космополітичної демократії є захист основних прав та свобод людини [13, с. 9]. ЄС надає велику увагу цьому аспекту та постійно працює у напрямку покращення ситуації у цій сфері не лише всередині організації, але й за її межами. Про це свідчить участь Союзу у Європейській конвенції з прав людини, а також проголошення Хартії основних прав ЄС та включення її до установчих договорів як невід'ємної їх частини.

Наступний важливий принцип космополітичної демократії – це взаємність. Дослідивши особливості європейської інтеграції, можна стверджувати, що усі держави-члени співпрацюють за схемою

взаємної вигоди. Вони погоджуються дотримуватися загальноприйнятих норм та зобов'язуються діяти в інтересах спільного блага згідно з укладеними між ними міжнародними договорами для того, щоб мати змогу користуватися вигодами від такої співпраці. Довіра до такої системи взаємності є надзвичайно важливою для ЄС та його демократичного розвитку, адже держави, які добросовісно виконують свої зобов'язання та не зловживають своїми вигодами, мають більші шанси на отримання підтримки та допомоги від інших держав-членів в складні періоди [17].

Оскільки концепція космополітичної демократії формувалася передусім з огляду на необхідність вирішення глобальних проблем людства, то цілком закономірно, що Хелд виділяє захист довкілля як одну з її визначальних рис [13, с. 14, 24]. Щодо цього можна відзначити, що громадяни ЄС мають можливість користуватися одними з найвищих екологічних стандартів у світі, адже організація запровадила низку деталізованих політик щодо вирішення екологічних проблем, включаючи боротьбу зі зміною клімату. Окрім того, ЄС є визнаним лідером у просуванні цінностей та принципів охорони довкілля на міжнародній арені [10].

Хоча більшість дослідників визнають переваги Союзу та членства у ньому, вони висловлюють застереження та сумніви щодо можливості екстраполяції елементів космополітичної демократії ЄС на глобальний рівень [9]. Навіть у Європі, де відмінності між країнами, культурами та цінностями є не такими великими, існують численні розбіжності у поглядах і підходах щодо вирішення внутрішніх та міжнародних проблем. І в процесі посилення інтеграції ці розбіжності нікуди не зникають, а ймовірно ще й посилюються. Натомість відмінності у світовому масштабі набагато більші. Окрім того, багато держав і народів світу досягли зовсім незначних успіхів у побудові демократії на національному рівні або ж взагалі відкинули демократичний вектор розвитку. Усе це неможливо ігнорувати, коли йдеться про проєктування будь-яких структур, на які покладаються функції з глобального управління. Проте це зовсім не означає, що досвід ЄС не є цінним для інших космополітичних проєктів. Він дозволяє встановити способи збільшення демократичності наднаціональних механізмів, а також виявити перешкоди на шляху утвердження демократії на міжнародному і глобальному рівні.

Висновки. Концепція космополітичної демократії виникла на ґрунті космополітичних ідей, які з'являлися і розвивалися ще з античних часів. Події Другої світової війни зумовили глобальне поширення переконання про рівність усіх людей, включаючи рівність їхніх політичних та інших прав. Новий рівень актуальності концепція космополітичної демократії отримала внаслідок поглиблення глобалізації та формування наднаціональних

організацій, передусім ЄС. Перевагами космополітичної демократії можна вважати: 1) збереження демократичності в умовах переміщення влади на вищий рівень; 2) забезпечення реалізації демократичних цілей незважаючи на державні кордони та включення демократії у міжнародні відносини; 3) врахування вже існуючих процесів, пов'язаних із зародженням транснаціональних і міжнародних спільнот, соціальних рухів та організацій.

Європейський Союз втілює багато ключових ознак космополітичної демократії та визнається авторитетними науковцями вдалим і яскравим прикладом часткової реалізації цієї концепції. Йдеться насамперед про такі ознаки як: рівність держав-членів, а також усіх громадян; демократичні механізми ухвалення рішень, включаючи значні повноваження Європейського парламенту; публічні обговорення і можливості впливу громадян на процес ухвалення рішень; відповідальність, підзвітність та прозорість інституцій ЄС; захист прав людини як першочергову мету; функціонування за принципом взаємної вигоди; націленість на вирішення глобальних проблем людства. У сучасному світі, де проблеми держав часто взаємопов'язані та вимагають тісної співпраці між ними, існування ЄС є яскравим прикладом того, що ці проблеми можна ефективно вирішувати на основі принципів демократії, уникаючи концентрації усієї влади нагорі та забезпечуючи участь і свободи громадян.

Водночас також важливо, що модель космополітичної демократії не реалізована в Європейському Союзі у повному обсязі. Основні проблеми щодо цього пов'язані з недостатньою демократичною легітимністю влади ЄС, значними повноваженнями держав-членів, недостатньою підзвітністю та прозорістю структур ЄС, впливовістю технократів, слабкістю єдиної європейської ідентичності та відсутністю спільної політичної культури. Перспективи подальшого розвитку ЄС у напрямку до космополітичної демократії є неоднозначними і залежать передусім від того, яким чином буде вирішена суперечність між подальшим поглибленням інтеграції та бажанням держав-членів зберегти свій суверенітет. Хоча досвід ЄС у побудові наднаціональної демократії є надзвичайно цінним як для теорії, так і для практики, його не можна прямо використати для формування аналогічних глобальних чи навіть регіональних структур, адже європейська інтеграція є унікальним процесом, що постає зі спільних цінностей, культури та історії, які неможливо легко перенести в інший контекст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Appiah A. K. *Cosmopolitanism: ethics in a world of strangers*. New York: W.W. Norton & Co, 2006. 196 p.
2. Archibugi D. *Cosmopolitan Democracy and its Critics: A Review*. *European Journal of International Relations*. 2004. 10(3). P. 437–473.

3. Archibugi D. Held D., Köhler M. Re-imagining Political Community. Stanford University Press, 1998. 352 p.
4. Archibugi D. The Global Commonwealth of Citizens: Toward Cosmopolitan Democracy. Princeton University Press, 2008. 320 p.
5. Beck U. The Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity Press, 2006. 201 p.
6. Benhabib S. Another Cosmopolitanism. Oxford University Press, 2006. 206 p.
7. Bovens M. New Forms of Accountability and EU-Governance. *Comparative European Politics*. 2007. 5(1). P. 104–120.
8. Brock G. Cosmopolitanism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-philosophy>
9. Dahl R. Can international organizations be democratic? A skeptic's view. *Democracy's Edges* / Ed.: Shapiro I. Cambridge University Press, 1999. P. 19-36.
10. Environment – Towards a greener and more sustainable Europe. European Union. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/environment_en
11. EU decision-making process. European Union. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/law/how-eu-policy-decided_en
12. Have your say. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say_en
13. Held D. Law of States, Law of Peoples: Three Models of Sovereignty. *Legal Theory*. 2002. 8(1). P. 1–44.
14. Held D. Restructuring Global Governance: Cosmopolitanism, Democracy, and the Global Order. *Millennium: Journal of International Studies*. 2009. 37(3). P. 535–547.
15. Kymlicka W. Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford University Press, 2001. 383 p.
16. Kleingeld P., Brown E. Cosmopolitanism. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/>
17. Leuffen D., Heermann M., Baute S. European Solidarity and the Politics of Blame and Reciprocity. *Green European Journal*. URL: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/european-solidarity-and-the-politics-of-blame-and-reciprocity/>
18. Nussbaum M. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge University Press, 2001. 710 p.
19. Sinapse. European Union. URL: <https://europa.eu/sinapse/sinapse/>
20. Taylor R. Kant's Political Religion: The Transparency of Perpetual Peace and the Highest Good. *The Review of Politics*. 2010. 72(1). P. 1–24.
21. Tero E. *Ombudsman as a Global Institution*. Palgrave Macmillan, 2020. 231 p.
22. The principle of subsidiarity. Fact Sheets on the European Union. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/7/the-principle-of-subsidiarity>
2. Archibugi, D. (2004). Cosmopolitan Democracy and its Critics: A Review. *European Journal of International Relations*, 10(3), pp. 437–473.
3. Archibugi, D., Held, D., & Köhler M. (1998). Re-imagining Political Community. Stanford University Press. 352 p.
4. Archibugi, D. (2008). The Global Commonwealth of Citizens: Toward Cosmopolitan Democracy. Princeton University Press. 320 p.
5. Beck, U. (2006). The Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity Press. 201 p.
6. Benhabib, S. (2006). Another Cosmopolitanism. Oxford University Press. 206 p.
7. Bovens, M. (2007). New Forms of Accountability and EU-Governance. *Comparative European Politics*, 5(1), pp. 104–120.
8. Brock, G. Cosmopolitanism. Encyclopedia Britannica. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-philosophy>
9. Dahl, R. (1999). Can international organizations be democratic? A skeptic's view. In: *Democracy's Edges*. Ed.: Shapiro I. Cambridge University Press, pp. 19-36.
10. Environment – Towards a greener and more sustainable Europe. European Union. Retrieved from: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/environment_en
11. EU decision-making process. European Union. Retrieved from: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/law/how-eu-policy-decided_en
12. Have your say. European Commission. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say_en
13. Held, D. (2002). Law of States, Law of Peoples: Three Models of Sovereignty. *Legal Theory*, 8(1), pp. 1–44.
14. Held, D. (2009). Restructuring Global Governance: Cosmopolitanism, Democracy, and the Global Order. *Millennium: Journal of International Studies*, 37(3), pp. 535–547.
15. Kymlicka, W. (2001). Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford University Press. 383 p.
16. Kleingeld, P., Brown, E. Cosmopolitanism. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/>
17. Leuffen, D., Heermann, M., & Baute, S. (2022). European Solidarity and the Politics of Blame and Reciprocity. *Green European Journal*. Retrieved from: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/european-solidarity-and-the-politics-of-blame-and-reciprocity/>
18. Nussbaum, M. (2001). *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge University Press. 710 p.
19. Sinapse. European Union. Retrieved from: <https://europa.eu/sinapse/sinapse/>
20. Taylor, R. (2010). Kant's Political Religion: The Transparency of Perpetual Peace and the Highest Good. *The Review of Politics*, 72(1), pp. 1–24.
21. Tero, E. (2020). *Ombudsman as a Global Institution*. Palgrave Macmillan. 231 p.
22. The principle of subsidiarity. Fact Sheets on the European Union. Retrieved from: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/7/the-principle-of-subsidiarity>

REFERENCES:

1. Appiah, A. K. (2006). *Cosmopolitanism: ethics in a world of strangers*. New York: W.W. Norton & Co. 196 p.

The European Union as embodiment of the concept of cosmopolitan democracy

Sukhorolskyi Petro Mykhailovych

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and International
Relations

Lviv Polytechnic National University
S. Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1689-3283

Tkach Yaryna Viktorivna

Master's Student at Department
of Political Science and International
Relations

Lviv Polytechnic National University
S. Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0002-9274-7074

In today's interconnected world, democratic processes and mechanisms are emerging going beyond national states. The European Union is a vivid example of an international organization that embodies democratic principles at the supranational level. Many researchers consider the concept of cosmopolitan democracy, which is designed to ensure the rights and freedoms of every person regardless of their citizenship and place of residence, to be the theoretical basis for the development of such integration associations under conditions of the strengthening of supranational institutions and the erosion of sovereignty. This issue is relevant for Ukraine, as it is on the way to joining the EU, which will mean both obtaining benefits from participation in the union of democratic and developed states, and subordination to a supranational order with a partial restriction of state sovereignty. That is why it is important to consider this international organization through the prism of the concept of cosmopolitan democracy in order to understand the directions of its development and the level of democratic legitimacy of its power.

The purpose of the article is to identify and investigate the features of cosmopolitan democracy in today's European Union, as well as to assess the prospects for the further implementation of this concept within the EU and beyond. The research was conducted on the basis of theoretical and methodological developments and conceptual models of cosmopolitan democracy by D. Held, D. Archibugi, and W. Kymlicka.

The article examines the origins of the theory of cosmopolitan democracy and defines its essence and characteristic features. The views of researchers who contributed to the development of this concept are systematized, and their attitude to the prospects of implementing the ideas of cosmopolitan democracy within the EU and at the global level is analyzed. As a result of the study of EU's principles, institutions and mechanisms, the main features of cosmopolitan democracy, implemented within the framework of the Union, have been determined, in particular: equality of member states, as well as EU citizens; democratic decision-making mechanisms; opportunities for citizens to influence policymaking; responsibility, accountability and transparency of EU institutions; protection of human rights as a primary goal; mutual benefit from cooperation; focus on solving global issues.

Key words: cosmopolitan democracy, cosmopolitanism, European Union, supranationality, global governance, global issues.

Хома Наталія Михайлівна

Енергетична геополітика: трансформація в контексті нових викликів

УДК 327:620.91

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.26>

Хома Наталія Михайлівна
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-2507-5741

Метою статті є з'ясування особливостей нинішньої трансформації енергетичної геополітики, виявлення нових викликів, які впливають на її конфігурацію. Поставлено завдання: 1) дослідити еволюцію енергетичної геополітики та виклики, які впливають на неї; 2) з'ясувати вплив глобальних енергетичних моделей на міжнародні відносини, глобальну безпеку; 3) спрогнозувати, як перехід до «чистої» енергії вплине на геополітику і чи здатен він змінити глобальний баланс сил. Дослідницькі гіпотези верифікуються методологією неонституціоналізму. Констатовано, що енергія віддавна є рушійною силою світової політики; кожен перехід на нові джерела енергії змінює геополітичну карту світу і глобальний баланс сил. Відзначено, що сучасний геополітичний порядок все ще узалежнений від викопного палива та підтримується військовою силою, однак новий енергетичний перехід уже розпочатий. Доведено, що енергетична трансформація стає важливим чинником нинішніх змін геополітики; чинником прискорення цих процесів є агресія Росії проти України та енергетична криза 2022–2023 років в європейських державах. Підкреслено, що відновлювані джерела енергії мають перспективу зумовити такі ж масштабні зміни, як і колишнє викопне паливо, а «чиста» енергія посилить енергетичну незалежність більшості країн. Вплив нинішнього енергетичного переходу на геополітику вбачається у: 1) більшій розосередженості та невичерпності відновлюваних джерел енергії порівняно з викопним паливом, що робить їх доступними більшості країн; 2) зниженні залежності від держав, які видобувають та транспортують викопне паливо за одночасного ризику появи нової залежності від держав (найперше – недемократичних), які видобувають метали та мінерали, потрібні для «чистих» технологій; 3) здатності енергетичного переходу поступово послабити тиск держав, які функціонують передусім завдяки ренті від експорту викопного палива, на інших акторів міжнародних відносин.

Ключові слова: енергетична геополітика, енергетична безпека, енергетичний перехід, викопне паливо, відновлювальні джерела енергії, ЄС, Росія, Китай.

Вступ. З часів першої промислової революції (XVIII ст.) енергія виступала ключовим рушієм світової політики. Від нафтової кризи 1970-х років до нинішнього стрімкого розширення відновлюваних джерел енергії кожна зміна глобальної енергетичної моделі має наслідки для міжнародних відносин. Так, більшу частину XX століття геополітична міць держав була тісно пов'язана з викопним паливом. Страх перед нафтовим ембарго чи дефіцитом газу спонукав до укладення союзів, початку воєн, а доступ до нафто-газових родовищ давав великі перспективи для держав за умови грамотної стратегії. І нині, і у перспективі енергетичні системи мають вплив у глобальному масштабі на безпеку, економіку, довкілля, політику і т. ін. Глобальна енергетична архітектура постійно змінюється.

Наша планета уже кілька разів переходила на нові джерела енергії, як-от від деревини до вугілля, від вугілля до нафти. Кожен зсув вносив зміни на геополітичну карту світу: вугільна та парова енергетика були основними опорами Британської імперії у XIX столітті; контроль над видобутком нафти та торгівлею сформував основу могутності США у XX столітті. Подібним чином і перехід від викопного палива до відновлюваних джерел енергії створює ефект, вплив якого буде відчутний далеко за межами енергетичного сектора та формує світоустрій XXI століття. Уже відбуваються

глобальні енергетичні зміни, зумовлені технологічним прогресом, боротьбою з кліматичними змінами, протистоянням держав з різними політичними режимами та низкою інших чинників. Ці зміни в енергетичному секторі ймовірно будуть не менш трансформаційними для досягнення багатства та влади у світовій політиці, ніж згадані історичні переходи від деревини до вугілля, від вугілля до нафти. Енергетичний перехід до «чистої» енергії має потенціал стати одним з головних чинників, що змінюватиме геополітику. Перехід від викопних до відновлювальних джерел енергії створює нові виклики для держав та міждержавних відносин. Ці процеси неминуче призведуть до «зміни глобального балансу сил» [14]. Глобальна енергетична трансформація є однією зі таких змін, які здатні перекроїти геополітичну карту XXI століття. Нова геополітична реальність принципово відрізняється від тієї енергетичної геополітики, яка домінувала понад століття.

Мета та завдання. Метою статті є з'ясування особливостей трансформації енергетичної геополітики, впливу енергетичних переходів на глобальний баланс сил. Завданнями дослідження є: 1) дослідити еволюцію енергетичної геополітики, нові виклики, які впливають на її конфігурацію; 2) з'ясувати вплив глобальних енергетичних моделей на міжнародні відносини, глобальну безпеку;

3) спрогнозувати, як перехід до «чистої» енергії вплине на геополітику і чи здатен він змінити глобальний баланс сил.

Методи дослідження. У дослідженні верифікуються робочі гіпотези про те, що: 1) хоч нинішній геополітичний порядок все ще узалежнений від викопного палива та підтримується військовою силою, але розпочатий новий енергетичний перехід стане важливим чинником зміни геополітики в XXI столітті; 2) не лише енергетика, яка базується на викопному паливі, а й відновлювані джерела енергії стикатимуться з викликами через появу унаслідок енергетичного переходу нових форм залежностей одних держав від інших.

Результати. Зі середини 2010-х років завдяки появі економічно конкурентоспроможних відновлюваних джерел енергії, вуглеводнево-центричне визначення енергетичної потужності почало переглядатися. Національні енергетичні системи зараз стрімко змінюються. Відновлювані джерела енергії ще недавно уважалися дуже дорогими, але ця ситуація змінюється. Навіть ще до пандемії COVID-19, джерела «чистої» енергії проникали у глобальну енергетичну систему швидше, аніж будь-яке паливо за всю історію. Енергетична криза останніх років в державах ЄС тільки прискорила ці події.

Однак важливо розуміти, що наразі чинний геополітичний порядок все ще сильно узалежнений від викопного палива та підтримується військовою силою. Глобальні плани декарбонізації та розробки технологій з низьким вмістом вуглецю уже мають глибокі геополітичні наслідки, а події глобального масштабу щодо проблем енергетики отримують швидкий резонанс. До прикладу, як тільки 31 жовтня 2021 року в Глазго розпочалася Конференція ООН зі зміни клімату, енергетична криза охопила світові енергетичні ринки. Стрімке зростання цін на газ у державах ЄС збіглося з істотним зниженням обсягів постачання газу з Росії, яка нагромаджувала тоді ж війська на кордоні з Україною [5]. Така турбулентність характерна не лише для Європи. Так, нестача вугілля призводила до відключень електроенергії в Китаї (вересень 2021 р.) та змусила урядовців зобов'язувати державні енергетичні компанії забезпечити постачання енергії за будь-яку ціну. Зростання цін на нафту наприкінці 2021 року спонукало до часткового вивільнення стратегічних запасів нафти США, Японію, Південну Корею та ін. держави. Ці та багато інших події засвідчують наразі незмінно значну роль викопного палива в енергетичній геополітиці.

З'ясуємо, чому енергетичний перехід від викопного палива до відновлювальних джерел енергії може вплинути на геополітику, міжнародні відносини.

1. Викопне паливо значною мірою зосереджено на території тих чи інших держав, тоді як відновлю-

вані джерела енергії сильно розосереджені. Зменшиться важливість нинішніх енергетичних вузлів, на зразок Суецького каналу, які мають вирішальне значення для глобального постачання нафти. Також відновлювані джерела енергії (вітер, сонце, біомаса, геотермальна, гідроенергія, енергія океану) доступні в тій чи іншій формі більшості країн. Очікувано знизиться залежність від тих урядів, які є провідними експортерами викопного палива. Однак потрібно врахувати нові ризики, адже зросте роль тих держав, хто володіє металами та мінералами, необхідними для впровадження технологій «чистої» енергії (літій, германій, хром, мідь та ін.). Зміняться й держави, які стануть «енергетичними наддержавами», а серед таких, як і у випадку з викопними джерелами енергії, більшість є недемократичними.

Енергетичний перехід породить нову залежність: тепер це буде залежність не від викопного палива, а від критично важливих металів, мінералів, без яких «чисті» технології впроваджувати наразі неможливо. Можливості для їх видобутку та перероблення теж є обмежені й до того ж поклади найцінніших з позиції «чистих» технологій металів та мінералів сконцентровані у державах з переважно неоавторитарними режимами. Енергетичний перехід потребує істотного збільшення постачання критично важливих матеріалів, але їхні ланцюги постачання залишаються уразливими до низки геополітичних ризиків, як-от політична нестабільність, війни, корупція і под.

2. Відновлювані джерела енергії використовують нескінченні потоки вітру, води, сонця, тепла від земної кори. Такі джерела енергії невичерпні, на відміну від покладів викопного палива. Втім об'єкти відновлювальної енергії такі ж уразливі до зовнішнього впливу та агресії, як і об'єкти енергетичної інфраструктури, які працюють на викопному паливі. Україна періоду російської агресії є цьому прикладом: руйнування є і на низці ТЕС і ТЕЦ (як-от Бурштинська ТЕС), так і на об'єктах «зеленої» енергетики (як-от сонячний парк компанії Solar Generation).

3. Експлуатаційні витрати на викопне паливо чутливі до основних змін цін на паливо на світових ринках. Сучасні відновлювані джерела енергії не залежать від світових цін і є порівняно економічніші в експлуатації. Власне ціна на «зелену» енергію може стати основним мотивом переходу на неї, що позначиться на державах, які видобувають та транспортують викопне паливо, і тим більше знизить залежність від них. Хоч важливе розуміння того, що ці процеси будуть поступовими та викопне паливо у найближчі десятиліття не буде витіснене.

Уже багато держав переналаштовують свою зовнішню політику та стратегічне планування з урахуванням переходу на «чисту» енергію. Наведемо приклади:

1) нафтові держави Перської затоки уже планують життєдіяльність поза межами доходів від експорту нафти. Зокрема, у Саудівській Аравії від 2016 року реалізується економічна стратегія «Vision 2030». Відтак реформується та диверсифікується структура економіки цієї держави, збільшуються доходи від туризму, реалізується проєкт створення в країні великого транспортного хабу, що поєднуватиме Азію, Європу та Африку і т. ін.;

2) Індія є лідером рамкової угоди International Solar Alliance (ISA), яку ратифікувала понад половина держав світу, починаючи від 2015 року. Альянс спрямований на міжрегіональне співробітництво у сфері сонячної енергетики для зменшення залежності від викопного палива та встановлення більш справедливого енергетичного порядку. Вже після першого саміту ISA (березень 2018 року, Нью-Делі), Індія оголосила про допомогу розміром 1 млрд дол. для реалізації проєктів сонячної енергетики в десяти державах Африки. Індія відіграє провідну роль в енергетичній безпеці Африки, надаючи та підтримуючи доступ до «чистої» енергії завдяки технологіям відновлюваної енергії. Помітні претензії Індії на лідерство у глобальній кліматичній політиці [11];

3) Китай претендує на технологічне лідерство в галузі електромобільності. Він уже виробляє понад 54% автомобілів у світі, близько половини всіх літій-іонних акумуляторів для електромобілів, а до 2030 року Китай вироблятиме акумуляторів вдвічі більше, ніж інші держави разом узяті [4]. Фактично нині саме Китай контролює ланцюги постачання і володіє технологіями електромобільності, лідирує в галузі переробки металів та мінералів, що використовуються під час виробництва акумуляторів. Також Китай контролює 41% кобальту, 28% літію, 78% графіту. Незалежно від того, де б не видобувалися згадані корисні копалини, майже все доставляється до Китаю для переробки в матеріали, призначені для літій-іонних акумуляторів. Нині очевидно, що держави, які можуть виробляти літій-іонні та под. акумулятори, отримають на наступні десятиліття не лише економічні, а й геополітичні переваги.

Очікувано, що у довгостроковій перспективі (упродовж наступного покоління) енергетичний перехід послабить здатність держав, які функціонують передусім завдяки ренті від експорту викопних джерел енергії, здійснювати тиск на інших акторів міжнародних відносин. Однак у короткостроковій перспективі (10–20 років) такі держави ще будуть створювати та розширювати альянси, партнерства, двосторонні відносини, щоб протидіяти енергетичному переходу [13, с. 8]. Як приклад такої співпраці наведемо взаємини в енергетичній сфері між Китаєм і Туркменістаном. Китай, як один з найбільших споживачів енергоресурсів у світі, розвиває співпрацю з Туркменістаном, який

має великі поклади газу (17,4% від світових запасів). Туркменістан уже потрапив у залежність від Китаю, позаяк розбудовує свої газові коридори саме завдяки кредитуванню Китаю; наразі функціонують три гілки та заплановане спорудження четвертої гілки газопроводу «Туркменістан – Китай». Китай постійно інвестує у нові свердловини газових родовищ Туркменістану. Центральнопівнічні трубопроводи вважаються наріжним каменем інвестицій в енергетичний і геополітичний простір Китаю. Це канал постачання, що має стратегічне значення, яке переважає над комерційними інтересами. Примітно, що за такої активізації співпраці з Китаєм Туркменістан не планує підключати Росію до трубопроводу, по якому газ йде до Китаю. Росія намагалася утворити «газовий союз» з Казахстаном та Узбекистаном, однак ці держави зацікавлені лише купувати російський газ для своїх потреб, але не укласти якісь нові форми союзів задля допомоги Росії у транспортуванні газу до Китаю.

Позиція Росії як найбільшого у світі виробника та експортера майже всіх видів викопного палива (нафти, природний газ, вугілля) сформувала наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років уявлення про неї як про енергетичну наддержаву [3]. Це дозволяло В. Путіну створювати враження про те, що Росія займає важливе місце у міжнародних відносинах, глобальній політиці [9]. Власне події останніх років щодо постачання передусім газу в європейські держави показали, що хоч енергетичний перехід почав змінювати енергетичну геополітику, однак роль викопних джерел енергії дуже значна. Наведемо приклади того, як путінський режим використовує енергію з політичними, а не лише з комерційними цілями:

1) *кейс Молдови*. У жовтні 2021 року «Газпром» запропонував Молдові скоригувати угоду про вільну торгівлю з ЄС та відкласти узгоджені з Брюсселем реформи енергетичного ринку в обмін на дешевший газ для країни. «Газпром» також хотів, щоб Молдова відклала імплементацію правил ЄС, які потребують лібералізації газових ринків та посилення конкуренції. Росія використала позицію «Газпрому» як єдиного постачальника до Молдови, щоб чинити тиск на уряд країни, який прагнув вийти з-під впливу Росії у напрямку євроатлантичної інтеграції [7]. Це все відбувалося на тлі оголошеного Молдовою надзвичайного стану через нестачу газу, спричинену на третину меншими від необхідних обсягами постачання, зниженням тиску в газотранспортній мережі до критичних значень;

2) *кейс Казахстану*. Прикладом енергетичної геополітики є кейс напруги у стосунках Казахстану та Росії. Наведемо ланцюг подій 2022 року: 1) заява К.-Ж. Токаєва на економічному форумі у Санкт-Петербурзі (15–18 червня) у присутності В. Путіна про те, що Казахстан не визнаватиме псевдореспубліки «Л/ДНР»; 2) одразу після згаданого форуму

було повідомлено, що відвантаження казахської нафти через порт у Новоросійську може періодично призупинятися, бо в його акваторії нібито знайдено торпеди й міни часів Другої світової війни; 2) 4 липня відбулася розмова К.-Ж. Токаєва з очільником Європейської Ради Ш. Мішелем, у якій казахський лідер озвучив готовність допомогти ЄС з викопними джерелами енергії; 3) 6 липня рішенням Приморського суду Новоросійська «Каспійський трубопровідний консорціум» зупинив роботу морського терміналу на 30 днів, у наслідок чого було заблоковано доступ казахської нафти на європейський ринок через територію Росії; 4) 6 липня на казахському родовищі «Tengiz» стався вибух і тоді ж Казахстан ввів заборону на перевезення товарів до Росії та Білорусі, які потрапили під санкції ЄС, Великої Британії та США; 5) 8 липня Казахстан вийшов з угоди СНД 1995 року про Міждержавний валютний комітет. В цьому ланцюгу подій вбачається тактика держави-агресора. Наслідком нелояльності Казахстану до Росії одразу стали проблеми з постачанням казахської нафти до Європи. Росія скористалася з того, що Казахстан має великі запаси нафти, але немає виходу до морів, окрім Каспійського, а відтак нафта експортувалася з Казахстану через термінал у Новоросійську на Чорному морі. Росія очікувала, що Казахстан стане хабом для обходу санкцій, натомість казахський лідер К.-Ж. Токаєв ініціював диверсифікацію маршрутів постачання нафти до Європи в обхід Росії, а також низку інших рішень, які відповідають національним інтересам Казахстану.

В контексті згадки про пострадянські держави вкажемо на ще кілька прикладів у площині енергетичної геополітики. Білорусь у 2011 році, а Вірменія та Киргизстан – у 2013 році продали свої газові інфраструктури Росії. Цим вони погодились на далекосяжні обмеження свого енергетичного суверенітету і втратили суверенне право на самостійний імпорт газу на тривалий час (у випадку Вірменії – до 2043 року, Киргизстану – до 2038 року).

За час президентства В. Путіна Росія побудувала низку трубопроводів в обхід України (як-от дві нитки «Північного потоку», «Турецький потік»). Метою російського режиму було використання їх як інфраструктурної зброї, інструменти позбавлення держав-сусідів (як-от України) доходів від транзиту за їхню незалежну геополітичну орієнтацію та зовнішню політику, а також посилення європейської залежності від російських енергоресурсів, що є продовженням радянської політики. «Північний потік-2» мав стати кульмінацією 20-річної програми В. Путіна з реконфігурації євразійської мережі трубопроводів, спрямованої на від'єднання ЄС від США та зміщення акценту на євразійську модель співпраці Європи з Росією та Китаєм.

Оскільки темпи глобальної декарбонізації прискорилися, енергетична геополітика різко змінилася за останні кілька років, ще до війни Росії

проти України [12]. Ці зміни в поєднанні з повномасштабним вторгненням російської армії в Україну спричинили три чіткі зміни в енергетичній геополітиці [13, с. 14].

1) *Нове розуміння небезпеки енергетичної взаємозалежності, що зумовило переосмислення енергетики як проблеми геополітичної безпеки.* Донедавна держави ЄС поглиблювали газову взаємозалежність з Росією. У лютому 2022 року ситуація кардинально змінилася. Німеччина зупинила сертифікацію газопроводу «Північний потік-2», а вторгнення Росії в Україну зумовило розуміння того, що подальша залежність від викопного палива фінансуватиме військову міць держави-агресора. Лідери ЄС та більшість національних урядів Європи тепер аналізують зовнішнє постачання джерел енергії, щоб не формувати нові залежності. Паралельно з цим проводиться велика робота, щоб змінити моделі споживання енергії на всіх рівнях. Збільшилося постачання з Норвегії, Алжиру, Катару, Лівії, США, Туреччини, Анголи, Єгипту і навіть з Нігерії, Перу, Тринідад і Тобаго, Екваторіальної Гвінеї та Домініканської республіки. Однак постачання газу з Росії все ще зберігаються і навіть подекуди простежується висхідна динаміка, наприклад, у липні 2023 року експорт через «Турецький потік» та Україну «зріс на 29,6% порівняно з показником за червень» [10].

Очевидно, що ЄС не має наміру формувати нові стійкі взаємозалежні відносини з недемократичними режимами, які відіграють величезну роль на ринку вуглеводневих ресурсів. Тому найбільшим джерелом постачання газу на континент буде імпортований скраплений природний газ переважно зі США. Водночас європейські держави зорієнтовані на свою «чисту» енергію розглядаючи її інструментом енергетичної безпеки.

2) *Посилення сприйняття «чистої» енергії як інструмента безпечного постачання енергії.* Перехід до чистої енергії став одним з пріоритетів і водночас відбулося її переосмислення політиками ЄС. Сформувалася стійка установка, що в умовах «енергетичної війни» з Росією європейська енергетична безпека досягається не лише завдяки зменшенню залежності від російських викопних джерел енергії, а й завдяки підвищенню енергоефективності та збільшенню кількості власних відновлюваних джерел енергії. При цьому з точки зору геополітики важливо, що підвищення енергоефективності та прискорений перехід на «чисті» джерела енергії набули значення не лише з кліматичних міркувань, а і як інструменти зменшення вуглеводневої влади російського режиму [13, с. 16]. Ф. Тіммерманс, виконавчий віцепрезидент з питань «Європейської Зеленої угоди» з цього приводу зауважив, що «створення власних енергетичних ресурсів є найрозумнішим і найневідкладнішим вибором для забезпечення без-

пеки постачання» [2]. Президентка Європейської комісії У. фон дер Ляєн у заяві щодо енергетики (07.09.2022 р.) наголосила, що «Росія активно маніпулює ринком газу», а відтак разом зі скороченням попиту та диверсифікацією від російського викопного палива «відновлювані джерела енергії насправді є нашим енергетичним страхуванням на майбутнє» [6].

Водночас зростання «чистої енергії» також викликає нові занепокоєння. Наприклад, панівні позиції Китаю в експорті обладнання, що забезпечує вироблення «чистої» енергії; вплив джерел «чистої» енергії на дику природу, біорізноманіття; погана стійкість обладнання сонячної та вітрової генерації до негоди і стихійних лих (особливо – ураганів, лісових пожеж) та ін. З позиції геополітики чи не найбільше занепокоєння викликає контроль Китаю за над багатьма критично важливими металами й мінералами, а також ланцюгами постачання, важливими для виготовлення сонячних панелей, акумуляторів.

3) *просування всеосяжної стратегічної співпраці між Китаєм і Росією, розширення у 2022–2023 роках співпраці у сфері енергетики двох неоавторитарних держав.* Це відбувається попри агресивний стиль зовнішньої політики Росії. Згаданий нами контроль Китаю над ресурсами для впровадження багатьох екологічно чистих технологій в енергетиці, його панівна роль у переробці та збагаченні найважливіших корисних копалин є ключовим для розуміння того, чому російсько-китайське енергетичне партнерство створює висхідний тиск на ліберальний міжнародний порядок. Економіка Китаю дуже залежить від постійного постачання дешевих викопних джерел енергії з Росії. Також і Китай, і Росія є серед головних акторів, що використовують технології ядерної енергетики з нульовим викидом вуглецю.

Російський енергетичний експорт до Китаю помірно збільшився за обсягом, відповідно до довоєнних планів, і значно збільшився за вартістю, включаючи нафту, трубопровідний газ, зріджений природний газ, вугілля [15]. Експорт газу до Китаю наразі обмежений, бо російські газові родовища, які постачають Європу, не підключені до тих газопроводів, якими йде постачання в Китай через держави Центральної Азії. Заплановано або реалізується кілька інфраструктурних проєктів для збільшення потужностей експорту російської енергії до Китаю, як-от майбутній газопровід «Сила Сибіру-2», трубопровід з Сахаліну до Китаю через Японське море та ін. Все це засвідчує перспективу створення нового китайсько-російського енергетичного альянсу, який може стати впливовим і небезпечним гравцем глобальної енергетичної політики.

Висновки. Отже, енергія віддавна є рушійною силою світової політики; на зміну одній глобаль-

ній енергетичній моделі приходять інша. Джерела енергії як ставали основою розквіту держав, так і спричиняли гострі конфлікти та війни. Кожен перехід на нові джерела енергії змінює геополітичну карту світу й глобальний баланс сил, створює нові виклики для держав та міждержавних відносин.

Викопне паливо наразі залишається основою глобальної енергетичної системи, економічного зростання та сучасного способу життя. Експлуатація викопного палива за останні два століття збільшила глобальне споживання енергії в п'ятдесят разів, сформувавши геополітичну архітектуру сучасного світу. Сучасний геополітичний порядок все ще узалежнений від викопного палива та підтримується військовою силою, однак низка процесів засвідчує початок нового енергетичного переходу.

Енергетична трансформація стає важливим чинником зміни геополітики в XXI столітті. Упродовж останнього десятиліття вуглеводнево-центричне визначення енергетичної потужності переглядається через появу економічно конкурентоспроможних відновлюваних джерел енергії. Енергетична криза 2022–2023 років в європейських державах стрімко прискорила ці події. Очевидно, що відновлювані джерела енергії можуть зумовити настільки ж масштабні зміни, як і колись викопне паливо. «Чиста» енергія збільшує ймовірність значного підвищення своєї енергетичної незалежності більшістю країн. Відтак ті країни, життєдіяльність яких сильно узалежнена від експорту нафти, газу чи вугілля, уже нині мають адаптуватися до майбутніх змін, пов'язаних з переходом на «зелену» енергетику, щоб уникнути серйозних економічних наслідків.

Нинішній енергетичний перехід вплине на геополітику, бо: 1) відновлювані джерела енергії значно більше розосереджені, ніж викопне паливо, вони доступні в тій чи іншій формі в більшості країн, їх запаси є порівняно невичерпними; 2) знизиться залежність від держав, які видобувають та транспортують викопне паливо, але є ризик появи залежності від держав, які видобувають метали та мінерали, потрібні для «чистих» технологій. Загроза вбачається в тому, що поклади таких природних копалин великою мірою наявні у державах з недемократичними режимами; 3) у довгостроковій перспективі енергетичний перехід послабить здатність держав, які функціонують передусім завдяки ренті від експорту викопного палива, здійснювати тиск на інших акторів міжнародних відносин, але у найближчі 10–20 років їх позиції ще будуть доволі стійкі.

Агресивний зовнішньополітичний курс Росії спричинив зміни в енергетичній геополітиці, зокрема: 1) сформувалося нове розуміння небезпеки, яку зумовлює енергетична взаємозалежність держав; енергетика відтак переосмислюється

з позицій геополітичної безпеки; 2) посилюється сприйняття «чистої» енергії як інструмента безпечного постачання енергії. Нова формула енергетичної безпеки (насамперед – європейської) поєднує такі елементи: нарощування відновлюваних джерел енергії; зменшення залежності від російських викопних джерел енергії; підвищення енергоефективності та посилення енергоощадності; 3) збільшення обсягів стратегічної співпраці Китаю та Росії в енергетичній сфері, що містить високий ризик зростання тиску на ліберальний міжнародний порядок.

Енергетична геополітика донедавна зосереджувалася на енергетичній безпеці, ризиках і глибинних загрозах, а також на питаннях, пов'язаних з державним суверенітетом. Однак нині вона розширилася і тепер також стосується енергетичних ресурсів та їх використання як на локальному, так і на глобальному рівнях, а також будь-яких проблем, спричинених енергією, між державами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями, великими транснаціональними компаніями, місцевими громадами і т. ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. A New World The Geopolitics of the Energy Transformation. Masdar City: The International Renewable Energy Agency, Global Commission on the Geopolitics of Energy Transformation, 2019. 94 p.
2. Bounds A. EU plans to cut Russian gas imports by two-thirds in a year. *Financial Times*. 2022. 8 Mar.
3. Bouzarovski S., Bassin M. Energy and Identity: Imagining Russia as a Hydrocarbon Superpower. *Annals of the Association of American Geographers*. 2011. Vol. 101 (4). P. 783–794.
4. Chang A., Bradsher K. Can the World Make an Electric Car Battery Without China? *New York Times*. 2023. 16 May.
5. Changing the Paradigm of Energy Geopolitics. Security, Resources and Pathways in Light of Global Challenges / J. Simões, F. J. Leandro, E. C. de Sousa, R. Oberoi (Eds.). Bern: Peter Lang, 2023. 510 p.
6. European Commission. *Statement by President von der Leyen on energy*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_5389 (дата звернення: 23.07.2023).
7. Foy H., Seddon M., Shotter J. Gazprom offered Moldova new gas deal in exchange for weaker EU ties. *Financial Times*. 2021. 21 Oct.
8. Geopolitics of the Energy Transition: Critical Materials. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency, 2023. 18 p.
9. Hill F. *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*. London: The Foreign Policy Centre, 2004. 64 p.
10. Kobzeva O., Jones G. *Russian piped gas exports to Europe jump 30% m/m in July – Reuters calculations*. URL: <https://www.reuters.com/article/russia-gazprom-export-europe/russian-piped-gas-exports-to-europe-jump-30-m-m-in-july-reuters-calculations-idUKL8N39I2L0> (дата звернення: 01.08.2023).
11. Oguntuase O. J. *India and the Global Commons: A Case Study of the International Solar Alliance*. Observer Research Foundation. 2022. Vol. 528. URL: <https://www.orfonline.org/research/india-and-the-global-commons-a-case-study-of-the-international-solar-alliance/> (дата звернення: 08.07.2023).
12. Scholten D., Bazilian M., Overland I., Westphal K. The geopolitics of renewables: New board, new game. *Energy Policy*. 2020. Vol. 138, article 111059.
13. Skalamera M. The Geopolitics of Energy after the Invasion of Ukraine. *The Washington Quarterly*. 2023. Vol. 46 (1). P. 7–24.
14. Van de Graaf T. V., Sovacool B. *Global Energy Politics*. Hoboken: Wiley, 2020.
15. Von Essen H. *Russia-China Economic Relations Since the Full-Scale Invasion of Ukraine*. URL: <https://sceeus.se/en/publications/russia-china-economic-relations-since-the-full-scale-invasion-of-ukraine/> (дата звернення: 06.07.2023).

Energy geopolitics: transformation and new challenges

Khoma Nataliia Mykhailivna

Dr. Sc. (Political Science),
Professor at the Department of Political
Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreia str., 5, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2507-5741

The purpose of the article is to establish the features of the current transformation of energy geopolitics and identify new challenges affecting its configuration. The task was set: 1) to explore the evolution of energy geopolitics and the challenges affecting it; 2) find out the impact of global energy models on international relations and global security; 3) predict how the transition to "clean" energy will affect geopolitics and whether it is capable of changing the global balance of power. Research hypotheses are verified by the methodology of neo-institutionalism. It has been stated that energy has long been the driving force of world politics; each transition to new energy sources changes the geopolitical map of the world and the global balance of power. It was noted that the current geopolitical order is still dependent on fossil fuels and supported by military power, but a new energy transition has already begun. It has been proven that energy transformation is becoming an important factor in the current changes in geopolitics; the factor of acceleration of these processes is Russia's aggression against Ukraine and the energy crisis of 2022–2023 in European states. It is emphasized that renewable energy sources have the prospect of causing the same large-scale changes as fossil fuels once did, and "clean" energy will strengthen the energy independence of most countries. The impact of the current energy transition on geopolitics can be seen in: 1) greater dispersion and inexhaustibility of renewable energy sources compared to fossil fuels, which makes them available to most countries; 2) reducing dependence on states that extract and transport fossil fuels, while at the same time risking the emergence of new dependence on states (primarily non-democratic ones) extracting metals and minerals necessary for "clean" technologies; 3) the ability of the energy transition to gradually ease the pressure of states that function primarily due to revenues from fossil fuel exports on other actors of international relations.

Key words: energy geopolitics, energy security, energy transition, fossil fuels, renewable energy sources, EU, Russia, China.

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 5

Коректура • С. Корзун

Комп'ютерна верстка • Ю. Ковальчук

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,75. Ум. друк. арк. 20,23.
Підписано до друку 01.12.2023. Наклад 150 прим. Замовлення № 0124/014

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.